

**TEORIJA
IN
PRAKSA**
DRUŽBOSLOVNA REVIJA

LETNIK XXX ŠT.3-4/1993

TEORIJA IN PRAKSA

DRUŽBOSLOVNA REVIIJA

LET. XXX, št. 3-4, str. 189-380

MAREC-APRIL 1993, UDK 3, ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ :

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Ministrstva za kulturo in Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Adolf Bibič, Darko Bratina, Anuška Ferligoj, Anton Grizold, Vjeran Katunarić, Zinka Kolarič, Miran Komac, Boštjan Kovačič, Mateja Kožuh-Novak, Davorin Kračun, Matevž Krivic, Avgustin Malle, Janez Pečar, Ivan Ribnikar, Rudi Rizman, Zdenko Roter, Janez Stanič, Marjan Tavčar, Niko Toš, Danilo Türk, Aleš Vahčić, France Vreg, Milan Zver

PRESEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

France Vreg

UREDNIŠKI ODBOR:

Miroslav Glas, Franc Grad, Mitja Hafner-Fink, Ivan Hvala, Ljubica Jelušič, Stane Južnič, Andrej Kirn, Peter Klinar, Igor Lukšič, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko Splichal, Marjan Svetličič, Ivan Svetlik

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Boštjan Markič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

UREDNIŠKI KOLEGIJ :

Ivan Hvala, Stane Južnič, Peter Klinar, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko Splichal

SEKRETARKA REDAKCIJE :

Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALKA:

Maja Črepinšek

LEKTORICI:

Majda Tome, Sonja Cestnik-Zadnek

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61 000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel.: 341-589 in 181-461 int. 232

NAROČNINA

za prvo polletje 1993:

za študente in dijake 1.250,00 SIT, za druge individualne naročnike 2.000,00 SIT, za podjetja in ustanove 3.500,00 SIT, za tujino 5.000,00 SIT.

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 600,00 SIT.

ŽIRO RAČUN:

50102-603-48090 Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa

TISK:

DELO Tiskarna, Ljubljana, Dunajska 5

Poština plačana v gotovini.

ČLANKI, RAZPRAVE

ERNEST GELLNER: Nacionalizem in politika v Vzhodni Evropi	191
JANEZ ŠMIDOVNIK: Regionalizem v Evropi in pri nas	199
ALENKA ŽNIDARŠIČ-KRANJC: Vzroki za stečaj slovenskih podjetij	209

IZ NASTOPNIH PREDAVANJ REDNIH PROFESORJEV

KATJA BOH: Novi trendi v družinski politiki	221
---	-----

IZ RAZISKAV

LEV KREFT: Sentimentalno popotovanje k vzvišenemu	230
ANA BARBIČ: Uravnoveženi razvoj podeželja	239

SLOVENSKO JAVNO MNENJE 1992

ZDENKO ROTER: Politična avtonomija slovenskih kristjanov?	251
NIKO TOŠ: Stališča do jedrske elektrarne – skozi čas	263

IZ SOCIOLOŠKE DEDIŠČINE

ZDRAVKO MLINAR: Sociolog, humanist in svetovljan: Rudi Supek (1913–1993)	277
RUDI SUPEK: Sveta pravica do obrambe svojega prepričanja (intervju)	279
RUDI SUPEK: Ključ za razumevanje moderne	284

RAZVOJ DRUŽBOSLOVNIH DISCIPLIN

RUDI RIZMAN: Profesionalni cilji (poučevanja) sociologije	293
BOŠTJAN MARKIČ: Politologija in preučevanje političnega sistema	297

POGLEDI, KOMENTARJI

BOŠTJAN M. ZUPANČIČ: Dinamični vidik ustave	301
ANTON GRIZOLD: Razpوتا nacionalne varnosti	308
JANEZ PEČAR: Policijski profesionalizem in specializacija	311
BARBARA KRAMŽAR: Socialdemokratska revolucija v Združenih državah Amerike	324

NAŠ PREVOD

PANAJOT ELIAS DIMITRAS in TALIA KALOGEROPULU: Problem manjšin v »homogeni« državi: primer Grčije	330
--	-----

PRIKAZI, RECENZIJ

JOHN G. GUNNELL AND LUIGI GRAZIANO: The Development of Political Science. A Comparative Survey (Adolf Bibič)	344
FRANC PEDIČEK: Pedagogika danes (Martin Kramar)	346

Z DRUŽBOSLOVNE KNJIŽNE POLICE

Politika kot poklic, ured. Frane Adam (Danica Fink Hafner)	348
ETHAN BARNABY KAPSTEIN: The Political Economy of National Security. A Global Perspective (Marjan Malešič)	349

STEVE CHAN & ALEX MINTZ eds.: Defense, Welfare and Growth, Perspectives and Evidence (Marjan Malešič)	350
DANICA FINK HAFNER: Nova družbena gibanja – subjekti politične inovacije? (Alojzija Židan)	351
G. AMBROSINI: Referendum (Boštjan Markič)	353
C. DEBBASCH, Y. DAUDET: Lexique de politique (Boštjan Markič)	354
BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV	356
ZNANSTVENA IN STROKOVNA SREČANJA	
Slovensko sociološko srečanje 1993	360
Politološki dnevi Ankaran 1993	364
AVTORSKI SINOPSISI	366

ERNEST GELLNER*

Nacionalizem in politika v Vzhodni Evropi

Od leta 1815 je imel nacionalizem v Vzhodni Evropi naslednje faze:

Prva faza

Na dunajskem kongresu leta 1815 je bila celotna Vzhodna Evropa razdeljena med tri cesarstva. Nekdanje majhne države, ki jim je uspelo preživeti srednjeveške drobitve, so absorbirale tri velike enote. S tem se je življenje izdelovalcev političnih zemljevidov zelo poenostavilo: da bi opravili svoje delo, so poslej potrebovali zgolj tri barve.

V vseh treh cesarstvih so bili bolj ali manj indiferentni do narodnostnega načela. Cesarstva so temeljila na dinastiji in verski pripadnosti, in sicer: sunitskem islamu, protireformacijskem katolicizmu in pravoslavnem krščanstvu. Za vero in dinastijo je veljalo, da predstavljata naravno, ustrezno in s tem primerno podlago za določanje politične ureditve. Čeprav je bila za vsa tri cesarstva značilna velika etnična raznolikost, ni predstavljala ovire za vzpostavitev političnega življenja. Številne kulturno in jezikovno specifične etnične skupnosti se tako rekoč niso zavedale svojega obstoja. Za primer vzemimo Sarajevo: če je kdo veljal za »Turka«, to ni pomenilo, da mora poznati, kaj šele govoriti turški jezik, ali da so njegovi predniki prišli iz Srednje Azije preko Anatolije – to je preprosto pomenilo, da gre za slovansko govorečega muslimana, ki ima skupne korenine z domačim prebivalstvom. Danes velja nasprotno: tisti, ki v resnici predstavljajo etnično skupino in za katere je značilna skupna slovansko-muslimanska preteklost (ki pa je ni mogoče enačiti z dejansko versko pripadnostjo), se izrekajo za *Muslimane*. Ta naziv so si zagotovili kot veljavno kategorijo, ki se uporablja tudi v uradne name-ne, kot npr. pri popisu prebivalstva. Naj pojasnimo: tako kot »gentleman« ni tisti, ki govori grško ali latinsko, temveč tisti, ki je pozabil na oba jezika, tudi »Musliman« ni več oseba, ki verjame v to, da je Alah edini bog in da je Mohamed njegov prerok, temveč je to človek, ki več ne veruje. Ironija je v naslednjem: v času, ko je vera imela velik družbeni pomen, se je za določanje skupine vernikov uporabljal etnični izraz; danes, ko je pomembna etničnost, pa se za določanje etničnih skupnosti uporabljajo *verski* nazivi.

Temelj obstoja za mnoge izmed etničnih skupin ni bil v ozemlju, temveč v njihovi socialni strukturi. Bolj jih je povezovala njihova družbena in gospodarska vloga kot pa kos zemlje, na katerem so živeli. Tiste kulturne skupine, za katere je bila značilna ozemeljska pripadnost, so bile povezane z ozemljem na neverjetno zapletene načine in ne enostavno, kot bi pričakovali. Pri vsem tem je pomembno

* Dr. Ernest Gellner, profesor na Univerzi v Cambridgeu.

vedeti, da je bilo takrat, ko so se gospodarji Evrope leta 1815 zbrali na Dunaju z namenom oblikovati politična ozemlja, povsem normalno, da se etničnosti ne bodo upoštevale. Evropa ni doživela vala protestov. Dejstvo, da je bila sveta pravica Ruritarijancev* do samoodločbe, lastnega kulturnega doma in politične strehe povsem prezrta, ni povzročilo skoraj nobenega ali celo nobenega ogorčenja – ne med Ruritarijanci ne med drugimi. Večina Ruritarijancev ni niti opazila oziroma se je komajda zavedala svojega obstoja in pripadnosti.

Druga faza

Prav kmalu se je vse to spremenilo. Devetnajsto stoletje je zelo hitro postalo stoletje nacionalističnega iredentizma. Nacionalističnemu načelu, po katerem je edini zakoniti temelj države nacionalnost, je sledilo čedalje več vnetih in vdanih privržencev. V Vzhodni Evropi je to načelo uspelo uveljaviti Madžarom, ne pa tudi Poljakom; številne balkanske etnične skupine so se okoristile na račun slabosti turškega cesarstva in si zagotovile različno stopnjo samostojnosti. V srednji Evropi je Italijanom in Nemcem uspelo doseči združitev.

Zakaj takšna sprememba v razpoloženju? Kaj je privedlo do tega, da nekaj, kar je bilo videti sprejemljivo in celo naravno, v nadaljevanju stoletja izgubi zakonitost? Z nacionalističnega vidika je odgovor enostaven: nacije niso bile mrtve, temveč so zgolj mirovale. Zahvala gre vdanim prebuditeljem – izobražencem, ki so si prizadevali oživiti starodavno politično in kulturno slavo oziroma kodificirati jezike in kulture »nezgodovinskih«¹ nacij, ki se pred tem niso mogle pohvaliti ne z državno ne z dvorno književnostjo. Čeprav te nacije morda niso poznale blišča preteklosti, so bili prebuditelji pripravljeni na vse – celo izmisliti si ga ali pa poiskati novega, ustrežnejšega. Trud je bil na koncu poplačan – na njihov poljub so nacije »uspavanih lepotic«² strastno odgovorile. Dokončno prebujene so zahtevale svoje zakonite pravice. V luči Heglove ugotovitve, da narodi vstopajo v zgodovino šele takrat, ko pridobijo državo, so vztrajale pri tem, da si zagotovijo prostor na zgodovinskem odru. Če jim to ni bilo dovoljeno – seveda ni bilo pričakovati, da se bodo nekdanje velesile odpovedale svoji oblasti zgolj zato, ker se je tako zahotelo drugim – so pogostokrat posegale po orožju.

Tisti, ki jim nova nacionalistična politika ni simpatična, si zatiskajo oči na ta način, da sprejemajo nove kriterije za definiranje nacionalizma. Očitno se ne zavedajo, da se s tem spreminja zgolj način ocenjevanja, medtem ko nacionalizem kot pojav še vedno ostaja.

Menim, da je najbolj razširjena teorija o nacionalizmu tista, po kateri nacionalizem ne pomeni zgolj obujanje različnih kultur, temveč predvsem to, da v človekovih prsih ponovno oživljajo atavistični instinkti tipa »*Blut und Boden*«. Vselej prisotno, vendar dolgo obvladovano z religijo ali drugimi dejavniki, je popuščanje okovja komaj brzdani pošasti dovolilo, da ponovno priplava na površje. Pokazalo se je, da so ideali razsvetljenstva o razumu in bratstvu, pa tudi površne instrumentalne povezave tržnega »*Gesellschaft*«, preveč abstraktni in brezkrvni oziroma preveč možganski, da bi se lahko kosali s pohotnimi in burnimi »bogovi teme«. Precejšnji del romantične literature devetnajstega stoletja je zelo podpiral podobo

* Op. prev.: Gre za prebivalce imaginarnega evropskega kraljestva, imenovanega Ruritanijs, v katerem naj bi vsi živeli v izobilju, v veselju in romantičnem razpoloženju. Življenje prebivalcev naj bi bilo polno avantur, dvorskih spletk in kraljevskega blišča (po dveh romanih angleškega pisatelja Anthonyja Hopa, 1863–1933).

človeka, ki se ujema s tem opisom, kar je vsaj posredno vplivalo tudi na politično razpoloženje.

Iz tega bi sledilo, da od človeka ne kaže pričakovati preveč ali, bolje rečeno, od njega ne moremo pričakovati pretirano racionalnega standarda političnega obnašanja. Realistična politika se mora prilagoditi svoji klienteli, in če ima družba v resnici podobo črede, bo najboljša, če temu dejstvu prilagodimo tako strukturo oblasti kot tudi simboliko, ki je sestavni del te strukture.

Drugi kritiki nacionalizma (npr. Elie Keduri) zagovarjajo drugačno stališče: nacionalizem je zanetila evropska ideologija, ki je s tem popačila do takrat povsem stabilne politične sisteme. Marksisti so ponujali zopet drugačno razlago: nacionalizem pomeni zvito, največkrat zavestno odvrčanje ljudstva od dejanskega, a navidezno prikrita razrednega spora. Gre za zaslepljenost ljudstva, ki je vsekakor v interesu vladajočega razreda – predvsem zaradi strahu pred naraščanjem razredne zavesti, veliko pa tudi zato, ker mu omogoča, da od podpiranja lažne nacionalne zavesti veliko tudi pridobi.

Zdi se mi, da nobena izmed teh teorij ni zadostna sama po sebi. Človek devetnajstega in dvajsetega stoletja ni nič bolj občutljiv na poziv h krvi kot njegov prednik: s tem da se bolje prehranjuje, da je njegovo življenje bolj udobno, da na svojem delovnem mestu več presedi in da je njegovo vsakdanje življenje nasploh bolj umirjeno (preživi ga v uradu ali pri obvladovanju stroja in ne več v boju z naravo), je sklepati, da je mogoče celo nekoliko manj nagnjen k atavizmu kot pa njegov manj izobražen, manj urbaniziran in manj udomačen stari oče. Kar zadeva samo ideologijo, pa močno dvomim, da ima tako moč, da lahko spreminja politično in moralno vzdušje. Prav tako bi zelo težko pritrdil razlagi, ki nesporno in večkrat ponovljeno zmago nacionalne zavesti nad razredno pripisuje presenetljivi zvitosti vladajočega razreda. Ne nazadnje tudi zato, ker vladajočemu razredu še ni uspelo dokazati, da bi imel tako neverjetne sposobnosti obvladovanja ljudi tudi na drugih področjih.

In kaj potem? Zdi se mi, da je priziv nacionalističnega načela »Ena kultura ena država« neizbežen dodatek novega družbenoekonomskega reda, ki ga s seboj prinašata ne le industrializem, temveč tudi njegova senca, s katero je zakril prihodnost. Struktura kmečke družbe je zapletena in dokaj stabilna: v takem okolju kultura – tj. govor, obleka, potrošnja, navade itd. – nikakor ne more predstavljati ustreznega načela za določanje politične ureditve. Značilne politične enote so bodisi lokalne skupnosti, ki so le poredkoma tudi edini konzumenti kulture, ki jim je na voljo (običajno jo delijo z drugimi podobnimi skupnostmi), ali pa cela cesarstva, ki presegajo meje katere koli posamezne kulture. Medtem ko prve nimajo ne nagnjenosti ne pogojev, da bi se širile do meja, do koder dejansko seže njihova kultura, druge nimajo motiva, da bi ostale znotraj meja svoje kulture – bolj so zainteresirane za presežke in ubogljivost svojih podložnikov kot pa za folkloro.

Vse to se spreminja z modernostjo in industrializmom. Nekdanja dokaj čvrsta, a vendar zapletena družbena struktura se umika pred množično, mobilno in anonimno družbo. V tej družbi delo ni več fizično, temveč semantično: »delo« postaja manipulacija z ljudmi in sporočili in ne manipulacija s stvarmi.

Tako postane temeljna predpostavka za delo sposobnost nevezanega komuniciranja z anonimnimi tujimi ljudmi. Prvi pogoj za komunikativnost je formalna izobrazba, ki omogoča pismenost, in druga potrebna strokovna znanja. Življenje in delo s tem postajata en sam dolg niz srečanj, sestavljenih iz izpolnjevanje državljskih pravic in dolžnosti. Možnost posameznika, da se zaposli, pa tudi njegovo človeško dostojanstvo, sta v prvi vrsti odvisna od njegove spretnosti obvladovanja

visoke kulture pismenosti, ki hkrati predstavlja izbrani idiom politične enote, v kateri živi. Polnopravni državljani lahko postane le tako, da se bodisi prilagodi prevladujoči visoki kulturi enote, v kateri živi, ali pa tako, da spremeni politične meje in s tem zagotovi, da bo prav njegova kultura postala dominantna v enoti, ki nastaja.

Evropejci devetnajstega in dvajsetega stoletja so prevzeli vse omenjene strategije – včasih tako, da so si sledile kar v zaporedju. Ne gre prezreti, da je industrijska družba prva izmed družb, v kateri formalizirana, kodificirana, z izobrazbo pogojena in nevsebinska kultura preneha biti prednost in danost manjšine pismenih in postane razpoznavni slog družbe kot celote. Politične enote poslej niso več zaščitniki vere, temveč postanejo zaščitniki kulture. Prav v tem in nikakor ne v atavizmu ali morebitni zvitosti ideologije oziroma vladarjev, je skrivnost nove moči nacionalizma. Visoka kultura je namreč pomembna, neskončno pomembna za vse. Bistvo državljanstva se je spremenilo: medtem ko je državljanstvo do zdaj pomenilo zgolj posameznikove možnosti, da sodeluje pri življenju in običajih mesta ali mestu podrejenih enot, zdaj predstavlja nekaj povsem drugega. Odvisno je namreč od spretnosti etničnega definiranja visoke kulture (tj. kulture, ki je kodificirana, obogatena s pisnimi besedili in pogojena z izobrazbo) in od predstav, ki jih ima ta kultura o tem, kakšen bi moral biti posameznik, in sicer glede na stereotipe, ki si jih je sama zastavila in jih tudi izvaja.

Tretja faza

Leto 1918 je prineslo zmagooslavje nacionalizma. Tri verska cesarstva, med katera je bila 1815. leta razdeljena Vzhodna Evropa, so zdaj razpadala v prah. Eno izmed njih, caristično, naj bi svojo moč domnevno povrnilo kmalu zatem, in sicer pod novim političnim in ideološkim vodstvom. Vendar pa vsaj zaenkrat pustimo ob strani ta netipični razvoj dogodkov. Na območju drugih dveh dotedanjih cesarstev je zmagal nacionalizem, čeprav je v marsikaterem pogledu pomenil Pirovo zmago. Nove enote so vzklikale naciji kot edinemu zakonitemu načelu državnosti, vendar jih je, tako kot njihove vladarske prednike, preganjala etnična raznolikost, kar je povzročalo konflikte. Odgovornost za takšno stanje je mogoče pripisati predvsem zapletenosti etničnih zemljevidov. Na nek način je bila usoda držav naslednic še hujša, saj so bile manjše in torej bolj šibke, med njihove manjšine pa je bilo mogoče šteti tudi številno prebivalstvo nekdanjih dominantnih kulturnih skupin: šlo je za populacijo, ki je govorila z jezikom nekdanjega imperialnega centra in se je z njegovo kulturo tudi istovetila. Te manjšine seveda niso mogle uživati v svoji degradaciji in so zato lahko računale na podporo svojih jezikovnih in kulturnih sorodnikov čez mejo.

Kombinacija dejavnikov, in sicer šibkosti, drobitve in etničnih napetosti, je za te države pomenila začetek konca. Pred Hitlerjem so padle kot keglji. Medtem ko so se nekatere države res upirale, so se druge uprle zgolj navidezno; nekatere pa so se vdale celo brez odpora. Kakor koli že, to ni bistveno vplivalo na hitrost, s katero so bile posamezne države podjarmljene.

Za štirideseta leta je značilna znatna poenostavitev etnične kompleksnosti številnih delov Vzhodne Evrope. K temu sta prispevala najprej Hitler in nato še Stalin. Metoda mirne asimilacije, ki so jo poznali v preteklosti, je sprožila postopek nadaljnje etnične homogenizacije, dopolnjene z brutalnejšimi metodami – predvsem z genocidom in prisilnimi preselitvami prebivalstva. Nekoč so se v tej smeri že izvajali določeni eksperimenti – kot primer navajam zlasti genocid Armencev in povojno grško-turško zamenjavo prebivalstva v začetku dvajsetih let. Kljub temu pa so štirideseta leta par excellence tista leta, ki jih je mogoče enačiti z obdobjem množičnih pobojev in razseljevanja. Posledično so nekatere, nekdanje pluralne družbe postale neprimerljivo bolj homogene, denimo, Poljska, češke dežele, Belorusija. Druge države se niso toliko »okoristile« s Hitlerjevimi in Stalinovimi zločini, tako da so etnične napetosti še naprej naraščale.

Peta faza

Kar zadeva Vzhodno Evropo, peta faza še ne predstavlja zgodovinskega dejstva in je za zdaj prisotna predvsem kot upanje oziroma želja. Kljub temu pa obstajajo tehtni razlogi tudi za drugačno razmišljanje, po katerem naj bi peta faza predstavljala tako dejansko kot tudi teoretično možnost. Kakor koli že, peta faza, ki se ponekod celo že pojavlja, ima precejšnje število benignih značilnosti. Označuje jo večje in bolj enakomerno razporejeno obilje, ki ga s seboj prinaša pozni industrializem. To pomeni, da zavist in občutek ponižanosti zaradi revščine, ki sta nadvse očitno in zavestno povezana z etničnim statusom in etiketo »zaostalosti«, nista več osnovna razloga za sovražnosti med kulturno različnimi skupinami. Prav tako razvitejši industrializem bolj učinkovito vpliva na strukturo zaposlenosti in prispeva k standardizaciji kulture – na ta način prvotne medsebojne razlike postanejo predvsem fonetične, manj pa semantične. Vsaj v določeni meri to pomeni, da ljudje počnejo podobne stvari in imajo podobne zamisli, čeprav uporabljajo različne besede. Čeravno je teza o standardizaciji industrijske kulture še daleč od tega, da bi bila uveljavljena in je v marsikaterem pogledu vprašljiva (še zlasti, če upoštevamo industrijske države Daljnega vzhoda), so z vidika družb, za katere sta značilna skupno zgodovinsko ozadje in sosedstvo, posamezni elementi te teze lahko tudi sprejemljivi. Gospodarsko in kulturno zbliževanje prispevata k zmanjšanju etničnih sovražnosti: kljub temu človek pozne industrijske dobe tako kot tudi njegov neposredni prednik, t. i. zgodnji industrijski človek, še vedno išče svojo identiteto v pisni kulturi bolj kot na drugih področjih. Vendar pa je k temu potrebno pristaviti, da se njegova pisna kultura ne razlikuje več toliko od kulture njegovega etničnega sosesa. Predvsem pa je treba upoštevati naslednje: dejstvo, da ljudje na nasprotnih straneh meje stojijo na različnih točkah procesa za vstop v industrijsko civilizacijo, v manjši meri kot nekoč vpliva na poglobljanje nestrpnosti zaradi morebitnih kulturnih razlik (ta značilnost se še vedno pojavlja v razmerju med razvito kulturo držav gostiteljic in »gastarbajterji« in seveda stopnjuje oziroma povzroča napetost med gostitelji in priseljenci).

Tej relativno benigni situaciji so se približali posamezni deli Zahodne Evrope z izjemami, kot sta Ulster ali Baskija. V tem trenutku si je težko predstavljati vojno med zahodnoevropskimi državami zaradi nerešeneih ozemeljskih vprašanj. Opaziti je stanje, ki postaja čedalje bolj prisotno, ki ga je mogoče opisati kot

federalizacijo ali kantonizacijo. Gre za naslednje: dokler ima vsaka izmed velikih kultur svoje domače oporišče, ki ji zagotavlja obstoj, nima potrebe, da bi vztrajala pri popolni samostojnosti oziroma na stapljanju etničnih in političnih meja. V vsakem primeru gre za zaželeno končno točko razvoja, ki ji je v pogojih industrializma uspelo spremeniti razmerje med kulturo in politiko. Po nevihti je nastopilo obdobje relativnega miru.

Nova sekularna ideokracija

Toliko o dokaj abstraktnem vzorcu evolucije etnično-popularnih medsebojnih odnosov med 1815. letom in današnjim dnom. Na tej točki je treba vključiti zelo pomembno dejstvo, ki smo ga v dosedanji razpravi skoraj povsem zanemarili – predvsem zato ker kljub skupnim izhodiščem ne predstavlja logičnega nadaljevanja prvotnega modela. Leta 1815 je bila Evropa razdeljena med tri evropska cesarstva. Dve izmed teh cesarstev (bolje rečeno ozemelj, ki sta jih zavzemali, ter ljudstev, ki sta jim vladali) sta sledili poti, ki sem jo orisal v tej razpravi. Tretje cesarstvo pa je ubralo svojo pot.

Carska Rusija se je dejansko zrušila in razpadla. Pokazalo se je, da v sodobnem svetu njen ideološki cement ni bil nič bolj čvrst od cementa njenih turških in habsburških tekmecev. Na ruskih cerkvah je pravoslavni križ postavljen nad polmesečem, ki je v podnožju križa – gre za simboliko, ki jo včasih razlagajo s tem, da označuje triumf pravoslavnega krščanstva nad islamom. Toda ko so v času boljše vizma mnoge izmed cerkva porušili, je skupaj s polmesečem padel tudi križ.

Carsko Rusijo je izpodrinila nova sekularna ideokracija, ki je brezobzirno vsilila novo vero. Čeprav so »vse dotedanje Rusije« prestale prvo in drugo fazo, je bila tretja faza povsem prezrta. V zgodnjih dvajsetih letih je Rdeča armada ponovno osvojila Kavkaz, v začetku tridesetih ji je že uspelo umiriti Srednjo Azijo in zatreti bazmaške upornike in v letih 1940 in 1944–45 zopet zavzeti Baltik; poleg vsega pa ji je uspelo pod neposredno oblast spraviti bistveno večji del Vzhodne Evrope kot nekdanjim carjem.

Nova posvetna ideokracija je imela dovolj moči, da obvladuje iredentistični nacionalizem. To ji je uspevalo vse dotlej, dokler je imela zaupanje vase ter odločnost, da z vsemi sredstvi vztraja pri svoji oblasti. Po letu 1985 se je pojavila perestrojka, in sicer kot posledica izgube zaupanja v gospodarske metode komunizma. Opustitev uporabe brezobzirnih sredstev je z ene strani pomenila sestavni del recepta, ki naj bi pripeljal do močno pričakovane gospodarske oživitve, z druge strani pa ceno za naklonjenost Zahoda, ki je bila odločilnega pomena za novi poskus. Tako se je zaključilo obdobje neomajane represije; metode prepričevanja se sicer včasih še vedno uporabljajo, vendar z zadržkom – če gre za provokacijo, ki je političnega izvora. Kaj se torej glede na nova pravila igre dogaja z etnično situacijo?

Vprašanje je sicer možno zastaviti, vendar odgovori nanj še niso mogoči. Kaže, da jih bo treba poiskati v tistih stopnjah razvoja, ki jih je ta del Vzhodne Evrope v času, ko je bil pod komunizmom, izpustil. Pri tem mislimo na faze etničnega iredentizma, morilskega nasilja in nazadnje na fazo, ki se zavzema za dokončno, a bolj miroljubno rešitev, in sicer za federalno-kantonalno ureditev skupnega doma, s čimer naj bi se izognili smrtonosnosti in brutalnosti, ki sta bili značilni za predzadnjo fazo.

Zgodovina se vselej ne ponavlja. Marx je dejal, da tisto, kar se prvič pojavi kot

tragedija, v drugo prevzame podobo farse. Vendar pa temu aforizmu ne kaže preveč verjeti. Nobenega jamstva ni, da se tisto, kar je že prvič pomenilo tragedijo, ne bi tudi tako ponovilo.

V našem primeru okoliščine niso povsem identične. Predvsem gre za željo ljudi dobre volje in razuma, da se izognejo ponavljanju genocida in prisilnega razseljevanja. Vsaka skrajna uporaba narodnostnega načela, s katero naj bi se doseglo stapljanje etničnih in političnih meja, bi hkrati pomenila tudi barbarizem. Etnična podoba številnih delov Sovjetske zveze je tako zapletena, da ne omogoča prijaznega načina vzpostavitve tega načela – v tem smislu ga bo treba ustrezno prilagoditi in dopolniti z mnogimi kompromisi.

Politična reafirmacija etnične identitete poteka v povsem novih okoliščinah, ki jih zgodovina doslej še ni poznala. Boljševiški centralizem je strl in atomiziral civilno družbo s tem, da je celotno družbeno hierarhijo in vse organizacije – politične, gospodarske, ideološke – združil v enotno nomenklaturo, tj. v svojevrstno piramido. Resnica je, da je v času bolečega oživljanja civilne družbe prav hitro postalo jasno, da je etnična združenja mogoče oživiti veliko hitreje in bolj učinkovito kot druga. Medtem ko imajo nove politične stranke v pretežni meri podobo razmeroma majhnih klubov izobražencev, so »narodne fronte« tiste, ki naglo širijo svoje korenine.

Zaradi navedenega bodo mnogi pomislili, da bo tokrat nacionalizem še močnejši kot prvič. Tedaj so nacionalistična gibanja imela nenacionalistične tekmece, velikokrat tudi zelo mogočne. Nacionalizem ni predstavljal krinke deviantnih razrednih interesov, kot so to trdili marksisti. Kljub temu pa ni pometel vsega pred seboj. Konkurenčna načela združevanja so tudi delovala. Hkrati pa ne gre dvomiti o dejstvu, da obstaja pristna sla po civilni družbi, pluralizmu, odsotnosti političnih, ideoloških in gospodarskih monopolov in zlasti po odsotnosti pogubnega spajanja vseh treh oblik centralizma.

To predstavlja novo ozadje, ki se upira nekdanjim etničnim in drugim političnim težnjam. V tem smislu lahko določimo udeležence igre, ne moremo pa predvideti izida.

Moskva, september 1990

Pripis

Zgornje besedilo sem na hitro natipkal nekega popoldneva na izposojenem, a nemogočem sovjetskem pisalnem stroju, v močno varovanih prostorih (mogoče pa je šlo za znanstvene oddelke) Akademije za znanost, ki so v visoki stavbi na Leninovem prospektu v Moskvi, in sicer kot odgovor na vztrajno zahtevo domačinov, da komentiram sovjetsko etnično situacijo. Temu besedilu sledijo razmišljanja, ki so nastala leto dni kasneje v Cambridgeu.

Raymond Aron je imel navado govoriti, da v Franciji obstajata le dve pravi ustanovi – država in komunistična partija. V ZSSR se ti dve instituciji ujemata in tako pravzaprav predstavljata *eno in isto* ustanovo. Zaradi odsotnosti drugih možnosti, se mi je zdelo, da strategija Gorbačova, da k sodelovanju pritegne edino ustanovo, ki mu je bila na razpolago, navsezadnje niti ni tako absurda. Takšni ugotovitvi bi sicer lahko ugovarjali tako, da bi rekli, da ni mogoče uporabljati institucije, ki bo s tem uničila samo sebe. So pa tudi argumenti v korist tej trditvi v smislu: če obstaja zgolj eno orodje, ga je treba pač uporabiti.

Moja občutljivost glede tega vprašanja (ki pa ne pomeni hkrati tudi prepriča-

nja; prav tako mi ni všeč situacija, ki je zagotovila izhodišče za razmišljanja na to temo) me je, kot tudi številne druge dobronamerne ljudi na Zahodu, ki so bili naklonjeni perestrojki, ločila od moskovskih izobražencev, ki so začeli sovražiti Gorbačova. (Razlike niso temeljile na ugotovitvah o njegovi osebnosti ali ugibanjih o njegovi politični intimni misli – gre za vprašanja, za katera si ne delam nobenih utvar, da jih obvladam. Temeljile so preprosto na vidljivih zunanjih značilnostih njegove strategije.) Občutljivost na to vprašanje je okrepila zavest, da so edina sila, ki bi utegnila parirati obstoječi instituciji, *etnična gibanja*, ki bi jih bilo mogoče hitro in učinkovito mobilizirati, kar se je v resnici tudi zgodilo. Jelcinova pripravljenost, da uporabi to nasprotno silo, me je prestrašila. Moja bojazen je bila podkrepljena s spomini na razvoj dogodkov po analognem padcu habsburškega cesarstva, kar je pripeljalo do političnega sistema, ki je bil tako šibak, da je pred Hitlerjem in nato še Stalinom padel praktično brez odpora. Jelcin očitno dela tisto, kar je pred njim počel že Lenin – zapušča vsa ozemlja v upanju, da si bo pridobil zaveznike ali pa vsaj nevtralneže, hkrati pa krepi svoj položaj v samem centru. Medtem ko je imel Lenin na svoji strani disciplinirano partijo in ideološko predanost njenih članov, Jelcin ne uživa nobene izmed teh prednosti, zaradi česar je neprimerno bolj izpostavljen stihiji etničnih sil. Navsezadnje se je Lenin lahko obrnil razvpitemu NEP-u: ljudje, ki temu vzklikajo danes, se očitno ne zavedajo, da bi današnji ekvivalent NEP-a v resnici pomenil vzpostavljanje starih nadzorno-administrativnih gospodarskih metod. Slednje temeljijo na načelu (gre za pristno analogijo NEP-a), da je metoda, ki ji več ne zaupaš, vendar za katero je značilno, da bolj ali manj deluje in za katero ljudje vedo, kako deluje, boljša od tiste, v katero sicer verjameš, vendar nimaš niti najmanjšega pojma o tem, kako bi jo udejanil. Predstava perestrojčikov o vodenju trga ni nič boljša od predstave, ki so jo imeli boljševiki o tem, kako graditi socializem. Vendar pa je rušenje starega sistema Jelcinu onemogočilo, da bi posegel po uporabi starih institucij.

Zaradi vsega navedenega sem močno dvomil o Jelcinovi strategiji, čeprav v nobenem trenutku nisem imel dogmatskih predstav o njej. Vendar pa so dogodki pokazali pravilnost Jelcinove politične intuicije. Gorbačovova politika sprave očitno ni prepričala »bunkerja«. (Hkrati pa je verjetno prispevala k njegovi mlačnosti oziroma dejstvu, da ni uporabljal oziroma se je izogibal uporabi brezobzirnih metod.) Ko je prišlo do udarca v obliki spodletelega puča, je prav dejstvo, da je Jelcin zgradil rivalsko oporišče moči in pri tem brez obotavljanja uporabil vsa sredstva, ki jih je imel na voljo, odločilno prispevalo k preprečitvi državnega prevrata. To mu je treba priznati.

Cambridge, september 1991

Prevod: B. Hočevvar-Frantar

Regionalizem v Evropi in pri nas

1.

Regionalizem je nov pojav v oblikovanju sodobne države, ki si prizadeva izpolniti njeno dosedanjo strukturo, ki je temeljila na dveh polih: enega je predstavljala (osrednja) država sama s svojimi organi in službami, drugega pa lokalna samouprava, ki nastopa kot nekakšen antipod države, čeprav opravlja podobne (javne) naloge. Nov subjekt, ki vstopa med navedena partnerja, je regija. Regija naj bi zapolnila vmesni prostor, ki je nastajal med navedenima poloma in se je čedalje močneje izražal kot vakuum, ki je oteževal izvajanje – po prvi, še bolj pa po drugi vojni uveljavljeno – ideologijo o državi (javne) blaginje. Država blaginje je s svojimi mehanizmi gospodarskega intervencionizma in s svojimi neposrednimi dejavnostmi (službami) poskušala preprečiti vse pore družbe in pri tem izkoristiti vse zmogljivosti in pobude, ki bi jih bilo mogoče aktivirati znotraj državnega ozemlja. K temu cilju naj bi pripomogle tudi regije.

Inkorporacija regij v organizem države je bila zvezana z obsežnimi – prav tektonskimi premiki v strukturi države. Kompleksne in radikalne reorganizacije so zajele celoten mehanizem evropskih držav od lokalnih skupnosti do centralnih državnih organov. Najočitnejše spremembe so doživele lokalne skupnosti, torej lokalna samouprava, občutni premiki pa so nastali tudi v državnih organih. Z uveljavljanjem regionalizma je bil sprožen plaz v procesu prenašanja državne oblasti navzdol – najprej na regije in nato še na lokalne skupnosti. Proces je stekel v 50-ih letih tega stoletja, in sicer v različnih oblikah v vseh (zahodnih) evropskih državah in je v naslednjih 20-ih do 30-ih letih temeljito spremenil njihovo notranjo podobo.

Nov zagon pa je dobil regionalizem ob koncu 80-ih let, ko ga je sprejela kot pomemben del svoje politike Evropska skupnost (ES). Evropska skupnost naj bi temeljila ne le na državah članicah, pač pa tudi neposredno na (evropskih) regijah. Evropska skupnost naj ne bi bila le Evropa držav, pač pa tudi Evropa regij, ki izvaja tudi regionalno politiko. Regionalna politika Evropske skupnosti se je obenem tudi že začela in je bila od vsega začetka podprta s finančnimi sredstvi, ki so zagotovljena v ustreznih strukturnih skladih Skupnosti; ta sredstva so namenjena za zmanjševanje regionalne neenakosti v razvoju posameznih delov Evrope. Konkretizirani so bili trije glavni cilji evropske regionalne politike: razvoj manj razvitih regij Evrope, razvojna pomoč območjem z nazadujočo industrijo in pomoč kmetijskim območjem.

Uspešna regionalna politika pa je mogoča le, če se regije ustrezno institucionalizirajo in se tudi institucionalno povežejo neposredno s organi Evropske skupnosti. Mejni kamen za regionalizacijo Evropske skupnosti je ustanovitev Koordinacijskega odbora lokalnih in regionalnih skupnosti (Comite directeur des autorités locales et regionales – CDALR) pri Komisiji Evropske skupnosti ter sprejem Evropske listine o regionalizaciji v Evropskem parlamentu leta 1988. Evropska listina naj bi bila pravna podlaga za regionalizacijo Evropske skupnosti; zavezovala naj bi države članice, da v okviru svojih meja institucionalizirajo regije kot subjekte, ki bodo sposobni nosilci razvoja na ustreznih območjih znotraj držav, pa

* Dr. Janez Šmidovnik, profesor na Višji upravni šoli in Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

tudi čez državne meje – v evropskem prostoru. S tem naj bi bila odprta pot za novo povezovanje v Evropi, za povezovanje na regionalnih ravneh, in sicer tako v horizontalni smeri – med državami neposredno kakor tudi v vertikalni smeri na ravni organov Evropske skupnosti.

Regije naj bi se vključevale v mehanizem Evropske skupnosti – poleg držav članic – kot »tretja raven« povezovanja in odločanja, ki naj bi prispevala k bolj uravnoteženi in manj k centralizmu nagnjeni Evropski skupnosti. Temeljno načelo za razporejanje funkcij med organi Evropske skupnosti – med državami članicami in regijami naj bi bilo *načelo subsidiarnosti*. Po tem načelu opravlja nižja teritorialna skupnost vse zadeve, ki jih je sposobna opravljati glede na svoje zmogljivosti, višja raven pa le tiste zadeve, ki jih je mogoče učinkovito opravljati le na tej višji ravni. Po tem načelu smejo organi Evropske skupnosti nastopiti le, če država članica oziroma regija konkretne naloge ne more obvladovati. Načelo subsidiarnosti je obrambno načelo držav in regij proti nevarnosti evropskega oziroma državnega centralizma; deluje torej »od zgoraj navzdol«. To je pravilo; načelo samo pa deluje lahko v obe smeri: lahko tudi pomeni, da mora močnejša višja raven pomagati (subsidijsko) nižji šibkejši ravni pri opravljanju njenih nalog. V obeh primerih pomeni politično usmeritev za razmejevanje odnosov in pristojnosti med navedenimi ravnimi evropskega povezovanja. Ali bo to načelo lahko postalo tudi striktno pravno načelo, ki ga bo mogoče uveljavljati po pravni poti, bo pokazal prihodnji razvoj.¹

To so le splošne poteze in razvojne težnje regionalizma na državni in evropski ravni. S tem seveda še ni rečeno, da je proces regionalizacije končan in da so regije že postale to, kar naj bi bile v mehanizmu držav in v mehanizmu prihodnje združene Evrope. Prikazani opis je proces od vizije na poti do konkretizacije in uresničitve. Ta proces se srečuje z neverjetno raznovrstnostjo ureditve in delovanja regijskih organov v posameznih državah članicah, ki so nastajale v času, ko še ni bilo nikakršne usklajenosti na evropski ravni. S kratkim prikazom konkretne ureditve in stanja regionalizacije v evropskih državah bomo poskušali osvetliti zapletenost tega pojma.

Še prej pa je treba pojasniti pojme, o katerih govorimo: kaj je regija, kaj je regionalizem in kaj je regionalizacija.

2.

Glede pojma regija se bomo naslonili na že omenjeno Evropsko listino o regionalizaciji. Gre za evropske regije, torej za regije evropskega pomena, ki nastopajo tudi v transnacionalnem prostoru, in ne za regije, o katerih po navadi govorimo pri nas.² Regija je v smislu Evropske listine »območje, ki je jasno sklenjena geografska celota ali istovrstni kompleks območij, ki pomenijo celoto, kjer živi prebivalstvo, ki ga označujejo določeni skupni elementi (na primer jezik, kultura, zgodovinska tradicija, skupni gospodarski, prometni in drugi interesi) in ki želi ohraniti in dalje razvijati iz tega izvirajoče lastnosti, da bi lahko pospeševalo svoj kulturni, socialni in gospodarski napredek«.³

¹ O načelu subsidiarnosti glej npr. H. Isak, Regionalizem v Evropi, *Alle Macht nach unten?*, str. 12–13, Publikacija avstrijske raziskovalne skupnosti, Leykam, Graz, 1992.

² Dr. I. Vrišer razporeja na primer regije v Republiki Sloveniji hierarhično na: temeljne (ekonomsko-geografske) regije, ki jih je 1160 v Republiki Sloveniji, mikroregije, ki jih je 57, mezoregije, ki jih je 12, in makroregije, ki sta 2 v Republiki Sloveniji; glej I. Vrišer, O regionalizaciji Republike Slovenije, Posvet slovenskih občin na temo Regionalizacija, Krško, november 1991.

³ Prvi odstavek 1. člena Evropske listine.

Regionalizacija pa je politika držav in kot vidimo zdaj tudi politika Evropske skupnosti, ki si prizadevajo vzpostaviti regije, na katere prenašajo del svojih pristojnosti in jih usposabljaajo kot subjekte, s pomočjo katerih bi lažje obvladovale vse svoje ozemlje in pospeševale razvoj; regionalizacija je torej proces, ki poteka od zgoraj – od države navzdol; regionalizem pa je proces, ki poteka od spodaj navzgor, to je od prebivalstva, ki hoče sodelovati pri opravljanju in vsakršnem razvoju ustreznega območja.⁴

Očitno je, da pomeni navedena definicija opredelitev regije kot »naravne« skupnosti, torej neinstitucionalizirane skupnosti, ki še ne vsebuje nobenega pravnega oziroma institucionalnega elementa. Evropska listina pa vsebuje tudi napotila glede institucionalizacije regij, to je glede njihovega pravnega statusa, glede njihovih organov in njihovih pristojnosti, ki naj bi služila kot minimalni pravni standardi za konkretno vzpostavljanje regij v državah članicah: države članice naj bi vzpostavile regije na najvišji možni ravni ustrezne pravne ureditve; zagotovile naj bi demokratične volitve njihovih organov; priznale naj bi jim zadostne pristojnosti in tudi ustrezno finančno avtonomijo; zagotoviti bi jim morale pravico do meddržavnega sodelovanja in – pod določenimi pogoji – tudi do udeležbe pri oblikovanju državnih stališč za organe Evropske skupnosti.⁵

Kaj naj rečemo o navedenih definicijah regij? Vsekakor sta zelo splošni, odprti, toliko elastični, da omogočata vključitev pod generični pojem regije široko pahljačo ozemeljskih enot oziroma skupnosti, ki so nastale ali bodo še nastale v različnih evropskih državah. Definicije ne silijo k uniformiranosti regij niti po imenu in tudi ne po obliki in vsebini; zahtevajo pa vsekakor določeno ozemlje, posebno pravno subjektiviteto, izvoljeno predstavniško telo, samostojne pristojnosti in ustrezna finančna sredstva, ki lahko omogočajo učinkovito razvojno politiko na ustreznem območju. Znotraj teh širokih okvirov je dopustna vsakovrstna pestrost konkretnih ureditev. Seveda ne gre za lokalne skupnosti. Regija je ozemeljska skupnost, ki je neposredno pod ravniyo centralnih državnih organov na eni strani ter nad ravniyo občine kot temeljne enote lokalne samouprave na drugi strani.⁶ Tako spadajo po tej definiciji med evropske regije – poleg francoske in italijanske regije – na primer tudi nemške dežele (Lander), ki imajo sicer status zveznih držav, pa tudi skandinavske grofije, ki so državne enote, obenem pa tudi širše lokalne samoupravne skupnosti. Sicer sega Evropska skupnost s svojo regionalno politiko še globlje in uporablja za nekatere svoje namene tudi enote širših lokalnih samoupravnih skupnosti. Zato bo verjetno v prihodnji združeni Evropi prihajalo do večjega izenačevanja – pravnega in dejanskega – posameznih tipov evropskih regij. Zaenkrat pa mora Evropa računati s tem, kar je v posameznih državah nastalo v dosedanjem razvoju regijskega vprašanja.

3.

Italijanski profesor S. Cassese ugotavlja v svoji analizi evropskih regijskih reform,⁷ da so dosedanje reorganizacijske izkušnje jasno pokazale dve skupini evropskih držav: ena skupina so unitarne, centralizirane države z razmeroma slabo razvito lokalno samoupravo, kot so na primer Francija, Italija, Španija, Grčija, Turčija itd.; druga skupina pa so države s federativno ureditvijo in druge decentra-

⁴ Definiciji sta povzeti po B. Bučar, *Nove naloge regij, Alle Macht nacht unter?*, str. 54; smiselno enaki definiciji tudi pri Gerd Treffer, *Franzosisches Kommunalrecht*, str. 25, Jehle Verlag, München, 1982.

⁵ Glej 24. člen Evropske listine.

⁶ Glej B. Bučar, *prav tam*, str. 54.

⁷ Glej *Reformes des collectivites locales et regionales en Europe*, izdaja Sveta Evrope, Strasbourg, 1983, str. 75.

lizirane države z močno lokalno samoupravo, kot so na primer Velika Britanija, Nemčija, skandinavske države in države Beneluksa itd. V prvo navedenih državah se je pokazalo, da je reforma lokalne samouprave težko uresničljiva; kot zelo aktualna pa se je pokazala regionalizacija, torej vzpostavitev regij kot novih ozemeljskih skupnosti. Uvedba regij je v centraliziranih državah zelo pomemben korektiv za omejevanje centralistične togosti državnega upravljanja. V drugo navedenih državah, kjer je teža izvajanja državne politike na lokalni samoupravi, pa ni bilo čutiti pritiska v smeri regionalizacije, pač pa je bil pritisk v smeri reorganizacije lokalne samouprave. Izkazalo se je, da regije v teh državah ni treba na novo vzpostavljati, ker lahko prevzame njeno vlogo ena izmed že obstoječih ozemeljskih skupnosti. Opis regionalizacije v nekaterih – s tega vidika – najbolj značilnih državah, nam bo pokazal težo tega vprašanja ter oblike in vsebino regionalizacije.

Francija kot klasična država centralizma in model centralistične organizacije države in lokalne samouprave za mnoge države v Evropi in tudi zunaj nje je najbolj značilen primer, ki je pokazal, da je treba z regionalizacijo zmanjšati stiske takega modela. Francoska ustava (iz leta 1958) ne pozna regij, omogoča pa s splošno formulacijo⁸ njihovo ustanovitev. Regije so bile najprej ustanovljene zgolj kot javne ustanove oziroma javni zavodi (*etablissement public*), kar je značilno za Francijo; niso bile ustanovljene kot ozemeljske enote oziroma ozemeljske skupnosti, pač pa kot javni zavodi z omejenimi nalogami, in sicer zlasti na področju državnega planiranja in financiranja regionalnega razvoja. Šele z zakonom iz leta 1982 so regije postale ozemeljske skupnosti z avtonomnim položajem – podobno kot občine in departmaji. Obenem so bile razširjene njihove naloge; njihove naloge ne segajo samo na področje gospodarskega in socialnega razvoja, pač pa tudi na področje kulturnega razvoja; tudi njihove gospodarske naloge so bile razširjene: regije so dobile pravice za vse intervencije na gospodarskem področju pod istimi pogoji, kot je to določeno za občine; njihova glavna naloga je slej ko prej na področju gospodarskega planiranja. Regijo upravlja neposredno izvoljeni regijski svet, izvršilni organ pa je predsednik regijskega sveta. Naloga regijskega sveta je pospeševati gospodarski, socialni, kulturni in znanstveni razvoj regije in urejati prostor v regiji, poleg tega pa tudi zagotavljati identiteto ustreznega območja in njegovo integriteto.

Francija je razdeljena na 22 regij različne velikosti (od 300.000 do 10.000.000 prebivalcev). Kljub ustanovitvi regij in kljub njihovim precejšnjim pristojnostim ugotavljajo komparativni analitiki, da ostaja Francija slej ko prej močno centralizirana država.

Italija je bolj naklonjena regionalizmu oziroma regionalizaciji kot Francija. Italijanska ustava (iz leta 1948) določa, da je Italija razdeljena na regije (114. člen). Ustava razmeroma obširno ureja regije (V. poglavje ustave). Najprej določa regije s posebnim statutom, ki so ga imele že doslej; to so Sicilija, Sardinija, Trento-Poadižje, Furlanija-Julijska krajina, Dolina Aoste. To so ozemlja, ki so imela posebno kulturno tradicijo in morebiti svoj jezik in so že od nekdaj zahtevala svojo avtonomijo v odnosu do centralne države. Navadne regije na vsem preostalem ozemlju države pa je bilo treba šele ustanoviti; to pa se je zgodilo šele dvajset let pozneje – v 70-ih letih. Skupno z regijami s posebnim statutom je bilo ustanov-

⁸ Gre za formulacijo 72. člena francoske ustave, ki predvideva kot avtonomne ozemeljske skupnosti občine, departmaje in druge ozemeljske skupnosti, ki jih določi zakon; v tem zadnjem delu formulacije je ustavnopravna podlaga za zakonsko vzpostavitev regij.

ljenih v Italiji 21 regij – različne velikosti od 112.000 (Dolina Aoste) do 900.000 prebivalcev (Lombardija). Ustava določa obsežen prenos državnih pristojnosti na regije, in sicer tudi zakonodajnih, v vrsti zadev, ki so izrecno naštetje v 117. členu ustave, in prenos administrativnih pristojnosti, ki so zvezane z navedenimi zakonodajnimi pristojnostmi (118. člen ustave). Predvidena je tudi možnost še nadaljnega prenašanja zakonodajnih pristojnosti, ki niso izrecno naštetje v navedenem 117. členu ustave.

Pristojnosti naj bi se na regije prenašale z zakoni. Dejansko pa je prenos potekal z vladnimi uredbami z zakonsko močjo, kar pomeni, da je potekal po presoji vlade. Zelo shematična analiza tega prenosa pokaže, da je bil izveden kompleten prenos zadev na dveh področjih, ki sta najbližji ustavnemu modelu regije: na področju urejanja prostora, ki obsega urejanje prostora in varstvo okolja, vodno gospodarstvo, ceste in pota, stanovanjsko gradnjo in javna dela; drugo področje pa je področje socialnih služb, ki obsega javno zdravstvo, socialno varstvo, kulturne dejavnosti in dejavnosti prostega časa. V gospodarstvu pa je bil opravljen le manjši prenos pristojnosti, v glavnem v zadevah, ki niso strateške narave: v kmetijstvu, turizmu in obrti; prevladalo je očitno stališče, da je treba na centralni ravni zadržati strateške funkcije, ki se tičejo razvoja gospodarstva.

Španija je bila – podobno kot Francija in Italija – centralistična država – s to razliko, da je bila še pod pritiskom tako imenovanih avtonomnih nacionalnosti. Še pred sprejemom nove ustave iz leta 1978 je morala priznati določeno avtonomijo, sicer bolj formalno kot vsebinsko, Kataloniji, ki je vztrajala pri svojih avtonomističnih tradicijah, nato pa tudi baskovskim deželam, ki so vseskozi uveljavljale separatistične težnje. Po sprejetju ustave pa je bilo ustanovljenih 17 avtonomnih skupnosti (Comunidades Autonomas); to so regijske skupnosti z lastnimi – neposredno izvoljenimi parlamenti, z lastnimi vladami in samostojnimi pristojnostmi, ki jih nekateri španski avtorji primerjajo z nemškimi deželami. Po teh ocenah je Španija z ustanovitvijo navedenih avtonomnih skupnosti postala visoko decentralizirana – skoraj federativna država⁹, potem ko je bila pol tisočletja od dokončne osvoboditve izpod mavrske nadoblasti v letu 1492 – izrazito centralistično urejena.

Z določenim časovnim zaostankom poteka proces regionalizacije po istem vzorcu – z uvajanjem novih ozemeljskih skupnosti v prostor med državo in lokalno samoupravo tudi v drugih sredozemskih državah: na *Portugalskem*, v *Grčiji* in tudi v *Turčiji*.

Drugačen tip regionalizacije pa se uveljavlja v *nemških deželah*. Nemčija je zvezna država z močno in organizacijsko zelo razčlenjeno – dvonivojsko, v nekaterih deželah pa celo trinivojsko – lokalno samoupravo. Pri taki ureditvi ni bilo čutiti potrebe po uvajanju novih ozemeljskih enot regijskega tipa iz razlogov kot v prej obravnavanih državah. V Nemčiji je postajal regijski problem aktualen šele z oblikovanjem Evropske skupnosti, s prenašanjem državnih pristojnosti na organe te Skupnosti. Ob tem so se zganile nemške dežele (Lander), ki imajo sicer status (zveznih) držav, vendar pa so se glede na procese v Evropski skupnosti, v katerih je sodelovala zvezna država, znašle same po sebi v vlogi regij; ves čas oblikovanja Evropske skupnosti so bile v strahu za svoj položaj in za svoje pristojnosti. Zato so pritiskale na zvezno državo in dosegle, da jim je zvezna vlada s posebnim sporazumom iz leta 1986 priznala pravico do sodelovanja in obveščenosti v zadevah Evropske skupnosti: zvezna vlada mora obveščati zvezni parlament, in sicer Zvez-

⁹ Glej na primer F. S. Wagner, *Kommunalverfassungen in Europa*, str. 120, Deutscher Gemeindeverlag Kohlhammer, 1988, Köln.

ni svet (Bundesrat) o vseh predlogih Evropske skupnosti, ki se tičejo interesov dežel; sprejet je bil poseben postopek o tem, kako se sprejemajo stališča do zadev Evropske skupnosti v navedenem Zveznem svetu o vprašanjih, ki zadevajo izključno zakonodajno pristojnost dežel ali pa se tičejo bistvenih interesov dežel; podrobno je bil urejen postopek, ki določa, kako sodelujejo deželni zastopniki v pogajanjih v pomembnih organih Evropske skupnosti. Poleg tega so nemške dežele pripravile sveženj zahtev za vladno konferenco za prihodnje pogovore o združenji Evropi. Te zahteve po institucionalizaciji in pravni zagotovitvi sodelovanja dežel in regij v Evropski skupnosti se omejujejo na štiri glavne točke:

1. upoštevanje načela subsidiarnosti pri vseh prihodnjih pogodbah Evropske skupnosti z izrecnim poudarkom na obstoju »tretje ravni«, to je deželne oziroma regijske ravni; organi Evropske skupnosti lahko ukrepajo le, če države članice, dežele oziroma regije konkretne zadeve ne morejo obvladovati;

2. oblikovanje posebnega ministrskega sveta za zastopnike dežel oziroma regij;

3. ustanovitev posebnega regionalnega sveta, ki naj bi deželne oziroma regijske interese sproti vključeval v postopek izdajanja (evropskih) predpisov;

4. zagotovitev pravice, da lahko dežele oziroma regije svoje pravice in interese iztožujejo pri ustreznih sodiščih.¹⁰

Podoben razvoj se že nakazuje tudi v *Avstriji*, kjer imajo dežele sicer šibkejši ustavnopravni položaj in so tudi dejansko manjše in šibkejše kot v Zvezni republiki Nemčiji. Pripravlja se novela 16. člena zveznega ustavnega zakona, s katero naj bi se ustavno zagotovile pravice dežel (in tudi občin) pri notranjedinjavnem oblikovanju odločitev, ki se tičejo vprašanj Evropske skupnosti.¹¹

V *skandinavskih državah* (razen na Finskem) opravljajo funkcijo regije grofije (na primer Švedska, Lan), ki so dvoživke; so dekoncentrirane državne ozemeljske enote, obenem pa so tudi širše lokalne samoupravne skupnosti. Skandinavske dežele spadajo med tiste, ki so v povojnem času izpeljale najbolj radikalno ozemeljsko in funkcionalno reorganizacijo svoje lokalne samouprave; z njo so prenesle težišče javnih funkcij z države na lokalne skupnosti, ki so jih organizirale v izredno obsežnih ozemeljskih okvirih: na Danskem je bilo leta 1980 le še 275 občin in 14 grofij, na Norveškem 453 občin in 18 grofij, na Švedskem pa 279 občin in 24 grofij.¹² Regijski problemi se rešujejo na isti ravni – v grofijah – po eni strani kot državni problemi, po drugi strani pa kot zadeve lokalne samouprave. Pri taki organizaciji se ne postavlja zahteva po novih vmesnih ozemeljskih enotah – regijah, kakor se ta zahteva postavlja v centraliziranih državah.

Finska pa je razdeljena le na občine; ima 461 občin.¹³ Vmesna raven med občino in državo se ni izoblikovala. Problemi, ki pa seveda nastajajo na tej ravni, se rešujejo z zelo intenzivnim medobčinskim sodelovanjem, ki je posebej urejeno z zakonom o občinah iz leta 1976.

Velika Britanija je od leta 1965 sicer razdeljena na 9 regij, vendar so to le planske regije, ki so dekoncentrirane enote države,¹⁴ ne pa ozemeljske skupnosti

¹⁰ Povzeto po H. Isak, *Alle Macht nach unten?*, str. 7–9.

¹¹ Glej H. Isak, *prav tam*.

¹² Podatki so po: *Reformes des collectivites locales et regionales en Europe*, str. 161–163.

¹³ Podatek je po *Kommunalverfassungen in Europe*, str. 5.

¹⁴ Dekoncentracija je upravni institut, ki ga je najbolj jasno izoblikovalo francosko upravno pravo. To je organizacijsko načelo, po katerem so pravila odločanja o posameznih zadevah prenesena na območje ozemeljske enote centralnih organov, ki se organizirajo zunaj centra države, v krajih, kjer se zadeve najlaže opravljajo. Območne ozemeljske enote so izpostave centralnih upravnih organov; imajo lahko splošno pristojnost za večje število upravnih panog ali pa so organizirane

s splošno pristojnostjo z določeno avtonomijo, o kakršnih govori Evropska listina o regijah. Plansko regijo upravlja regijski svet, ki ni neposredno izvoljen, pač pa ga imenuje vlada. Tudi komisija, ki je izvršilni organ planske regije, je sestavljena po birokratskem načelu iz uradnikov strokovnjakov, ki usklajujejo dejavnosti državnih resorjev pri uresničevanju plana.

Velika Britanija je v bistvu unitarna in centralistična država, čeprav ima tudi razvito lokalno samoupravo; centralizirana je na parlamentarni, to je zakonodajni ravni, decentralizirana pa je na upravni ravni. Celo deli države, ki imajo posebne zgodovinske, kulturne in celo jezikovne značilnosti, kot npr. Škotska in Wells, si niso priborili parlamentarne avtonomije (kot na primer v Španiji), pač pa zgolj določeno upravno dekoncentracijo. To sta na primer dva organa vlade, in sicer Scottish Office in Welsh Office, ki ju vodita ministra vladnega kabineta. Ti deli države imajo torej svojo politično reprezentanco v vladi; poleg tega imajo v glavnih mestih teh pokrajin, to je v Edinburghu in v Cardiffu, administrativne organe, ki združujejo velik del upravnih služb za te pokrajine.

Belgijska ustava pozna tri jezikovne (oziroma kulturne) skupnosti in tri regije. Jezikovne skupnosti so: francoska, flamska in germanofonska; regije pa so: valonska, flamska in bruseljska. Obeležje jezikovnih skupnosti (Les Communautés) je »kulturno«, pri čemer gre za posebne populacijske frakcije, za katere se predpostavlja, da uporabljajo poseben jezik. Ozemeljska baza teh skupnosti so regije, pri čemer pa se francoska in flamska skupnost srečujeta skupaj v dvojezični regiji glavnega mesta Bruslja. Regije so čiste ozemeljske enote, medtem ko jezikovne skupnosti niso točno ozemeljsko opredeljene. Praviloma imajo tako regije kot jezikovne skupnosti svoje lastne organe, parlamentarne in izvršilne; oboji izvajajo tudi določeno zakonodajno oblast, čeprav je to zelo omejena oblast, in sicer v kulturi in šolstvu; to je področje interesov jezikovnih skupnosti.¹⁵

Glede na naravo belgijskega regionalizma, ki temelji na različnih etničnih podlagah te države, je upravičeno šteti, da je ta regionalizem zametek zvezne ureditve države, ki se bo še izpopolnjevala.

4.

In kako je z regionalizmom v Sloveniji? Ali sploh lahko govorimo o regionalizmu v deželi, ki jo je po vseh elementih, ki opredeljujejo zmogljivosti ozemeljskih skupnosti (ozemeljski obseg, število prebivalcev, struktura gospodarstva, narodni dohodek, razvojni trendi v znanosti in tehnologiji itd.), komaj za eno samo regijo?¹⁶ Kot taka je Slovenija po izločitvi iz Jugoslavije postala samostojna in mednarodnopravno priznana država, ki se mora torej obravnavati kot država.

Vendar pa problem regionalizma v Sloveniji obstaja, in sicer z dvema vidikoma: z vidikom evropskega regionalizma po eni strani in z vidikom notranje državne regionalizma po drugi strani.

Slovenija ima razmeroma dolgo tradicijo sodelovanja na regionalni ravni s čezmejnimi regijami; tako je že v začetku 60-ih let kot jugoslovanska republika sodelovala v trikotniku regij z italijansko regijo Furlanijo-Julijsko krajino in z avstrijsko

ne samo resorsko za posamezno upravno panogo; med dekoncentriranimi enotami in organi v centru so hierarhični odnosi; med njimi se lahko vzpostavljajo inštančni odnosi v upravnem postopku. Dekoncentracija se pogosto uporablja v centralističnih državah, da se premosti razdalja med centralnimi organi, ki delujejo v centru države, in terenom, kjer se zadeve opravljajo.

¹⁵ Podatki so po *Reformes des collectivités locales*.

¹⁶ To pokaže primerjava Slovenije z italijanskimi, francoskimi in španskimi regijami, pa tudi z avstrijskimi in (manjšimi) nemškimi deželami, ki prevzemajo vlogo regij.

deželo Štajersko zlasti v kulturi in športu v tako imenovanem »Trigonu«. Pozneje – ob koncu 60-ih let – se je to sodelovanje razširilo še na republiko Hrvaško v t. i. »Quadrigon«, težišče dela pa se je premaknilo na turizem in regionalnoprstorsko planiranje. Jugoslovanska ustava iz leta 1974 je očitno na podlagi podobnih prizadevanj v vsej državi priznala republikam pravico do sodelovanja z organi in organizacijami drugih držav in mednarodnih organizacij. S tem je odprla možnosti za povezovanje republik z bližnjimi in tudi z oddaljenimi regijami. Leta 1978 je prišlo do ustanovitve za Slovenijo zelo pomembne Delovne skupnosti Alpe-Jadran, ki ni bila le čezmejna regionalna skupnost več dežel, pač pa tudi prva čezmejna regionalna skupnost, ki je prebila »železno zaveso« med zahodnimi in socialističnimi evropskimi državami. Preko nje je prihajala Slovenija v stik z različnimi regijami in organizacijami, ki so se oblikovale v Evropski skupnosti, vključno s Stalno konferenco lokalnih in regionalnih oblasti pri Svetu Evrope.

Z osamosvojitvijo Slovenije v samostojno državo leta 1991 pa je nastala glede čezmejnega regionalnega sodelovanja določena zagata. Ali naj Slovenija nastopa le še kot država z drugimi državami in preneha z dosedanjim plodnim sodelovanjem na regionalni evropski ravni, kar bi ji bilo očitno v škodo? Za ohranitev sodelovanja na regionalni evropski ravni govori dosedanje uspešno sodelovanje na tej ravni; poleg tega pa govore zanj vsi realni elementi, ki opredeljujejo Slovenijo kot evropsko regijo. Vendar se – tudi zaradi morebitnega nastopanja navzven – postavlja zdaj vprašanje njenega notranjega »regionalizma«. Kako naj se nadaljuje povezovanje v evropske regije, če ostane Slovenija kot država navznoter unitarna, brez notranje »regionalne« razčlenitve, torej brez subjektov, legitimiranih za čezmejno regionalno povezovanje, zgolj z majhnimi občinami, ki se ukvarja jo le z lokalnimi zadevami – v najožjem pomenu te besede?

S tem smo pri problemu, ki ga je ustvarila slovenska ustava s svojimi določbami o lokalni samoupravi. Navajam le bistvene elemente problema.¹⁷ V slovenski ustavi so kot obvezne lokalne samoupravne skupnosti predvidene le občine; občine se ustanovijo z zakonom in z zakonom se določijo tudi njihova območja (139. člen ustave). Širše lokalne samoupravne skupnosti so predvidene le kot rezultat prostovoljnega povezovanja občin; občine se samostojno odločajo o povezovanju v širše lokalne samoupravne skupnosti, tudi v pokrajine (143. člen ustave). Na ta način pa – tako sklepam – do teh širših lokalnih samoupravnih skupnosti ne more priti, in sicer iz pravnosistemskih in iz dejanskih razlogov: iz pravnosistemskih razlogov zato, ker občine ne morejo ustanoviti lokalnih skupnosti »sui generis«, torej skupnosti višjega oziroma drugačnega ranga, kot so same; iz dejanskih razlogov pa zato, ker se občine prostovoljno lahko povezujejo le v skladu s svojimi interesi z eno ali z več občinami za opravljanje nalog za krajši ali za daljši čas. Širše lokalne samoupravne skupnosti pa morajo biti trajne, morajo pokrivati vso državo in morajo imeti isti pravni režim in iste funkcije v vsej državi; take skupnosti lahko ustanavlja – po isti logiki, kot velja za občine – le država kot obvezne lokalne samoupravne skupnosti. Iz tega sledi sklep, da širših lokalnih samoupravnih skupnosti ne more biti, dokler veljajo te ustavne določbe. Imeli bomo le občine, ki pa bodo – glede na 140. člen ustave – majhne v funkcionalnem in ozemeljskem smislu; opravljale bodo namreč le *lokalne zadeve*, »ki jih občina lahko ureja samo-

¹⁷ Podrobneje sem pisal o tem problemu v Naših razgledih, št. 1/92 z dne 10. 2. 1992 pod naslovom: Regionalnih skupnosti ne bo; v Zborniku Pravne fakultete v Ljubljani, Nova ustavna ureditev Slovenije, Ljubljana 1992, pod naslovom: Ozki okvir lokalne samouprave v slovenski ustavi; v Teoriji in praksi, št. 10–11/1990, Lokalna samouprava v novi slovenski ustavi, v št. 7/91, Lokalna samouprava, centralizem in regionalizem, v št. 3–4/92, Porod in mlada leta slovenskih občin bodo težavna.

stojno in ki zadevajo le prebivalce občine«. Možnosti za prenos državnih nalog na občine so z ustavno formulacijo drugega odstavka 140. člena zožene na minimum, saj se za prenos vsake naloge zahtevata izrecno soglasje vsake posamezne občine posebej in zagotovitev posebnih sredstev za njeno izvajanje. S tako ustavno formulacijo je delovno področje slovenske občine skrženo na minimum, ki je pod minimumom evropskih občin in pod minimumom, ki ga opredeljuje Evropska listina o lokalni samoupravi, ki so jo sprejele države članice Sveta Evrope leta 1985.

To pa pomeni, da se bo država Slovenija morala upravljati po čistem modelu centralizma. Vse pomembne javne naloge, zlasti pa tiste, ki se urejajo z zakoni, bodo državne naloge in jih bodo opravljali le državni organi. Država bo za njihovo opravljanje prisiljena ustanavljati svoje ozemeljske enote – okraje in druge ozemeljske enote na terenu. Seveda okraje ne bodo lokalne samoupravne skupnosti, pač pa zgolj ozemeljske izpostave države, torej tehnični organi države na terenu.

Čeprav je slovenska država majhna, pa je pričakovati, da bo ob taki ureditvi nastajal med občinami in centrom države prevelik prazen prostor, ki bo povzročal upravljalvske, gospodarske pa tudi politične probleme. Trpelo bo opravljanje lokalnih nalog širšega pomena, ki presegajo zmogljivosti občin (npr. urejanje in vzdrževanje komunalne, energetske, prometne itd. infrastrukture, opravljanje določenih služb v družbenih dejavnostih itd.), ki ne bodo imele svojega »nosilca«; trpelo pa bo tudi opravljanje številnih državnih nalog, ki se laže in kakovostneje opravljajo v organih lokalnih skupnosti, ki bolje poznajo problematiko terena kot pa oddaljeni republiški center. Manjkala bo vmesna raven, ki bi kot samostojen subjekt lahko ustvarjala na lokalnih pobudah temelječo dodatno energijo za opravljanje javnih zadev kakor tudi za razvoj gospodarstva in za kakovost življenja. V upravljalvskem mehanizmu Slovenije bo manjkala upravljalvska raven, ki jo poznajo – skoraj brez izjeme – v vseh evropskih državah. To raven pri nas večinoma označujemo kot regijsko – kot regijo, ki pa lahko nastopa pod različnimi drugimi imeni: npr. kot okraj, pokrajina, okrožje, dežela itd. V resnici ne gre za regijo v evropskem smislu, pač pa za drugo raven lokalne samouprave, za širšo lokalno samoupravno skupnost.

Zaradi tega slovenski problem dejansko ni regijski problem, pač pa problem organizacije lokalne samouprave. Problem bi bil avtomatično rešen z normalno, po evropskem vzorcu urejeno lokalno samoupravo na dveh ravneh – v občini in v širši lokalni samoupravni skupnosti; ta bi opravljala – tako kot v Evropi – na eni strani lokalne naloge širšega pomena, na drugi pa prenesene državne naloge na prvi stopnji državne uprave.

Vendar pa slovenski problem lahko postane regijski problem, če ne bo rešen v doglednem času, in sicer problem, ki bi utegnil načenjati integriteto države Slovenije. Čedalje močnejše bi se začela uveljavljati prizadevanja – zlasti na obrobni slovenskih območjih – da se organizirajo kot močnejše ozemeljske skupnosti z določenimi državnimi pristojnostmi, kakršne imajo evropske regije v večini evropskih držav, ki se neposredno povezujejo čez državne meje in, kot smo videli, tudi v Evropski skupnosti. Strah pred takimi regijami je v Sloveniji povzročil opisano ozkosrčno zakoličenje lokalne samouprave v republiški ustavi – na škodo normalni lokalni samoupravi. To je bil napačen odziv na domnevno nevarnost. Povratna posledica take napačne poteze utegne biti prav tisto, čemur so se avtorji

ustave hoteli izogniti, to je ogrožanje integritete majhne države Slovenije. Pritiski, ki bodo nastajali na terenu zaradi preozkih okvirov lokalne samouprave in ki bi se morali nevtralizirati na lokalni ravni, se bodo razširili po vsem sistemu.¹⁸

Ljubljana 1. februar 1993

¹⁸ Nekatere znake takega razvoja je bilo že opaziti tako ob razpravi o ustavi, še bolj očitno pa v volilni kampanji, v kateri so začele nastajati nekatere stranke z lokalističnim, to je z regijskim obeležjem.

Vzroki za stečaj slovenskih podjetij

Modele, ki poskušajo razložiti vzroke za stečaj podjetij, najdemo tako v literaturi o finančnih kot tudi v literaturi o organizaciji podjetij. Po modelu »tveganje stečaja«¹ v finančni literaturi podjetja propadejo, ker ne morejo izločiti dovolj velikega gotovinskega toka, da bi upnikom plačali dodatno premijo zaradi nevarnosti stečaja. Če postane premija za tveganje prenizka, upniki odklonijo nadaljnje financiranje dolžnika ali ne podaljšajo roka plačila.² Stečaji so tako po tej teoriji na eni strani posledica previsokih obrestnih mer, po drugi strani pa pride do stečaja pravzaprav zato, ker dolжник ne dobi posojila ali pa so ta zmanjšana oz. niso dovolj velika, da bi omogočala dolgoročno pomembne razvojne spremembe pri dolžniku.³ Vzrok za to, da upniki niso pripravljeni slediti potrebam dolžnika, je, da je upnikovo mnenje o prihodnji uspešnosti dolžnikovega poslovanja bolj pesimistično kot dolžnikovo.

Po organizacijski teoriji je stečaj posledica izgube legitimnosti podjetij, kar povzroči prelom v povezavah organizacije z okoljem in s tem prekine dostop podjetja do ključnih virov njegovega poslovanja.⁴

Tako o razlogih za stečaj ekonomska teoretična literatura. Praksa v svetu, posebej pri nas pa kaže posamezne značilnosti, ki gornja izhodišča podpirajo ali pa tudi ne.

Razlogi, ki jih navaja svetovna literatura za stečaj podjetij

Navedene teorije ne morejo v celoti pojasniti vzrokov za neuspeh podjetij. V literaturi najdemo številne dejavnike in vzroke, za katere je mogoče na podlagi empiričnih in teoretičnih spoznanj sklepati, da so ključni elementi stečaja podjetij.

Če poskušamo združiti ta spoznanja, lahko ugotovimo, da so stečaji posledica:⁵

- previsokih obrestnih mer, ki vključujejo tudi znesek za visoko tveganje takih posojil;
- nepripravljenosti upnikov, da finančno podprejo potrebe dolžnika;
- nesposobnosti upnika in dolžnika, da bi sama razrešila medsebojni konflikt;
- nezmožnosti podjetja, da bi učinkovito predstavilo svoj izdelek in povečalo prodajo;
- nezmožnosti izterjati plačila;
- nezmožnosti obvladovati stroške poslovanja.

In še nekatera spoznanja:

- pogostejši so stečaji novih podjetij – stečaj je pogostejši med podjetji, ki poslujejo manj kot 5 let;

* dr. Alenka Žnidaršič Kranjc, znanstvena sodelavka Inštituta za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.

¹ Van Horne, J. C., s. 182.

² D'Aveni, R. A., str. 1120.

³ Eichberger, J., str. 707.

⁴ D'Aveni, R. A., str. 1121.

⁵ Glej D. Aveni, A. str. 1120–1221, Eichberger, J., str. 707, Schall, D., str. 784–785.

- stečaj je pogostejši v podjetjih, ki imajo enega zaposlenega, ter v osebnih družbah;⁶
- pogostejši so stečaji ob krizi;⁷
- stečaji so posledica nesposobnosti menedžmenta podjetja;⁸
- za 30% likvidacij podjetij je ugotovljeno, da so posledica goljufije;⁹
- v ozadju 80–90% prikrite ali odkrite nelikvidnosti podjetij je gospodarski kriminal.¹⁰

Zgodovinsko in empirično pa je dokazano, da je bil med navedenimi najpogostejši razlog za poslovni neuspeh podjetja njegova nesposobnost povečati prodajo, čemur se je najpogosteje pridružila še nezmožnost izterjati plačila in obvladovati stroške.

Čprav ostaja vprašanje empiričnega dokazovanja nesposobnosti vodstva podjetja kot temeljnega vzroka za stečaj odprto, pa je v zvezi z navedenim, posebej še glede na rezultate empirične analize stečajev pri nas, pomembno povedati naslednje. Predvsem stečajni upravitelji, sodniki in odvetniki, ki so sodelovali v stečajih, poudarjajo, da je stečaj v velikem številu podjetij posledica nesposobnega vodenja, še več, da bi se bilo mogoče marsikateri likvidaciji (pa tudi stečaju) podjetja izogniti, če bi se stečajni postopek začel prej in če bi bilo mogoče pravočasno zamenjati nesposobno vodstvo.¹¹

Glavni problem v zvezi z navedenim je vprašanje: kdo ima pravico odločati o tem, ali naj se vodstvo zamenja ali ne. To vprašanje je povezano z vprašanjem razporejenosti, lastništva nad podjetjem. V normalnih razmerah bi moral biti lastnik zainteresiran, da ima sposobne vodilne uslužbenke, če pa tega ne more zagotoviti, ali pa je lastnik tudi menedžer in nesposoben doseči boljši rezultat, je to pač njegov problem in njegov denar.¹² Problem je, da so tudi upniki tisti, ki bodo imeli škodo zaradi nesposobnega vodstva in njegovih napak. Zato bi se oz. se morajo upniki zavarovati ne le pred možnostjo premika kapitala iz podjetja (tj. pred lastnikom), temveč tudi pred izgubami zaradi neustreznih vodilnih uslužbencev.

Razlogi za stečaj slovenskih podjetij

Razloge, ki jih najpogosteje navajajo kot ključne za stečaj podjetij v svetu, lahko razdelimo v tri temeljne skupine:

1. makroekonomski; ti so posledica določenih ukrepov makroekonomske politike ali razmer v okolju; tak makroekonomski vidik bi bil npr. gospodarska recesija;
2. podjetniški; ti so posledica poslovanja v podjetju in značilnosti podjetja ter njegovega vodstva. Med te bi lahko šteli čas poslovanja podjetja, velikost podjetja, obvladovanje prihodkov in stroškov ipd.;
3. odklonska ravnanja podjetij in zaposlenih v njih; mednje bi lahko uvrstili

⁶ Lisebl, K., str. 15.

⁷ Analiza stečajev v ZDA v obdobju 1929–1989 je pokazala, da so zgodovinsko stečaji posledica: krize, visokih obresti in liberalizacije zakona o stečajih. Schall, D. str. 785.

⁸ Hax, H., str. 86.

⁹ Commer, M. J. str. 5.

¹⁰ H. J. Schneider, str. 132.

¹¹ Franke, G. str. 160–179.

¹² Hax, H., str. 86.

goljufije, razne oblike gospodarskega kriminala, pa tudi samo družbeno nezaželeno ravnanja podjetij.

Zaradi posebnih razmer pri nas smo tem skupinam dodali še eno. Želeli smo namreč ugotoviti, koliko družba in politika nasploh podpirata stečaje kot oblike reševanja podjetij.¹³

Da bi preverili, koliko je posamezna skupina dejavnikov vplivala na stečaje podjetij v letih 1989–1991 pri nas, smo anketirane¹⁴ vprašali, katere od naštetih skupin razlogov so po njihovem mnenju najbolj vplivale na stečaj konkretnega podjetja. Iz odgovorov nesporno izhaja, da so ključni razlogi za stečaje slovenskih podjetij v podjetjih samih (glej tabelo 1!). Tako sodniki kot upravitelji so namreč pri razvrščanju skupin razlogov za stečaj na prvo mesto uvrstili poslovanje v podjetju.

Stečajni upravitelji so sicer dajali pomemben poudarek tudi kategoriji »drugo«, vendar pa je analiza odgovorov pokazala, da bi bilo mogoče razloge, ki so jih navajali, uvrstiti v eno od že omenjenih skupin, predvsem v skupino – neustrezno poslovanje v podjetju – kar je v končni fazi pripeljalo do stečaja. Vzroki, da so anketiranci uvrstili posamezen razlog v posebno skupino – »drugo«, so predvsem dvojni. Na eni strani njihovo mnenje, da je bil ta razlog pri stečaju podjetja tako ključen, da ga ni mogoče skriti v neko obširno skupino, kot so npr. makroekonomski dejavniki ali poslovanje v podjetju, čeprav so pri teh skupinah posamezni razlogi navajani, npr. preveč zaposlenih. Po drugi strani pa mnenje, da je posamezen razlog navajan v preveč mili obliki. Primer za navedeno je odgovornost vodstva za stečaj podjetja. Med razlogi za stečaj se ta vidik navaja kot »premajhna angažiranost vodstva«. Anketiranci so menili, da to ne zadošča, in navajali ta razlog pod drugo, kot npr.: nizka strokovna izobrazba in strokovnost vodstva, nestrokovnost vodstva, nesposobnost in neodgovornost vodstva.

Tabela 1: Razvrščanje skupin po njihovem vplivu na stečaj

Razvrščanje*:	rezultati razvrščanja					
	1	2	3	4	5	0
elementi makroekonomske politike	26	28	15	12	1	16
poslovanje v podjetju	52	27	6	0	0	13
nepravilnosti pri poslovanju v podjetju	12	13	12	17	1	43
družbena in politična podpora stečajem	5	13	17	13	5	45
drugo	4	7	3	1	11	72
brez odgovora	2					

Legenda:

* Razvrščanje 0 pomeni, da tega dejavnika anketiranci sploh niso razvrščali. To pomeni, da po njihovem mnenju ta dejavnik na stečaj ni vplival. Tako npr. poslovanje v podjetju na stečaje podjetij v 13 primerih ni imelo nobenega vpliva.

¹³ Vsi podatki, ki jih navajam v nadaljevanju, so zbrani v okviru raziskave o stečajih podjetij v obdobju 1989–1991, ki je potekala na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani v letih 1991–1992.

¹⁴ Anketo smo poslali vsem sodnikom in stečajnim upraviteljem, ki so sodelovali v stečajih v letih 1989–1991. Prejeli smo 158 odgovorov, od tega 72 odgovorov stečajnih upraviteljev in 86 sodnikov. Pri tem je posamezen sodnik ali upravitelj izpolnil odgovore za več stečajev, v katerih je sodeloval. Na ta način smo zbrali podatke o 100 stečajih slovenskih družbenih podjetij, kar predstavlja 64,9% vseh uvedenih stečajev podjetij v mešani in družbeni lastnini v opazovanem obdobju.

Prav nesposobnost vodstva je razlog, ki ga anketiranci najpogosteje navajajo pod »drugo« tudi v primerih, ko so presojali posamezne razloge, ki so ključno prispevali k stečaju podjetja, in to poleg tega, da so kar v 31% primerov navajali kot enega od razlogov za stečaj – premajhno angažiranost vodstva (glej tabelo 2!). Seveda pa se kakovost vodenja oz. vodstva v podjetjih, nad katerimi je bil kasneje uveden stečajni postopek, ne kaže samo v premajhni angažiranosti vodstva. Vodstvo in njegova strokovnost sta bistvena razloga za stečaj praktično v vseh primerih, ko so bili razlogi za stečaj posamezni elementi poslovanja v podjetju – to pa je bilo po mnenju anketirancev kar v 65% primerov. Preveliki stroški poslovanja, preveč zaposlenih, padec prodaje, prevelika zadolženost so dejavniki, za katere je odgovorno vodstvo podjetja. Njegova sposobnost doseči optimalno raven posamezne podstrukture v podjetju in kot posledica uspešnost podjetja sta dokaz njegove kakovosti. Tako se tudi v naših razmerah potrjuje teza, da je nesposobnost vodstva ključni razlog za stečaj podjetij. Seveda pa se odpira vprašanje, ali bi pravočasna zamenjava vodilnih uslužbencev lahko preprečila stečaje.

Tabela 2: Elementi poslovanja, ki so vplivali na stečaj podjetja

	%
preveč zaposlenih	69
preveliki stroški poslovanja	53
padec prodaje	49
prevelik delež posojil v virih sredstev	48
neplačevanje obveznosti	37
premajhna angažiranost vodstva	31
drugo	6
ustanavljanje novih podjetij	4
brez odgovora	1

Uspešno poslovanje podjetij v stečaju ni (le) posledica boljšega vodenja

V prid tezi, da bi pravočasna zamenjava vodilnih uslužbencev lahko preprečila stečaj, je ugotovitev, da vrsta podjetij, nad katerimi je bil uveden stečaj, po uvedbi stečaja uspešno posluje. Razen v primerih, ko se stečaji končajo z likvidacijo, kar pa pomeni manjši delež, stečajni upravitelji dokazujejo, da podjetje v stečaju posluje z dobičkom. Od tod tudi ugotovitev ne le pri nas, temveč tudi v svetu, da je boljši rezultat v stečaju posledica uspešnejšega vodenja podjetja.

Čeprav tega vidika ne bi smeli zanemariti, pa je v prid obstoječega vodstva v podjetju vendarle treba ugotoviti, da so uspešna poslovanja podjetij v stečajih pri nas predvsem posledice tehle dejstev:

1. zamrznitve obveznosti pred stečajnim postopkom; v praksi to pomeni, da podjetje v stečaju posluje praktično brez obveznosti in s tem brez odhodkov financiranja, ki so ob visokih revalorizacijskih in realnih obrestnih merah postali kritični za vrsto podjetij in so kar v 44% primerov navajani kot razlog za stečaje;

2. podjetje v stečaju ni dolžno obračunavati revalorizacije in amortizacije, kar izboljšuje njegov položaj, saj zmanjšuje stroške;

3. podjetje lahko takoj prilagodi obseg zaposlenih obsegu proizvodnje in prodaje; praviloma sledi uvedbi stečajnega postopka zmanjšanje števila zaposlenih. Če je eden od razlogov za stečaj preveč zaposlenih, kar je bilo v 69% stečajev, lahko takojšnje zmanjšanje števila zaposlenih toliko vpliva na stroške, da je poslovanje pozitivno;

4. podjetje v stečaju lahko zmanjša stroške delovne sile; praviloma se stečajni upravitelji izogibajo zaposlovanju za določen čas. Enostavneje, predvsem pa bistveno ceneje je zaposliti potrebno število delavcev po pogodbi o delu. Prihranki, doseženi s tem, nastajajo v dveh smereh. Na eni strani so prispevki na neto izplačilo po pogodbi o delu bistveno nižji kot za delovno razmerje za določen in nedoločen čas. Po drugi strani pa so bili v posameznih primerih pritiski na zniževanje nadomestila za delo po pogodbi v stečaju, saj so bili zaposleni v stečaju prijavljeni na zavodu za zaposlovanje kot brezposelni in so prejeli tudi nadomestila za brezposelnost. Glede na to da so prejeli določena denarna sredstva iz dveh virov, so nezaposleni iz stečaja prejeli manjši del nagrade, kot pa bi jim pripadala. Tako so bili dvakrat viktimizirani. Na eni strani jim je že tekel rok, v katerem imajo pravico prejemati nadomestilo za brezposelnost in so tako npr. v trenutku, ko so izgubili zaposlitev v stečaju, ostali tudi brez nadomestila za brezposelnost. Po drugi strani pa so prejeli manj sredstev, kot bi jih, če bi bili pod normalnimi pogoji zaposleni v stečaju. Tudi viktimiziranost družbe je bila v tem konceptu dvojna: z odvajanjem manjših prispevkov iz pogodb o delu namesto rednih delovnih razmerij in s povečanjem stroškov za izplačilo nadomestila za »lažno brezposelnost«;

5. pooblastila stečajnih upraviteljev so še vedno veliko večja kot pooblastila vodstva v podjetjih. To jim omogoča, da ukrepajo hitreje in učinkoviteje;

6. lastnik kapitala podjetja je znan. Lastniki kapitala v podjetju so do poplačila upniki. V njihovem interesu je, da je vodenje podjetja takšno, da vodi k povečanju sredstev in s tem k najboljšemu možnemu poplačilu upnikov. Vodenje podjetja, tj. stečajnega upravitelja, nadzira lastnik, kar pa ne velja za družbena podjetja, ki niso v stečaju.

Uspešno poslovanje podjetij v stečaju je torej predvsem posledica novih elementov v poslovanju podjetja v stečaju – manj pa posledica učinkovitejšega vodenja, čeprav tudi tega vidika ne gre zanemariti. Kljub navedeni ugotovitvi pa obseg stečajev in pomen, ki ga dajejo anketiranci podjetniškim razlogom za stečaj, kaže, da je kakovost vodenja v (teh) podjetjih¹⁵ problem.

Kakovostnejšega posloводства ni ali pa ga ne znamo najti

Odgovor na vprašanje, ali so vodilni uslužbenci v stečajih boljši kot nestejajni ali ne, pa nam daje tudi hiter pregled strukture stečajnih upraviteljev in načina njihovega novačenja.¹⁶

Predvsem v letih 1989 in 1990 so se stečajni upravitelji »rekrutirali« iz vrst upokoјencev, ki so, dokler so bili aktivni, sodelovali kot sanatorji v t. i. družbenem varstvu podjetij v krizi ali pa so bili v vodstvu posameznih podjetij. Ne glede na

¹⁵ Pa tudi vseh tistih podjetjih, ki imajo večje težave pri poslovanju, dolgotrajne blokade žiro računov – teh pa ni malo.

¹⁶ Profil stečajnih upraviteljev, povzet iz vprašalnika (72 odgovorov) in telefonske ankete, ki je bila kasneje izvedena na vzorcu 25 upraviteljev, za katere odgovora o stečaju podjetja, v katerem so bili upravitelji, nismo prejeli. Vzorec je bil izbran slučajno. Načini iskanja stečajnih upraviteljev pa so bili preverjeni pri sodnikih, katerih naloga je, da stečajnega upravitelja najdejo.

sposobnosti teh posameznikov je treba zaradi objektivnosti presojanja menedžmenta v podjetjih, nad katerimi je uveden stečaj, ugotoviti, da so to praviloma:

- predstavniki podjetij v času, ko so bili še dejavni, kar pa v primerjavi z vodstvi, ki so jih v stečaju nadomestili, ne pomeni spremembe;
- ljudje, ki so opravljali svoje vodstvene funkcije v drugačnih razmerah, ko je bila bolj kot zdaj pomembna politična podpora, ta pa je omogočala pridobivanje kakovostnih in cenjenih sredstev;
- ljudje, ki niso več na vrhuncu svoje delovne sposobnosti;
- ljudje, ki delo v podjetju opravljajo le del delovnega časa – honorarno in tako že povsem fizično ne morejo opraviti enakega dela kot polno zaposleni v podjetju;
- ljudje, ki so pogosto vzporedno prevzemali vodenje dveh ali več stečajev.

Zaradi pomanjkanja stečajnih upraviteljev pa se je predvsem v letu 1991 povečalo število odvetnikov, ki so prevzeli vlogo stečajnih upraviteljev. Njihova prednost je bila prav gotovo:

- poznavanje zakonodaje, kar se je izražalo v kakovostnejšem vodenju postopka;
- svoboden poklic, ki omogoča dovolj potrebnega časa za vodenje podjetja;
- večja delovna sposobnost.

Pomanjkljivost (v primerjavi z menedžmentom podjetij) pa je nepoznavanje gospodarskih tokov in poslovanja podjetij. To zopet govori v prid tezi, da poslovanje v stečaju samo zaradi zamenjave vodstva ni moglo biti uspešnejše.

Pregled »profila« stečajnih upraviteljev pa pokaže še eno zanimivost: vrsta stečajnih upraviteljev je prišla iz vrst druge (ali celo prve) vodstvene skupine v podjetjih, v katerih je bil uveden stečajni postopek – tj. iz vrst neuspešnih. Njihova uspešnost na novem delovnem mestu je tako lahko bila le posledica spremenjenih pogojev poslovanja podjetja v stečaju, ne pa njihove osebne sposobnosti v primerjavi z vodstvi podjetij pred stečaji.

Za vse omenjene skupine stečajnih upraviteljev pa velja, da je pribl. 50% stečajnih upraviteljev vzporedno vodilo več kot en stečaj ali likvidacijo podjetja. Poleg tega pa je bila večina¹⁷ še redno zaposlena, kar ponovno dokazuje, da struktura in zaposlovanje vodilnih uslužbencev v stečajih ne moreta dajati podjetniško boljših učinkov kot struktura in angažiranje le-teh zunaj stečaja.

Iskanje stečajnih upraviteljev je bilo prepuščeno predvsem sodiščem, kar je vplivalo tudi na strukturo stečajnih upraviteljev. Čeprav so bili primeri, ko je stečajni dolжник ali posamezni upnik predlagal stečajnega upravitelja, pa so se (ali bi se morala) sodišča takšnim posredovanjem izogibala in praviloma poskušala imenovati »neodvisnega« stečajnega upravitelja. Čeprav je namreč res, da so predvsem upniki tisti, ki so in bodo imeli škodo zaradi nesposobnega vodstva in njegovih napak in imajo pravico vplivati na njegovo izbiro, pa je po drugi strani treba zagotoviti izbiro takšnega vodstva, ki bo varovalo interese vseh in ne le posameznih – najmočnejših upnikov na škodo vseh preostalih. Predvsem v zadnjem obdobju pa je vedno več (uspešnih) poskusov, da največji upniki za stečajnega upravitelja uveljavljajo »svojega človeka«. Čeprav je lahko z vidika poplačil (tega?) upni-

¹⁷ Na tem mestu je mišljena večina vseh stečajnih upraviteljev v obdobju 1989–1991. V posameznih letih so bile strukture različne, kot je bilo že pojasnjeno.

kov takšna oblika ugodnejša, pa je lahko sporna z vidika enakosti vseh v stečajnem postopku.¹⁸

Zahteva po neodvisnem, pa čeprav menedžersko manj usposobljenem stečajnem upravitelju, ne pomeni zanikanja pravice posameznega upnika, da poskuša nadzorovati in vplivati na maksimalno poplačilo iz stečaja. Ne nazadnje se upnikom za zavarovanje lastnih interesov še vedno ponuja možnost, da podjetje v stečaju (ali pred njim) odkupijo, imenujejo ustrezno vodstvo in podjetje sanirajo. Tako lahko pred stečajem s pravočasno zamenjavo vodilne skupine preprečijo stečaj in zavarujejo svoje terjatve. Vendar pa, kot kaže praksa, kakovostnejšega menedžmenta od tistega, ki je že angažirano v menedžmentu podjetij, in tistega, ki je bilo angažirano v stečaju, enostavno ni na razpolago. Tudi vodilne skupine, ki so jih ponujali za stečajne upravitelje upniki, stečajni dolžniki in drugi, so (bile) iz podobnih struktur kot tiste, ki jih je imenovalo sodišče, in tako pravzaprav vsi – upniki, stečajni dolžniki, družba in posamezniki izkoriščajo prednosti, ki jih zaradi uvedbe stečaja dopušča zakon oz. s pomankanjem nadzora praksa. In to ne glede na stroške, ki v stečaju nastajajo. »Rešitev« podjetij postaja in ostaja tako predvsem vprašanje prerazporeditve bremen in dobičkov, ne pa kakovosti upravljanja in vodenja podjetij. Razlogi, da je le malo poskusov sanacij brez stečajev, niso pomanjkljiva zakonodaja, na katero se sklicujemo, temveč to, da:

- je »saniranje« podjetij v stečaju enostavnejše,
- niso potrebna specifična upravljavska znanja za vodenje delujočega podjetja,
- krije stroške stečaja družba, skupina ali posameznik, ki v stečaj ni neposredno vključen, ki na njegov potek ne more vplivati ali ki se tovrstne viktimizacije ne zaveda.

Seveda pa je takšno reševanje podjetij mogoče le do trenutka, dokler je prerazporeditev stroškov izvedljiva. Šele ko ne bo več tako, bo iskanje podjetniških rešitev potekalo predvsem z iskanjem in imenovanjem ustrezne menedžerske skupine.

Mlajša in manjša podjetja pri nas (še) niso bolj rizična skupina

Med t. i. podjetniške razloge za stečaj bi lahko uvrstili tudi čas poslovanja in velikost podjetja. Mlajša in manjša podjetja naj bi bila bolj rizična skupina z vidika verjetnosti stečaja. Analiza stečajev podjetij pri nas pa tega ni pokazala. Delež stečajev zasebnih podjetij glede na število vseh zasebnih podjetij v letih 1990 in 1991 je pod 0,2%, kar je v letu 1990 kar šestkrat oz. v letu 1991 desetkrat manj, kot znaša enak delež za družbena podjetja, ki bi glede na velikost in čas poslovanja v povprečju veljala kot manj rizična.

Razlogi za to so:

- še vedno izredno hitra rast števila zasebnih podjetij, od leta 1990 do leta 1991 se je to število povečalo kar za 40% oz. 4200 podjetij;
- izredno kratka življenjska doba teh podjetij, saj je intenzivnejšo rast števila zasebnih podjetij opaziti šele po sprejemu zakona o podjetjih konec leta 1988. Slovenska zasebna podjetja tako še nimajo življenjske dobe 5–8 let;
- večina podjetij še vedno posluje brez formalno zaposlenih oz. sploh ne posluje; njihovo ustanavljanje je še vedno manj posledica nizkega ustanovnega vložka kot pa vizije razvoja;

¹⁸ Podatki iz vprašalnika o pritiskih v stečajih in pred stečaji.

– del zasebnih podjetij posluje in živi na račun družbenih podjetij;* gre za prelivanje akumulacije iz družbenega v zasebni sektor in prelivanje bremen v nasprotni smeri. Tako je možnost ustvarjati dobiček predvsem na strani zasebnih podjetij, medtem ko se uspešnost in s tem vrednost družbenega kapitala podjetij popolnoma v mejah zakona nižata.

Makroekonomski razlogi za stečaj

Makroekonomska politika je bila po mnenju anketiranih nesporno na drugem mestu razlogov za stečaj (glej tabelo 1!) kar v 60% primerov stečajev. Med makroekonomskimi razlogi za stečaj so najpogostejše omenjene previsoke obresti za posojila, kar je v skladu s finančno teorijo o vzrokih stečaja.¹⁹ Ker obdobje, v katerem smo analizirali stečaje podjetij, sovpada z zamrznjenim tečajem dinarja,²⁰ je med razlogi za stečaj pričakovano visoko tudi nerealen tečaj dinarja (29%). Kar v 15% primerov so anketiranci navajali, da so na stečaj vplivali drugi makroekonomski razlogi. Podobno kot pri »podjetniških« razlogih se tu pojavljajo razlogi, ki so sicer že navedeni, predvsem pa takšni, ki ne sodijo v skupino makroekonomskih razlogov – npr. nesposobnost vodstva, prezadolženost, tatvine itd. (glej tabelo 3!)

Tabela 3: Elementi makroekonomske politike, ki so vplivali na stečaj podjetja

	%
previsoke obresti za posojila	44
neznanje kako reševati probleme na drug način	42
precenjen tečaj dinarja	29
elementi makroekonomske politike na to niso vplivali	17
drugo	15
omejevalna posojilno-denarna politika	14
premajhna družbena pomoč	7
(brez odgovora)	1

Pomembno visoko pa so anketiranci uvrstili kot makroekonomske razloge »neznanje, kako reševati probleme na drug način«. Kot razlog za stečaj jih je navedlo kar 42% anketiranih.

Tako visok odstotek takšnih odgovorov je posledica dveh vidikov: mikroekonomskega (podjetniškega) in makroekonomskega.

O mikroekonomskem vidiku smo že govorili. Gre predvsem za nesposobnost, neznanje menedžmenta, pa tudi vseh zaposlenih v podjetju razreševati probleme, s katerimi se podjetje srečuje, na način, optimalen za podjetje. Strategija krčenja podjetja, tj. strategija prilagajanja obsega posameznih podstruktur podjetja možnostim okolja – danemu povpraševanju, ni edina možna, še manj pa edina optimalna ob krizi v podjetju. Agresivnejše trženje, razvijanje novih izdelkov, iskanje novih trgov lahko pripeljejo do boljših rezultatov in ohranjanja dane velikosti podjetja. Zmanjševanje zaposlenih in krčenje drugih podstruktur podjetja kot način prilaga-

* Glej podrobneje gradivo za seminar Nove oblike nezakonitega prilaščanja in razprodaje družbenega premoženja.

¹⁹ Aveni, R. A., str. 1120.

²⁰ V letu 1990 je bil tečaj po Markovičevem ukrepu celo leto zamrznjen na 7 din za 1 DEM.

janja manjšemu povpraševanju pa zaradi enakega obsega fiksnih stroškov lahko vodita v stečaj.

Makroekonomski razlog za takšno odločanje je po mnenju anketirancev to, da je tudi družba kot taka neposobna razreševati družbene probleme na družbeno optimalen način, zato se zateka k manj optimalnim – tj. v konkretnem primeru k stečajem. Tudi izbira tega dejavnika kot ključnega razloga za stečaj podjetij potrjuje, da anketiranci niso naključno izbrali premajhne angažiranosti in celo nesposobnosti vodstev podjetij na eni in družbene in politične podpore stečajem kot oblik reševanja določenih problemov podjetij s pomočjo stečajev na drugi strani kot temeljne razloge za tako veliko število stečajev družbenih podjetij pri nas.

Splošna družbena in politična podpora stečajem

Splošno družbeno in politično podporo stečajem kot oblikam reševanja določenih problemov podjetij so sicer anketiranci ob razvrščanju po pomenu, ki ga je imel posamezen razlog pri stečaju konkretnega podjetja, uvrstili šele na četrto mesto. Vendar pa je bil omenjen kot eden od dejavnikov kar v 50% primerov (glej tabelo 1). Kar v 37% primerov pa so anketiranci ugotavljali, da je ta element neposredno vplival na stečaj določenega podjetja. Kaj ocenjujemo kot družbeno podporo stečajem? Na eni strani tezo, da je stečaj podjetij najcenejša oblika prestrukturiranja podjetij, po drugi strani pa se je temu stališču pridružila tudi praksa. »Načrtovani stečaj« je ob visokih stroških, vezanih na njegovo pripravo, postal s podporo največjih upnikov (bank)²¹ oblika prestrukturiranja podjetij »brez stroškov in škode«²² ob tem, vendar pa je uspešnost takih podjetij po »prestrukturiranju« – vprašljiva. Kakšno razsežnost je imel navedeni pojav, kaže na eni strani delež načrtovanih stečajev podjetij (51% vseh stečajev v opazovanem obdobju), po drugi strani pa družbeni, kolektivni in posameznikov odnos do tega pojava.

Tako so npr. tudi posamezni najvišji organi republike sprejeli stališče, da bodo problematična podjetja »reševali« s stečaji.²³ Če je bil glavni problem v teh podjetjih, ki so se »reševala« z načrtovanim stečajem, presežek zaposlenih,²⁴ je druženo neodgovorno, da družba presežkov ne rešuje na družbeno optimalnejši način, temveč sama usmerja razmišljanja o izhodih iz krize v druge variante. Podobne so bile reakcije skupin (»Stečaji so – če sploh – družbeno koristen kriminal.«)²⁵ in posameznikov. (»Ko sem poslušal prvega predavatelja, sem se že odločil, da je za naše podjetje stečaj optimalna rešitev za reševanje problema nelikvidnosti, presežka delavne sile, potreb po reorganizaciji in lastninjenju. Vi pa imate nekaj proti stečajem.«)²⁶

²¹ Soglasje največjega upnika banke je največkrat pogoj za izpeljavo načrtovanega stečaja. Soglasje je običajno dano ob določenih pogojih: zavarovanju terjatev s hipotekami, plačilu dela obveznosti na škodo drugih...

²² Škodo krije družba in običajno – manjšinski upniki.

²³ Stališče odbora za gospodarstvo pri Skupščini Republike Slovenije 13. 5. 1991 glede reševanja problema presežnih delavcev v Železarni Jesenice. Stališče, da so programirani stečaji učinkovit model za reorganizacijo podjetja, ki je v težavah, je sprejel tudi odbor za pravna vprašanja GZS. Glej sporna vprašanja v zvezi z zakonom o prisilni poravnavi, stečaju in sanaciji.

²⁴ Kar v 36% primerov je bil po mnenju anketirancev stečaj začel z namenom rešiti se prevelikega števila zaposlenih.

²⁵ Sklepi seminarja Nove oblike nezakonitega prilaščanja in razprodaje družbenega premoženja, Zbornik referatov, Bled 1990.

²⁶ Reakcija enega od slušateljev na seminarju IM.

Kar v 57% primerov so nepravilnosti pri poslovanju vplivale na stečaj (glej tabelo 1!). Nepravilnosti v predstečajnih postopkih pa so bile med razlogi za stečaje, uvrščene na tretje mesto. Delež stečajev, v katerih so nepravilnosti vplivale na stečaj, pa je že po prvih podatkih večji in bližji svetovnemu podatku, da je v ozadju kar 80–90% podjetij gospodarski kriminal.²⁷ Le 22% vprašanih je namreč izjavilo, da nepravilnosti pri poslovanju na stečaj konkretnega podjetja niso vplivale, kar 78% pa si glede na razpoložljive podatke tega ni upalo trditi. Res je kar 26% vprašanih odgovorilo, da tega ne ve, vendar pa je ta odstotek v primerjavi s takšnimi odgovori na druga vprašanja izredno visok, kar kaže na dvom anketirancev o popolnoma »čistih stečajih«. Tudi delež nepravilnosti pred stečaji, ki so jih anketiranci označili kot goljufije, je sorazmerno majhen v primerjavi z oceno iz svetovne literature – le 9%.

Kakšen je bil dejanski prispevek nepravilnosti k stečaju podjetja, nam torej neposredni odgovori na vprašanje, ki je prikazano v odgovoru v tabeli 4, niso dali ali pa so dali odgovore, ki kažejo velik odklon od svetovnih ocen o nepravilnostih v podjetjih, nad katerimi je bil kasneje uveden stečajni postopek. Ali gre za dejansko manjše nepravilnosti v stečajih naših podjetij ali pa je temno polje tovrstnega kriminala pri nas večje, bo treba ugotoviti posredno.

Tabela 4: Posamezne nepravilnosti pri poslovanju, ki so vplivale na stečaj podjetja

	%
prikazovanje neresničnih podatkov v poslovanju	16
čezmerno trošenje	16
goljufije	7
speljevanje poslovanja v zasebna podjetja	12
lahkomiselno sklepanje in obnavljanje pogodb	21
nesmotrno trošenje sredstev	21
drugo	9
brez odgovora	0

Sklep

Raziskava razlogov za stečaj podjetij v letih 1989–1991 je potrdila teoretična in empirična spoznanja o razlogih za stečaj v delu, ki se nanaša na podjetniške razloge za stečaj podjetij – neznanje, zmanjšati stroške poslovanja, padec prodaje, prevelike obveznosti, prevelik delež posojil. Posebej pa je opozorila na problem neustreznega vodenja kot razloga za stečaj podjetij. Prav tako se je tudi za naša podjetja izkazala kot resnična trditev, da so eden osnovnih razlogov za stečaj visoke obrestne mere, čeprav je neznanje, tokrat ne vodilnih skupin, temveč oblikovalcev makroekonomske politike, prevladalo med makroekonomskimi razlogi.

Na tako veliko število stečajev je prav gotovo vplivala kriza, vendar pa razlog za stečaj podjetij v tem obdobju pri nas ni bil kriza sama po sebi, temveč je do stečaja prišlo zaradi posameznih dejavnikov v podjetju. Raziskava tudi ni potrdila svetovnih izhodišč, da so stečaji pogostejši v majhnih in mlajših podjetjih.

²⁷ Liebel, K., *Geplante Konkurse*, str. 4.

Dodatne argumente za potrditev ali zavrnitev teze o deležu nepravilnosti v obdobjih pred stečajem pa je treba še analizirati predvsem glede na podatke o nepravilnostih, ki izhajajo iz drugih odgovorov na vprašanja o stečajih podjetij ali iz drugih virov.²⁸

Popolnoma odprto pa ostaja vprašanje nesposobnosti upnikov, da finančno podprejo potrebe dolžnika oz. nesposobnost upnika in dolžnika, da bi sama razrešila medsebojni konflikt. Vprašanje predvsem največjih upnikov do stečajev in podjetij v njih je ključno, čeprav iz samih anket o stečajih neposredno in v dejanskem obsegu ni vidno. Razlog za navedeno lahko po našem mnenju iščemo v tem, da sta način in celo uspešnost ali neuspešnost zaključka stečajnega postopka in s tem uspešnost stečajnega upravitelja in celo sodišča (ki pa je o teh pojavih prav gotovo manj obveščeno) veliko manj odvisna od odnosov, ki jih imajo imenovani z upniki – predvsem največjimi. Čeprav pod neposrednim pritiskom upnikov, se stečajni upravitelji redko ali nikoli ne odločajo, da bi dali (pisne) informacije o dogajanjih v zvezi s tem. Odnosi upnik–stečajni dolžnik pred stečajem in upnik–stečajni upravitelj oz. sodišče se tako odkrivajo le posredno. Zbrane informacije pa napeljujejo na potrebo po raziskovanju nepravilnosti v stečajnih in predstečajnih postopkih tudi ali predvsem s tega vidika.

²⁸ To je v okviru nadaljevanja raziskave že storjeno.

LITERATURA

1. Aharoni, J. (et al.): An Analysis of Risk and Return Characteristics of Corporate Bankruptcy Using Capital Market Data. *The Journal of Finance* 35/1980/4, str. 1001–1017.
2. Altman, E. I.: A Further Empirical Investigation of the Bankruptcy Cost Question. *The Journal of Finance* 39/1984/4, str. 1067–1089.
3. Altman, E. I.: Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy. *Journal of Finance* 23/1968/9, str. 2015–2025.
4. Beaver, W. H.: Financial Ratios and the Prediction of Failure: Empirical Research in Accounting. Selected Studies, 1966, Supplement to Vol. 4, *Journal of Accounting Research*, str. 822–850.
5. Clarke, M.: *Business Crime*. Cambridge, Polity Press 1990, 251 str.
6. Clark, R. G.: The role of Regulation in Preventing and Prosecuting Economics Crimes. Report for 1986 and Resource Material series No. 31. Fuchu, UNAFEI 1987, str. 103–112.
7. Comer, M. J.: *Corporate Fraud*. London, McGraw-Hill Book Company 1985, 453 str.
8. Deakin, E. B.: A Discriminant Analysis of Predictors of Business Failure. *Journal of Accounting Research* 1972/10, 825–840.
9. Drukarczyk, J.: Verschuldung, Konkursrisiko, Kreditverträge und Marktwert von Aktiengesellschaften. *Kredit und Kapital* 14/1981/3, str. 287–319.
10. Drukarczyk, J.: Kreditverträge, Mobiliarsicherheiten und Vorschläge zu ihrer Reform im Konkursrecht. *Zeitschrift für Betriebswirtschaft* 1983/53, str. 328–349.
11. D'Aveni, R. A.: Dependability and organizational Bankruptcy: An application of Agency and prospect Theory. *Management Science* 35/1989/9, str. 1120–1138.
12. Eichenberger, J.: A Note on Bankruptcy Rules and Credit Constraints in Temporary Equilibrium. *Econometrica* 57/1989/3, str. 707–715.
13. Franke, G.: Ökonomische Überlegungen zur Gestaltung eines gerichtlichen Sanierungsverfahrens. *Konkurs, Treuhand und Schiedsgerichtswesen* 44/1983, str. 37–55.
14. Gavish, B. in Kalay, A.: On the Asset Substitution problem. *Journal of Financial and Quantitative Analysis* 1983/18, str. 21–30.
15. Green, R. C.: Investment Incentives, Debt and Warrants. *Journal of Financial Economics* 1984/13, str. 115–136.
16. Hax, H.: *Economic Aspects of Bankruptcy Law*. *Journal of Institutional and Theoretical Economic* 141/1985/1, str. 81–103.
17. Lev, B.: financial Statement Analysis: A New Approach. New Jersey, Prentice – Hall, 1974, 3253 str.
18. Liebl, K.: Geplante Konkurse? (I. Morawetz). Recenzija, *Kriminalsoziologische Bibliografie* 12/1985/46, str. 79–82.
19. Liebl, K.: Geplante Konkurse? Pfaffenweeler, Centaurus-Verlagsgesellschaft 1988, 93 str.
20. Magnusson, D.: *Company bankruptcies and economic crime*. Posvetovanje o problemih gospodarske kriminalitete, Ljubljana, 16–18. april 1991, 5 str.

21. Meyer, P. A. in Pifer, H. W.: *Prediction of Bank Failures*. Journal of Finance 25/1970/9, str. 1050–1058.
22. Miller, M. H.: *The Wealth Transfers of Bankruptcy: Some Illustrative Examples*. Law and Contemporary problems 1977/41, str. 39–46.
23. Schall, L. D., in Haley C. W.: *Introduction to financial management*. New York, McGraw-Hill Book Company 1988, 856 str.
24. Schneider, H. J.: *Economic Crime and Economic Criminal Law in the Federal Republic of Germany*. Report for 1986 and Resource Material series No. 31. Fuchu, UNAFEI 1987, str. 128–159.
25. Sinkey, J. F.: *A Multivariate Statistical Analysis of the Characteristics of problem Banks*. Journal of Finance 30/1075/3, str. 256–312.
26. Smith, C. W. in Warner, J. B.: *On financial Contracting*. Journal of Financial Economics 1979/7, str. 117–161.
27. Van Horne, J. C.: *Financial Management and Policy*. New York. Prentice-Hall, Englewood Cliffs 1977. 365 str.
28. Vahčić, A.: *Teorija stečaja in reorganizacije*. Pravosodni bilten 12/1991/3–4, str. 57–65.
29. Zbornik seminarja. *Nove oblike nezakonitega prilasčanja in razprodaje družbenega premoženja*. Institut za kriminologijo pri Pravni fakulteti. Bled 23. 4.–24. 4. 1990.

KATJA BOH*

Novi trendi v družinski politiki

Menim, da ne bo odveč, če na samem začetku povemo, kaj družinska politika sploh je in kako se loči od drugih politik, kakšne so njene značilnosti in njeni cilji, ne nazadnje tudi zato, ker so prav na tem področju pogosti nesporazumi, napačna uporaba pojmov in končno napačne odločitve, kar ima lahko neljube in neželene posledice za družino in celotno družbo.

Družinska politika je zbir pravnih norm, dejavnosti in ukrepov države, ki želi na ta način ustvariti ustrezne razmere za družinsko življenje. To so razmere, ki mladim dvojicam omogočijo, da si ustvarijo družino in da lahko ustrezno delujejo in izpolnjujejo svoje pomembne družinske in družbene vloge. Družinska politika je pravzaprav del socialne politike in jo lahko, kot meni A. Kurzynowski (1990:1), pojmuje tudi kot »socialno politiko« za družino. Tako opredeljena politika pa vključuje dolgo vrsto različnih področij. Družinska politika še zdaleč ni samo sredstvo in storitve za družino (tipično za zelo ozko pojmovanje družinske politike). Družinska politika ima mnogo širše in celovitejše cilje, kot so:

- ustvariti materialne razmere za zadovoljevanje stanovanjskih potreb družin;
- ustvariti ustrezne razmere za rojstvo otrok;
- ustvariti razmere za najugodnejšo rast, razvoj in izobraževanje mladih generacij;
- ustvariti razmere za harmonično usklajevanje ženinih delovnih in družinskih obveznosti;
- pomagati pri oblikovanju želenih družinskih odnosov, ki pomembno vplivajo na delo in delovne odnose;
- oblikovati odnose med družino, državo in družbenim ustanovami, ki jih družina potrebuje (predšolske vzgojno-varstvene ustanove, šole, zdravstvene in socialne ustanove, servisi idr.), kajti brez teh ustanov družina v današnjem svetu ne more zadovoljiti svojih potreb;
- posredovati in pomagati pri izpolnjevanju osnovnih funkcij v družinah, ki tega ne zmorejo same bodisi zaradi materialnih bodisi zaradi nematerialnih (zdravstvenih, socialnih) vzrokov. To so predvsem družine z večjim številom otrok, enoroditeljske družine, družine s fizično ali duševno prizadetimi člani, da naštejemo le nekatere. Za izvedbo družinskih politik in konkretnih ukrepov so potrebne agencije, ki razpolagajo s potrebnimi sredstvi in človeškimi zmožnostmi.

Družinska politika ali bolje politike pa niso vedno in samo namenjene družinam in njihovem blagostanju. To naj bi bil sicer njihov glavni namen, vendar vemo, da so družinske politike lahko tudi sredstvo za doseg nekaterih drugih družbenih ciljev. Z družinsko politiko (če to želimo ali ne) vplivamo na demografsko stanje prebivalstva. Z ukrepi v zdravstvu, stanovanjski politiki, izobraževanju,

* Dr. Katja Boh, profesorica na Fakulteti za družbene vede in veleposlanica Republike Slovenije v Avstriji.

zaposlovanju, dohodkovni in davčni politiki idr. ne vplivamo samo na družino, ampak tudi na celotno prebivalstvo, na njegovo rast in razvoj. Vplivamo na sklepanje zakonskih zvez, ustvarjanje družinskih skupnosti, na rojstva in smrti, na selitve in mnoge druge, za stanje prebivalstva pomembne trende. Lahko bi celo rekli, da večino tega, kar počne država, na določen način vpliva na družino na eni strani in demografske razmere na drugi.

Opredelitev odnosa med družinsko in prebivalstveno politiko je težavna, ker niti ena niti druga nimata svojega strogo opredeljenega področja, kot ga imajo nekatere druge politike, kot npr. zdravstvena, kmetijska, izobraževalna politika. Prebivalstvena politika se lahko udejanja samo v odnosu do drugih politik in prek njih, ki posredno ali neposredno vplivajo na razvoj prebivalstva. Med temi politikami je prav gotovo na prvem mestu družinska politika. Cilji družinske politike pa niso nujno enaki kot cilji prebivalstvene politike. Gospodarski ukrepi, razvijanje izobraževalnih možnosti, skrb za zdravstveno in otroško varstvo, gospodinjski servisi, zaščita materinstva, zaposlovanje in zaščita pri delu sodijo k poglavitnim ukrepom družinske in nasploh socialne politike in so namenjeni izboljšanju kakovosti življenja družin in otrok, ni pa nujno, da ti ukrepi tudi spreminjajo motivacijsko strukturo roditeljev in povečujejo ali zmanjšujejo njihovo željo po manj ali več otrocih.

Prebivalstvene in družinske politike torej ne smemo enačiti in prav tako je nedopustno eno podrediti drugi. Družinskih ciljev ne bi smeli podrežati prebivalstvenim ciljem in nasprotno demografski cilji ne bi smeli določevati smeri in razvoja družinske politike. Z enakimi ali celo istimi ukrepi lahko udejanjamo različne cilje, ki si pogosto celo nasprotujejo. Cilji in metode prebivalstvene politike, ki varujejo predvsem kolektivistične nacionalne interese, niso vedno v korist otroka in družine in ne ščitijo njunih individualnih potreb. Nacionalni cilji prebivalstvene politike so z individualno družinskimi cilji pogosto neusklajeni. Obe, družinska in prebivalstvena politika, pa sta nujni sestavini družbenega razvoja, to je takšnega razvoja, ki mora zagotoviti normalno, kontinuirano odvijanje reprodukcije, vendar ne na način, ki bi ogrozil posamezne družinske interese (K. Boh, 1989:109).

Družinska politika nima samo značilnosti intervencionistične dejavnosti. Je tudi sredstvo za aktivno spreminjanje in vplivanje na smer in intenziteto družbenega razvoja. Poleg individualno družinskih in prebivalstvenih ciljev lahko z družinsko politiko ali politikami posredno vplivamo tudi na razvoj nekaterih drugih področij, na primer na učinkovitost domačega gospodarstva. Če se zvečajo družinski prejemki (tudi tisti, ki ne izhajajo iz dela), se poveča kupna moč prebivalstva. V januarju letos so v Avstriji začeli veljati ukrepi iz najnovejšega »družinskega paketa«, ki poleg drugih ugodnosti predvidevajo zvišanje družinskih dajatev in dodatkov za nego. Ekonomisti pričakujejo, da se bo samo iz tega naslova razpoložljivi dohodek prebivalstva zvečal za približno 20 milijrd ATS, kar bo pomembno blažilo sedanjo ekonomsko stagnacijo in prispevalo k stabilizaciji gospodarstva. Ker se bosta povečala povpraševanje in poraba na domačem trgu, se bo povečala tudi rast bruto domačega proizvoda (Vir: WIFO, IHS: 1993). Če torej upoštevamo tudi ekonomsko funkcijo družinskih politik, potem je razumljivo, da ima družinska politika široko področje delovanja in mnogo močnejši vpliv na družbeno dogajanje, kot se ji običajno pripisuje. Njeno skrbno načrtovanje zato ni pomembno le za blaginjo in kakovost življenja vsakega posameznika in vsake posamezne družine, ampak za celotni razvoj določene družbe.

To so tudi vzroki za to, da so vse družbe, pretekle in sedanje, manj in bolj razvite, imele in še vedno imajo določena stališča do starševstva in potomstva ter

poskušajo vplivati na njihovo blaginjo in razvoj. Vse države imajo neko družinsko politiko, četudi ni nujno, da so te politike posebej opredeljene kot družinske. Sheila B. Kamerman in Alfred J. Kahn (1978: 3) sta politike delila v eksplicitne, pri katerih je jasno povedano, da so cilji družinski in da želimo z njimi neposredno vplivati na dogajanja v družinah, ter implicitne politike, ki niso posebej namenjene družinam, vendar imajo lahko zelo pomembne in daljnosežne posledice ne le za obstoj družin, ampak tudi za blaginjo vsega prebivalstva. Pravzaprav bi lahko rekli, da vse in vsaka politika na ta ali drug način vpliva na družinsko življenje, pa čeprav učinki niso vedno namerni.

Družinske politike so zelo različne in odvisne od prevladujoče družinske ideologije, ekonomskih in socialnih razmer in ne nazadnje od pripravljenosti vodilnih političnih sil, da prisluhnejo potrebam ljudi, od njihovega znanja in poznavanja razvojnih zakonitosti in družinsko političnih interesov.

V tem sestavku bomo natančneje opisali samo dva modela družinske politike, ki sta v zadnjih nekaj desetletjih prevladovala na družinsko političnem prizorišču, in nadaljevali z opisom najnovejših poskusov pri vnašanju novih zamisli in pristopov k oblikovanju in izvedbi družinskih politik in ukrepov.

»Novoliberalni model« družinske politike

Ta model je bil najbolj dosledno izpeljan v Veliki Britaniji, ko je bila na čelu vlade Margaret Thatcher, zato govorijo nekateri kar o »thatcherjanskem modelu« (J. Brannen, 1990). Margaret Thatcher je napovedala boj vsakršnemu kolektivizmu ali socializaciji v družinski in socialni politiki, kajti – tako so menili zagovorniki tega modela – prav kolektivizem je bil kriv za slabo stanje v britanskem gospodarstvu in za socialni razkroj. Namesto kolektivizma so ponujali skrajni individualizem, rešitev pa so videli v krepitvi sil svobodnega tržnega gospodarstva. Ne le posamezniki, tudi javne in zasebne ustanove so se morale podrediti njegovim pravilom in zahtevam. Poudarek na individualizmu in povečevanju tržnih načel pa je povzročil zanemarjanje ali celo sovražno razpoloženje do vseh institucij, ki imajo nalogo posredovati med družino, trgom in državo v njeni nadrejeni institucionalni vlogi. V takšnih okoliščinah je tudi razumljivo, da so bili lokalne uprave in sindikati glavna tarča vlade Thatcherjeve z legislativo, ki je bila usmerjena naravnost k omejevanju njihove moči.

V isti sapi, ko so nasprotniki te in takšne politike načeloma negirali institucije, kakršna je družina, so se v svoji retoriki vedno znova sklicevali na »družinsko življenje«, ker pač niso mogli videti njenega pomena. Toda ne glede na pomen so sistematično spodkopavali infrastrukturo, ki je že bila zgrajena in je delovala v korist družini. Posledica tega je bila, da je bila družina v materialnem in v simboličnem pomenu prisiljena nositi breme, ki je bilo v popolnem nesorazmerju z njenim empiričnim položajem.

Podobno kot v vseh industrijsko razvitih državah zahodne civilizacije je tudi v Veliki Britaniji dolgo veljalo prepričanje, da je idealna oblika družine dvoroditeljska konjugalna družina, ki vključuje dvojico v legalni monogamni zvezi in njune otroke. Delitev vloge med moškim in žensko je jasno začrtana, pri čemer ima mati efektivno vlogo, njena domena je dom in gospodinjstvo, moškemu pa je dodeljena instrumentalna vloga, je edini hranitelj družine in njena zveza z zunanjim svetom. Politika Thatcherjeve in večina drugih konzervativnih politik enostavno niso hotele videti in priznati, da so se demografske in družbene razmere drama-

tično spremenile in dvoroditeljska konjugalna družina že dolgo ni več edini tip družinske skupnosti. Za današnji čas je značilno, da se družinski vzorci spreminjajo tudi med lastno družinsko zgodovino. Zaradi veliko razvez prihaja do zelo različnih in raznovrstnih odnosov med družinskimi člani, ki živijo ali pa tudi ne živijo skupaj v istem gospodinjstvu. Hitro se povečuje število enoroditeljskih družin, nobena struktura pa ni trajna in se v času spreminja. Razvezanci se na novo poročijo ali imajo trajnejšo partnersko zvezo in živijo v zunajdružinskih skupnostih. Otroci se selijo od enega k drugemu roditelju, imajo polbrate in polsestre ali živijo skupaj z vrstniki, s katerimi niso v sorodu. Značilno je tudi, da se širi krog sorodnikov iz druge generacije (biološki oče in drugi mož otrokove matere, z več porokami »pridobljeni stari starši« itn.) Ko so v drugih evropskih državah intenzivno proučevali družinske odnose in politiko prilagajali spremenjenim vzorcem, je britanska politika še vedno vztrajala pri stereotipni predstavi o konjugalni družini.

Takšne politike, ki jih običajno imenujemo novoliberalne, skrajno poenostavljajo, ne upoštevajo dejanskega stanja in so mnogokrat nasprotujoče. Dandanes vloge niso več jasno razmejene, po večini sta zaposlena oba roditelja, zato postane politika, ki še vedno vztraja pri starih vzorcih, prej ko slej zastarela. Konzervativne stranke se neprestano zapletajo in so razdvojene med zahtevami sodobnega življenja in svojimi predstavami, ki jih je čas prehitel.

V osemdesetih letih so se v Veliki Britaniji okrepile družinske ideologije, ki jih imenujejo tudi novoliberalistične. Njihovo osnovno vodilo je bilo osvoboditi družino iz »tesnega objema« države, kar, tako so menili – vodi k urejenejši in liberalnejši družbi. Novoliberalistične ideologije zastopajo tezo o roditeljstvu kot »individualni izbiri«. Posebej poudarjajo, da sta materinstvo in očetovstvo izključno zasebna stvar vsake dvojice. Materinstvo ima še vedno za najbolj »naravno« ženino vlogo, zato se pričakuje od ženske, da bo prevzela pretežno breme otrokove nege, varstva in vzgoje in se v celoti posvetila domu in družini, zato se mora predhodno odločiti bodisi za materinstvo bodisi za poklic.

Zamisel o svobodni izbiri in individualnih prednostih je že na prvi pogled v popolnem nasprotju z zamislijo o racionalnih odločitvah, kajti če materinstvo kot celodnevna zaposlitev še naprej ostaja želeni kulturni in biološki vzorec, ki se najbolje prilaga ženski naravi, potem ženska nima prav nobene možnosti izbora, ker je njena vloga že vnaprej določena.

Zavestna odločitev roditeljev, ki morajo sami nositi posledice svoje odločitve, pa v praksi pomeni prenos vseh odgovornosti od države k družini. Roditelji so poklicani in pravzaprav prisiljeni, da sami prevzamejo vso skrb za varstvo, socializacijo, izobraževanje in kasneje tudi za zaposlovanje svojih otrok. Nihče ni obvezan, da jim pri tem pomaga. Zaradi takšne politike postane tudi izobraževanje otrok odvisno od želje staršev in njihovih materialnih možnosti, ne pa od sposobnosti in otrokove motivacije za izobraževanje. V takšnih razmerah tudi mladi brezposelni ostajajo dolgo časa odvisni od svoje družine, ki jih mora podpirati še dolgo potem, ko so končali obvezno šolanje.

Podobno kot roditeljstvo naj bi bila tudi odločitev o zaposlovanju zasebna stvar dvojice. Sama se morata odločiti, ali bo zaposlen le eden ali oba, kar spet pomeni, da država ne prevzame nobene odgovornosti za varstvo otrok. Roditelji se morajo tudi v tem primeru sami organizirati s pomočjo sorodnikov ali zasebnih aranžmajev.

Na kratko, novoliberalistične teorije so družino opredelile kot področje roditeljske odgovornosti in individualnega potrošništva. Po namenih in posledicah je to seveda najboljši možni način, da država privarčuje sredstva na račun ljudi. S tem

ko so znižali dajatve družinam in ukinili nekatere vrste denarne pomoči, so na družino postopno prenesli tudi vso skrb za njeno preživetje. Še celo več, z moralistično konotacijo roditelskih odgovornosti je družina postala tudi moralna avtoriteta in torej odgovorna za dejanja svojih članov. V manifestu Konzervativne stranke Velike Britanije je zapisano: »Izvor kriminala je globoko v družbi: v družinah, v katerih roditelji ne podpirajo in ne nadzorujejo svojih otrok, v šolah s slabo disciplino in v širšem okolju, ki povečuje nasilje in blati tradicionalne vrednote...« (Konzervativna stranka, Manifest, 1987:35).

Medtem pa se je tudi v Veliki Britaniji veliko spremenilo. Pomanjkanje delovne sile je imelo zaradi zmanjšane priliva mladih generacij v poznih osemdesetih in na začetku devetdesetih za posledico izredno hitro naraščanje števila zaposlenih žensk s predšolskimi otroki. Že med letoma 1985 in 1988 se je delež mater z otroki pod 5 let povečal z 29% na 37%. Problemi zaposlenih mater in s tem povezana potreba po organizaciji varstva za otroke so hitro postali popularni. Tudi delodajalci so se začeli zanimati za to problematiko, marsikje so uvedli finančno pomoč za varstvo otroka in gibljivi delovni čas ter organizirali dnevno varstvo.

Tudi javno mnenje se je začelo spreminjati. V letih med 1965 in 1987 se je delež žensk, ki so menile, da bi morale matere s predšolskimi otroki ostati doma, zmanjšal z 78% na komaj slabo polovico, medtem ko se je delež tistih, ki so menile, naj bi ženska sama odločala, ali naj se zaposli ali ostane doma, povečal s prejšnjih 5% na več kot 25% (J. Brannen 1990:11).

Četudi ne gre spregledati nekaterih izboljšav, posebno kar zadeva zaposlovalne možnosti za ženske in večje razumevanje delodajalcev za družinske probleme, pa na drugih področjih ni opaziti večjih sprememb. Še več, te spremembe niso prav nič vplivale na politična stališča in oblikovanje politik vse od druge svetovne vojne naprej. Še danes v Veliki Britaniji ni jasno opredeljena družinska politika in ker Velika Britanija v primerjavi z nekaterimi drugimi evropskimi državami tudi nikoli ni imela pronatalistične demografske politike, ki pogosto spodbuja večjo dinamiko v družinski politiki, je bila ves čas družinska politika potisnjena na rob dogajanja. Družinska politika v Veliki Britaniji, če je sploh obstajala, je bila izključno omejena samo na skrb in odgovornost za tiste družine, ki si same niso znale ali niso mogle pomagati. Bila je torej zreducirana na socialno skrbstveno politiko v njenem najožjem smislu.

Socialdemokratski model družinske politike

Pravo nasprotje novoliberalističnemu modelu družinske politike je model, ki so ga razvili v socialdemokratskih sistemih skandinavskih držav. Medtem ko izhaja novoliberalistični model iz predpostavke, da je družina zasebna stvar ženske in moškega in je torej država odvezana skrbi za družino in prokreacijo, kar zlahka potrebuje kot izgovor in argument pri ukinjanju ali neuvajanju ustanov za pomoč družinam, gradi socialdemokratski model na diametralno nasprotnih pozicijah. Glede na to da se je ta model najprej razvil v skandinavskih državah in kljub nekaterim razlikam med njimi, ga lahko imenujemo tudi »skandinavski model«, saj se je razvil predvsem v socialdemokracijah skandinavskega tipa.

Glavni cilj skandinavske družinske politike je bil uskladiti delo in roditeljstvo. Zato da bi udeležile ta cilj in pomagale vzpostaviti harmonično ravnotežje med obema vlogama in položajema, so skandinavske države v zadnjih desetletjih uved-

le vrsto ukrepov v korist družini. Med njimi so prav gotovo najpomembnejši porodniški in roditeljski dopust in razvoj dnevnega varstva predšolskih otrok.

V razpravah o družini in družinski politiki poudarjajo pglavitne demografske in socialne spremembe, ki so bolj ali manj značilne za vse razvitejše industrijske države. Te spremembe so: padanje rodnosti, dramatično naraščanje števila zaposlenih mater s predšolskimi otroki, nestabilnost družine kot formalne družbene institucije in fluidno stanje družinske strukture. Zanesljivi pokazatelji takšnega razvoja so naraščanje števila razvez, kohabitacije, zunaj zakonske zveze rojeni otroci in vedno močnejši trend k individualizaciji, ki v tem kontekstu pomeni, da subjekt ni več družina, ampak posameznik. Družboslovci menijo, da ti pojavi spremljajo politično, socialno in ekonomsko modernizacijo.

V primerjavi z nekaterimi drugimi državami so se skandinavske države blaginje, to so Švedska, Norveška in Danska (tudi Finska je sledila njihovemu zgledu) že zgodaj odločile za aktivno, čeprav ne vedno koherentno družinsko politiko. S kombinacijo stanovanjske, zdravstvene, izobraževalne, demografske, zaposlovalne in otroškovarstvene politike so poskušali loviti, včasih pa celo izzvali družbene spremembe.

Kombinacija različnih politik in stopnja njihove uporabe se razlikuje od države do države (Norveška ima slabše razvito otroško varstvo, vendar dopušča davčne olajšave za družino, Danska ima najbolj razvito dnevno varstvo, Švedska najdaljši porodniški dopust, ki ga lahko koristijo tudi očetje). Kljub vsem tem razlikam pa lahko vendarle govorimo o skupnem »skandinavskem modelu« ne le v zvezi z državo blaginje, ampak tudi v zvezi s politikami do otroka in družine.

Skandinavci so bili odločeni, da rešijo dilemo dnevnega varstva otrok. S tem ko so pomagali roditeljem pri opravljanju njihove dvojne vloge, so spodbujali dvojno zaposlenost, kar je spet dodatno vplivalo na družinski standard in dvigovalo kupno moč prebivalstva. V Danski, Norveški, Švedski kakor tudi Finski je država močno subvencionirala dnevno varstvo, prevoz, porodniške dopuste, stanovanja in si z družino delila vse stroške za vzrejo in vzgojo otrok. Vsem za zgled je bila Švedska z izredno široko zastavljenimi pravicami in ugodnostmi za zaposlene roditelje (18 mesecev porodniškega dopusta, 90 dni staleža za nego bolnega otroka, 6-urni delovnik do 8. leta otrokove starosti). Švedi so tudi med prvimi uvedli individualno obdavčenje, javno dnevno varstvo, spolno nevtralne izobraževalne programe v vseh šolah in na vseh ravneh in zakonsko določene obveznosti obeh roditeljev, ki morata obvezno prispevati k vzreji otroka, vsak svoj delež, tudi ob razvezi.

Razvoj in izkušnje s »socialdemokratskim modelom« družinske politike so poučne tudi za naš prostor, saj smo se v Sloveniji dolgo časa radi zgledovali po Švedski in se pri njih učili. Visok delež zaposlenih mater je tudi pri nas narekoval hiter razvoj programov za vrstvo mater in otrok. Neprestane gospodarske težave in prenekatere politične odločitve so sicer pogosto ovirale uporabo takšnih programov, vendar je treba ugotoviti, da je bila slovenska politika v odnosu do družine vseskozi na strani zagovornikov tistih programov in ukrepov, ki naj bi vodili k harmoničnemu usklajevanju roditeljskih in delovnih dolžnosti. Že v petdesetih letih smo v skladu z mednarodnimi konvencijami uvedli porodniški dopust in ga z leti podaljševali. Dandanes imata oba roditelja pravico do enoletnega plačanega porodniškega dopusta in neomejenega števila dni za nego bolnega otroka. Nosečnice, novorojenci, predšolski in šolski otroci pa imajo dobro organizirano zdravstveno varstvo.

Z večjimi ovirami smo se srečevali pri razvoju dnevnega varstva otrok. Kljub

prizadevanjem in relativno velikim vlaganjem nismo nikoli dosegli želene ravni in ponudba vse do današnjih dni ni mogla zadovoljiti velikega povpraševanja po varstvu predšolskih otrok. Še slabše se je Slovenija odrezala pri dajatvah družinam in skrbem za prizadete družine, ki potrebujejo posebno pomoč. Otroški dodatki so postajali vedno manjši, dokler se niso spremenili v obliko socialne pomoči, ki jo je prejemale samo malo ekonomsko najšibkejših družin.

Alternativni pristopi v družinski politiki

Kljub nespornim prednostim »skandinavskega modela« družinske politike pa vendar ne gre spregledati problemov, ki se pojavljajo pri njegovem udejanjanju. Raziskovalci in izvajalci programov že dolgo opozarjajo na težave roditeljev z majhnimi otroki, na stresne situacije, ki jih doživljajo in se zato raje odpovedujejo roditeljstvu ali večkratnemu roditeljstvu. V mnogih evropskih državah je nastala že prava panika zaradi nenehnega upadanja števila rojstev in vedno večjega števila razvez. Skandinavske države so na te pojave reagirale s še večjo pomočjo, podaljšali so porodniške dopuste, razširili dnevno varstvo otrok, toda vse bolj jasno postaja, da ponujena institucionalizirana pomoč še zdaleč ne zadošča za zadovoljevanje potreb družin in njihovih posameznih članov (K. Boh, 1985:47).

Politike se pogosto ne oblikujejo iz najbolj plemenitih nagibov in vizija prihodnjega razvoja ni edina, ki določa te politike. Pogosto so politike, pa tudi posamezni programi pragmatični odgovor na trenutno stanje. Švedske politične usmeritve k ustvarjanju boljših razmer za »harmonično usklajevanje« družinskih in delovnih vlog ni motivirala samo želja po zaposlovanju obeh roditeljev, nastala je natančno takrat, ko je razvijajoča se industrija potrebovala delovno silo. Tudi pri nas v Sloveniji smo začeli razmišljati o pomoči zaposleni materi, ko je med gospodarsko obnovo po 2. svetovni vojni slovensko gospodarstvo potrebovalo več delavcev. Mnogi avtorji celo menijo, da je država blaginje močno odvisna od količine neplačanega gospodinjanskega dela in slabo plačanega dela v zdravstvenih in socialno-varstvenih ustanovah, ki ga praviloma opravljajo ženske (K. Waerness, 1987).

Še več, M. R. Moroney (1980) celo trdi, da država blaginje brez podpore družine in njenega prispevka ne bi mogla nastati in se razvijati. Danski ekonomist J. Bonke (1991:2) je izračunal, da znaša vrednost neplačanega ženskega gospodinjanskega dela na Danskem 5 milijard USD, kar je za eno tretjino več, kot porabi danska država za vse družinske dajatve. To pa kaže, da politike ne določajo vrednote pravičnosti in enakosti, ampak tudi in ne nazadnje njihova ekonomska učinkovitost.

V sodobnem svetu morajo biti tudi institucije države blaginje racionalne in najučinkovitejše. Ponavljajoče se ekonomske krize, ki se kar vrstijo v zadnjih 20 letih, in nenadzorovana rast javnega sektorja vplivajo na oblikovanje in udejanjanje družinske politike tudi v tistih državah, ki so ji bile ves čas naklonjene. Ponudba za varstvo otrok se je tudi v skandinavskih državah občutno zmanjšala. V Norveški in Danski so razglasili moratorij na gradnjo novih zmogljivosti za dnevno varstvo otrok. Vendar moramo ugotoviti, da vlade v skandinavskih državah še vedno ne popuščajo gospodarskim pritiskom in ne spreminjajo svojih stališč do družine in njenega varstva, pač pa poskušajo programe modificirati in jih prilagajati novim razmeram najbolj neboleče. Vedno glasnejše so zahteve po decentralizaciji, večji fleksibilnosti pri proizvodnji storitev in distribuciji storitev ter večjem vplivu roditeljev, ki naj bi v prihodnje imeli več besede pri odločanju o organizaciji

in kakovosti družinske pomoči. Pričakujejo, da bodo prenos pristojnosti na lokalne strukture, večja prožnost v ponudbi in večji vpliv roditeljev omogočili več in boljše kakovost storitev za manj denarja. Obetajo si večjo storilnost in s tem tudi večjo učinkovitost, ne da bi bil s tem ogrožen sam sistem.

Decentralizacija, fleksibilnost in roditeljska beseda pri snovanju in uporabi družinskih programov so prav gotovo obetajoče, niso pa edine možnosti za njihovo izboljšanje. Problem namreč ni samo ekonomski, četudi v sedanji situaciji najbolj dobrodošel argument v rokah tistih, ki bi želeli družino vrniti v »stare čase« in se otresti odgovornosti zanj. Treba je tudi odgovoriti na vprašanje, ali in koliko so ukrepi prispevali k udejanjanju zastavljenih ciljev in ali dobljeni rezultati opravičujejo velike naložbe.

Žal imamo zelo malo informacij o smotrnosti in upravičenosti naložb v socialno družinske programe. Politične strategije v pomoč družinam pri usklajevanju njihovih funkcij imajo lahko različne rezultate, pač odvisno od tega, kako so bile strategije biološko, sociološko in gospodarsko učinkovite. Porodniški dopust je lep zgled politike, ki izpolnjuje pričakovane cilje: omogoča roditeljem, da ostanejo v delovnem razmerju, ne da bi se jim bilo treba odpovedati otroku ali otrokom.

Nekoliko drugačne so izkušnje z dnevnim varstvom predšolskih otrok. Dnevno varstvo, ki ima poleg varstvenih, vzgojnih in izobraževalnih funkcij tudi cilj pomagati roditeljem, da lahko polno participirajo v delovnem procesu, se neprestano vrti v začaranem krogu treh dejavnikov: kakovosti, dostopnosti in cene. V primerjavi s porodniškim dopustom je dnevno varstvo socialno in ekonomsko neučinkovito in povzroča nenehne konflikte med nosilci te dejavnosti. Od tod dvomi o učinkovitosti strategije »uravnovešenja dela in družine«, ki gradi izključno na modelu institucionaliziranega profesionaliziranega dnevnega varstva otrok.

Kot odgovor na vedno večje težave in v skladu s potrebo po razvijanju novih strategij družinske pomoči še posebno na področjih, ki zahtevajo neposredno človeško intervencijo, poskušajo ženske (posebno feministično opredeljene) po vsem svetu organizirati alternativne oblike pomoči družinam, to je takšne oblike, ki se ne morejo odvijati brez neposredne roditeljske angažiranosti.

Vprašanje dnevnega varstva otrok se dandanes ne obravnava samo kot oblika pomoči zaposlenim materam, ampak v kontekstu novih življenjskih razmer otrok v industrijsko razvitih državah, kjer postajajo varstvene ustanove ob naraščanju števila družin z enim otrokom, enoroditeljskih družin zaradi erozije sosedskih odnosov in otroku prijaznega okolja pravzaprav edini prostor, kjer se otroci lahko srečujejo s svojimi vrstniki.

Družinsko življenje pretresajo globoke družbene in gospodarske krize: ekonomski pritiski, eksistenčni problemi, tesnoba ob srečevanju z do zdaj neznanimi vrednotami in nezanesljivost zaradi novih vlog so obremenitve, ki še prav posebej prizadenejo ženske, odtujene od središč odločanja o njihovih lastnih usodah in odvisne od diktata institucij, ki jih obkrožajo. Demokratične vzgojne razmere zahtevajo komunikacije, srečevanja, medsebojno razumevanje in pomoč ne le med roditelji, ampak tudi med otroki. Med velikimi prestrukturacijami je še večja potreba po spremljanju socialni infrastrukturi in življenjskim razmeram prilagojenih programih. Potrebujemo diferencirano mrežo javnih institucij, ki bi na eni strani razbremenile roditelje, na drugi omogočile njihovo aktivno udeležbo (M. Jaeckel, 1991:7). Želene so roditeljske pobude, odprti zavodi za otroke in roditelje, soseske, mreže in centri, kjer se družine lahko neformalno srečujejo in

izmenjujejo svoje izkušnje. Analize so opozorile na pomen socialnega okolja za družino, za izboljšanje njene življenjske kakovosti in za aktiviranje potencialov za samopomoč in vzajemno pomoč med družinami.

Viri:

- Boh, K. (1989): Družinska in prebivalstvena politika. Družboslovne razprave št. 8, str. 107–116. Ljubljana. Empirična verifikacija sociološke paradigme nuklearne družine.
- Za preživetje je potrebna kvaliteta. Nova revija, št. 95, Ljubljana, strani 474–478.
- Brannen, J. (1990): Family Policy in the Thatcher's Years: Employment and parenthood. In: Seminar on Changing directions in family policies in Eastern and Western Europe. DJI. Dubrovnik.
- Bonke, J. (1986): Øget ligestilling i husholdningsarbejdet. Samfunds Ekonomen. 1992:2
- Gress-Wright, J. (1990): Limits to caring: Towards an Analysis of Structural Constraints in Scandinavian Family Policy. In: Seminar on changing directions in family policies in Eastern and Western Europe DJI. Dubrovnik.
- Jaekel, M. (1990): Frauen und Frauenpolitik im Wandel im Vereintem Deutschland. In: Seminar on changing directions in family policies in Eastern and Western Europe. DJI. Dubrovnik.
- Kamerman, Sh. B. and Kahn A. J. (1970): Family Policy, Government and Families in fourteen Countries. Columbia University Press.
- Moroney, R. M. (1980): Families, Social Services and Social Policy: The Issue of Shared Responsibility. U. S. Department of Health and Human Services. Washington.
- Kurzynowski A. (1990): Family Policy in Poland. In: Seminar on changing directions in family policy in Eastern and Western Europe. DJI. Dubrovnik.
- Zimmerman, L. Sh. (1988): Understanding Family Policy. Theoretical Approaches. Sage publications. London. pp. 13–24
- Waerness, K. (1978): The Invisible Welfare State: Women's Work at Home. Acta Sociologica. 21, Supplement. and Ringen, S. (1987): Women in the Welfare State. In: Erkson et al.(eds): The Scandinavian Model: Welfare States and Welfare Research. M. E. Sharpe. London.

LEV KREFT*

Sentimentalno popotovanje k vzvišenemu

Laurence Sterne, skrit pod imenom Yorick, je izrazil svoje mnenje o francoski ideji vzvišenega v Sentimentalnem popotovanju skozi Francijo in Italijo tako, da je povedal zgodbo o brivcu in lasulji.¹

Ko je prispel v Pariz, je za shakespearevskim imenom skriti avtor začutil, da se je znašel nekje, kamor ne spada, in tako pokazal pretanjenost čustvovanja, s kakršno se le poredkoma srečamo v našem času industrializiranega turizma. Ker pa mu je bilo oddati pismo gospe de R..., se je odločil, da počaka nanjo, in si dal medtem oščetkati plašč in urediti lasuljo. Pa je francoski brivec odklonil, da bi imel kaj opraviti z njegovo lasuljo, in mu vsilil enega od svojih lastnih lasatih izdelkov. Ko je naš Yorick izrazil dvom, da bi določen pramen zmozel ohraniti ponosno držo, je brivec odvrnil: »Lahko ga potopite v ocean, pa bo še vedno trden.« Poglobivši se v razlikovanje v izrazoslovju med tem česalcem in svojim angleškim izdelovalcem lasulj, ki bi pri svoji najboljši metaforični naravi zmozel izreči nekaj o tunkanju pramena v šeflo vode, se je Yoricku zdelo, da primerja čas z neskončnostjo. In tu nastopi tisto, kar nam ima izpovedati o svoji lastni ideji vzvišenosti in sublimnosti:

»Priznam, da sovražim vse hladne pojme, tako kot neplodne ideje, ki jih rojevajo; in da me veliki proizvodi narave tako ganejo, da bi jih, kar se mene tiče, nikdar ne primerjal s čim manj kot z goro. Vse, kar je mogoče reči proti francoskemu vzvišenemu na tem mestu, je: da je veličina bolj v besedi in manj v stvari. Ni dvoma, da ocean izpolni dušo z veličastnimi idejami, toda Pariz je tako globoko v notranjosti, da se mi ni zdelo poslati po kočijo, da bi po stomiljski vožnji naredil preizkus: pariški brivec ni mislil resno.«²

Podobno kot je to storil Boileau v 17. stoletju, je tudi v našem času moral Francoz Jean-François Lyotard predstaviti vzvišeno in sprožiti razpravo o njem.³ Vzvišeno⁴ je povezal z modernim in modernostjo in z zamisljivo umetnika kot

* Dr. Lev Kreft, docent za estetiko na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

¹ Gre za prevod referata *A Sentimental Journey to Sublime*, ki ga je avtor imel na Mednarodnem kongresu estetike v Madridu septembra 1992.

² *A Sentimental Journey through France and Italy: to which are added The Letters to Elise*. By Yorick... Paris, Printed by P. Oidot the Elder, Eighth Year (1800), Stereotype Edition, str. 52–53; o tem glej tudi Kenneth MacLean: *John Locke and English Literature of the Eighteenth Century*, Yale University Press, New Haven 1936, str. 58.

³ Poleg znane *La Condition Postmoderne* iz leta 1979 glej tudi Jean-François Lyotard: *Le postmoderne expliqué aux enfants*, Galilée, Paris 1986, pismo Augustinu Nancyju; glede drugih virov preporoda vzvišenega glej tudi Paul Crowther: *The Cantian Sublime. From Morality to Art*, Clarendon Press, Oxford 1989, Uvod, str. 1–4.

⁴ Že zaradi utrditve kategorije v slovenščini bom uporabljal izraz »vzvišeno« kot oznako za estetski pojav, ki je bil prvič opisan pravzaprav v 1. stoletju našega štetja pod grškim »hypsos«; grški izraz je bližji vzvišenosti kot latinski prevod v sublimno, ki se je preko Boileaujevega francoskega prevoda grškega spisa prijel tudi v Angliji (pred tem so pogosteje rabili za sorodne estetske učinke, različne od učinkov lepega, izraza »loffy«), medtem ko Nemci uporabljajo izraz »Erhabene«; o tem glej tudi mojo študijo »Vzvišeno med Kantom in Longinom«, *Filozofski vestnik* 1/1990, str. 77–78.

genija in stvarnika, ki proizvajajo svoj lastni svet, s tem pa priča o božanskih sposobnostih napredka, ki so skrite v človeškem bitju in se razkrivajo s časom, razumljenim kot posebni trenutek tu in zdaj, v katerem trajanje prihaja do večnih zaključkov. Očitno gre tu spet za kontinentalno idejo vzvišenega, povezano z napredkom, ki ju postmodernisti, kot je Lyotard, kritizirajo kot izraz modernosti in njene spodletelosti. Georeges Canguilhem je skušal na podoben način pokazati, kako je bila ideja napredka iznajdena v francoskem razsvetljenstvu, nato postala načelo za presojo zgodovine, da bi kočno postala dekadentna ob soočenju z nasiljem in samouničenjem industrijske in kulturne modernosti.⁵ V svojem Postskriptu h grozi in vzvišenem⁶ je Jean-François Lyotard razložil, da politike vzvišenega ne more biti, ker je to lahko samo Teror, in da v politiki lahko naletimo le na estetiko vzvišenega, ker občinstvo nedvomno goji taka čustva o drami političnega. V tem smislu nam je razumeti, pravi, tako pogosto vzporejanje med francosko revolucijo 1798 in gledališčem.

Toda kljub temu se da pokazati, prvič, da obstajajo pomembne in značilne razlike med raznolikimi idejami vzvišenega v 17. in 18. stoletju v Franciji, Angliji in Nemčiji, ki dokazujejo, da vzvišeno ni bilo povezano z idejo napredka ves čas in v vsakem podnebj, in drugič, da sta različna pogleda na francosko revolucijo 1789, izpovedana pri Edmundu Burku in Immanuelu Kantu, neposredno povezana z njunima različnima estetikama vzvišenega, kar dokazuje Lyotardovo tezo o vlogi estetike vzvišenega v drami politike, toda hkrati kaže tudi, da vsi sedeži na strani občinstva niso bili zasedeni z enakim čutenjem vzvišenega.

I.

Res je, da je vzvišeno pripotovalo v estetsko rabo v Anglijo iz Francije s pomočjo Boileauja⁷ in njegove oživitve Longina⁸ in da je Kant nekaj lastnega navdihla našel najverjetneje v Burkovih primerih vzvišenega.⁹ Nedvomno pa je res tudi, da so na obeh straneh Kanala razpravljali o dveh različnih vrstah vzvišenega. V Franciji najdemo na ozadju t. i. klasicizma kartezijansko tradicijo poštirkanega ločevanja razuma od strasti, ki je bilo prisiljeno določiti v zvišenem mesto že takoj od začetka med onimi »je-ne-sais-quoi«, kot presežek in izgred, ki bi ga bilo treba po možnosti udomačiti v primeže elegantnega okusa in znanih pravil. Tu res lahko zasledimo zvezo z idejo napredka že pri Boileaujevem uvodu k Longinu in vzvišenemu, pa tudi kritiko te povezave, kot jo je Charles Perrault razložil 27. januarja 1678 v svojem akademiskem govoru Stoletje Ludvika Velikega,

⁵ Georges Canguilhem: *La decadence de l'idée de progrès*. Revue de metaphysique et de morale, 92me année, No. 4, oct.-dec. 1987, str. 437-454.

⁶ Jean-François Lyotard: *Le Postmoderne expliqué aux enfants*, Galilee, Paris 1986, str. 112-113.

⁷ O vplivu in sprejemu Boileauja v Anglijo glej Samuel H. Monk: *The Sublime. A Study of Critical Theories in XVIII. Century England*, the University of Michigan Press, Ann Arbor 1960; in do te knjige kritičnega Theodora E. B. Wooda: *The Word Sublime and Its Context 1650-1760*, Mouton, The Hague/Paris 1972; širši kontekst ima A.F.B. Clark: *Boileau and the French Classical Critics in England (1660-1830)*, Librairie Ancienne Edouard Champion, Paris 1925.

⁸ O 'Longinovem' vplivu v Anglijo glej T. R. Henn: *Longinus and English Criticism*, Cambridge University Press, Cambridge 1934.

⁹ »Prvič, možno je, da je bil Kant vsaj posredno seznanjem z Burkovo teorijo s pomočjo obširnega prikaza, ki ga je Mendelssohn napisal leta 1758.« (Paul Crowther: *The Kantian Sublime. From Morality to Art*, Clarendon Press, Oxford 1989, str. 11). O enakem stališču se lahko prepričamo tudi v Predgovoru J. T. Boultona v izdaji Edmunda Burka: *A Philosophical Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful*, Basil Blackwell, London 1987, str. XVII-XVIII.

namreč, da je sodobnost večja od katerega koli starodavnega cesarstva in da v takem imperiju pač mora tudi vse drugo postati veliko in veličastno.¹⁰

Toliko, kot sta francoski racionalizem in razsvetljenstvo bila odvisna od Descartesa, je bilo angleško razsvetljenstvo navezano na Johna Locka in njegov Esej o človeškem razumevanju (1690). Mar ni povsem nasprotujoče kartezijanski zamisli, ko ugotovimo, da sta cogito in subjekt prikazana kot – mračna izba:

»Ne delam se, da poučujem, sprašujem se, in zato tu ne morem drugače, kot da znova priznam, da sta zunanja in notranja čutnost edini poti, kar sem jih sposoben najti, znanja k razumevanju. To sta edini okni, kolikor sam lahko odkrijem, ki skozi njih prodira svetloba v Temnico. Menim namreč, da razumevanje ni dosti drugačno od izbe, povsem zaprte za svetlobo z eno samo majhno odprtino, ki propušča noter zunanje vidne podobe ali ideje zunanjih stvari; ko bi podobe, ki so po tej poti prišle v Temnico, tam tudi ostale in bi tam ležale urejeno in tako da jih ob priliki najdemo, bi to bilo zelo podobno človekovemu razumevanju v odnosu do vseh predmetov, ki jih vidimo, in do idej o njih.«¹¹ Nikakršnih vrojenih idej Boga ali moralnosti ni najti v kakem skritem predalčku te Temnice in v naših sposobnostih ni zapisano, da bomo napredovali od izbe do stanovanja, od stanovanja do vile, od vile do dvorca in tako do neskončnosti. Ne, naše možno (spo)znanje ima določene meje. Seveda sta bili tudi tedaj v Angliji dve frakciji, ki ju je ločeval pogled na človeka, kot nam je razložil tudi Hume.

»Obstoje nekakšne sekte, ki se na skriven način oblikujejo v svetu učenjakov, tako kot frakcije v političnem svetu; in čeprav med njimi od časa do časa pride do odkritega preloma, imajo vpliv na različna stališča pri načinu mišljenja pristašev na obeh straneh. Najbolj opazni sekti take vrste sta tisti, ki sta nastali na različnih občutkih glede dostojanstva človekove narave, kar je točka, ki je, se zdi, razdvajala filozofe in pesnike kot tudi božje služabnike od začetkov sveta do dandanašnjega. Eni povzdigujejo našo vrsto do neba in predstavljajo človeka kot vrsto človeškega polboga, ki mu je izvor iskati v nebesih in ohranja očitne znake svojega izvora in nastanka. Drugi vztrajajo pri slepi strani človekove narave in ne morejo najti ničesar, razen nečimrnosti, po čemer bi človek presegal druge živali, ki jih tako prezira. Če pisec ima talent retorike in deklamacije, se običajno pridruži prvi, če pa njegov talent sodi k ironiji in posmehu, se vrže v drugi ekstrem.«¹²

Na Lockovem terenu bi bilo težko mogoče, da bi postavili na noge estetsko teorijo vzvišenega kot izraz moralnega navdušenja in neskončnih zmožnosti za napredek; in »zdaj je splošno sprejeto mnenje«¹³, da je bil Lockov vpliv na estetiko osamnjatega stoletja izreden.

To se kaže tudi pri teoretični obdelavi vzvišenega, tudi če pustimo ob strani

¹⁰ Glej Nicolas Boileau: *L'Art Poétique*, Wilhelm Fink Verlag, München 1970, z uvodom in opombami Augusta Bacha; prav tako Theodoere A. Litman: *Le Sublime en France*, Nizet, Paris 1971.

¹¹ *An Essay Concerning Human Understanding*, in Four Books. Written by John Locke, Gent. The fifteenth Edition. Vol. I., London 1760, str. 123 (Druga knjiga. Deveto poglavje, 817).

¹² Glej Kenneth MacLean: *John Locke and English Literature of the Eighteenth Century*, Yale University Press, New Haven 1936, str. 14 (navedba iz Davida Huma: *Essays Moral, Political, and Literary I.*, izdala Green and Grose, str. 150–151). Sicer pa je spor o dostojanstvu človekove narave star skoraj toliko kot filozofsko mišljenje samo, saj je Platon trdil, da je človek najbolj nebogljeno bitja pod soncem, ko pa je na svet prišel gol in bos za razliko od živali, ki jih je narava obdarila s tistim, kar potrebujejo za preživetje. Aristotel je temu ugovarjal, rekoč, da si človek pač naredi obutev in obleko, in da se tudi sezuje, ko gre spat, medtem ko gredo živali s čevlji v posteljo.

¹³ Dabney Townsend: »Lockean Aesthetics«, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol. 49, No. 4, Jesen 1991, str. 349; glede Lockovega vpliva na Francisca Hutchesona »kot vira estetike kot moderne stroke« glej tudi Emily Michael: »Francis Hutcheson on Aesthetic Perception and Aesthetic Pleasure«, *The British Journal of Aesthetics*, Vol. 24, No. 3, Poletje 1984, str. 242; Lockov pomen je seveda posebej poudarjen v že navedeni knjigi Kennetha MacLeana (opomba 12).

Monkovo tezo, da se estetske teorije od recepcije Longina v Boileaujevi interpretaciji pa do konca 18. stoletja napredovale »h Kantovemu subjektivizmu«. ¹⁴

Kar je umanjalo pri francoski vzvišenosti (vsaj po Sternovem mnenju), ker je to bilo bolj svetovljansko in hladno, je cvetelo v Angliji: vzvišeno kot entuziastična strast, ki je skozi špranjo pronicala v našo Temnico. John Dennis je ugotovil obstoj šestih navdušujočih strasti: občudovanje, groza, strah, veselje, žalost in poželenje. Velika poezija se naslanja na pesniški entuziazem, pesniški entuziazem se naslanja na entuziastične strasti, entuziastične strasti pa so najmočnejše, ko se naslanjajo na verske ideje, in vsa ta zgradba je odgovorna za učinke vzvišenega v nas. Tako je tudi pri grozi, kjer je užitek bolečine treba razumeti kot »... razburjanje duha, ki izhaja iz ugotovitve bližajočega se Zla, ki grozi z uničenjem ali z velikimi težavami nam ali našim. In ko razburjenje pride presenetljivo nepričakovano, mu recimo groza, in nato, postopoma, strah. Stvari torej, ki imajo moč ali so nas zmožne prizadeti, so vzroki običajne groze, in čim močnejše so in čim verjetneje nas ranijo, bolj postajajo vzroki groze; in ta groza, čim večja je, bolj je povezana z začudenjem, in bližja je zaprepadenosti: tako smo pokazali, da so predmeti duha vzroki entuziastične groze...«. ¹⁵

In spet je največja entuziastična groza izvedena iz religioznih idej kot najmočnejših objektov, jezni Bog pa je zato nekaj najbolj grozljivega. Osnova groze je v instinktu samoohranitve in temelj vzvišenega je, da se nam zdi veličastno vse, kar nas navda z grozo.

Burke je bolj ali manj sekularizirani Dennis. Kar se je v Franciji začelo kot ponovno rojstvo Longina ¹⁶ na osnovi pozitivnega čustva ekstaze (stopiti iz samega sebe, biti prenesen iz sebe in gledati na samega sebe od zunaj, tudi pozabiti samega sebe), se je razvilo v Angliji kot negativno čustvo groze. ¹⁷ Z racionalističnega stališča Burke navrže pelin na rano, ko povezuje grozo in mrakobo (Da bi naredili stvari zelo grozljive, se zdi, da je v glavnem potrebna mračnost.) ¹⁸ Do škandaloznega sklepa: »Jasna ideja je potemtakem drugačno ime za majhno idejo.« ¹⁹ Kjer bi Kant vztrajal pri vzvišenem učinku neba, posutega z utripajočimi zvezdami, se mora Burke boriti z Lockom za mrak. Locke je trdil, da mrak kot tak ni grozljiv. Mraka se bojimo zavoljo zgodb, ki so nam jih pripovedovali o skritih duhovih. Burke je sklepal »... če bi mrak ne bil na noben način boleč ali grozen za kogar koli, ki ne bi bilo njegovemu duhu zavdano že v zgodnji dobi z vraževernostjo, bi ne bil vir vzvišenega zanje.« ²⁰

Toda če imamo pred očmi samoohranitev kot osnovo vzvišenega, uvidimo, da je mrak grozljiv, ker se ne moremo počutiti varne v nečem negotovem in neprosojnem. »... kajti v čistem mraku ni mogoče vedeti, do katere mere smo varni; ne poznamo predmetov, ki nas obkrožajo; vsak trenutek lahko zadenemo ob kako

¹⁴ Samuel H. Monk: *The Sublime* ... Ann Arbor 1960, str. 4; Monk daje angleški estetiki 19. stoletja prednost pred tisto iz 18.: »Veliko obdobje estetske teorije je bilo seveda devetnajsto stoletje, ko je nemška misel prevladala tako na Angleškem kot drugod.« (na istem mestu, str. 1).

¹⁵ Navedeno pri Samuelu H. Monku, na istem mestu, str. 52.

¹⁶ Danes običajno govorimo o Psevdo-Longinu; glede razprave o avtorstvu dela »Peri Hipsos« glej D. A. Russellov Uvod v knjigo »Longinus: On the Sublime, Clarendon Press, Oxford 1964, str. XXII-XXX.

¹⁷ O ekstazi in vzvišenem glej I. r. Henn: *Longinus and English Criticism*, Cambridge University Press, Cambridge 1934, str. 19.

¹⁸ Edmund Burke: *A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of The Sublime and Beautiful*, Basil Blackwell, London 1987, str. 58.

¹⁹ Edmund Burke, na istem mestu, str. 63.

²⁰ Edmund Burke, na istem mestu, str. 143; Dabney Townsend obravnava razliko med Lockom in Burkom, vendar v drugi smeri (»Lockean Aesthetics«, *the Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol. 49, str. 4, Jesen 1991, str. 354).

nevarno oviro; pademo lahko v prepad ob prvem koraku; in če se nam približa sovražnik, ne vemo, na katero stran naj se branimo; v takem primeru moč ni sigurna obramba; modrost lahko deluje le kot ugibanje; najdrznejšim zastaja korak, in kdor ne bi nikdar prosil za pomoč pri lastni obrambi, je prisiljen prositi za svetlobo.«²¹ Tema je grozna po svoji lastni naravi. Vse vraževerje, ki se nas drži, lahko pojasnimo po razumni poti, in vse svoje napačne predstave o škrtatih in duhovih lahko razkrinkamo, razumno lahko tudi dokažemo, da se teme ni bati – pa se bomo še vedno bali in občutili celo grozo, ker lahko v temi preži na nas kaj nevarnega in nam streže po življenju. Očitno so dane meje našemu razsvetljevanju in napredku, in te meje so del naše narave.

Vzvišeno, zasnovano na grozi, ki jo čutimo, ko smo soočeni z nečim, kar bi lahko bilo nevarno za samoohranitev, ni dober dokaz za neskončno napredujoče sposobnosti človeškega bitja. Bolj pride prav pri dokazovanju omejenosti človeka in pri ugotovitvi, da nismo bitja, narejena iz čistega razumskega testa. Burke, ki se predstavi prej kot opazovalec in raziskovalec in manj kot sodnik človekovi naravi, bi najverjetneje dodal, da je lahko čista racionalnost nevarna in ni posebej pametna v vseh primerih. Človeško bitje je vse prej kot vzvišeno bitje, če upoštevamo njegovo naravo ali njegove lastne sposobnosti. Prevod k Drugi izdaji je glede tega povsem odkrit in tudi o nekaterih posledicah Burkove neradikalne, ponižne (skromne) inačice razsvetljenstva:

»Naravini znaki se dajo prebirati, to je res; niso pa dovolj enoznačni, da bi bili čitljivi tistim, ki hitijo. Uporabiti moramo zadržan, celo previden način sklepanja, bi dejal. Ne smemo poskušati z letenjem, ko pa nam komaj uspeva, da lezemo. Pri tehtanju katere koli zapletenejši snovi moramo razmotriti vsako različno sestavino v sklopu eno za drugo in reducirati vsako stvar povsem do preprostosti; pogojenost naše narave terja od nas trdna pravila in zelo ozke meje. Kasneje moramo ponovno proučiti načela glede na učinek, ki ga imajo na celoten sklop, in kompozicijo glede načel. Morali bi primerjati svojo temo s podobnimi drugimi zadevami; kajti lahko da kaj odkrijemo (in pogosto je res tako) po kontrastu, ki bi nam pri enem samem pogledu ušel. Več primerjav naredimo, bolj splošno in gotovejše se bo izkazalo naše znanje, ker bo zgrajeno na ekstenzivnejši in popolnejši indukciji.

Če je bila raziskava tako pazljivo izvedena, pa je kljub temu končno ustrelila mimo resnice, vendar lahko ustreza prav tako koristnemu smotru, da nam razkrije slabost našega lastnega razumevanja. Če nas ne more obvarovati pred napako, nas lahko vsaj od duha napake, in nas naredi oprezne, preden bi izrekli kaj s prepričanjem ali z naglico, ko pa se lahko tolikšno delo konča v taki negotovosti...

In četudi se ne bi nikoli sprijaznili z učinkom takih podob na naša načela, to ne more postaviti na glavo teorije same, da je le zasnovana na gotovih in neizpodbitnih dejstvih. Teorija, zasnovana na eksperimentu in ne na podmeni, je vedno toliko dobra, kolikor razlaga. Naša nesposobnost, da bi jo raztegnili do neskončnosti, ne govori nič zoper njo...

Če lahko usmerimo luč, ki jo pridobimo iz tako privzdignjenih spekulacij, na ponižnejše polje imaginacije, medtem ko preiskujemo vrelce in sledimo smerem naših strasti, morebiti ne bomo okusu prenesli zgolj določene filozofske trdnosti,

²¹ Edmund Burke, na istem mestu, str. 143; pri tej Burkovi argumentaciji gre tudi za odmev na Longina, ki navaja kot herojsko vzvišenost pasažo iz Homerjeve Ilijade, kjer bogovi sprožijo bitko v megleni noči, tako da Ajaks prosi za svetlobo, ne zato da bi preživel, ampak da bi padel pri luči, kot se heroju spodobi.

ampak se lahko zgodi, da bomo vzvratno preslikali na stroge znanosti nekaj gracije in elegance okusa, brez česar bo tudi največja prodornost v teh znanostih vedno videti kot nekaj nesvobodnega.«²²

II.

Očitno je, da imata Burke in Kant različne zamisli o vzvišenem in da sta njuna pogleda na francosko revolucijo neposredno nasprotna²³. Ali sta ti razliki in neskladji na kakršen koli način v zvezi? V radikalnem razsvetljenstvu, kakršno se je razvilo na celini, je imela estetska teorija poseben status kot posrednik pri vzgoji človeštva za politično svobodo. Seveda ne bomo trdili, da je Kant isto kot Schiller in da je njegova estetika hegemonija na drugačen način²⁴, prav tako pa nam tudi ne gre za sodelovanje pri takem ponovnem branju zgodovine, ki poskuša vnesti krivdo za vse napake modernizma in civilizacije na določeno preteklo časovno točko ali miselni pojav (podobno kot Nietzsche za propad grške klasičnosti pravzaprav krivdo zvali na filozofijo, na Sokrata in Platona, ki naj bi bila odgovorna za rušenje tragedije kot zaveze polisove skupnosti). Tako ponovno branje je bilo zelo popularno pri totalitarnih ideologijah, kjer je na primer ortodoksni marksist našel klice fašizma pri Kantu in posebno pri Heglu. Bilo je zelo razširjeno tudi med intelektualci kot pri nemških razumniki v emigraciji, ki so se prepirali, ali je ekspresionistična umetnost rodila fašistični duh časa, ali mu je le sorodna, ali pa je samo neprimerna za spopad s fašizmom. Zelo priljubljen je tak odnos do preteklosti tudi pri kritikih totalitarnih ideologij, saj so eni našli Nietzscheja kot Hitlerjevega duševnega očeta, drugi pa so pri iskanju krivde za stalinizem prišli takoj do Lenina in nato do Marxa, da bi se končno priključili reki, ki je nastala iz potočnih pritokov iskalcev krivde in stekla do vira vsega zla: do modernizma 18. stoletja. Ta zvrst »ponovnega branja« zgodovine je bila posebej v modi v osemdesetih letih, ponekod pa cveti tudi še sedaj, kot protirazsvetljenska vrsta postmodernizma, katerega privrženci raziskujejo preteklost v iskanju izvirnega greha modernizma. Nam ne gre za kaj takega. Zanima nas le ugotovitev razlike in njena čim natančnejša vmestitev in v razliki tudi teoretično uživamo, kajti razlika razpira možnost različne interpretacije. Tudi različne od postmodernističnih.

Zato ni zares zanimivo pri vsej stvari kar preprosto to, da obstaja očitna zveza med političnim in estetskim. Očiten stik med obema je seveda predpostavljena zmožnost umetnosti, da reformira in vzgaja človeštvo v človečnosti in svobodi, in odtod izvedeno poslanstvo umetnosti, da razglasa in priobča možnost človekove svobode. Vendar je res zanimiva spona med estetikama vzvišenega in odzivoma Kanta in Burka na francosko revolucijo v vzvišenem značaju dogodka samega in v estetskem temelju njunih pogledov, ki sta bila pogleda od zunaj, iz občinstva. »Kaj-naj-si-o-tem-mislim« se je začelo dobesedno s »kako-naj-na-to-gledam«, in prvi odziv na dogodek je bil fascinacija s tem »Phetorum mundi«. Na začetku odnosa do francoske revolucije je bil pri opazovalcih od zunaj ta odnos estetski problem in pogled-na-svet je bil tako sprva dobesedno vzpostavljen z razgledišča

²² Edmund Burke: *A Philosophical Inquiry into The Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful With an Introductory Discourse Concerning Taste, and Several Other Additions*. A New Edition, Basil 1792, str. V/VI, VII in IX/X Predgovora.

²³ Glej Immanuel Kant: »Spor fakultet«, v *Vestniku Inštituta za marksistične študije SAZU*, str. 14–37.

²⁴ »Schillerjeva „estetika“ je v tem pogledu Gramscijeva hegemonija na drugačen način in oba pogleda sta doživela politično rojstvo iz mračnega propada revolucionarnih upanj.« (Terry Eagleton: *The Ideology of the Aesthetic*, Basil Blackwell, London 1990, str. 106; glej tudi Martina Jaya »Estetska ideologija kot ideologija ali kaj pomeni estetizirati politiko«, prevod predavanja v Ljubljani 18. 9. 1990, *Filozofski vestnik* 2/1991, str. 133–147.

kot pogled. Gledati na francosko revolucijo je bila vzvišena izkušnja, povzročena (če sledimo Burku) z grozljivostjo zgodbe ali (če pritegnemo Kantu) z moralnim entuziazmom, ki ga je zgodba vzbujala. Martin Shee se je odvrnil od vse tradicije vzvišenega v letu 1809, češ da gre za »zmešano točko kritičnega kompasa«²⁵, in če vzamemo v obzir, da sta točki, ko vam kompas ponori, nekako nad magnetnima poloma, se lahko z njim povsem strinjamo. Vzvišeno je najprivlačnejša točka estetske teorije v sedemnajstem in osemnajstem stoletju, ki je natančno nad točkami njihovega smotra kot njihova polarna zvezda ali pa naravnost pod njihovimi smotri v deveti izbi njihovega hrepenenja.

Kant in Burke sta razsvetljenska filozofa različne vrste. Kjer na politični ravni Kant priporoča pogodbo med racionalnim despotizmom in svobodnim razumom²⁶ kot najboljšo možno rešitev za odločilni človeški korak iz nedoletnosti in neskončnemu napredku naproti, govori Burke nasprotno o politični moči kot razumni omejitvi človeških skomin in strasti, ki jo upravičuje nepopravljivost človeške narave. Kant verjame, da se ljudje lahko razsvetlijo, če jim je dan določen delež svobode, namreč svoboda izraza in objave lastnih misli, Burke pa najde v svobodčinah in prostostih določene nevarnosti. Motivacija Kantove politične teorije je v neskončnem napredku k visoko razviti človečni skupnosti, motivacija Burkovega političnega creda pa je ravnotežje, zgrajeno na družbenih in državnih omejitvah človeških poželenj in strasti. Kant je v entuziazmu nevpletenih opazovalcev videl zgodovinski znak človeške zmožnosti napredovanja, Burke pa je v pogledih angleških zagovornikov revolucije odkril nevarne destruktivne strasti, ki so zrasle na zmotni predpostavki, da lahko človek doseže popolno svobodo od vsakega zatiranja in omejenosti. Za oba pa velja, da jima je pogled od zunaj, »voyerstvo outsiderja«, prikazovalo nekaj vzvišenega, da sta se njuna pogleda razlikovala v skladu z njunima že od prej znanima različnima pogledoma na vzvišeno. Morebiti bi lahko govorili kar o ločnici med »sublime« in »Erhabene«. Kjer so drugi s Kantom vred videli moralni entuziazem, je Burke našel grozo in strah samoohranitve. Kjer so drugi, tudi Dennis s svojim religioznim sublimnim, gledali iz oči v oči. Vsemogočnemu in njegovim delom ali pa božanskim zmožnostim človeka je Burke razkril bližnje srečanje s smrtjo kot človekovo usodo, kajti strah in nevarnost sta samo njena znanilca. Radost je povezana s smrtjo tako, kot je veselje povezano z ljubeznijo. S tako zamislijo vzvišenega pač ne bi bilo mogoče streljati kot s puščico v srce sedanjosti²⁷, če pa smo tu soočeni z večnim breznom in mrakom večnosti – s tem, kar uzremo, če si drznemo pokukati skozi špranjo v naši izbi, da bi videli, kaj leži onstran. In »kadar nevarnost ali bolečina pritiskata preblizu, nista zmožni vzbujati radost, ampak sta preprosto grozni; na določeni razdalji in ob določenih prilagoditvah pa sta lahko in tudi res sta radostni, kot skusimo vsak dan.«²⁸ Če se znajdemo iz oči v oči z grozo in nevarnostjo, vendar z določene razdalje, smo sposobni čutiti radost bivanja²⁹ in radost nad našo sposobnostjo, da prenesemo pogled na grozo niča. Burku ne manjka moralne zasnove vzvišenega; odsotnost neposredne nevarnosti za naše preživetje je samo nujni pogoj za občutek vzvišenega, dejanski vzrok pa leži v naši strasti po družbi, v naši družabnosti, »ki nam je skupna ljudem in drugim živalim in ki jo delimo na določen način tudi z neživim

²⁵ Samuel H. Monk, na istem mestu, str. 3.

²⁶ Glej Michel Foucault: »Kaj je razsvetljenstvo?«, Vestnik Inštituta za marksistične študije SAZU 1987/1, str. 38–49.

²⁷ Glej Jürgena Habermasa »S puščico v srce sedanjosti«, na istem mestu, str. 57–60.

²⁸ Edmund Burke, navedeno delo, izdaja iz leta 1987, str. 40.

²⁹ O pretresenosti ali zadetosti od niča glej Dušan Pirjevec: Metafizika in teorija romana. Nova revija. Ljubljana 1992, zlasti strani 112 in dalje.

svetom.«³⁰ Ob pogledu na grozljive stvari, ki se godijo nekje drugje in nekemu drugemu, izkusimo grozo in strah, a tudi ponižno človečnost svoje naravne vrste.

Kanta fascinirata revolucija in odziv nanjo, ki so ga sposobni sicer neprizadeti opazovalci, in odkrije v pisnih in govornih zgodbah o tem dogodku instantno zgodovino, namreč teleološki znak moralnega temelja vsega napredka. Burke je videl stvari skozi medije – čez Kanal, in ob pogledih drugih na francosko revolucijo je čutil melanholijo, ne pa entuziazma. Entuziazem tu moralno po njegovem mnenju sploh ne bi bil na mestu, saj je treba razlikovati med gledališkimi deskami in realnostjo. Tragedija na odru seveda ne more imeti take moči kot resnično dogajanje³¹, toda realnost revolucije je vzvišena zato, ker je njena ambicija, da bi preokračila vse meje na poti človeškega napredka, hkrati nekaj grozljivega in nevarnega. Umor kralja dokazuje in hkrati predstavlja simbolizacijo te mračne strani revolucije. Kjerkoli Burke naleti na vzvišeno ljubezen do svobode, postane sumničav, in če stopa ta vzvišena ljubezen z roko v roki še s hladnim in racionalnim zakonodajalcem, zgrožen ugotavlja, da razum brez srca v potezah zakonodajalca mora proizvesti moralni teror-grozo.

V svojih Razmišljanjih o revoluciji v Franciji je Burke uporabil estetske funkcije in trope vzvišenega stila, zajete v parodiranje na račun navdušencev nad Francijo, da bi si omogočil razsvetljsko kritičnost, osvobojeno modernizma. Burkova teorija vzvišenega kot vir njegovih protirevolucijskih stališč je tudi vir konzervativnega razsvetljenstva. Dokazuje, da moramo ločiti med razsvetljenstvom in modernostjo. Estetika ima kaj povedati o tej ločnici. Po brezmejnih ekstazah in utopijah moderne in avantgardne umetnosti, ki so hotele narediti ali vzgojiti novega človeka, celo nadčloveka, in postale hote ali nehotе vpletene v politično, celo totalitarno prakso, lahko sklenemo:

»Ločnica, vzpostavljena med estetskim in političnim – kar je isto kot ločnica v samem estetskem, ločnica, ki sem ji nadel ime paraestetska – je prostor, v katerem se razgrnejo hkrati omejitve teorije, in zmožnosti, da te omejitve presežemo. Paraestetska ločnica znotraj in navzven teoretskega torej ne označuje toliko konca vsake teorije – četudi bi se dalo razglasiti tak konec, da bi ločili umetnost od znanja – ampak prej možnost kritičnih oblik teorije, pri kateri so vprašanje umetnosti ali pa problemi političnega in pravičnega vztrajno zasledovani, a nikdar razrešeni.«³²

To ustreza tako Burku kot Lyotardu.

V estetiki ni moralne amortizacije in tudi v svetu idej nasploh ni česa podobnega, kajti v tem svetu ni neskončnega napredka teorije v smeri sklenjenega in zaključenega sistema in v teoriji navezava na najnovejše ne more biti nikakršnega jamstva za boljšo teorijo.

Če primerjamo angleški čas s celinsko večnostjo, bomo morebiti danes ugotovili, da je bilo Sternovo negodovanje nad brivčevimi vzvišenimi primerami na mestu, medtem ko Burku sploh več ni bilo treba iti na sentimentalno potovanje čez Kanal, da bi to še enkrat potrdil. Vzvišen pogled z one strani je zadoščal.

³⁰ Edmund Burke, na istem mestu, str. 40.

³¹ Edmund Burke, na istem mestu, stran 40.

³² David Carroll: *Paraesthetics*. Foucault-Lyotard-Derrida, Methuen, New York/London 1987, str. 184.

Knjige:

Nicolas Boileau: *L'Art Poétique*, Wilhelm Fink Verlag, München 1970

Edmund Burke: *A Philosophical Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful*, Basil Blackwell, London 1987; in: *A Philosophical Inquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful With and Introductory Discourse Concerning Taste, and Several Other Additions. A New Edition*, Basil 1792

A. F. B. Clark: *Boileau and the French Classical Critics in England (1660–1830)*, Librairie Ancienne Edouard Champion, Paris 1925

Paul Crowther: *The Kantian Sublime. From Morality to Art*, Clarendon Press, Oxford 1989

Terry Eagleton: *The Ideology of the Aesthetics*, Basil Blackwell, London 1990

T. R. Henn: *Longinus and English Criticism*, Cambridge University Press, Cambridge 1934

Theodore A. Litman: *Le Sublime en France*, Nizet, Paris 1971

An Essay Concerning Human Understanding, in four Books. Written by John Locke, Gent. The fifteenth Edition.

Vol. I., London 1760

„Longinus“: *On the Sublime*, Clarendon Press, Oxford 1964

Jean-François Lyotard: *Le postmoderne expliqué aux enfants*, Galilée, Paris 1986

Kenneth MacLean: *Lohn Locke and English Literature of the Eighteenth Century*, Yale University Press, New Haven 1936

Samuel H. Monk: *The Sublime. A Study of Critical Theories in XVIII. Century England*, The University of Michigan Press, Ann Arbor 1960

Dušan Pirjevec: *Metafizika in teorija romana*, Nova revija, Ljubljana 1992

A Sentimental Journey through France and Italy: to which are added The Letters to Elisa. By Yorick. Paris. Printed by P. Didot the Elder. Eight Year (1800). Stereotype Edition (Laurence Sterne)

Theodore E. B. Wood: *The Word „Sublime“ and Its Context 1650–1760*, Mouton, The Hague/Paris 1972

Članki

Georges Canguilhem: *«La decadence de l'idée de progrès»*, *Revue de metaphysique et de morale*, 92me année, No. 4, oct.–dec. 1987, str. 437–454

Michel Foucault: *«Kaj je razsvetljenstvo?»*, *Vestnik Inštituta za marksistične študije SAZU* 1987/1, str. 38–49

Jürgen Habermas: *«S puščico v srce sedanjosti»*, *Vestnik Inštituta za marksistične študije SAZU* 1987/1, str. 57–60

Martin Jay: *«Estetska ideologija kot ideologija ali kaj pomeni estetizirati politiko»*, prevod predavanja v Ljubljani 18. 9. 1990, *Filozofski vestnik* 2/1991, str. 133–147

Immanuel Kant: *«Spor fakultet»*, *Vestnik Inštituta za marksistične študije SAZU* 1987/1, str. 14–37

Lev Kref: *«Vzvišeno med Kantom in Longino»*, *Filozofski vestnik* 1/1990, str. 77–87

Emily Michael: *«Francis Hutcheson on Aesthetic Perception and Aesthetic Pleasure»*, *The British Journal of Aesthetics*, Vol. 24, No. 3, Poletje 1984, str. 242 in dalje

Dabney Townsend: *«Lockean Aesthetics»*, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol. 49, No. 4, Jesen 1991, str. 349 in dalje

Uravnoveženi razvoj podeželja

Okolje, prebivalci, gospodarski programi

Razvojni koncept, ki temelji na zagotavljanju obnavljanja virov, od katerih je odvisen obstoj človeštva, je znan pod imenom uravnoveženi razvoj (sustainable development). Koncept ni nov, saj so na njem temeljila že gospodarstva prvih človeških družb, ki so delovala na podlagi harmonije med človekom (zadovoljevanjem njegovih potreb) in naravo (njenimi proizvodnimi zmogljivostmi). Z razvojem industrije je ohranjanje ravnotežja med naravo in človekom postajalo drugotnega pomena in je postopoma povsem izginilo iz razvojnih snovanj kot ena njegovih temeljnih sestavin. Do neke mere se je koncept uravnoveženega razvoja ohranjal le v kmetijstvu, toda agresivnost industrijskih proizvodov ga je tudi tu vse bolj izrinjala.

Dramatična ogroženost virov kot posledica takšnega razvoja na eni strani in vrsta znanstvenih spoznanj, ki opozarjajo na škodljive posledice zgolj v gospodarsko rast usmerjenega razvoja, na drugi strani so prispevale k oblikovanju oz. oživitvi koncepta uravnoveženega razvoja kot filozofski paradigmi človeštva na prehodu v 21. stoletje. Potreba po varovanju okolja postopoma prodira v vse človekove dejavnosti in postaja ena njihovih bistvenih določevalcev, odnos do okolja oz. zagotavljanje njegovega varovanja pa merilo naprednosti konkretne družbe/države (Kirn, 1991: 1418; Kirn, 1992: 511). Zato ni naključje, da varovanje okolja danes postavljajo kot prednostno nalogo tako najbolj razvite kot manj razvite države. Zlasti za slednje pa se zdi utemeljena bojazen, da bo poplava besed o okolju in njegovem varovanju zameglila, v marsikaterem primeru pa celo nadomestila akcije, ki bi bile dejansko usmerjene v varovanje okolja in odpravljanje posledic njegove degradiranosti in ogroženosti. Res je sicer, da je treba državljanem, predvsem pa ljudem v različnih organih odločanja na vseh ravneh, neprestano osveščati o zadevah okolja, za kar so potrebne besede, celo veliko besed, posredovanih v neformalnih in formalnih stikih, v sredstvih javnega obveščanja kot tudi v posameznih, morda celo posebnih izobraževalnih programih. Res pa je tudi to, da zgolj besede okolja ne bodo obvarovale. Slediti jim mora konkretno ukrepanje, ki ne pomeni le oblikovanja ustreznih zakonov in vzpostavitve organov nadzora nad njihovim izvajanjem, temveč zadeva predvsem vse konkretne posege v okolje – od posegov na državni ravni do posegov na lokalni ravni in na ravni posameznih gospodinjstev oz. posameznikov.

V tem spisu skušam:

– opozoriti na nekatere procese, ki so botrovali oz. povzročili spremembe na podeželju;

* Dr. Ana Barbič, profesorica na Biotehniški fakulteti v Ljubljani.

¹ Izraz »uravnoveženi« uporabljam kot prevod angleške besede »sustainable«, pri čemer se opiram na več avtorjev (Bricelj, 1992; Kolar, Planinšek, 1991; Nekrep, 1991). Čeprav je bilo doslej pri nekaterih avtorjih zaslediti tudi drugačne prevode sintagme »sustainable development« (A. Kirn uporablja izraz »trajen, obstojen razvoj« (1991); A. Barbič je izraz prevajala kot »(samo)obnovljiv razvoj« (1991), I. Marušič se opredeljuje za trajen/zdržen razvoj (1992)), se zdi izraz »uravnoveženi razvoj« dodatno utemeljen z dejstvom, da gre za potrebo po nenehnem usklajevanju med človeškimi potrebami in zmogljivostmi narave, da tem potrebam streže, ne da bi bil ogrožen njen obstoj.

- predstaviti ravni in akcije, usmerjene v varovanje okolja;
- prikazati podeželska območja kot socioekonomske sisteme;
- opredeliti ekološko zavest in ekološko ravnanje kot strategijo uravnotežene-ga razvoja ter utemeljiti »dialog« med prebivalci določenega območja in njihovim neposrednim okoljem kot njeno temeljno načelo.

Procesi spreminjanja podeželja

Podeželje, tudi slovensko, že dolgo ni več prostor, na katerem živijo (predvsem) kmetje, in kmetijstvo ne več edina, v mnogih območjih niti ne več prevladujoča gospodarska dejavnost. Spreminjanje socioekonomske strukture podeželskih skupnosti je posledica vrste dejavnikov, med katerimi je treba poudariti vsaj naslednje:

Nekmetijski viri dohodkov kmečkih gospodinjstev so predvsem ali najprej posledica gospodarske nuje v primerih, ko kmetija ne more dostojno preživljati vseh članov kmečkega gospodinjstva. Dodatna spodbuda za to, da se kmečko gospodinjstvo ali njegovi posamezni člani začnejo ukvarjati (tudi) z nekmetijskimi dejavnostmi, pa so njihovi interesi, znanje in usposobljenost za nekmetijske poklice (Barbič, 1991:127–142). V zadnjem času so prav nekmetijski viri dohodkov kmečkih gospodinjstev ena od oblik njihovega prilagajanja spremenjeni kmetijski politiki EGS. Ta v svojih najnovejših predlogih kmetijske politike govori predvsem o prilagajanju kmetijstva splošnim gospodarskim in političnim trendom in vse manj o vzdrževanju obstoječega stanja. V tej politiki ni več nikakršne namere subvencionirati dohodke družinskih kmetij (Gasson, 1991:2) v državah članicah. Kmetijstvo se bo v teh državah nujno moralo postaviti na lastne noge, čeprav ni pričakovati, da bodo državne podpore tej gospodarski panogi povsem ukinjene. Pač pa se bodo skoraj zanesljivo spremenila merila za njihovo pridobivanje, med katerimi bodo med najpomembnejšimi tista, ki bodo zagotavljala izboljšanje in varovanje človekovega okolja. To pa pomeni, da je pričakovati globoke spremembe v tehnologijah pridelovanja živeža. Te se nakazujejo predvsem v pridelovanju organskega živeža in v novih biotehnologijah, ki omogočajo pridelovanje na podlagi tkivnih kultur (Busch, Bonanno, Lacy, 1989:118–130).

Demografskemu in socialnemu prestrukturiranju podeželskega prebivalstva poleg prehajanja dela kmečkega prebivalstva v nekmetijski dejavnosti in s tem v druge družbene sloje (kmetje delavci, delavci, uslužbenci) botrujeta vsaj še dva procesa; prvi zadeva *porast storitvenih dejavnosti na podeželju* in s tem tudi odpiranje novih delovnih mest (Lewis, Mcdermott and Sherwood, 1991:313); drugi pa *urbano-ruralne migracije*, ki postopoma – v nekaterih državah bolj v drugih manj intenzivno, izpodrivajo dolgotrajni ruralni eksodus, spodbujan z industrijskim razvojem. Danes podeželje, zlasti v razvitem svetu, pridobiva pomen ne le zaradi omenjenih urbano-ruralnih migracij, temveč tudi zaradi razvoja spremljajočih dejavnikov, kot so razvito komunikacijsko omrežje in pogoste prometne zveze (Berlan-Darque, Collomb, 1991:253). Po neprekinjenem zmanjševanju podeželskega prebivalstva se je to posebej naglo povečevalo v 70-ih ter v začetku 80-ih let, v nekaterih državah/območjih celo hitreje kot v največjih urbanih središčih.

To »protiurbanizacijsko gibanje« je prvič po 150 letih povzročilo rast prebivalstva celo v mnogih odmaknjenih podeželskih območjih (Serow, 1991:270). Seveda pa to ne velja za vse države, predvsem ne za manj razvite države oz. države, v katerih se razvoj še vedno pojmuje predvsem kot razvoj industrije in mest,

oziroma države, ki slabo skrbijo za razvoj podeželskih območij in s tem spodbujajo emigracije s podeželja v mesta. Primerjava populacijskih gibanj v Sloveniji s populacijskimi gibanji v sosednji Hrvaški kaže, da se je v Sloveniji smer migracij s podeželja v mesta tako rekoč že ustalila, to pa nikakor še ne velja za Hrvaško. Zanj o namreč Oliviera-Roca (1991:45) ugotavlja širitev depopulacijskega prostora ob močni koncentraciji prebivalstva v največjih urbanih središčih in njihovih gravitacijskih območjih kot eno od glavnih značilnosti regionalnih razvojnih neenakosti. Dodatno k temu pa vojna v tej državi nasilno spreminja naravo in intenzivnost družbenih sprememb v prostoru. Poleg uničenih materialnih, proizvodnih in kulturnih dobrin so ena najbolj očitnih posledic vojne neposredne človeške izgube in prisilne emigracije z vojnih na druga območja Hrvaške in v tujino.

Po podatkih za Slovenijo (razpredelnica 1) se je večanje deleža mestnega prebivalstva v preteklem desetletju (1981–1991) skorajda umirilo, temu ustrezno pa se je umirilo tudi upadanje deleža prebivalstva, ki živi v podeželskih naseljih.

Razpredelnica 1: Število prebivalcev v mestnih¹ in podeželskih naseljih

	1971		1981		1991 ²	
		%		%		%
Slovenija	1,725.088	100	1,909.112	100	1,974.839	100
mestna naselja	667.176	39	925.532	48	1,000.467	51
podeželska naselja	1,057.912	61	983.580	52	974.372	49

¹ Upoštevana so mestna naselja, kot jih je opredelil Zavod R Slovenije za statistiko.

² Upoštevani so samo predhodni podatki popisa prebivalstva l. 1991.

Pričakovati je, da se bo v devetdesetih letih trend migracij postopoma preusmeril v podeželska naselja, zlasti še zaradi pozornosti, ki jo Slovenija namenja razvoju podeželskih skupnosti.

Več avtorjev (Oliviera-Roca, 1991; Serow, 1991) opozarja na nezanesljivost napovedovanja prihodnosti migracijskih gibanj. Za takšno stališče nedvomno obstaja vrsta razlogov, kot so: Evropska skupnost po 1992. letu, ki bo verjetno spodbudila migracije med državami članicami; vojna na območju nekdanje Jugoslavije, katere posledice so in bodo verjetno tudi v prihodnje množice beguncev znotraj držav, ki so v vojni, kot tudi njihov beg v druge evropske države; politične, predvsem pa gospodarske spremembe v nekdanjih socialističnih državah (Barbič, 1992), ki bodo zelo verjetno vplivale na urbano-ruralne migracije bodisi v smislu spodbujanja v eno od obeh možnih smeri bodisi v smislu njihovega oviranja zaradi gospodarske nestabilnosti posameznih držav, kar bo vzdrževalo, morda celo stopnjevalo navezanost kmetov na zemljišča, ki jih imajo v lasti, čeprav njim in njihovim družinam ne bodo mogla zagotavljati ustrezne socialne varnosti.

Čeprav se je v 80-ih intenzivnost urbano-ruralnih migracij zmanjšala (OECD, 1990–11), pa je podeželje danes pomembna politična in tehnična tema v industrijsko razvitih državah (Berlan-Darque, Collomb, 1991:153). Socialno-demografska raznovrstnost podeželskega prebivalstva prispeva k širjenju kulturnih in gospodarskih obzorij čez meje skupnosti, v kateri živijo, in prebivalce spodbuja v zahtevah po takšni upravno-politični organiziranosti, ki jim bo zagotavljala pravico do političnega odločanja o zadevah lokalne skupnosti. Lokalni interesi se pogosto bistveno razlikujejo od globalnih, kar se kaže v konfliktnosti med prostorskimi potrebami

širše družbe ter potrebami/željami lokalnih prebivalcev. Odnos med obema poloma je po Kayserju (1991:26) nedvomno celovit in dinamičen. Na eni strani se potrebe po prostoru v industrijskih družbah večajo kot posledica razvoja komunikacij in transporta. Prostor okoli mest in celo širše omogoča širitve podjetij. Po drugi strani pa prebivalci podeželja, posebej še kmetje, ta prostor nadzorujejo in uporabljajo. Zdi se, da jim prav to daje možnosti, da svoj nadzor uporabijo kot izhodišče za pogajanja o vključitvi v širšo družbo.

Tehnična tema, če si izposodim izraz M. Berlan-Darque in Collomba (1991:25), pa zadeva po eni strani raznovrstnost podeželskih gospodarstev, po drugi strani pa usklajenost vseh gospodarskih dejavnosti s konceptom uravnoteženega razvoja. Ta terja preusmeritev od pojmovanja podeželja kot kmetijske krajine k njegovi večfunkcionalnosti, ki je v razvitih državah vsebinsko določena vsaj s štirimi funkcijami. Te so:

- uravnotežena kmetijska proizvodnja, to je proizvodnja, za katero je značilna ekološka uravnoteženost, večja raznovrstnost kmetijskih kultur in kolobar, pozna košnja, manj rudninskih gnojil, pridelava brez gnojnice in brez kemičnega zatiranja plevla;

- varovanje in razvoj naravnih dobrin (kot so gozd, ribniki in majhna redka/izjemna naravna območja) na kmetiji in zunaj nje;

- manjše naprave za skupne rekreacijske dejavnosti na podeželskih območjih (kot so naprave za sprostitev, kampi);

- spodbujena lokalna in regionalna samozadostnost podeželskega območja v smislu zagotavljanja delovnih moči, možnosti za skladiščenje ipd. (Volker, 1992:147).

Uresničevanje naštetih in/ali drugih funkcij podeželja pa ni več le tehnična, temveč je tudi politična tema, kar dokazujeta prepletenost in soodvisnost obeh.

Ravni in dejanja, usmerjena v varovanje okolja

Vse večja osveščenost o pomenu prostora in naravnih dobrin za človekov obstoj, ki temelji na strokovnih spoznanjih o njihovi ogroženosti in že spoznani ter ovrednoteni degradiranosti, je spodbudila vrsto v varovanje okolja usmerjenih dejanj.

Na *globalni ravni* smo priča dogovarjanju o minimalni skupni naravovarstveni politiki, ki naj bi jo spoštovale vse podpisnice sprejetih dogovorov. Kako težko je takšen sporazum doseči, še težje pa uresničevati, je pokazala Konferenca Združenih narodov o okolju in razvoju (UNCED) v Riu de Janeiru (3.–14. 6. 1992). Sto dvajset šefov držav in vlad je sicer »izrazilo zaskrbljenost nad dosedanjim vzorcem razvoja, ki je že povzročil globalne ekološke spremembe«. Res so s podpisi dveh konvencij: Konvencije o podnebnih spremembah in Konvencije o biološki raznovrstnosti opredelili potrebo po inventarizaciji emisij plinov in zagotavljanju reprodukcijske sposobnosti virov (kmetijskih zemljišč, gozdov, oceanov), vendar je ostalo več kot očitno, da je celotna riodejaneirska deklaracija neobvezen dokument. Odločitev, koliko bo spoštovan, ostaja zadeva posameznih držav, ki z ustrežno zakonodajo vzpostavijo mehanizme varovanje okolja (Bricelj, 1992).

Zdi se, da za varstvo okolja več kot mednarodna skupnost držav lahko storijo mednarodne nevladne organizacije in društva. Med takšne nedvomno sodi ECO-VAST: Evropski svet za vas in majhno mesto (European Council for the Village and Small Town), ki je bil ustanovljen 1984. leta z namenom spodbuditi dobrobit

(wellbeing) podeželskih skupnosti in varovanje njihove dediščine v vsej Evropi. Dvesto sedemdeset članov iz 22 evropskih držav sicer ni veliko – pri tem ne upoštevam članstva 76 različnih organizacij in društev, ki so se vključila v ECO-VAST, vendar se organizacija kljub temu lahko ponaša z zavidljivimi rezultati in uresničljivimi načrti. Aktivno je sodelovalo v Evropski akciji za podeželje (The European Countryside Campaign) 1987–1988. V njenem okviru deluje skupina za ruralno arhitekturo; bila je soorganizator dveh konferenc v 1990. letu, in sicer konference o razvoju podeželja in o podeželskem turizmu. S programom Telecottages International zasleduje cilj spodbuditi ustanavljanje podjetij na evropskem podeželju na temelju modernih informacijskih tehnologij; trenutno pa oblikuje načrt za ustanovitev »hiše ruralne Evrope« v Hoxterju v Severnem Porenju-Vestfaliji (North Rhine-Westfalia).

Strategija za podeželsko Evropo, ki jo je pripravila ta mednarodna organizacija, pa je vredna pozornosti vsakogar, ki se politično, strokovno ali ljubiteljsko ukvarja z razvijanjem podeželja in varovanjem njegove dediščine. Program politik in akcij pokriva revitalizacijo podeželskih gospodarstev, gozdarstvo, proizvodnjo, obrt in servisno (storitveno) industrijo, podeželski turizem, stanovanja na podeželju, storitvene dejavnosti, socialno in kulturno vitalnost ter varovanje naravne in kulturne dediščine. Kot izhodišče konkretnih politik in akcij za ECOVAST poudarja naslednja tri temeljna načela (A Strategy..., 1991:3):

– *Ljudje in prostor* so enakega pomena. Predstavljajo okolje in dediščino. Doseči je treba ravnotežje in medsebojno podporo obeh. Zavzemati se je treba za kakovost podeželskega življenja, ki je hkrati sodobno in uravnoteženo.

– *Celostni pristop*. Sektorske politike so v mnogih podeželskih območjih povzročile veliko škode ali vsaj ozka razmišljanja »od zgoraj navzdol«, ki niso upoštevala drugih vidikov ne drobnih razlik med posameznimi območji. Treba jih je na vseh geografskih ravneh nadomestiti s programi učinkovite povezave med različnimi vladnimi področji kot tudi med vlado in lokalnimi prebivalci.

Posvetovati se je treba s prebivalci ter jih vključiti v oblikovanje politike in v akcije. Lokalni prebivalci imajo namreč v mnogih primerih boljši občutek kot vlada za to, kaj je primerno in uravnoteženo na njihovem območju. Celo več, vsaka sprememba v okolju vpliva na njihovo lastno prihodnost. Zato je v vsaki konkretni akciji treba izhajati iz pogledov in želja, virov in energij prebivalcev in določenega območja. Poseben izziv pa je povezati poglede prebivalcev in razpoložljive vire z vladnimi pogledi na vseh ravneh.

Na državni ravni so možnosti ukrepanja pri varstvu okolja nedvomno večje kot na globalni ravni. Vsaka država namreč lahko samostojno sprejme ustrezno zakonodajo in nadzoruje njeno uresničevanje. Na prvi pogled povsem preprosta zadeva, v praksi pa izredno zapleten postopek, v katerem je treba uskladiti interese različnih področij za uresničevanje skupnega cilja, to je zagotavljanje uravnoteženega razvoja. Medtem ko je na normativni ravni takšno usklajevanje razmeroma enostavno doseči, pa se zaplete že pri operacionalizaciji zakonskih predpisov, to je v postopku planiranja oziroma izdelave planskih dokumentov kot podlage za konkretno ravnanje v prostoru. Na podeželju gre tako za planiranje rabe zemljišč, podeželskih naselij in njihove okolice, planiranje javne infrastrukture in za gospodarsko planiranje. Poleg potrebe po horizontalni uskladitvi področnih planskih dokumentov pa je pri planiranju podeželja nujno treba vzpostaviti tudi vertikalne povezave od lokalnega območja do državne ravni, saj so »podeželske aktivnosti sestavni, integralni del družbe in njenega gospodarstva« (Prosen, 1992:59). Zakaj je treba pomen horizontalnega in vertikalnega povezovanja v planiranju podeželja

posebej poudariti, ko pa gre za tako rekoč samoumevne postopke? Glavni razlog za to je v še vedno prisotni inferiornosti podeželja, tako njegovih gospodarskih kot človeških zmogljivosti. Po Kayserju (1991:262, 263) gre za tri sestavine, ki so botrovale stoletni zapostavljenosti podeželja. Gledano z ekonomskega vidika ima kmetijstvo kljub izrednemu povečanju storilnosti še vedno nizko ceno in se po krajšem obdobju vzpona (prosperity) spet vrača v svojo zgodovinsko pogojeno krizo. S človeškega vidika razpršenost populacije in s tem delovnih moči, procesi depopulacije, stanje prebivalstva in pomanjkanje menedžerjev prispevajo k šibkosti (weakness) podeželskih območij. Z geografskega vidika pa že narava teh območij in njihova infrastrukturna opremljenost nista primerni za razvoj sodobnih dejavnosti. Kljub takšnim ugotovitvam pa Kayser (1991:263, 264) sam priznava, da podeželje doživlja renesanso (Managing the Rural Renaissance, 1986) predvsem po zaslugi spremenjenih državnih politik do podeželja ter vse bolj izrazite decentralizacije političnega odločanja, ki zagotavlja vpliv lokalne samouprave na razvoj konkretne podeželske skupnosti.

Politizacija podeželja je sicer res predvsem posledica političnih bojov, natančneje bojov političnih strank za pridobivanje volivcev, res pa je tudi to, da se o razvojnih programih odloča predvsem na *lokalni ravni* ob enakovrednem partnerstvu prebivalcev in formalnih/institucionalnih subjektov odločanja. Slednji predstavljajo upravne sisteme na lokalni ravni, ki so organizirani bodisi po teritorialnem bodisi po funkcionalnem načelu. Medtem ko je v prvem primeru vloga upravnih organov predvsem izvajanje oblasti v smeri od zgoraj navzdol, pa je v drugem primeru njihova naloga predvsem zadovoljevanje potreb prebivalcev po javnih dobrinah in javnih storitvah (Trpin, 1989: 336, 337) ter zagotavljanje gospodarskega razvoja lokalne skupnosti samostojno in v povezavi s sosednjimi skupinami, regijo, državo kot tudi v mednarodnem povezovanju.

Podeželske skupnosti imajo v oblikovanju programov gospodarskega razvoja dve možnosti. Prva je slediti paradigmi urbanega industrijskega razvoja, o katerem imajo prebivalci podeželja po Mayerju in Burayidiju (1991:13, 14) zmotno predstavo, češ da bi z industrializacijo pridobili. Avtorja dokazujeta, da industrijski razvoj niti približno ne prinaša koristi tolikemu deležu ljudi, kot ti pričakujejo, predvsem pa ne ženskam, starejšim in prebivalcem iz nižjih poklicnih skupin. Druga možna smer gospodarskega razvoja pa so različni gospodarski programi, ki temeljijo na lokalnih virih in/ali so usmerjeni v zadovoljevanje predvsem lokalnih potreb. Brown in Deaver (1987:10, nav. po: Meyer&Burayidi, 1991:14, 15) sicer opozarjata, da lokalna prizadevanja ne bodo zagotovila (gospodarske) rasti vsake lokalne skupnosti. Pomanjkljivost vseh bo, da ne bodo mogli zagotoviti delovnih mest vsem, ki v podeželskih skupnostih živijo. Vendar, nadaljujeta avtorja, da bi zadržali več dolarjev v lokalni skupnosti, je treba podeželskim potrošnikom ponuditi več dobrin in storitev, ki so proizvedene v skupnosti. Ustanavljanje novih podjetij odkriva občutne zmogljivosti za izboljšanje rezultatov mnogih podeželskih gospodarstev in odpira možnosti za nova delovna mesta. Podeželska podjetja lahko zmanjšajo stroške, ki nastajajo zaradi odmaknjenosti, tako da proizvajajo specialne dobrine in storitve, ki zapolnjujejo tržne niše. Takšni gospodarski razvojni programi, ki so usmerjeni v lokalno opredeljene cilje, so tudi bolj usklajeni s podeželskimi vrednotami stabilnosti, samozadostnosti in uravnoteženosti kot pa programi netvegane rasti.

Strategija gospodarskega razvoja naj bi opredelila, kaj želi lokalna skupnost doseči, kako in kdaj. Gospodarski cilj, o katerem se najbolj pogosto razpravlja, pa je: kako v čim krajšem času zagotoviti več delovnih mest in povečati davčno

osnovo. Vendar je gospodarski razvoj dolgoročen proces spreminjanja, v katerem delujejo mnogi dejavniki. Nekatere med njimi je moč lokalno nadzirati, drugi pa so zunanjega izvora. In prav napetost med vrednotama samozadostnosti in lokalnega nadzora ter realne odvisnosti od zunanjih trgov in virov po Danielsu (1991:4) opredeljujejo boj za gospodarski razvoj na podeželju v Ameriki.

Američani o razvoju podeželja očitno razmišljajo podobno kot Evropejci in z njimi vred tudi Slovenci – z bistveno razliko, da si ne delajo iluzij o tem, da je gospodarska rast končni cilj tako vsake države kot posameznih urbanih ali podeželskih skupnosti v njenem okviru. Zato svojih gospodarskih razvojnih snovanj ne skrivajo za paradigmami, kot so eko-socialna, socialno-ekonomska ali kakršna koli že, le da ni odkrito gospodarski razvoj, temveč za podeželske skupnosti iščejo rešitve v gospodarski rasti, v čim večjem možnem upoštevanju potreb/želja prebivalcev ter v razpoložljivih lokalnih virih, pri čemer naj bi prebivalci opredelili tudi želeno stopnjo gospodarske rasti, ki ob upoštevanju vrednote podeželskega prebivalstva nikakor ni nujno tolikšna, kot si jo zastavljajo urbane skupnosti ali država kot celota. Kljub temu pa se zdi še vedno preveč poenostavljena Meyerjeva in Burayidijeva ugotovitev (1991:10), po kateri izboljšanje gospodarskega položaja podeželskih prebivalcev ne pomeni nujno, da ti žrtvujejo svoje vrednote in življenjski slog na oltar urbano opredeljene »gospodarske rasti«.

Lahko reči, težje storiti. Podeželske skupnosti namreč niso izolirani otoki, zato njihovi prebivalci neprestano primerjajo svoje življenje z življenjem ljudi v urbanih skupnostih in se niso pripravljeni odreči dosežkom industrijskega razvoja v korist globalne družbe in na škodo lastne življenjske ravni. Zato so pogosto prav prebivalci skupnosti tisti, ki terjajo gospodarske programe, ki bodo čim prej zagotovili potrebna delovna mesta ter posameznikom in skupnosti zagotavljali čim večji dohodek. V takšnih primerih je konflikt med interesi globalne družbe, če ta zagovarja usklajen razvoj, in lokalnimi interesi neizogiben. Pridružuje pa se mu lahko še vrsta lokalnih konfliktov, saj imajo prebivalci različnega socialnobivalnega porekla, delavci različnih poklicev in prebivalci različnih virov dohodkov kaj lahko ne le različne interese, temveč tudi različen odnos do okolja ter razpoložljivih virov. Celo posameznik ima v različnih vlogah lahko različne interese. Kmet na primer kot pridelovalec živeža ne nasprotuje uporabi rudninskih gnojil in sredstev za varstvo rastlin/živali pred boleznimi in škodljivci, ker si z njihovo uporabo zagotavlja večji dobiček. Pri tem kaj lahko spregleda, da konvencionalna pridelava ne ogroža le okolja, temveč tudi njega samega, saj niso redki primeri zastrupitev s kemičnimi sredstvi (Nielson, 1990; Solecki, 1992). Isti kmet pa se bo kot podeželski prebivalec zavzemal za čisto okolje in zdrave življenjske razmere ter odklanjal ekološko oporečno industrijo v svoji lokalni skupnosti.

Podeželska območja kot socioekonomski sistemi

Posamezne stroke in posamezne razvojne politike praviloma obravnavajo podeželje zgolj s svojega vidika, pri čemer niso izpostavljene le nevarnosti enostranskega pristopa, ki se kaže v zanemarjanju/neupoštevanju drugih strok in politik, temveč tudi nevarnosti, da z razvijanjem enega področja (infrastruktura, kmetijstvo, industrija, turizem) lahko povzročijo škodo drugim področjem kot tudi celotni podeželski skupnosti. Da se to ne bi dogajalo, je treba podeželsko skupnost/območje obravnavati kot enoten socioekonomski sistem (slika 1), znotraj katerega obstajajo določeni naravni, gospodarski in človeški podsistemi, ki so med

seboj prepleteni in soodvisni, v medsebojni interakciji pa določajo omejitve in možnosti razvoja vsakega posameznega podsistema posebej in podeželske skupnosti kot celote.

Slika 1: Podeželsko območje kot socioekonomski sistem (Kayser, 1991:263)

Obujanje interesa za podeželje, ki v Evropi traja že vse od začetka 50. let (Kayser, 1991:262), je spodbudilo strokovnjake različnih področij (geografe, ekonomiste, sociologe, urbaniste, arhitekte, etnološke), da so svoje monodisciplinarnе pristope v vse večji meri povezovali s pristopi drugih strok in tako vsak s svojega vidika prispevali k oblikovanju celostnega pristopa k proučevanju podeželskih skupnosti. Vendar tudi ta kljub teoretski enakovrednosti njegovih temeljnih sestavin (prostor, prebivalci, gospodarske dejavnosti (Barbič, 1991:19), predpostavlja njihovo dejansko hierarhično razvrščenost, v kateri pripada prostoru prvo mesto. Seveda pa to v nobenem primeru ne pomeni, da je prostor neobčutljiv za družbena dogajanja, saj se, kot pravi J. Dekleva (Svigelj, 1992:13), vsak družbeni problem nekako preslika vanj, posebej še njegova gospodarska rača (Gabrijelčič, 1991:63).

Ekološka zavest in ekološko ravnanje kot strategija uravnoteženega razvoja

Kot že rečeno, uravnoteženi ali sonaravni razvoj ne sme biti le cilj neke države oziroma svetovne skupnosti, temveč mora biti hkrati cilj vsake lokalne skupnosti in vsakega posameznika, ki v njej živi. Na državni ravni se sicer določajo glavne smernice ekološke politike, vendar se njihovo (ne)udejanjanje dogaja na lokalnih ravneh. Seveda pa je uresničevanje zastavljenih ekoloških ciljev moč pričakovati samo, če so norme (zakoni, predpisi, navodila) uresničljive, to je, da poleg strokovnih spoznanj upoštevajo tudi zmožnosti konkretnega okolja, ki so mu namenjene. Pri tem ne gre za to, da dolgoročne cilje uravnoteženega razvoja zasleduje preko stopenjskih/delnih ciljev. Ti niso samo lažje in hitreje uresničljivi, temveč

uresničen delni cilj deluje med prebivalci/akterji kot motivacija za oblikovanje višjih oz. zahtevnejših ciljev ter tudi kot spodbuda za njihovo uresničevanje.

Ker se gospodarski rasti ni moč odpovedati, je treba zagotoviti v varovanje okolja naravnane gospodarske programe, za katere se odločijo prebivalci določene (podeželske) skupnosti na podlagi znanj in osveščenosti o nujnosti varovanja virov in ohranjanje kakovostnega okolja.

Pri odkrivanju ekološke osveščenosti in ekološkega ravnanja prebivalcev konkretne družbene skupnosti gre sociologiji izredno pomembna vloga. Kmetje in drugi podeželski prebivalci, ki so gospodarsko odvisni od naravnih virov, s temi viri ravna jo bodisi gospodarno, to je, zagotavljajo njihovo obnavljanje ter vzdržujejo ali celo izboljšujejo njihovo kakovost, bodisi uničevalno, če jih pri rabi/izkoriščanju teh virov vodi le želja po čim večjem in čim hitrejšem dobičku. Poznavanje ekološke osveščenosti in ekološkega ravnanja prebivalcev konkretne skupnosti je bistvenega pomena za uveljavljanje ekoloških naravnih gospodarskih programov in še posebej za oblikovanje strategij njihovega uresničevanja.

Podatki ustreznih empiričnih raziskav odkrijejo stanje ekološke obveščenosti, osveščenosti in ekološkega ravnanja. Ta spoznanja je možno uporabiti tudi za osveščanje prebivalcev, če so jim sporočena v primerni obliki in po ustreznih poteh. Nesporno pa je možno oblikovati za prebivalstvo sprejemljive in uresničljive ter v varstvo okolja naravnane predloge razvojnih programov, ki so hkrati medsektorsko usklajeni samo na podlagi poznavanja ekološke osveščenosti in ekološkega ravnanja prebivalcev. Kot primer navajam nekaj področij in vprašanj, na katera lahko opozori ustrezna empirična raziskava:

a) Ekološka osveščenost. Kaj ljudje razumejo pod varstvom okolja? Kako pomembne se jim zdijo njegove posamezne sestavine? Ali so opazili kakšne ekološko pogojene spremembe v neposredni okolici (kakovost pitne vode, onesnaženost zraka, pojav/izginotje živalskih in rastlinskih vrst)? Kaj bi bilo po mnenju prebivalcev v njihovi okolici treba posebej varovati? Kaj bi lahko vsak posameznik oz. njegova družina storila za varovanje okolja?

b) Ekološko ravnanje posameznikove družine/gospodinjstva in kmečkega gospodarstva. Napeljanost odtokov iz stranišča/hleva. Ravnanje z gospodinjskimi/gospodarskimi odpadki. Uporaba okolju škodljivih kmečkih sredstev v gospodinjstvu in kmetijski pridelavi.

c) Percepcija upravnih organov in ustanov, odgovornih za varovanje okolja. Kateri upravni organi in ustanove so/bi morali biti najbolj odgovorni za varovanje okolja? Kako uspešno to svojo nalogo opravljajo?

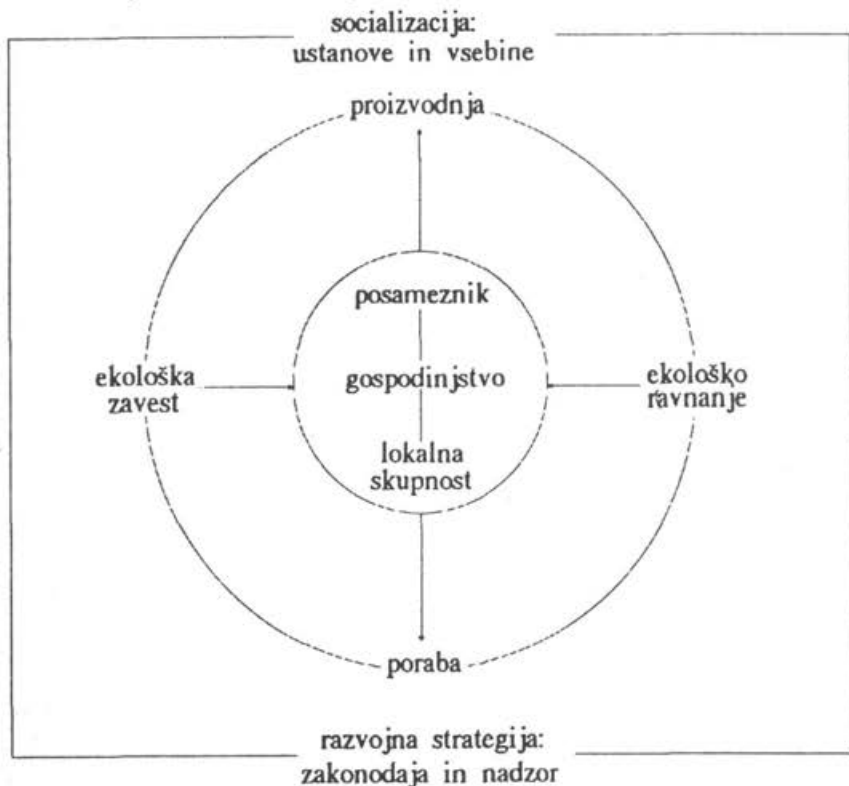
d) Percepcija lastnega (dejanskega in možnega) prispevka k varovanju okolja in pripravljenosti posameznika, da se v korist varovanja okolja odpove nekaterim dobrinam in storitvam oziroma jih nadomesti s takimi, ki okolju niso škodljive.

Ko govorim o ekološki zavesti in o ekološkem ravnanju, imam v mislih tako posameznika in njegovo gospodinjstvo kot lokalno skupnost, v kateri živi. Hkrati pa na vse tri subjekte v odnosu do konkretnih gospodarskih dejavnosti gledam kot na proizvajalce in kot na porabnike, saj posameznik oz. njegovo gospodinjstvo ravna okolju prijazno ali pa tako, da ga ogroža bodisi v vlogi proizvajalca, to je s konkretno gospodarsko dejavnostjo, s katero se ukvarja, bodisi v vlogi porabnika ekološko oporečnih ali z okoljem neusklajenih izdelkov in storitev. Hkrati pa gospodinjstvo oz. njegovi posamezni člani s svojim konkretnim ravnanjem predvsem z gospodinjskimi odpadki lahko onesnažuje okolje oz. ga ogroža (slika 2).

Z okoljem usklajen razvoj lahko učinkovito zagotavljajo le družbe, v katerih ekološke vrednote in ekološko ravnanje sprejemajo vsi njihovi člani ne glede na

to, s kakšnimi gospodarskimi dejavnostmi se ukvarjajo in v kakšni skupnosti (mestni, podeželski) živijo. Torej odgovornosti za varovanje okolja ni moč naprtiti le podeželskim prebivalcem, temveč so zanj v enaki meri odgovorni tudi prebivalci mest, čeprav se oboji lahko razlikujejo po stopnji ekološke osveščenosti in intenzivnosti/doslednosti v ekološkem ravnanju. Podmeno, da so podeželski prebivalci, posebej še kmetje, ki so v neposrednejšem stiku z naravo kot prebivalci mest, tudi bolj ekološko osveščeni, je seveda treba empirično preveriti, posebej še z vidika tega, da je ekološka osveščenost odvisna od socializacije posameznika oz. socializacijskih vplivov, ki jim je posameznik izpostavljen v različnih socializacijskih okoljih (družina, vzgojno-izobraževalne ustanove, sredstva javnega obveščanja, knjige, formalne in neformalne skupine).

Slika 2: Dejavniki uravnoteženega razvoja

Konfliktnost med različnimi vlogami posameznikov v odnosu do okolja (Barbič, 1991:26, 27) je mogoče reševati okolju naklonjeno le v okviru ekološkega vrednotnega sistema posameznika, določenih družbenih skupin in konkretnih lokalnih skupnosti. Zato so poleg ustrezne zakonske ureditve socializacijski programi tisti, s katerimi se oblikuje ustrezen sistem vrednot na vseh stopnjah človekovega razvoja. Ekološko osveščeni prebivalci/državljeni sami ravnaajo odgovorno do okolja, hkrati pa oblikujejo mrežo neformalnega medsebojnega nadzora in s procesi/mehanizmi skupinske dinamike sankcionirajo protiekološko ravnanje posameznikov in/ali družbenih skupin, v katere so vključeni.

Priznati moramo, da smo v Sloveniji pri oblikovanju teorije uravnoveženega razvoja in pri ustreznem praktičnem ravnanju šele na začetku. Obstajajo teoretična razmišljanja posameznikov, ki nakazujejo potrebne in možne okolju naklonjene razvojne usmeritve. Različne ekološke skupine, društva, gibanja in stranke si prizadevajo obvarovati okolje pred nadaljnjo degradacijo in/ali sanirati obstoječe stanje. Nimamo pa še ustrezne zakonodaje niti ne ustreznih empiričnih raziskav, ki bi bile strokovna podlaga v varovanje okolja usmerjene razvojne politike.

Dejstvo, da smo se opredelili za varovanje okolja ter naravne in kulturne dediščine in da se pripravlja ustrezna zakonodaja, je le prvi korak k oblikovanju strategije uravnoveženega razvoja. Ta poleg splošno opredeljenih ciljev terja predvsem natančne in stopenjske področne strategije in njihovo medsebojno usklajenost. Varovanje okolja in ohranjanje/zagotavljanje ekološkega ravnotežja tako nista le zadeva kmetijstva in kmetijske politike, temveč odgovornost vseh gospodarskih in negospodarskih dejavnosti na podeželju, pri čemer je kmetijstvo z gozdarstvom v večini podeželskih območij v Sloveniji kot tudi v večini drugih evropskih držav s podeželjem najtesneje povezano. Da je usklajevanje kmetijske politike s politikami drugih (ne)gospodarskih dejavnosti na podeželju zapletena in zahtevna naloga, ki se je je treba lotiti z vso odgovornostjo, ponazarja dejstvo, da je celo v eni dejavnosti, kot je npr. kmetijstvo, problem že »uskladitev posameznih finančnih intervencij in uskladitev finančnih intervencij z drugimi ukrepi kmetijsko-ekonomske politike pri uresničevanju ciljev kmetijske politike« (Bojnec, 1992:360).

Politika uravnoveženega razvoja terja torej na eni strani usklajevanje znotraj posameznih področij, na drugi strani pa medsektorsko usklajevanje. Pri slednjem gre za to, da je npr. socialna kmetijska politika del splošne socialne politike (Bojnec, 1992:360) ali kulturna politika na podeželju del splošne kulturne politike, pri čemer je treba upoštevati posebnosti podeželja in potrebe podeželskega prebivalstva.

Na koncu – morda bi bilo to treba storiti že na začetku tega spisa, naj še opozorim, da je uresničevanje okolju naklonjene politike drago. Kot navaja The Economist (8. avgust 1992:11) »nič – niti čistoča ni zastoj; in, kot se zdi, se bo cena okolju naklonjenih politik do konca stoletja močno povečala. Da bi zeleno navdušenje, ki se je oblikovalo v zadnjih štirih letih, v javni politiki preživelo, se morajo navdušenci naučiti jezika prioritete, stroškov in koristi.«

LITERATURA

- *A Strategy for Rural Europe*, European Council for the Village and Small Town, June 1991, 9 str.
- Barbič, Ana. *Kmetov vsakdan*. Ljubljana, CZ, 1990, 349 s.
- Barbič, Ana. K »novemu« pojmovanju ruralnosti. Barbič, A. (ur.) *Prihodnost slovenskega podeželja*. Novo mesto, Dolenjska založba, 1991, 15–30
- Barbič, Ana. Rural Development in the Time of Reconstructing the One-Party Political System and Centrally Planned Economies. *Keynote Speech. ESR5 5th Summer School*. June 13–18, 1992, Trondheim, Norway, 21 strani
- Berlan-Darque, M. and Philippe Collomb. Rural Population – Rural Vitality. *Sociologia Ruralis*. Van Gorcum, 1991, 4, 252–261
- Bojnec, Štefan. Aktualna vprašanja kmetijske politike. *Sodobno kmetijstvo*. Ljubljana, 9, 1992, 357–361
- Bricelj, Mitja. Bodo trenutke resnice in konvencije le osvestili ljudi? *Delo*, Ljubljana, 1. 7. 1992
- Busch, L.; A. Bonanno; W. B. Lacy. Science, Technology and the Restructuring of Agriculture. *Sociologia Ruralis*. Van Gorcum, 1989, 2, 118–130

- Daniels, Thomas L. The Goals and Values of Local Economic Development Strategies in Rural America. *Agriculture and Human Values*. Summer, 1991, 3, 3-9
- Environmentalism Runs Riots. *The Economist*. August 8, 1992, 11-12
- Gabrijelič, Peter. Urejanje in oblikovanje podeželskega prostora. Barbič, A. (ur.) *Prihodnost slovenskega podeželja*. Novo mesto, Dolenjska založba, 1991, 63-75
- Gasson, Ruth. The Impact of Rural Policies on Family Farming. Almás, R. & N. With (eds). *Rural Future in an International World*. Trondheim, Centre for Rural Research, 1991, 1-20
- Kayser, Bernard. Country Planning, Development Policies and the Future of Rural Areas. *Sociologia Ruralis*. Van Gorcum, 1991, 4, 262-268
- Kirn, Andrej. Vzpon in kriza ideje napredka. *Teorija in praksa*. Ljubljana, 1991, 12, 1401-1420
- Kirn, Andrej. Evolucija, napredek, merila napredka. *Teorija in praksa*. Ljubljana, 1992, 5/6, 508-511
- Lewis, G. J.; P. McDermott and K. B. Sherwood. The Counter-Urbanization Process: Demographic Restructuring and Policy Response in Rural England. *Sociologia Ruralis*. Van Gorcum, 1991, 4, 309-320
- Managing the Rural Renaissance. *OECD Observer*, July 1986, 9-12
- Marušič, I. *Zapis o trajni zadržnosti razvoja v kmetijstvu (na podeželju)*. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Agronomija, 1992, tipkopolis, 2 strani
- Meyer, Peter B. and Michael Burayidi. Is Value Conflict Inherent in Rural Economic Development? An Exploratory Examination of Unrecognized Choices. *Agriculture and Human values*. Summer, 1991, 3, 10-18
- Nilsen, Richard. Sustainable Agriculture Replacing the Chemical Era. *Whole Earth Review*. Summer, 1990, 34-58
- *OECD: Partnership for Rural Development*. Paris, 1990, 155 s.
- Oliviera-Roca, Maria. Demografski resursi regije Hrvatske: prijedlog konceptualno-metodološkog okvira istraživanja. Seferagić Dušica (ur.) *Društvene promjene u prostoru*. Zagreb, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1991, 43-69
- Prosen, Anton. Planiranje podeželskega prostora. Barbič, A. (ur.) *Prihodnost slovenskega podeželja*. Novo mesto, Dolenjska založba, 1991, 47-61
- Serow, William J. Recent Trends and Future Prospects for Urban-Rural Migration in Europe. *Sociologia Ruralis*. Van Gorcum, 1991, 4, 269-280
- Solecki, William D. Rural Places and the Circumstances of Acute Chemical Disasters. *Journal of Rural Studies*. 1992, 1, 1-13
- Švagelj, Tomaž. Vsak družbeni problem se preslika v prostor. *Delo*. Ljubljana 3. junij 1992, str. 13
- Trpin, Gorazd. Oblikovanje upravnih sistemov na lokalni ravni. *Teorija in praksa*. Ljubljana 1989, 8/9, 936-247
- Volker, Koes. Adapted Farming Systems for a Rural Landscape. *Sociologia Ruralis*. Van Gorcum, 1992, 1, 146-162

ZDENKO ROTER*

Politična avtonomija slovenskih kristjanov?

K premisleku o vprašanju politične avtonomije slovenskih kristjanov, razen teoretičnih spodbud (razmerje med religijo in politiko), spodbujajo nekatera v Sloveniji kot postkomunistični družbi povsem očitna empirična dejstva, tudi tista iz raziskave SJM 1992/3. Ta dejstva oziroma dogajanja niso zanimiva in pomembna le za Slovenijo in njena notranja razmerja, marveč tudi za sicer mnogoplastno celoto evropskih postkomunističnih družb. Zanimiva pa so tudi zato, ker presenetljive in nenavadne spremembe v teh družbah sovpadajo z velikim (de)sekularizacijskim preobratom v državah Zahodne Evrope in drugod. Te novosti je David Martin¹ označil takole: »Kaj se potemtakem kaže skozi kratek pregled usode sekularnih impulzov v Evropi, Severni Ameriki, Latinski Ameriki in islamskem srednjem vzhodu (ter severni Afriki)? Tvegal bi dvojce komentarjev. Prvič, kar zadeva samo Evropo, v kateri je sekularna dinamika izvirno nastala, lahko rečem, da sta dve opori te dinamike v končnem razpadanju. Na eni strani so tista pojmovanja religije, ki so jo postavljala v negativno zvezo z oblastjo in elitnimi sloji, bodisi stvar preteklosti ali pa neučinkovita fasada tiste vrste, ki ostaja v Angliji in Skandinaviji. Na drugi strani je racionalistična strast, ki jo je sprožila francoska republika, zdaj splahnela na raven lutkovne predstave; in marksizem se povsod naglo ruši. Problem je torej, ali ta situacija začenja odpirati novo vrsto prostora za religioznost, ko stare vezanosti postanejo davni spomini, ali spodbuja popolno fragmentacijo vseh sistemov verovanj. Drugič, kar zadeva neevropske primere, so vsi ti seveda pod vplivom evropskih, toda niso determinirani z Evropo in niso nujno – kot po nekakšni univerzalni družbeni logiki – rekapitulirali osnovnih elementov evropskih izkušenj. V Severni Ameriki in na srednjem vzhodu je religija že osvobojena identifikacije s prevladujočo etabrirano oblastjo, čeprav zelo različno. V Latinski Ameriki so bile evropske sovražnosti preoblikovane in sprejeti so bili elementi severnoameriškega modela. Evropa pa je bila tista, v kateri je bil izdelan sociološki model sekularizacije in morda ta njej tudi pripada.« In katera dejstva imam v mislih?

1. Poljski sociolog Andrzej Szczypiorski je nedavno prepričljivo opozoril na *dramo poljske Cerkve*, ki danes morda preživlja najglobljo krizo v svoji tisočletni zgodovini, in to kljub (ali celo zaradi) tradicije nespornega prvenstva v boju za identiteto poljskega naroda in tudi za razširjanje evangelijskih vrednot v svetu nasilja, laži in zaničevanja. Bila je edina institucija, ki je lahko dajala zavetje preganjanemu poljstvu v vsej zgodovini tega naroda. »Pod komunističnim režimom se je za pol stoletja spremenila v duhovnega voditelja vseh dvomečih, v varu-

* Dr. Zdenko Roter, zaslužni profesor ljubljanske Univerze.

¹ The secularization issue: prospect and retrospect, *The British Journal of Sociology*, sept. 1991.

ha nacionalnih vrednot za vse blodeče, v čuvarja moralnih načel za milijone – med drugim tudi za one, ki niso verovali v Boga, a so v svetu ponižani in prevar hoteli ohraniti svoje dostojanstvo in svojo neodvisnost.²

V postkomunistični Poljski pa je prišlo do hudega konflikta med cerkveno hierarhijo in večino duhovščine na eni ter poljskimi intelektualci (tudi katoliškimi) ter večino (tudi vernega) prebivalstva na drugi strani. Globinski spor naj bi izzivalo prizadevanje cerkvenih dostojanstvenikov in nižje duhovščine, da bi Poljsko spremenili v versko državo ali vsaj v skupnost, ki sprejema vmešavanje cerkvenih veljakov v javne zadeve. Duhovščina se obnaša tako, kakor da bi bila Poljska dolžna Cerkvi veliko hvaležnost. Zato nasprotovanje prepovedi splava, bojkot, nezaupanje in zavračanje uvedbe krščanskega nauka v šole, upiranje uveljavljanju druge cerkveno navdihnjene represivne zakonodaje razglajajo kot nehvaležnost poljskih ljudi ali celo kot zaroto še delujočih levičarjev ali vsaj kot škodljiv vpliv zahodnega liberalizma. Avtor domneva, da poljski državljani odločno zavračajo sedanji vedenjski obrazec poljske Cerkve, ga označujejo kot nedopustno oblastilnost, kot poskus katoliške indoktrinacije in so v nasprotju s poljsko duhovščino večinskega mnenja, da je vera osebna stvar posameznika. Zato je na lestvici zaupanja prav ta Cerkev, ki je do pred kratkim uživala največje zaupanje Poljakov, padla na sedmo mesto, daleč pod armado, policijo in vlado.³

2. Po merilu, ki je bilo podlaga analize položaja poljske Cerkve (kredibilnost), lahko *razmere s slovensko Cerkvijo* označimo za podobno »dramatične«. To bomo storili z zadržki glede na to, da državi v mnogih pogledih nista v celoti primerljivi. Vsekakor je bila vloga Cerkve v nacionalni zgodovini Poljske bolj poudarjena in je trajala dlje, tako rekoč do nedavnih družbenih sprememb. Očitna je razlika v vedenjskem obrazcu obeh (poljske in slovenske) Cerkva med drugo svetovno vojno. Poljska Cerkev je bila med vodilnimi družbenimi silami v boju zoper nacistični okupacijski sistem in vojaštvo od leta 1939 do konca vojne, slovenska Cerkev pa je s svojim znatnim delom (večji del duhovščine ljubljanske škofije) vsaj tri leta (1942–1945) – s sklicevanjem na protikomunistični boj posredno ali neposredno (izjemoma) sodelovala z italijanskim in nemškim okupacijskim vojaštvom. Na Poljskem med obema vojnama ne moremo govoriti o kakšni klerikalni vladavini, medtem ko je bilo v Sloveniji to prevladujoče. In vendar je v obeh državah kljub številnim verskim manjšinam katoliška vera bistveno prevladujoča. Na Poljskem je bila katoliška cerkev med vodilnimi družbenimi silami, ki so izvedle zadnje demokratske spremembe. Zato je razumljivo, da je po stoletjih takšnih in zadnjih izkušenj postala bolj poljska kot katoliška. Ker se je osredotočala na družbena in nacionalno vprašanje, je, hočeš nočeš, trpelo njeno duhovno poslanstvo. Podobne posledice je imela zaradi prevelike vpletenosti v politiko tudi slovenska Cerkev, čeprav njena vloga pri rušenju totalitarnega sistema ni bila tolikšna. Tako na Poljskem kot v Sloveniji je do devetdesetih let prevladovalo prepričanje, da so notranje razprave o slabostih delovanja ali celo spori nedopustni predvsem zaradi prepričanja, da bi ji to škodovalo oziroma koristilo zunanemu sovražniku, saj sta obe Cerkvi doživljali svoj položaj kot položaj »oblebane trdnjave«. Podobno poljskemu je tudi slovenski katolicizem predvsem prežet z ljudskimi šegami in običaji,

² Katoliška trdnjava, Razgledi, št. 3, 5. februar 1993, str. 26.

³ Primerjalna tabela mednarodne raziskave v 9 postkomunističnih državah, na katero se avtor sklicuje, sem objavil v članku Premišljevanje o (katoliški) Sloveniji 1992, Teorija in praksa, št. 7/8, 1992, str. 635.

z zvestobo liturgičnim (verskoobrednim) vedenjskim vzorcem in z marginalnostjo sposobnosti oblikovanja prave religiozne refleksije, ki poraja prave teologe, mistike in religiozne revolucionarje. Pa vendar je na Poljskem močnejše jedro katoliških intelektualcev, ki so odigrali pomembno vlogo v demokratičnih spremembah države in so danes nosilci kritičnih premislekov o »oblastiželjni« težnji poljske cerkvene hierarhije. Po zatonu slovenskih krščanskih socialistov, vplivnih in kritičnih med vojnama, danes v Sloveniji praktično ne deluje takšno ali podobno kritično katoliško izobražensko jedro, čeprav »oblebane trdnjave« ni več. Tako poljska kot slovenska cerkvena hierarhija in velik del nižje duhovščine pozabljata, da državljani niso naklonjeni zamisli, da je religijo treba uporabiti zato, da bi obvladali življenje naroda in države. Pozabljajo prav tako (ali pa to po svoje razlagajo), da se je v zadnjega pol stoletja v obeh, zdaj postkomunističnih družbah oblikovala laična morala, ki je njen temelj človekova samozavest o osebni svobodi, tudi iskanje smisla življenja brez institucionalnih pokroviteljev in vodnikov. Ta morala ve, kaj je dobro in kaj zlo, kaj vodi v človeški napredek in kaj v duhovno razsulo, ve tudi, kaj je resnica in kaj laž. Zato je naivno razložiti prevlado laične morale predvsem kot posledico načrtnega brezboštva prejšnjih realsocialističnih oblasti. Vse te podobnosti in različnosti položaja vedenjskega vzorca slovenske Cerkve so tisti referenčni okvir, ki nam lahko pomaga razložiti, da je kredibilnost slovenske Cerkve in duhovnikov še bolj majava kot na Poljskem. Na to sem opozoril že v svojem prejšnjem članku,⁴ saj je zaupanje v Cerkev in duhovnike med vsemi devetimi postkomunističnimi državami v trenutku empiričnega merjenja najnižja (Poljska = zaupanje v celoti ali precej 52%, malo ali nič 44%; Slovenija = zaupanje v celoti ali precej 28%, malo ali nič 65%!).

3. *Rezultati raziskave SJM 1992/3*, izvedene oktobra in novembra 1992, torej neposredno pred parlamentarnimi volitvami z znanimi izidi, so znova opozorili na nekatera, že prej zaznana dejstva o odnosih med javnostjo in Cerkvijo, o razmerju med religiozno spremenljivko in domnevnimi volilnimi vedenjskimi vzorci državljanov, o prevladovanju laične morale, globoko prežete z univerzalnimi krščanskimi in humanističnimi vrednotami, o gledanju na preteklih petdeset let ter o globinskem nasprotju med gledanji večinskega dela državljanov na eni ter pred volitvami poudarjeno usmeritvijo enega dela katoliških teologov in nižje duhovščine, ki so zahtevali in pričakovali ponovno »krščansko osvojitve družbe« (rekonkvista).

Poglejmo nekaj izbranih empiričnih podatkov:

a) *Visoka stopnja nezaupanja v Cerkev in duhovščino* je ponovno prišla do izraza:

V kolikšni meri zaupate Cerkvi in duhovnikom (v celoti, precej, le malo ali pa čisto nič)?

%	v celoti	precej	malo	nič	ne vem
SJM91 ₁	10,2	18,4	38,8	26,2	6,4
SJM91 ₂	6,1	19,7	37,9	29,1	7,2
SJM92 ₃	5,0	15,3	39,0	31,6	9,1 ⁵
		20,3	70,6		

⁴ Prav tam.

⁵ Publikacija *Procesi demokratizacije*, SJM 92/3, pregled rezultatov, FDV, november 1992.

Čeprav gre za manjše časovne razdalje med tremi raziskavami, vseeno ne gre prezreti vsaj nakazanega trenda padanja zaupanja v Cerkev in duhovnike in naraščanja nezaupanja. Konec 1992 leta malo ali nič ne zaupa kar 70,6% anketirancev. Še pomembnejši je položaj Cerkve in duhovnikov na lestvici 22 ustanov oziroma organov države in družbe. Cerkev in duhovniki so v drugi polovici lestvice *nezaupanja* med zadnjimi petimi in delijo usodo nezaupanja (70,6%) skupaj s TV, radiem in časopisi (72,4%), političnimi strankami (77,2%), bankami (69,6%), slovenskim gospodarstvom (70,5%). Tudi na lestvici zaupanja je med osmimi osebki z najnižjim deležem (med 7,7%: politične stranke in 23,1% TV, radio, časopisi; Cerkev in duhovniki: 20,3%). Pred Cerkvijo in duhovniki so slovenska vojska, družina in sorodniki, slovenska vlada, šole, kolegi pri delu, sodišča, policija, predsedstvo republike in še kaj s sorazmerno visokimi deleži zaupanja in precej nižjimi deleži nezaupanja. Podrobna analiza pokaže, da so zaznavne razlike med verujočimi in neverujočimi ob nespornem podatku, da se kar 71,3% vprašanih izreka, da veroizpovedno pripadajo katoliški cerkvi.⁶ Primerjava treh skupin, in sicer skupine precej močno verujočih (19,4%), neverujočih (19,8%) in tistih, ki so se izrekli: nisem niti veren niti neveren (37,3%), opozori na različnost mišljenjskih vzorcev. *Prvi (precej močno verujoči)* zaupajo s 47,9% in ne zaupajo prav tako s 47% deležem, kar je drugače od slovenskega povprečja, a vendar izpoveduje razdvojenost te in tako verne populacije.

Drugi (neverujoči) ne zaupajo s 83,2% in zaupajo le s 3,5% deležem, kar je navsezadnje pričakovano in razumljivo. *Srednja skupina* (nisem niti veren niti neveren) se prav tako odmika od slovenskega povprečja k nezaupanju (76,6%; zaupanja 14,1%). Opazovali bomo še tri izbrane skupine (ne)obiskovalcev verskih obredov: vsaj enkrat tedensko (12,9%), nekajkrat na leto (26,8%) in nikoli (25,6%).⁷ Nedeljniki kot verskoobredno tesno povezani s Cerkvijo zaupajo njej in duhovnikom s 54,0% in ne zaupajo z 42,2% deležem. Občasni (nekajkrat letno) obiskovalci so drugačni: zaupajo le z 18,7% in ne zaupajo s 70,9%. Neobiskovalci: zaupanje le 7,1% in nezaupanje 81,1%. ($C = 0,486\%$). Vsi ti nazorni podatki potrjujejo že znane zaznave iz naših empiričnih raziskav. Povezanost s Cerkvijo vsekakor pomembno vpliva na vedenjske in mišljenjske vzorce. Pa vendar tudi pri skupinah močno verujočih in nedeljnikov vidimo, da ni enodušnosti in da to domnevamo upravičeno, tudi med njimi vlada kritično avtonomno razpoloženje v tem primeru glede (ne)zaupanja v Cerkev in duhovnike.

b) Znova se je pokazalo, da imajo slovenski državljani dokaj trdno oblikovano *svoje mnenje o razmerju med vero in politiko*, in da je tako mnenje sestavni del slovenske pokomunistične laične morale, ki, kot bomo videli kasneje, vsaj v enem delu Cerkve izziva nasprotovanja, zgražanje pa tudi nezadovoljstvo in jezo. Bistveno za to večinsko gledanje je prepričanje o avtonomiji verskih in političnih mišljenj in vedenj, o razvezanosti med vero in politiko, ki naj bosta vsaka v svojem okviru svobodni in neodvisni. Znova kar 64% anketirancev soglaša s stališčem, da »najvišji cerkveni dostojanstveniki naj ne bi poskušali vplivati na volilne odločitve ljudi«, in le 15,7% je nasprotnega mnenja. To izrekanje je imelo glede na časovno točko raziskave tudi povsem aktualen pomen, saj so bile dober mesec zatem parlamentarne volitve. Znano je, da so slovenski škofje dali javno volilno izjavo,

⁶ To dvotretjinsko izrekanje za katoliško veroizpoved moramo razumeti predvsem kot civilizacijsko kulturno pripadanje in ne pomeni izrekanja pripadanja katoliški cerkvi v sociološkem pomenu te besede.

⁷ Odstotki v oklepaju so deleži teh skupin v celotni opazovani populaciji.

v kateri pa je bil ključni poudarek na dolžnosti kristjanov, da sodelujejo na volitvah brez nagovarjanja za oddajanje glasov neki določeni stranki.⁸

Pri tem pa ne smemo prezreti, da so slovenski škofi v postnem pismu duhovnikom že marca 1992 izrecno zapisali, da je delovanje duhovnikov v politiki posebej občutljivo vprašanje: »To bo še posebej pomembno in težko ob bližnjih volitvah. Znati bomo morali najti prvo besedo ob pravem času in na pravem kraju in jo povedati na pravi način. Na eni strani je naša dolžnost, da *podpremo ljudi, ki se zavzemajo za krščanski družbeni red, za krščanske vrednote in za svobodo Cerkve v naši družbi*. Po drugi strani pa se moramo jasno zavedati, da je delovanje v političnem življenju naloga laikov, ne pa duhovnikov. Laiki potrebujejo naše podpore, naših nasvetov, predvsem pa tudi naše molitve...«⁹ Med besediloma je neko nasprotje ali vsaj možnost različnih razlag. Zato je v predvolilni kampanji prišlo do primerov poseganja krajevnih duhovnikov v volilna dogajanja in agitiranja za krščanske kandidate.¹⁰ Mislim, da je s stališča večinskega mnenja državljanov celota posegov Cerkve v volilnem dogajanju vsaj močno dvomljiva in sega čez pričakovane meje. O tej domnevi nas prepričujejo tudi podatki o deležih raziskovanega stališča v izbranih skupinah (ne)verujočih in (ne)obiskovalcev verskih obredov po istem vzorcu, kot smo to storili pri temi pod točko a. Kar 51,3% nedeljnikov soglaša s stališčem, naj cerkveni dostojanstveniki *ne* bi poskušali vplivati na volilne odločitve ljudi (slovensko povprečje 64,1%), in samo 19,5% je nasprotnega mnenja in torej odobrava posege Cerkve (nekaj malega nad povprečjem). Še bolj kritični so občasni obiskovalci obredov (verniki treh dejanj, kot jim pravijo): 62,6% stališče odobrava in 19,7% odklanja. Neobiskovalci verskih obredov so najbolj kritični do takšnega ravnanja cerkvenih veljakov: 74,3% ga zavrača in 13,9% sprejema. Neverujoči se odločajo skoraj enako (74,2%, 13,8%). Skupina, ki se izreka za precej močno verujoče, prav tako kar s 57,8% soglaša s ponujenim stališčem in le 15,1% je nasprotnega mnenja. Pri tistih, ki se glede vernosti izrekajo, da niso niti verni niti neverni, pa sta ista deleža: 63,4% in 15,8%.

Zadnji podatki govore, da je tudi med verujočimi in rednimi ali nerednimi obiskovalci verskih obredov močan kritičen naboj glede vpletanja cerkvene hierarhije v volilna dogajanja, a hkrati govori za potrditev domneve o politični avtonomnosti slovenskih kristjanov.

c) Podobne izide smo dobili tudi pri preizkušanju stališč do *povezanosti (ne)verskega prepričanja z opravljanjem javnih služb in javnih funkcij*. Že več kot pred desetimi leti smo v nekaj zaporednih raziskavah SJM ugotovili, da je tudi na Slovenskem prišlo do avtonomizacije verske in moralne zavesti. Velika večina vpraševanih se je vedno izrekala za stališča, da sta npr. poštenost in odgovornost neodvisni od verskega prepričanja človeka. Le neznatne so bile skupine tistih, ki so menile, da nevernost določa nepoštenost oziroma vernost poštenost ter nasprotno. Kot vemo, je ta avtonomnost splošen pojav v svetu, kot ga na empirični ravni ugotavljajo sociologi v prav vseh državah. Konec leta 1992 v Sloveniji le 10,0% anketirancev soglaša s stališčem, da »politiki, ki ne verjamejo v Boga, *niso*

⁸ Besedilo je bilo objavljeno v vseh občilih. Glej npr. Dnevnik, 10. 11. 1992, str. 2.

⁹ Pismo ni bilo objavljeno v občilih, prejeli pa so ga vsi duhovniki v Sloveniji.

¹⁰ Ponovno je najbolj izkričan, pa tudi vzorčni primer župnika v Senovem, ki je v župnijskem pismu oznanilo št. 618, 15. nov. 1992 izrecno zapisal: »Zlasti če bomo šli volit, da bomo z glasovanjem pravih kandidatov pomagali ustvariti čim boljše pogoje za razcvet krščanske vere in morale v naši prelepi slovenski domovini. Taki pravi kandidati pa so v prvi vrsti za nas kristjane *krščanski demokrati*, potem pa tudi kandidati ostalih opozicijskih nevladnih strank. Kajti stranke, ki so sedaj na vladi, imajo izrazito protikrščansko preteklost, katero bi rade še kar naprej prakticirale, za kar je še vse polno dokazov. Milan Kučan pa je srce teh strank.«

primerni za opravljanje javnih služb«, in prav tako samo 10,2% vprašanih soglaša s trditvijo, da »bi bilo za Slovenijo boljše, če bi javne funkcije (službe) opravljalo več ljudi z močnim verskim prepričanjem«. Takim stališčem nasprotuje v prvem primeru 60,5% in v drugem 63,5%. Čeprav ne moremo zanesljivo sklepati o tem, kakšni razlogi in motivi so vplivali na desetino vprašanih, ko se je odločala za ponujeni izključujoči stališči, moramo vendarle upoštevati, da gre za vsakega desetega in da to navsezadnje ni tako malo. Vpogled v razdelitev (ne)soglašanja glede (ne)primernosti politikov, ki ne verjamejo v Boga, za opravljanje javnih funkcij v skupinah verujočih oziroma neverujočih ter skupinah (ne)obiskovalcev verskih obredov pa vseeno nekoliko osvetli našo zadrego. Tako skupina močno verujočih kot skupina nedeljnikov z nadpovprečnim deležem (28,5% oziroma 21,8%) soglaša z neprimernostjo neverujočih politikov za opravljanje javnih služb ($C = 0,36406$ oz. $0,37384$). Na drugi strani pa pri neverujočih oz. neobiskovalcih verskih obredov takega soglašanja praktično ni oz. je statistično povsem nepomembno. Razumljivo je, da pri nesoglašanju s tem stališčem najdemo obrnjeno sliko. Deleža sta pri neverujočih in neobiskovalcih verskih obredov precej nad povprečjem (80,5 oz. 80,4%) ter pri močno verujočih in nedeljnikih močno pod njim (38,4% oz. 37,2%). Religiozno-cerkvena spremenljivka je torej intervenirajoča. Pa vseeno spet ne smemo prezreti, da v skupinah, ki se visoko identificirajo s cerkvenimi normami, ne najdemo homogenosti oziroma so znaki avtonomne presoje jasno navzoči. Te domneve potrjujejo tudi podatki o razporeditvi deležev pritrilnih ali odklonilnih izjav do stališča, da bi bilo za Slovenijo boljše, če bi javne funkcije opravljalo več ljudi z močnim verskim prepričanjem. Neverujoči in neobiskovalci verskih obredov so z močno nadpovprečnima deležema odklanjanja (84,2%, 84,6%), močno verujoči in nedelniki pa z nadpovprečnima deležema soglašanja (19,5% oz. 24,5%). Pa tudi pri njih je več tistih, ki tako gledanje odklanjajo (38,1% oz. 34,9%).¹¹ Naši domnevi o avtonomnosti političnih stališč vernikov pritrjujejo še posebej podatki o mišljenskem vzorcu tistih vernikov, ki obiskujejo verske obrede le nekajkrat letno (26,8% je delež te skupine v raziskovani populaciji). Z neznatnim statističnim odstopanjem so deleži njihovih odgovorov v obeh primerih navajanih stališč na ravni slovenskega povprečja. Učinki poudarjanja slovenskih škofov o podpori ljudem, ki se zavzemajo za krščanski družbeni red, so torej omejeni, tudi kristjani v politiki hodijo svoja pota, ki jih izbirajo sami.

d) Raziskava je to potrdila dober mesec pred volitvami, tudi kar zadeva *izbiro predsedniškega kandidata*. Čeprav so volilni rezultati znani, bom na tem mestu uvedel podatke o izbiri posameznih skupin (ne)verujočih oziroma (ne)obiskovalcev verskih obredov. Pri tem moramo kajpada računati časovno točko merjenja tudi zaradi dejstva, da smo raziskavo opravljali med predvolilno kampanjo, ko še niso delovali prav vsi njeni učinki. Zaradi nizkih izbir šestih predsedniških kandidatov bom navajal le podatke, ki so zadevali kandidata Ivana Bizjaka kot ponudek stranke Slovenskih krščanskih demokratov in Milana Kučana, kandidata državljanske liste, za katerega pa je obsežna negativna kampanja neprestano poudarjala, da gre za »prikritega komunista« ali »nekdanjega komunista« ali vsaj za človeka, »obremenjenega s preteklostjo« oziroma »človeka starih časov«. Takih in podobnih označb je bilo izrečenih ali zapisanih veliko in kar je za našo analizo pomembno, je to, da je v tem pogledu prednjačila verskocerkvena oziroma krščanskodemokratsko inspirirana publiciteta. Pa vendar je skupina zelo močno verujočih (4,2% delež v populaciji) izbrala Ivana Bizjaka s 17,9% in Milana Kučana

¹¹ $C = 0,40/88$ oz. $0,39934$.

z 61,9%. Skupina precej močno verujočih (19,3% delež v populaciji) daje Bizjaku 15,0% in Kučanu 63,7%. Neverujoči (19,7% delež v populaciji) glasujejo: Bizjak 1,0% in Kučan 84,0%. Nedeljniki (12,8% delež v populaciji) se izrečejo: Bizjak 21,6%, Kučan 54,1%, občasni obiskovalci verskih obredov (26,8% delež v populaciji) dajejo Bizjaku 4,7% in Kučanu 74,1%, neobiskovalci obredov (25,6% delež v populaciji): Bizjak 1,2%, Kučan 79,9%. Primerjava teh podatkov z dejanskim volilnim izidom pokaže veliko podobnost. Vsekakor pa kaže, da negativna propaganda o Kučanu kot protikrščanskem kandidatu ni imela zelenih učinkov in znova pokaže na avtonomnost političnih prepričanj slovenskih kristjanov, takih, kakršni pač so.

d) *Preteklost slovenske družbe* (vojna in poveljna dogajanja) je tudi pred zadnjimi volitvami igrala pomembno vlogo.

O razmerah v Sloveniji od leta 1945 do volitev leta 1990 se je povpraševana populacija izrekla takole:

	SJM90 ₂	SJM92 ₃ %
– to obdobje označuje čas strahu in zatiranja posameznika in naroda	8.8	5.9
– bilo je marsikaj dobrega, pa tudi marsikaj slabega	72.5	70.2
– to je bil čas napredka in dobrega življenja	13.1	14.5
– drugo	0.8	1.7
– ne vem	4.8	7.7

Kot vidimo, se na globalni ravni v obdobju 1990–1992 slika o pogledih državljanov ni spremenila in prepričljiva večina ne sprejema skrajnih pogledov. Tudi zato je bilo pričakovati, da volilna propaganda, ki je gradila na skrajnih ocenah, ne bo imela uspehov. Pogled v razporeditev deležev posameznih stališč po skupinah (ne)verujočih in (ne)obiskovalcev verskih obredov še v večji meri, kot smo videli pri prejšnjih vprašanjih, izrazi resnično politično samosvojost slovenskih kristjanov. V skupinah zelo močno in precej močno verujočih sta resda deleža negativne ocene preteklosti nad slovenskim povprečjem (13,1%, 6,4%), toda prevladuje zmerna ocena (50,0%, 70,4%) ob zanimivih deležih pozitivne ocene (16,7%, 13,7%!):¹² Tudi pri nedeljnikih zmerna ocena prevladuje (64,3%), negativnih je 10,9% in pozitivnih 12,8%. Najmočnejša skupina vernikov – nekajkrat letno obiskujočih verske obrede je povsem »normalna« na ravni slovenskega povprečja (5,5%, 67,7%, 16,2%).

Vemo, da je medvojno dogajanje pri nas izredno kočljivo vprašanje. Pri tem ne gre v našem primeru le za dilemo o državljanski vojni, marveč za neposredno vključenost dela Cerkve in dela slovenskih kristjanov, glede katere so znotraj Cerkve še vedno glasna stališča, kakor jih je izrazil člankar v verskem listu Družina: »Slovenska sedanost je še vedno v pretežni meri pogojena od medvojne dogajanja, zato se je treba k njej slejkoprej vračati, pa naj je kdo tega še tako sit. Pri nas še vedno velja črno-bela delitev na pridne Mihce in poredne Jakce: posledično so Mihci deležni spomenikov, proslavljanja »herojstev« iz ust oblastvene smetane, dvojnih pokojnin (ki jih kajpada plačuje delovno ljudstvo) itd., Jakci pa na lepok o kvizlinštvu, narodni izdaji ipd. *Dokler slovenski prostor ne sprejme neiz-*

¹² C = 0.16253

podbitne zgodovinske resnice, da je bila tako imenovana NOB v resnici stalinistična revolucija, in to od vsega začetka – vse nadaljnje dogajanje je bilo le logična posledica tega – toliko časa v Sloveniji ne bo miru in ga tudi ne more biti, ker temelj miru ne more biti laž.«¹³ Empirični rezultati SJM potrjujejo avtorjevemu mnenju, da so v slovenskem prostoru, tudi med verniki, nekoliko drugačni pogledi od njegovih.

Medvojna dogajanja (partizanstvo, domobranstvo), katera od navedenih trditev je vašim pogledom najbližja?

	SJM90 ₂	SJM92 ₃ %
– partizani so bili pravičen boj zoper okupatorja, domobranci pa so nedopustno sodelovali z okupatorjem	39,6	33,3
– partizani so se borili za komunistično revolucijo, ki so se ji domobranci upravičeno uprli	8,7	10,0
– domobranci so se upravičeno uprli revoluciji NOB-ja, ne bi pa smeli sodelovati z okupatorjem	20,1	18,1
– drugo	5,0	7,2
– ne vem	26,6	31,3

Vidimo, da sta opredeljeni dve tretjini anketirancev in da je protikomunistična opcija s sodelovanjem z okupatorjem (drugo stališče) v izraziti manjšini (desetina prebivalcev). Opazovanje po skupinah (ne)vernikov oziroma (ne)obiskovalcev verskih obredov sicer opozori na korelacijsko soodvisnost, vendar razporeditev stališč še zdaleč ni takšna, kot jo je želel že omenjeni člankar.¹⁴ To opcijo v skupinah zelo močno in precej močno verujočih in nedeljnikov sprejemajo nekoliko nadpovprečno (14,3%, 13,1% in 13,4%), pa vendar so deleži partizanske opcije (prvo stališče) močnejši: 23,8%, 22,8% oz. 18,4%, s tem da se še dodatno močno izrekajo za tretje stališče (upravičenost domobranskega upora, obsodba sodelovanja z okupacijskimi silami): 16,7%, 22,3% oz. 22,6%. Sliko potrdijo še deleži posameznih stališč v najmočnejši skupini verujočih – občasnih obiskovalcev verskih obredov: prvo stališče = 28,2%, drugo = 11,7%, tretje: 18,8%.

4. Primerjava zadnjih volilnih rezultatov za politične stranke in predsednika republike že na prvi pogled pokaže, da je bilo volilno odločanje slovenskih kristjanov v skladu z rezultati obravnavane javnomnenjske raziskave in da *kristjani resno jemljejo zamisli o samostojnem političnem odločanju*,¹⁵ kakršno je uveljavil, tudi na uradni ravni, drugi vatikanski koncil. Natanko tako, kot je že leta 1967 sporočil znani slovenski teolog dr. Vladimir Truhlar: »Seveda mora Cerkev poudarjati, da je red stvarjenja treba razvijati po stvarstvenih strukturah in zakonih. Seveda izvirajo iz krščanskega gledanja neka zadnja »bistvena načela«, ki so okvir človekovega ravnanja. Toda »Cerkev ni povezana z nobenim političnim sistemom« (Svet 76). Zato mora tudi katoličanova politično ravnanje ostati avtonomno. Katolicizem ne daje »nobenega konkretnega, obveznega vzorca za to, kakšni naj bodo v določeni zgodovinski situaciji državna ustanova, družbeni red, gospodarski

¹³ B. Rozman, Očiščevanje, Družina, 28. febr. 1993, str. 3, podčrtal Z. R.

¹⁴ Stranka Slovenskih krščanskih demokratov je dobila 14,5% glasov sodelujočih volivcev, njen predsedniški kandidat I. Bizjak pa 21,14%.

¹⁵ C = 24069 oz. 025785

sistem.« Politična odločitev je stvar politike, politikov, katoličanov kot politikov, ki morajo biti politično vzgojeni in dorasli, da se morejo v čutu odgovornosti politično odločati. *Politično življenje ima svojo predreligiozno strukturo in svojo predreligiozno dinamiko*, ki je katoličan ne more sprejeti po religiji, temveč le po političnem šolanju.«¹⁶ Vemo prav tako, da je koncil sprejel tudi prilagojeno *zamisel o javnem mnenju v Cerkvi* o vseh notranjih vprašanjih in zato tem bolj tudi o družbenih in političnih stvareh: »Če ima vsak kristjan svojo karizmo, ki je drugi nimajo, – če so laiki na *svoj* način deležni Kristusove duhovniške, kraljevske in preroške službe na način, ki pomeni neko bistveno in neobhodno dopolnilo k opravljanju teh služb po redovnikih, duhovnikih, nosilcih cerkvene avtoritete, – potem je jasno, da morajo laiki, po *svoje* »gnani od Duha«, imeti *svoje* uvide v notranje življenje Cerkve in v življenje sveta, *svoje* drže v uresničevanju krščanskega življenja, – uvide, ki jih v nosilcih cerkvene avtoritete, v duhovnikih, redovnikih Duh ne budi, – drže, v kateri Duh vodi le laike. Lahko je razumeti, v kolikšno škodo bi bilo za življenje Cerkve, če bi laiki – ustrezno velja to kajpada za vsakega kristjana – s temi državami in uvidi, ki morejo biti zelo pozitivni, ne mogli oplajati cerkvenega življenja. Zato je pa seveda potrebno, da svoje mnenje v Cerkvi lahko izrazijo in da ga lahko tudi javno izrazijo.«¹⁷

Vsega tega ne navajam zato, ker bi si prilaščal pravico presojeti skladnost ravnanja slovenske Cerkve s koncilskim naukom, marveč zaradi poudarjanja sociološkega dejstva, da je tudi slovenska Cerkev družbena ustanova, ki ji določajo vzorec mišljenja in vedenja živi, zgodovinski ljudje s svojimi interesi, ki pa niso vedno ujeti v univerzalno opredeljen modus operandi vesoljne Cerkve.

V tej luči je mogoče obravnavati in analizirati tudi določen tip odzivanja na volilne rezultate (volilno odločanje kristjanov) v enem delu katoliške publicistike, ki ne more skriti svojega razočaranja nad njimi. In tudi v tem je drama slovenske Cerkve, ki vsaj po nekaterih zunanjih znakih postaja podobna drami poljske Cerkve. Analiza tega odzivanja je s sociološkega vidika nujna vsaj iz treh razlogov. Najprej zato da bi preizkusili večkrat navajano interpretativno hipotezo o heterogenosti in avtonomnosti političnih stališč in vedenj slovenskih kristjanov. Videli bomo, da se za zunanjim videzom enosti in istosti politične podobe slovenske Cerkve skrivata heterogenost in raznovrstnost tudi v njenem profesionalnem delu, čeprav je prav v tej strukturi heterogenosti šibka. Končno bomo razbrali, da je tudi v Cerkvi konstituirano javno mnenje, ki pa ni javno izraženo. To pa pomeni tudi navzočnost latentnega konflikta med takšnim javnim mnenjem in pričakovanji uradne Cerkve. Podrobneje bomo obravnavali samo en tip odzivanja, ker se celota odzivanja medsebojno razlikuje in niha od sprejemanja dejanskega stanja in spoštovanja samostojnosti odločitev državljanov do ihtavega dokazovanja o usodni okuženosti slovenske politične zavesti s komunističnimi zablodami. Prvi pogled je v »božičnih razgledih« najbolje izrazil urednik Družine dr. J. Gril, ko je, morda tudi pod vplivom pričakovanega obiska predsednika republike pri sv. očetu, zapisal: »Z volitvami smo dobili predsedniško državo in nove poslance v državnem zboru ter državnem svetu. Nekateri so po našem okusu in volji, drugi ne. Demokracija je v tem, da sprejmemo oboje. Zavzeto bomo spremljali njihovo delo in presojali, ali ravna v skladu s svojimi obveznostmi in z našimi pričakovanji: rešujejo pereča gospodarska vprašanja, imajo posluš za pravičnost in moralna načela, kako poleg gmotnega stanja skrbijo tudi za duhovni napredek, pravičnost,

¹⁶ Pokoncilski katoliški etos, Celje, 1967, str. 80, podčrtal Z. R.

¹⁷ Prav tam, str. 147, 148.

poštenje, izobrazbo, kulturo, duhovnost, svobodo veroizpovedi, druge človekove pravice, za duhovne in etične vrednosti. To velja za vse stranke in vse druge predstavnike države enako. Če se bo pokazalo, da ne izpolnjujejo danih obljub in upravičenih pričakovanj, jih bomo javno opozarjali na njihove nedoslednosti, ob naslednjih volitvah pa jim odtegnili podporo.«¹⁸ Iste vrste odziv je s svojim temeljnim poudarkom tudi letošnje pastirsko pismo slovenskih škofov za postni čas 1993 z naslovom Kristjani in nova evangelizacija: «... smo vsi kristjani potrebni stalne rasti k trdni in osebni veri, *potrebujemo novo evangelizacijo*. Nova evangelizacija... noče biti ideološko nasilje nad človekom, ampak uveljavljanje prave svobode pred Bogom, sočlovekom in svojo vestjo. *Nova evangelizacija nikakor ni oživljanje zunanje moči Cerkve*. Ni boj za oblast, marveč hoče biti globlje služenje človeku po zgledu Jezusa Kristusa».¹⁹ Določene dvome ob sporočilu tega pastirskega pisma vzbujajo le poglavje o posledicah načrtnega brezboštva. V mojih očeh ni sporna ugotovitev, da je pretekli sistem poizkušal izvajati ateizacijo, zlasti s šolskim sistemom, vendar so bili končni učinki tega projekta prej negativni za načrtovano zamisel kot za religioznost in moralnost. Razlogi in presoje za stanje, ki ga opisuje pismo, so vsaj s sociološkega gledišča in v okviru premislekov o sekularizacijskih procesih globlji in večstranski: »Pri nas v Sloveniji je vse več odraslih, ki so potrebni prve ali začetne evangelizacije. Precej vernikov živi, kot da bi Boga ne bilo. Smisel svojega življenja vidijo zunaj evangelija. Največ življenjskih energij posvetijo proizvajanju in uživanju gmotnih dobrin. Veliko je verske in moralne brezbriznosti, mnogim je vseeno, kaj je resnica in kaj laž, kaj je dobro in kaj je zlo, kaj vodi v človeški napredek in kaj v duhovno razsulo. Razjeda nas moralna kriza, ki ocenjuje dejanja predvsem po tem, ali so prijetna ali ne, ne pa, ali so dobra ali slaba... V polpreteklem obdobju se je pri nas širilo načrtno brezboštvo. Zaradi tega so se mnoge moralne drže, ki so bile v naši družbi nekdanj samoumevne, izvotlile in oslabele. Zavedamo se, da bomo posledice tega čutili še več desetletij...«²⁰

Drugačne odzive lahko razberemo v kar nekaj dokaj reprezentativnih primerih. Prav tako v Družini avtor B. Rozman, to pot v postnem »očiščevanju« ponovno ugotavlja: »Čeprav Bog napolnjuje naš slovenski prostor tako, kakor zrak – v njem živimo, se gibljemo in smo« (apostol Pavel) – se mu za *vstop v naše javno življenje še ni prižgala zelena luč*. V dolini Šentflorjanski še vedno smrdi po žveplu in odmevajo Zlodejeva kopita kot v Cankarjevem Pohujšanju... Pred petdesetimi leti je v našem prostoru revolucija nasilno zamenjala splošna etična načela z revolucijskimi. Po njih je resnično in dobro vse, kar je njej v prid. Tudi laž, kraja in umor. Ker je ves povojni čas partijska oblast pozivala k permanentni revoluciji, *so se ta nemoralna načela v narodno tkivo globoko zažrla. Tako imamo danes to, kar imamo*.«²¹

V to skupino sodi tudi poseg slovenskega teologa dr. J. Krašovca v spore med stranko Slovenskih krščanskih demokratov in Slovensko ljudsko stranko glede združitve obeh strank tudi zato, ker se po njegovem mnenju za obe odloča jedro slovenskih kristjanov, kar je mogoče razumeti tudi kot vabilo k obvezni politični homogenizaciji slovenskih kristjanov.²²

¹⁸ Družina, št. 48, dec. 1992.

¹⁹ Družina, št. 9, 28. februar 1992, podčrtal Z. R.

²⁰ Prav tam.

²¹ Očiščevanje, Družina, št. 9, 28. februar 1993, podčrtal Z. R.

²² Glej o tem dr. J. Krašovec, Prekletstvo razkola in blagoslov edinosti, Družina, št. 7, 14. februar 1993, in Izjava izvršilnega odbora SLS, Družina, št. 8., 21. februar 1993.

Osrednje mesto tega tipa odzivanja pa ima prav gotovo članek Slovenija po volitvah v katoliški reviji Tretji dan.²³ Temeljna trditev zanimivega besedila je, da so bile zgodnje volitve v Sloveniji ideološke, da je zmagala levica, kar pomeni, da »slovenska družba izreka pripadnost mitološki preteklosti, upira se spoznanju konkretnega, zgodovinskega časa«. Slovenski državljani naj bi z odločanjem na volitvah (za državni zbor, državni svet in predsednika republike) pokazali »pomanjkanje razumske presoje časa, pri čemer je tudi opozicija storila veliko predvolilnih napak, izgubila je pobudo. Korenine iracionalnosti pri odločanju volivcev naj bi iskali zato globlje. »Vse to nam kaže neko močno ideološko obarvano družbo, v kateri so še prisotni revolucionarni arhetipi, da je vse, kar je na politični desnici, slabo. Ta mitologija se je začela z zmago revolucije, ki je na novo vzpostavila celotno družbo. Te dogodke je revolucionarna elita prikazala kot nekakšne kozmogonije, kot rojstvo bogov, ki so potem ustvarjali družbo. Moč mita je hipnotična. Utiša vsak razum, saj govori o celoti stvarstva, v njem pa nejasnosti in skrivnosti pojasni z neko veliko idejo in jih osmisli. Na neki način ustvari homogeno družbo. Razum, katerega naloga je analiza, ločevanje, prečiščevanje pomenov, je mitološki družbi nevaren, saj razbija njen strnjen, umišljen kozmos, zato ga taka družba izloči.«²⁴ Največja napaka opozicije – politične desnice naj bi bila medlost in nejasnost pri presojanju starega sistema, . . . »ko ni prišlo do nedvoumne obsodbe preteklega režima. Dejanja, ki jih je stari režim zagrešil, niso bila izročena obravnavi sodnih oblasti. S tem je vzpostavitev demokracije podelila legitimnost totalitarizmu. Ker ta ni bil javno obsojen, je izostala tudi etična presoja državljanov o preteklosti. Ljudje so ostali brez nekega etičnega kompasa. In tako komunizem ni bil spoznan kot nekaj zlega, ampak le kot neka rahla pomota. Demokracija je zato pojmovana le kot višja razvojna stopnja starega sistema.«²⁵ Prav zato naj bi v slovenski družbi prevladovala levičarska ideologija. Volilni rezultati so posledica vsega tega: »Presenetljivo v slovenski družbi je, da se večina ljudi izreka, da so religiozni, torej bi se morali zavedati odgovornosti za svet, za družbo, v kateri živijo. Rezultati volitev to predpostavko ovržejo. Tu je velika naloga slovenske Cerkve kot tiste družbene institucije, ki vzgaja ljudi k moralni držbi, k odgovornosti. Rezultati volitev so torej tu in nam ne glede na to, kakršni so, omogočajo spoznanje naše resničnosti. Le na podlagi tega spoznanja bomo lahko razmišljali o prihodnosti in spoznali, katere so naše dolžnosti.«²⁶

Vsi omenjeni primeri, ki sem jih selektivno uvedel v analizo, govorijo o različnosti pogledov v Cerkvi na družbene razmere, pa tudi na načine in cilje njenega poseganja vanje. Pokažejo tudi upravičenost naših domnev o t. i. drami slovenske Cerkve, ko se sooča z novim družbenim stanjem. Če k temu dodamo še dileme v zvezi z vračanjem cerkvenega premoženja, zlasti gozdov, v naravi, o verouku v šoli, pa glede morebitne zahteve po državnem sofinanciranju cerkvenih srednjih šol, smo še bolj prepričani, da so pred slovensko Cerkvijo razpotja, ki bodo v marsičem določala ne le njen, od države priznan položaj, marveč tudi njen ugled v očeh javnosti. Osebo sem tudi prepričan, da politične avtonomije slovenskih kristjanov, tudi če bi to hotela Cerkev ali posamezniki v njej, ne bo mogoče zvesti na obstoj in delo krščanske demokratskopolične stranke, v katero naj bi bili vključeni tako ali drugače vsi slovenski kristjani. To politično avtonomijo slovenski veru-

²³ Članek ni podpisan in ga torej lahko štejemo za uredniškega, januar 1993.

²⁴ Prav tam, str. 6.

²⁵ Prav tam, str. 6.

²⁶ Prav tam, str. 8. podčrtal Z. R.

joči razumejo mnogo širše, tako kot so se odločali tudi na volitvah, ko so dajali svoje glasove tudi t. i. levim in levosredinskim političnim strankam, pa tudi t. i. desnim. Prepričan sem tudi, na podlagi vpogledov v celoto empiričnih podatkov SJM 1992/3 in volilnih rezultatov, da izrazita politična pluralnost med verujočimi ni rezultat odsotnosti razuma, posledica ostankov socialistične ideologije, slučajnost, samoprevara ali še kaj temu podobnega. Tudi v tem pogledu Slovenija kaže podobo, ki velja za velik del Zahodne Evrope. Vsako nasilje nad to avtonomijo pa bo povzročilo posledice in glavobole le tistim, ki bi to nasilje hoteli početi.

Stališča do jedrske elektrarne – skozi čas

Pogled na oblikovanje oz. spreminjanje stališč Slovencev do jedrskih elektrarn in radioaktivnih odpadkih bomo oprli na vrsto empiričnih raziskav te problematike, ki so bile opravljene od 1984 do 1992.¹

Leto 1984: Usmerjenost k varčevanju, energetska varčni tehnologiji; zadržanost do jedrske energije

Pri prvi (1) raziskavi smo poizkušali razkriti prevladujoča stališča Slovencev do vprašanj energetike, razkrivali pa smo tudi poglede na delovanje in gradnjo jedrske elektrarne. Naša pozornost je bila namenjena trem osnovnim sestavinam. Prva sestavina: zadovoljstvu s preteklim razvojem in delovanjem elektroenergetskega sistema predvsem z vidika zadovoljevanja potreb po elektriki. Raziskava je pokazala prevladovanje pozitivnih ocen (67,0%). Druga sestavina: pripisovanje prednosti pri gradnji elektrarn glede na njen tip.

Velika večina anketirancev je hidroelektrarnam pripisala odločilne prednosti pred drugimi tipi elektrarn (71,1%); prednost termoelektrarnam na premog je pripisalo le 5,5% in jedrskim elektrarnam le 4,8% anketirancev.

Tretja sestavina: zanimalo nas je, ali ljudje napredek povezujejo s povečevanjem porabe energije, ali dojemajo omejene možnosti pridobivanja energije in torej možnosti za njeno omejeno porabo. Osnovne sestavine empirično razkrita energetskega nazora na tej točki so: zavzemanje za vsestransko varčevanje in smotrno porabo elektrike v gospodinjstvu, hitrejša gradnja novih elektrarn in s tem povečana proizvodnja elektrike, varčevanje z elektriko v industriji ter zavzemanje za posodobitev tehnoloških procesov, pospešena gradnja malih ter zasebnih hidroelektrarn in končno prenehanje gradnje energetske požrešnih industrijskih naprav in objektov. Prevladujoči Slovenčev energetski nazor se v tem času izražal v zadovoljstvu z oskrbo z električno energijo, z usmeritvijo energetskega razvoja na obnovljive vire ter v zavzemanju za racionalno porabo razpoložljive električne energije ob hkratnem povečevanju njene proizvodnje.

Usmerjenost k jedrskim energetskim virom je že v tem času izrazito zadržana. To se še posebej pokaže v stališčih do delovanja in gradnje jedrskih elektrarn.

* Dr. Niko Toš, profesor na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

¹ Prikazani so rezultati naslednjih raziskav:

- (1) N. Toš, C. Trampuž: Stališča Slovencev o razvoju elektro energetskega sistema, FSPN-CJMMK, Ljubljana 1984, 222 str.
- (2) Skupina avtorjev: Slovensko javno mnenje 1987 (SJM87), Delavska enotnost, Ljubljana, 1987, 104 str.
- (3) Skupina avtorjev: Ekološka sondaža in raziskava tiska, FSPN-CJMMK, Ljubljana 1990, 187 str.
- (4) Skupina avtorjev: Jugoslavija na kriznoj prekretnici, Institut društvenih nauka, Beograd 1991, 335 str.
- (5) Skupina avtorjev: Stališča občanov o razvojni problematiki Posavja, FDV – CJMMK, Ljubljana 1992, 101 str.
- (6) Poročilo: Stališča o delovanju oz. zaprtju Jedrske elektrarne Krško in o referendumu FDV – CJMMK, Ljubljana 1992, 8 str.

Za vse raziskave je značilno, da ustrezajo metodološkim standardom reprezentativne raziskave stališč na nacionalnem vzorcu (N = 2100), razen ene (4), ki je bila izvedena na jugoslovanskem reprezentativnem vzorcu, in (6), ki je bila izvedena kot pisna anketa, ter tretje (5), ki je bila izvedena na vzorcu prebivalcev občin Krško in Brežice.

Tako ima npr. v tem času večina anketirancev (59,0%) sicer pretežno pozitivno mnenje o delovanju jedrske elektrarne Krško in le manjši del (19,8%) izreka negativno mnenje o njenem delovanju, v zvezi z možnostjo gradnje nove druge skupne elektrarne na Hrvaškem prevladujejo (43,1%) pozitivne opredelitve, medtem ko v zvezi z možnostjo gradnje take elektrarne v Sloveniji že prevlada negativno stališče (41,1%). Med razlogi proti nadaljnji gradnji jedrskih elektrarn močno izstopajo ekološki in varnostni vidiki, nasploh pa tudi gospodarski vidiki.

Primerjava z rezultati predhodnih meritev, opravljenih v vrsti raziskav Slovensko javno mnenje (SJM), pokaže, da se prevladujoči pozitiven oz. neopredeljen odnos do gradnje jedrskih elektrarn in njihovega delovanja v Sloveniji jasneje izoblikuje in kritično izrazi. Tako se je raziskovalec (Toš, Trampuž, 1) v tem času spraševal, kaj med raziskavo določa takšno dinamiko procesov oblikovanja energetskega nazora. Ali so na Slovenčev energetske nazor bistveno vplivali ekološko-idejni tokovi v Zahodni Evropi, gibanje zelenih itd.? Ali je izostren energetske nazor v zvezi z gradnjo jedrske elektrarne izraz večje kritičnosti do varovanja naravnega človekovega okolja ter odkritih primerov grobih kršitev v zvezi s tem? Zdelo se je protislovno, da se ob izraziti gospodarski krizi, ko sta bila očitna vsestranski manko resničnega človekovega vpliva na najpomembnejše odločitve in hkrati izrazito pomanjkanje materialnih dobrin, vse jasneje oblikuje zavest, da je varovanje človekovega naravnega okolja – ne glede na trenutno mnenje – trajna in temeljna razvojna vrednota.

Raziskava je torej že v tem času (1984) nakazala, da je zavračanje jedrskih elektrarn pomembna sestavina Slovenčevega energetskega oz. družbenorazvojnega nazora in vrednotenja.

Leto 1987: Zaznava nevarnosti ekoloških katastrof; splošna ekološka senzibiliziranost prebivalstva

Projekt SJM nam ponuja v analizi podatke o občutenju ogroženosti v življenjskem in delovnem okolju od leta 1973 do 1987 (Toš, 2). Na podlagi teh in vrste drugih podatkov smo tedaj prišli do sklepa o bistvenem povečanju ekološke zavesti slovenskega prebivalstva in hkrati s tem vse večji zaskrbljenosti prebivalstva za sodelovanje oz. angažiranje, da bi ekološkim merilom prilagodili prihodnji razvoj. Pri tem ima velik pomen gotovo černobilaska katastrofa, saj je raziskava pokazala, da skoraj vsi anketiranci izražajo bojazen, da bi se lahko taka katastrofa ponovila bodisi pri nas ali kje blizu nas v Evropi. Izoblikuje se jasno stališče proti gradnji druge jedrske elektrarne v Sloveniji; prevladuje mnenje, da bi morali odločanje o nadaljnji gradnji jedrskih elektrarn prepustiti ljudem na referendumu. Černobilski šok pa se izraža tudi v kritični izostritvi drugih vidikov ekološke zavesti: v odnosu do propadanja gozdov, onesnaževanja vodnih virov, zraka in še posebej v odklanjanju gradnje energetske požrešnih industrijskih objektov. Ekološka senzibiliziranost ljudi se izraža pri vrednotenju vprašanj nadaljnega gospodarskega razvoja Slovenije in v vse izrazitejšem odklanjanju ideološko-industrijskih megaprojektov.

Reprezentativna raziskava v vseh jugoslovanskih republikah (4) je pokazala na intenzivno oblikovanje ekološke zavesti v vseh družbenih prostorih takratne Jugoslavije, hkrati pa opozorila na pomembne razlike med njimi ter na to, da v posameznih družbenih prostorih (republikah) na njeno oblikovanje vplivajo različni, pogosto med seboj nepovezani in celo protislovni dejavniki. Raziskava je tudi nakazala, da k oblikovanju ekološke zavesti prispevajo posebni procesi kristalizacije nacionalnih vzorcev obnašanja, kulturnih arhetipov ter razlike v političnih kulturah, in s tem zavrгла podmeno o »jugoslovanski ekološki zavesti«.

Rezultati raziskave v jugoslovanskih družbenih prostorih (Toš, 4) so nakazali smer prehoda od najbolj »ekologizirane zavesti« v Sloveniji do njenega vznikanja na Kosovu, v Črni gori in Makedoniji. Hkrati pa so opozorili tudi na neusklajenost v različnih izrazih površinskega zajemanja ekološke zavesti ob njeni nizki izoblikovanosti, ki se kaže predvsem v deklarativnem ekološkem radikalizmu, ki nima opore v objektivnem izkustvenem doživljanju pojavov in torej ne določa ciljev in intenzivnosti ravnanj, torej ne določa prakse. Na deklarativno naravo razkritega ideološkega radikalizma v nerazvitih okoljih in deloma v Srbiji nas opozarja tudi neskladje med visokim pozitivnim vrednotenjem ekoloških gibanj na eni strani ter dejstvom, da se v večini jugoslovanskih okolij ekološka oz. zelena gibanja sploh niso spustila v tekmo na parlamentarnih volitvah ob družbenih preobratih. Pri tem je Slovenija izjema. Raziskava je opozorila tudi na politizacijo ekološke zavesti in politično nacionalnimi konflikti. Na to še posebej opozarja razkritje, da anketiranci iz okolij, ki so močno oddaljena od izvora potencialnega radioaktivnega žarčenja (lokacije JE Krško) in ki niso izrazito ekološko občutljivi do razmer v lastnem okolju, izrekajo radikalnejše mnenje o jedrski energetski perspektivi kot pa ljudje v okoljih, ki so potencialno neposredno izpostavljeni tem nevarnostim in naj bi bili sicer ekološko zelo občutljivi. Rezultati te raziskave spodbujajo razmislek o tem, kako na osveščanje, še posebej mladih ljudi, delujejo izobraževalni sistemi. Analiza sicer razkrije znamenja generacijske določenosti ekološke zavesti, pa vendar ne tako izrazito, da bi lahko sklepali o učinkovanju socializacije skozi izobraževalni sistem. Izobraževanje za »družbeno blaginjo«, za »kakovost življenja«, ki z analizo odprtih ekoloških problemov določa merila in oblikuje ekološke vrednote, je stvar prihodnjih ureditev. Primerjalna analiza je v tem pogledu pokazala na rahle prednosti v Sloveniji.

Leto 1990: Prva kompleksna ekološka sondaža nakaže odklonilen odnos do gradnje odlagališč NSRO

Ekološka sondaža, ki je bila v celoti posvečena raziskavi stališč do jedrskih elektrarn ter gradnji odlagališč za nizko- in sredneradioaktivne odpadke (NSRO), ponuja podrobnejši vpogled v spremembe ekološke zavesti Slovencev, kot se izraža v izoblikovanosti pogledov na energetske politiko, na ekološki aktivizem oziroma ekološko mobilizacijo ter povsem konkretno na stališča do gradnje odlagališč NSRO v Sloveniji.

a) Proces spreminjanja ekološke zavesti. Kazalniki splošne ekološke zavesti v tem projektu so obsegali (Malnar, 3-3): vrednotenje ekološke problematike v kontekstu družbenih in ekonomskih problemov ter stališča anketirancev do

jedrske energije in različnih posledic njene uporabe oz. zaznavanje relativne škodljivosti le-teh ob drugih ekoloških problemih. Raziskava je pokazala, da daleč največji del anketirancev (47%) pripisuje prav uničevanju okolja največji pomen z vidika ogrožanja varnosti v svetu, temu pa na drugem mestu (44%) sledijo vidiki oz. dejavniki aktualne gospodarske krize. Velik delež (66%) anketiranih izraža pripravljenost za žrtvovanje oz. prevzemanje žrtev v prid varstva okolja. »Čisto okolje« po pomenu, ki mu ga anketiranci pripisujejo, zavzema visoko mesto, takoj za dvema ekonomskima vidikoma (trdno gospodarstvo, gospodarska rast). Anketiranci torej pripisujejo gospodarskim ciljem prednost pred ekološkimi, ekološke cilje pa razvrščajo višje kot druge družbenorazvojne cilje ali hotenja.

Raziskava nadalje pokaže, da se še bolj izostrijo kritični pogledi na uporabo jedrske energije, na jedrske elektrarne oz. posledice njihovega delovanja. Objekti, povezani z uporabo jedrske energije, se izkažejo kot problem, ki anketirance še posebno ekološko vznemirja. Obenem pa raziskava pokaže, da zaskrbljenost in kritičnost v zvezi z delovanjem jedrske elektrarne ne temeljita na dobrem poznavanju bistva in jasnem razlikovanju posameznih vidikov ogrožanja oziroma onesnaževanja okolja. Skupina višje izobraženih anketirancev, ki v odnosu do jedrske energije in njenih učinkov na okolje izraža manj kritična stališča, nakazuje domnevo, da bi boljše informacije in seznanjenost s to problematiko lahko bistveno racionalizirale odnos do jedrske energije in objektov, povezanih z njenim pridobivanjem oz. uporabo, tudi pri drugih izobrazbenih oz. socialnih skupinah. Sicer pa nesporno velja, da imajo vse kategorije anketiranih do jedrskih elektrarn in drugih jedrskih objektov na splošno odklonilen odnos, le da skupina višje, visoko izobraženih ekološke cilje višje vrednoti in ima do reševanja problemov na tem področju realističnejši odnos; pri manj izobraženih, ki so nepoučeni o bistvu jedrske energije, pa se bolj izražajo oz. uveljavljajo predsodki.

Medletna opazovanja ekološke zavesti na tej točki kažejo, da se vse več anketirancev zaradi jedrske elektrarne oz. radioaktivnih snovi in odpadkov čuti oškodovane oz. življenjsko ogrožene. To še posebej nakazuje naglo povečanje deleža anketirancev, ki se čutijo oškodovane oz. ogrožene v časovnem preseku 1986 (15%) in 1990 (januar 1990 – 50,4%). Primerjava s kasnejšo meritvijo v letu 1990 (december – 34,7%) pa kaže, da evforija ob političnem preobratu po prvih demokratičnih volitvah (april 1990) in zaostrovanje gospodarske krize »subjektivno jedrsko ogroženost« rahlo potiskata v ozadje. Sicer pa analiza pokaže, da subjektivna jedrska ogroženost (zaznavanje jedrske ogroženosti) močno korelira z bližino jedrskih objektov (JE Krško). Daleč najvišjo ogroženost namreč izražajo anketiranci iz spodnjega Posavja in Dolenjske, daleč najnižjo pa anketiranci iz kraške regije, Goriškega in Gorenjske.

b) Odnos javnosti do energetske politike. Tudi tu (Kos, 3–2) se konsistentno izkaže, da je odnos anketirancev do uporabe jedrske energije in njenih posledic odklonilen, hkrati pa tudi nekonsistenten, saj ne izraža ustrezne pripravljenosti za razreševanje problema z vidika prevzemanja »socialnih stroškov« oz. z vidika razreševanja problema odlagališča NSRO. Večinsko zavzemanje za zaprtje jedrske elektrarne do leta 1995 je omajano ob hkratni pragmatični opredelitvi dobre tretjine anketirancev, ki se jim zdi predčasno zapiranje JEK nesmotrno oziroma v danih slovenskih gospodarsko-energetskih razmerah realno neizvedljivo.

c) Vidiki ekološke mobilizacije. Raziskava v tem delu (Kos, 3–4) opozarja na razlike med deklarativno in manifestno ravniyo ekološke zavesti. Izpovedana (deklarirana) ekološka zavest ni vselej utemeljena v individualnih ekološko motiviranih ravnanjih. Analiza nas opozarja, da celo na tako delikatnem izseku

ekološke zavesti kot pri odnosu do jedrske energije le-ta ni globoko ukoreninjena v vsakodnevem ravnanju in vedenju. Ker anketiranci gospodarskim ciljem v glavnem pripisujejo večji pomen, je verjetno, da bi ob njihovi radikalni konfrontaciji z ekološkimi cilji pri slednjih popustili. To velja tudi glede na ugotovitev, da pri delu opazovane populacije (nižje izobraženi) ekološka zavest nasploh (oz. odnos do jedrske energije) ni racionalno utemeljena. In to še posebej glede na neugodne socialnoekonomske spremembe, ki zadenejo prav to kategorijo (povečan delež nezaposlenih, povečan delež zaposlitveno ogroženih, težek gmotni položaj in revščina).

Visoko izražanje (deklariranje) ekološke zavesti, ki ni racionalno in izkustveno utemeljena, lahko pojasnimo z zunanjimi vplivi (zeleno gibanje v Evropi, vpliv občil ipd.). Na izražanje odnosa do jedrske energije v tem času (1990) pa še vedno odločilno vpliva črnobilska katastrofa. Med dejavnike, ki vplivajo na visoko izražanje ekološke zavesti, pa bi lahko vključili tudi vrednotenje aktualnih družbenih sprememb v Sloveniji ter odnos do »slovenske zemlje«. Visoka stopnja samoidentifikacije Slovencev se izraža tudi v izrekanju za ekološke cilje glede varovanja domačega okolja. Ne moremo torej zavreči domneve, da je ekološka zavest podrejena trenutnim vplivom oz. političnim in še posebej socialnoekonomskim spremembam v slovenskem družbenem prostoru. Na to še posebej opozarja dejstvo, da se ekološka zavest oblikuje na podlagi posredovane izkušnje brez zadostne utemeljenosti v lastnem znanju in obveščenosti.

d) Odnos do gradnje skladišča NSRO v Sloveniji. Skladiščenje radioaktivnih odpadkov je tudi v Sloveniji eden od najpomembnejših posledičnih problemov (Gantar: 4.1), s katerim se srečuje energetska politika po gradnji jedrske elektrarne v Krškem. Graditev odlagališča NSRO sočasno z jedrsko elektrarno bi v Sloveniji (ali na Hrvaškem) zelo verjetno ne povzročala večjega odpora javnosti. Javnost bi v merah razumevanja te nove energetske tehnologije gradnjo odlagališča sprejela kot samoumevno. Okoliščine, v katerih je potekala gradnja jedrske elektrarne, pa so se medtem korenito spremenile. To se kaže predvsem: (1) v spremenjeni in visoko razviti ekološki zavesti ljudi in (2) še posebej v strahu pred morebitnimi nesrečami po izkušnjah iz Černobila. (3) Temeljito so se spremenile gospodarske razmere izpred 15-ih oz. 20-ih let. (4) Pomembna sprememba je prav gotovo tudi razpad nekdanjih držav (SFRJ) in sprememba narave razmerij med zveznima enotama investitoricama Slovenijo in Hrvaško, ki sta medtem postali samostojni državi z lastno gospodarsko in energetsko politiko, in (5) Slovenijo danes označuje izrazita gospodarska (in torej tudi energetska!) kriza, ki jo stopnjuje ne le družbenosistemski preobrat, marveč še posebej vojna v prostoru nekdanje Jugoslavije ter v zvezi z njo popoln razpad gospodarskega prostora in trga. Tem okoliščinam dodajamo še (6) ugotovitev o relativno nizki obveščenosti ljudi o bistvu tehnologije skladiščenja in o škodah, če z gradnjo odlagališča NSRO odlašamo, ter (7) nepripravljenost političnih strank, da bi se o bistvenih odprtih vprašanih energetske politike – še posebej v odnosu do usode jedrske elektrarne ter gradnje odlagališč – sporazumele. Vse to kaže na korenitost teh sprememb. Odločanje o gradnji odlagališča NSRO je danes bistveno oteženo, čeprav navedene okoliščine ne delujejo vse enoznačno.

V tako spremenjenih razmerah lahko odnos javnosti do gradnje odlagališča NSRO pokažemo skozi naslednje vidike: seznanjenost z bistvom gradnje odlagališča, stališča do poteka izbire lokacije ter odnos anketirancev do morebitne gradnje odlagališč v bližini njihovega bivalnega okolja.

Preizkus pokaže, da imajo ljudje v glavnem neizoblikovane, pa tudi napačne

predstave o tem, čemu naj bi bilo namenjeno odlagališče NSRO. To se kaže predvsem v prepričanju velike večine, naj bi v skladišču NSRO shranjevali visokoradioaktivno izrabljeno jedrsko gorivo, kar nas torej opozarja na to, da anketiranci ne ločujejo med srednje- in nizkoradioaktivnimi oziroma visokoradioaktivnimi odpadki na drugi strani. Za ljudi je vse, kar je povezano z radioaktivnostjo, enako nevarno in nesprejemljivo. Analiza sicer razkrije razlike v obveščenosti in opredelitvah do njih, ki se nizajo nekako vzporedno z izobraženostjo. Ljudje z več izobrazbo imajo bolj izoblikovane poglede, manj so neopredeljeni, razlikujejo med občutkom ogroženosti in dejansko ogroženostjo itd., vendar te razkrite nianse ne morejo zabrisati predstave o celotni sliki odklonilnega razpoloženja do gradnje odlagališč. Ljudje se pač ne zavedajo, da je – vsaj v Sloveniji – v današnjih razmerah gradnja odlagališča NSRO poizkus vsaj delnega reševanja problema.

Da je to tako, kaže tudi zaznavanje škode in ogrožanja, ki bi ju povzročila gradnja odlagališča NSRO. Na prvo mesto se povzpne »sevanje, ki ga ni mogoče nikoli povsem preprečiti«, temu pa sledi »psihološki strah pred sevanjem (vzne-mirjenost ljudi)«, kar dopušča razmislek o tem, da ljudje podzavestno čutijo bistvo problema, da pa ne zmorejo določiti meje med objektivnim stanjem in zaznavo tega. Sicer pa je močno poudarjenih še več »psiholoških vidikov«: nepriljubljenost okolja zaradi odlagališč, onemogočen turistični razvoj kraja, »ljudje bi se zaradi odlagališč začeli odseljevati« ipd. Med objektivno škodo in ogrožanje pa se na višjih stopnjah uvrščajo še: nevarnost pri prevozu odpadkov, »izpiranje radioaktivnih snovi ob poplavalah, potresih«, odvzem dragocenega prostora za kmetijstvo in druge namene. Iz navedenega moremo sklepati, da med ljudmi prevladuje predvsem strah pred sevanjem, ki temelji na prepričanju, da sevanja ni mogoče nikoli v celoti preprečiti ali izločiti. Strah pred sevanjem pa je tako močno zaznaven verjetno tudi zaradi tega, ker ljudje ne ločijo – deloma pa ne verjamejo v ločitev – med nizko- in srednje- ter visokoradioaktivnimi odpadki oziroma ne poznajo razlik med njimi. Na tem mestu lahko torej ugotovimo prevladujoč strah pred radioaktivnim sevanjem in sorazmerno nizko obveščenostjo o bistvu problemov v zvezi z jedrsko tehnologijo pridobivanja energije, še posebej pa v zvezi s skladiščenjem nizko- in sredneradioaktivnih snovi. Na točki radioaktivnih odpadkov se kumulirata odbojen odnos do jedrske energije nasploh oz. bojazni pred sevanjem in odbojen odnos do odpadkov, ki – glede na slabe izkušnje – prevladuje tudi v slovenskem družbenem prostoru.

V zvezi s postopki izbire lokacije za gradnjo odlagališča se v javnosti oblikujejo tile pogledi: za rešitev vprašanja lokacije odlagališča NSRO je po mnenju ljudi predvsem odgovorna država (republika). Glede na to bi lahko sklepali, da so dejanja in odločitve slovenskega parlamenta oz. vlade legitimne, saj prebivalci od njih pričakujejo rešitev tega problema (graf 8). Ko pa naj bi šlo za končno odločitev za lokacijo odlagališča NSRO, se pokaže polarizacija pogledov v obsegu: odločijo naj krajani območja, na katerem bo odlagališče (33,1%) – odločijo naj vsi prebivalci Slovenije na referendumu (29,7%). Strokovnjakom pri tem anketiranci pripisujejo bistveno manjši vpliv (18,1%), slovenski vladi in parlamentu pa skoraj nikakršnega (10,7%). Očitno je, da med ljudmi močno prevladuje nek svojevrsten občutek za demokracijo, ki glede na prevladujoče negativno razpoloženje v javnosti seveda pomeni odlaganje rešitve problema v neskončnost. Takšno stališče pa je tudi v nasprotju s siceršnjim prepričanjem večine anketirancev, naj bi za skladišče NSRO poskrbela predvsem republika.

Določitev lokacije za gradnjo odlagališča NSRO se je znašla v precepu med nizko obveščenostjo prebivalstva, njihovim interesnim razhajanjem in prevladujo-

čim odbojnim odnosom do vsega, kar je v povezavi z radioaktivnim sevanjem – ter nesposobnostjo oz. nezmožnostjo političnih strank, da bi izoblikovale »nacionalno doktrino« o jedrski problematiki in usodi JEK. Jasnó je, da se (Gantar, 3–4) kalkulacija »volivcev« skoraj nujno izteče zoper odločitev o skladiščih oz. skladišču NSRO. Če pa bodo odločali samo prebivalci območja, na katerem naj bi bilo odlagališče, bodo seveda razmišljali takole: »Zakaj naj bi prav mi sprejeli večje tveganje, da bi preostale prebivalce Slovenije razbremenili vsakršnega tveganja v zvezi s skladiščenjem NSRO?« in se bodo seveda odločali proti. Če pa bo odločitev sprejeta na referendumu, bo odločala večina, ki jo sestavljajo neprizadeti prebivalci. Njihova kalkulacija pa bi utegnila biti: »Odločitev ZA ali PROTI me osebno ne prizadene preveč, toda moja odločitev za NE veliko pomeni za tiste, ki bi živeli v bližini skladišča NSRO ali pa bi bili zaradi njega kakor koli prizadeti.« In bi se po vsej verjetnosti odločili proti skladišču NSRO z izgovorom, naj se ta problem reši kako drugače. Glede na zavest in obveščenost na točki raziskave (1990) bi torej lahko sklepali, da bi bili tako globalna (nacionalni referendum) kot tudi lokalna (odnos lokalnega prebivalstva, izražen z lokalnim referendumom) odločitev odklonilni. Trdnost odklonilnega odnosa do gradnje odlagališča NSRO se kaže v prevladujočem stališču, da »odlagališče ni sprejemljivo nikjer v Sloveniji« (61,4%), in le zanemarljivih 2,7% anketirancev je v tem času pripravljenih sprejeti lokacije odlagališča v bližino svojega kraja prebivanja.

Seveda prideta pri tem majhnost slovenskega ozemlja in visoka identifikacija s »slovensko zemljo« močno do izraza. Trdnost odklonilnega odnosa dodatno ponazarja prevladujoče stališče, da »pod nobenim pogojem ni mogoče pristati na gradnjo odlagališča, vsakršna odškodnina je navadno podkupovanje« (76,3%), ter v nakazovanju izjemno visokega ekološkega oz. protijedrškega aktivizma, kar kaže na to, da bi v zvezi z določanjem lokacij v lokalnih okoljih prihajalo do radikalnih in odločnih uporov. Dobra tretjina anketirancev (36,8%) bi sicer legitimno odločitev o lokaciji bodisi konformno sprejela (11,9%), če bi strokovnjaki ponudili zadostne dokaze o varnosti (24,9%), vendar pa visok delež deklariranih »upornikov« daleč presega doslej z raziskavami izmerjen uporniški potencial. Ljudje torej izražajo prepričanje, da proti volji prizadetega prebivalstva ni mogoča gradnja odlagališča, četudi bi to pomenilo večjo nevarnost zaradi nerešenega problema odlaganja radioaktivnih odpadkov na lokaciji JE Krško. Taka javnomnenjska presoja seveda v celoti prezre, da je lokalno prebivalstvo v neposredni okolici JE Krško glede načina odlaganja neprimerno bolj izpostavljeno kot prebivalstvo v okolici potencialne lokacije odlagališča NSRO ter da z odlaganjem rešitve nastajajo kumulativno negativni učinki, ki lahko prizadenejo prebivalstvo Slovenije kot celoto.

Študija je v tem delu nakazala nekaj pomembnih ugotovitev in priporočil, koristnih predvsem z vidika določanja nadaljnje strategije države. Javnosti je treba prikazati, da je stopnja tveganja v zvezi z odlagališčem NSRO bistveno manjša kot pri aktivnih jedrskih objektih. Potrebo po graditvi odlagališča NSRO je treba utemeljiti ne le v zvezi z delovanjem jedrske elektrarne, temveč tudi zaradi potreb, ki nastajajo na drugih področjih uporabe radioaktivnih snovi (zdravstvo, gospodarstvo). Pomembno vlogo pri morebitnem spreminjanju stališč ljudi do gradnje skladišča NSRO imajo strokovnjaki. Pri pojasnjevanju javnosti imajo torej strokovnjaki odločilno vlogo. Strokovno informacijo bi kazalo prirediti predvsem za potrebe manj izobraženega prebivalstva in nanj osredotočiti informacijsko dejavnost. Sicer pa bi kazalo celotno strategijo obveščanja javnosti prilagoditi različnim ciljnim javnostim (neposredno prizadeti prebivalci, manj obveščene kategorije prebivalstva, izobraženci, odločni nasprotniki, politične stranke).

Zadnje meritve javnega mnenja o odnosu prebivalstva Slovenije do delovanja oz. zaprtja jedrske elektrarne Krško smo opravili v okviru raziskave SJM91₂ novembra in decembra 1991, nekaj kasneje pa smo podatke dopolnili še s posebno pisno anketo (februar 92; realizacija: 70%). Rezultati prve raziskave kažejo, da se je le malo anketirancev v tem času odločalo v prid vladni programski postavki o zaprtju jedrske elektrarne Krško do leta 1995. Večina anketirancev (49,6%) je izrazila zadržan odnos do nameravanega zaprtja oz. se zavzela za obratovanje jedrske elektrarne do izteka njene ekonomsko-tehnološke življenjske dobe. Ob tem je zanimivo, da je delež neopredeljenih anketirancev, ki jih razkriva ta raziskava, sorazmerno nizek (16,2%). To gre verjetno pripisati medijski prisotnosti problema JEK in njegovi izraziti spolitiziranosti v zadnjem obdobju.

Analiza, opravljena na podlagi rezultatov te raziskave, je pokazala, da stališče v prid zaprtja jedrske elektrarne močnejše izražajo anketiranci, ki jih označujejo nižja izobraženost, nižja kvalificiranost, nižja stopnja politične kulture itd., ter da je delež stališč v prid upoštevanja ekonomskih razlogov in v prid obratovanja elektrarne do izteka njene življenjske dobe porasel med višje oz. visoko izobraženimi, višje kvalificiranimi anketiranci ter nasploh med anketiranci z višjo stopnjo politične kulture. Glede na to da je po izteku te raziskave v začetku leta 1992 v iskanju medstrankarskih povezav vlada oblikovala predlog zakona o razpisu referendumu – skladno s svojim koalicijskim programom – in je ta okoliščina dodatno aktivirala in spodbudila javno mnenje, smo februarja ponovno merili odnos do obratovanja oz. zaprtja jedrske elektrarne (pisna anketa). Vrednotenje razlogov za vladno odločitev v prid referendumu o nadaljnji usodi jedrske elektrarne pokaže, da so ljudje dojeli predvsem politično utemeljenost oz. pogojenost te odločitve in da pri tem ne gre predvsem za načelno ravnanje vlade. Na to nas še posebej opozarjajo odgovori: »ker vlada noče prevzeti odgovornosti za tako pomembno odločitev« (28,6%), »da bi vlada ohranila podporo Zelenih Slovenije« (10,3%), »zaradi vztrajnega pritiska Zelenih Slovenije« (10,5%). Hkrati pa dovolj izrazito izstopa tudi pozitivno utemeljevanje odločitve o predlogu za referendum, ki se kaže predvsem v odgovorih: »najbolj demokratičen način odločanja«; »izpolnitev volilne obljube Demosa«.

Da je javno mnenje na točki določanja nadaljnje usode jedrske elektrarne Krško razklano, kažejo tudi odgovori na vprašanje, kako bi anketiranci ravnali, če bi bili z referendumom postavljeni pred odločitev, da glasujejo za ali proti. Delež anketirancev, ki se opredeljujejo za zaprtje ali proti zaprtju jedrske elektrarne, je na domnevnem referendumu skoraj izenačen (39,6% – 36,7%). Skoraj četrtina anketirancev pa je ob vprašanju ostala neopredeljena. Na podobno zastavljeno vprašanje »o zaprtju JEK leta 1999« pa smo dobili odgovore, ki so neznatno bolj zostreni v smeri zaprtja (41,8%). Da bi ugotovili trdnost oz. sprejemljivost stališč anketirancev, smo opravili analizo v okviru panela 1415 anketirancev, ki so na enaka vprašanja odgovarjali novembra 1991 in februarja 1992. Pri tem je bilo za razumevanje odnosa celotne (za polnoletno prebivalstvo Slovenije reprezentativne) skupine anketirancev, zajete s prvo raziskavo, zanimivo ugotoviti, kako bi se v svojih stališčih opredeljevali do jedrske elektrarne tisti anketiranci, ki se na pisno anketo niso odzvali. Šele na tej osnovi bi si lahko prikazali razporeditev celotne populacije. Opravljena analiza nam pokaže, da v celotni populaciji oblikujeta dve skupini s sorazmerno trdnim stališčem ZA oz. PROTI zaprtju jedrske elektrarne. Trdna stališča za zaprtje izraža 14,6% reprezentativnega vzorca, enako

trdno stališče proti zaprtju pa 17% istega vzorca. Manjša skupina anketirancev (5,4%) je spremenila svojo prvotno opredelitev: po poprejšnji odločitvi za zaprtje se zdaj odloča proti zaprtju jedrske elektrarne. Nekaj anketirancev, ki so prvotno izražali stališče v prid zaprtja, pa ob drugi meritvi ostane neopredeljenih (3,3%). Tudi med anketiranci, ki so prvotno izražali stališče proti zaprtju jedrske elektrarne, prihaja do nihanj v njihovih opredelitvah. Tako jih je kar 9% v celotni opazovani populaciji, ki se odločajo za zaprtje, precej (8,1%) pa jih ostaja ob drugi meritvi neopredeljenih. Seveda je napaka gornjega prikaza v tem, ker ne upošteva spremembe stališč skupine, ki se na pisno anketo ni odzvala. Ob predpostavki – ki pa je malo verjetna – da pri tej skupini ne bi prišlo do spreminjanja stališč, bi lahko rekli, da skupno 22,8% opazovane populacije izreka stališča za zaprtje jedrske elektrarne in da 22,5% opazovane populacije izreka stališča proti zaprtju jedrske elektrarne. Preostali opazovanci pa nihajo med tema dvema opredelitvama. Seveda pa je ta sprememba nedorečena, saj ne upošteva obsega in smeri sprememb stališč iz opazovanja izključene skupine. Če bi izhajali iz predpostavke, da je iz opazovanja izključena skupina spreminjala svoja stališča v povprečju kot skupina, ki je bila v drugo meritev vključena, lahko ugotovimo, da je za zaprtje neznatno več anketirancev kot proti zaprtju (v razmerju približno 40% proti 37,5%), da pa znaten del populacije nima opredeljenega stališča. Seveda je tudi ta sprememba dvomljiva, saj ne upošteva dejavnika spremenljivosti stališč glede na značilnosti posameznih skupin v vzorcu. Opravljena analiza pa pokaže, da se proti zaprtju bolj kot v povprečju opredeljujejo visoko in višje izobraženi anketiranci, višje kvalificirani anketiranci ter uslužbenci s srednjo in visoko izobrazbo, anketiranci z elementi vodilnega dela na delovnem mestu itd. To po eni strani opozarja na pomembne kakovostne razlike pri opredeljevanju populacije in torej na dejstvo, da se v prid zaprtju odločajo predvsem manj obveščeni, pa tudi predvsem neobveščeni anketiranci. Pri tej spremembi pa je zanemarjeno tudi dejstvo, da je v celotni populaciji znatno manj anketirancev z visoko oz. višjo izobrazbo, z višjim delovnim položajem, z boljšo obveščenostjo kot onih s slabšo. Pri presoji opisanih raziskovalnih podatkov vsekakor ne kaže zanemariti temeljnega dejstva, na katerega še posebej opozarja raziskava med prebivalci v neposrednem okolju JE Krško, ki je izčrpno prikazana v naslednjem poglavju, namreč da so ljudje nasploh zelo slabo obveščeni o bistvu problematike jedrskih elektrarn, sevanja, problemov v zvezi z lokacijo in gradnjo odlagališč NSRO itd. Njihova odbojnost do jedrske elektrarne in še posebej odlagališč NSRO ni predvsem rezultat dobre obveščenosti o bistvu in naravi njihovega delovanja, temveč predvsem rezultat pomanjkljivega in pristranskega obveščanja. Na to nas opozarjata tudi nizka »trdnost« oz. nizka stopnja izoblikovanosti stališč ter velika spremenljivost v opredeljevanju do tega problema.

Raziskavi, opravljeni v zadnjem obdobju, nas torej še posebej opozarjata na neizoblikovanost, čustveno določenost in spremenljivost stališč v zvezi s problematiko jedrske elektrarne in z vsem, kar je z njo povezano.

Leto 1992: Stališča izkušenih – regionalne paralele

Februarja 1992 je potekala posebna raziskava stališč občanov do razvojne problematike Posavja. Pri tem je dejansko šlo za sondažo stališč prebivalstva v neposredni okolici jedrske elektrarne Krško, ki naj pokaže, kako ljudje danes presojaajo njeno gradnjo in delovanje predvsem z vidika sprememb, ki so nastale

v njihovem bivalnem okolju v zadnjih letih. V raziskavo je bilo zajetih 540 polnoletnih prebivalcev iz krške in brežiške občine. Zanimalo nas je, kako ljudje danes oblikujejo odnos do dejanj in ravnanj v preteklosti: retrospektiva njihovega ekološkega osveščanja. Zanimalo pa nas je tudi, kako presoja razmere zdaj, ko vrednotijo perspektivo svojih družin v neposrednem okolju jedrske elektrarne. V raziskavi smo tako dali poudarek trem vidikom, in sicer: splošni razvojni problematiki v okolju, vrednotenju razmer v zvezi z delujočo jedrsko elektrarno, pogledom na njeno perspektivo ter problematiki postopnega reševanja problemov jedrske elektrarne, kot se kaže v odnosu do gradnje skladišč NSRO.

Raziskava razvojne usmerjenosti in ekološke zavesti prebivalcev krške in brežiške občine (Kos, 5–1) nam ponuja naslednje ugotovitve:

- med ljudmi kljub trenutnim krznim razmeram prevladuje dokajšen razvojni optimizem, čeprav anketiranci sedanje življenjske razmere ter razmere v kraju bivanja, občini in Sloveniji nasploh ocenjujejo kot slabše glede na preteklost. Visoko stopnjo zadovoljstva z razmerami v kraju kaže podatek, da velika večina anketirancev (78,8%) ni nikdar niti razmišljala o tem, da bi se preselila v kak drug kraj – in le približno 1,5% vprašanih je kdaj razmišljalo o preselitvi zaradi bližine jedrske elektrarne;

- glede ekološkega aktivizma bi lahko rekli, da je praktično reševanje ekoloških problemov nekako zunaj dosega zaznanega polja učinkovanja oz. angažiranja vprašanih. Podatki kažejo, da si opazovana populacija ekologijo predstavlja kot neke vrste »očiščevalno« oz. »higienistično« dejavnost in da se nasploh anketiranci precej bolj ogrevajo za tiste pristope in angažiranja, ki jih lahko v celoti sami nadzorujejo;

- pri razvojnostrateških vprašanjih, kot so politična osamosvojitve, porast gospodarstva, vključitev v Evropo, reševanje perečih socialnih problemov, zavzema ekološka problematika zadnje mesto. Reševanje ekoloških problemov je torej znotraj tega spektra vprašanj zaznano kot najmanj pomembno. Iz tega bi lahko sklepali, da so pozicije vprašanih v razvojnem pogledu precej tradicionalno pragmatistične;

- jedrsko elektrarno Krško in njene učinke na lokalni (regionalni ravni) anketiranci sicer dojemajo kot ekološko zelo pereč problem, pri čemer pa med anketiranci iz obeh izbranih občin kot izrazito pereč problem izstopa še ekološki problem »Videm-Krško«. Pri tem je zanimivo in značilno, da problem papirnice kot osrednji ekološki problem močneje izstopa v Krškem kot pa v Brežicah. Ljudje iz neposredne okolice jedrske elektrarne torej tej ne pripisujejo prvega mesta v ekološki problematiki svojega okolja, marveč jih vznemirja predvsem ekološka problematika, povezana s papirnico Videm. Zdi se, da je glede na intenziteto aktualne neposredne ogroženosti takšna presoja racionalno utemeljena. Deloma pa ta vtis popravlja ugotovitev, da je med vsemi ekološko problematičnimi objekti v bližini bivalnega (stanovanjskega) okolja najmanj sprejemljivo odlagališče nizko- in sredneradioaktivnih odpadkov;

- velika večina vprašanih svoje osebne usode ne povezuje z delovanjem JEK. Le desetina vseh predvideva, da bi lahko imelo zaprtje jedrske elektrarne na njihovo življenje neposredne ali posredne negativne učinke. Kot negativna posledica močno izstopa izguba večjega števila delovnih mest (57,8%), opozarjajo pa tudi na finančne izgube (25,9%) in kadrovske izgube (odseljevanje bolj izobraženih, perspektivnih kadrov – 24,3%). Hkrati pa podatki kažejo, da na lokalni ravni jedrska elektrarna Krško ne prinaša tolikšnih ekonomskih in socialnih ugodnosti, da bi odločilno odtehtali domnevne negativne ekološke učinke;

– v zvezi z uporabo jedrske energije na splošni ravni anketiranci opozarjajo predvsem na možnost nesreče v elektrarni (41,1%) in problem shranjevanja odpadkov (30,6%); med argumenti v prid uporabe jedrske energije pa govorijo, predvsem pomanjkanje alternativnih virov (31,3%), izguba slovenske energetske samostojnosti (16,6%) ter nižja cena proizvedene energije (14,6%);

– velika večina ljudi izraža bojazen, da bi ob sedanjih razmerah lahko prišlo do večje nesreče (66,7%). Kot najbolj verjetni vzrok nesreče pa navajajo tehnične pomanjkljivosti (31,9%), potres (19,1%) in sabotaje (8,4%). Možnost napake zaposlenih je močno v ozadju, kar kaže na to, da ljudje v okolici jedrske elektrarne strokovnjakom v glavnem zaupajo;

– kljub visoki stopnji zaupanja v usposobljenost osebja JEK pa ljudje v celoti ne zaupajo rezultatom meritev radiacije, glede objektivnega obveščanja javnosti pa zaupanje v strokovnjake iz jedrske elektrarne še dodatno upade;

– v zvezi z nakazovanjem prihodnosti JEK le desetina vprašanih vztraja pri radikalni poziciji, ki se izrazi v zahtevi, da je treba elektrarno nemudoma zapreti, še nadaljnji dve desetini (21,9%) anketiranih se zavzema za zaprtje elektrarne do leta 1995, medtem ko velika večina izreka pragmatično stališče, da bi »bilo sicer dobro, da bi jo zaprli, vendar pa zaradi težav v preskrbi z energijo to ne bo mogoče« (25,2%), oz. stališče, da naj »nuklearka deluje, dokler je varna in ekono-mična« (35,0%). V Posavju, v neposrednem okolju delujoče jedrske elektrarne, so zagovorniki radikalnih stališč v prid takojšnjega zaprtja oz. v prid zaprtja do leta 1995 v očitni manjšini, kajti dve tretjini vseh opredeljenih se izreka za nadaljnje obratovanje elektrarne. Navedena stališča so anketiranci izražali ob upoštevanju »današnjih gospodarskih razmer v Sloveniji«, ko pa jim je bilo postavljeno enako vprašanje na osebni ravni (kakšno je vaše osebno stališče...), pa je odnos do »usode« JEK bolj izostren: skoraj polovica vseh anketirancev se izreka za takojšnje zaprtje (22,8%) oz. za zaprtje do leta 1995 (26,9%), slaba polovica (41,9%) pa se zavzema za nadaljnje delovanje elektrarne do predvidene obratovalne dobe.

Tudi v tej raziskavi, ki sicer zajema le odnos prebivalcev občin Krško in Brežice do razvojne in energetske politike, smo preverjali stališča do problema odlagališč NSRO. Pričakovali smo, da stališča anketirancev v teh dveh občinah vsaj v nekaterih pogledih odstopajo od stališč celotne slovenske populacije pač zato, ker v Krškem obratuje jedrska elektrarna, hkrati pa je v okrilju te elektrarne začasno skladišče NSRO. Lahko bi domnevali, da so prebivalci teh dveh občin, še posebej Krškega, nekoliko bolj seznanjeni z realnimi nevarnostmi jedrske energije in tudi s problemi hranjenja NSRO. Raziskava teh domnev ni v celoti potrdila. Oglejmo si nekaj osnovnih rezultatov.

Anketiranci s tega področja so sicer nekoliko bolj seznanjeni z namenom in vrstami odpadkov, ki se shranjujejo v skladiščih NSRO, kot slovenska populacija v povprečju, kljub temu pa lahko ugotovimo, da je obveščenost še vedno nizka, kar implicira napačno predstavo o bistvu odlagališč NSRO pri skoraj dveh petinah anketiranih. Izredno visok delež anketiranih (39,6%) namreč meni, da gre za gradnjo odlagališča za izrabljeno gorivo, torej za visokoradioaktivne odpadke.

Tudi med anketiranci s posavskega področja je močno ukoreninjen strah pred sevanjem, bodisi zato ker so prepričani, da ga ni mogoče nikoli popolnoma preprečiti, ali pa je ta strah zasnovan na povsem psihološki ravni kot problem vznemirjenosti ljudi. Zanimivo je, da Posavci močneje poudarjajo nevarnost pri transportu odpadkov, ki je potencialno večja, kot pa denimo »povečano sevanje iz

skladišča«. Tudi pri njih nasploh dominirajo psihološko utemeljene negativne posledice nad dejanskimi posledicami, ki bi nastale, če bi prišlo do gradnje odlagališča na določeni lokaciji.

Anketiranci iz Posavja ugotavljajo nujnost gradnje odlagališč NSRO (68,6%). O lokaciji odlagališča lahko po mnenju anketirancev legitimno odločajo predvsem strokovnjaki, specialisti 29,1%, vsi prebivalci Slovenije na referendumu (28,4%) in krajani območij bodoče lokacije odlagališča (25,8%). Posavski anketiranci torej mnogo izraziteje kot Slovenci v povprečju poudarjajo odgovornost in pooblastila strokovnjakov pri določanju lokacije odlagališča. Sicer pa tudi med njimi prevladuje odklonilno stališče: »odlagališče ni sprejemljivo nikjer v Sloveniji« (16,7%), medtem ko gradnjo odlagališča nekje v Sloveniji dopušča le dobra petina vseh anketirancev (22,0%). V zvezi z možno lokacijo odlagališča v lastnem kraju oz. v bližini bivališča anketiranci iz Posavja izražajo skrajno angažiran negativni odnos (»nikoli ne bi sprejel takšne odločitve, upiral bi se z vsemi sredstvi« – 59,2%). Z možnostjo, da bi NSRO shranjevali kar »za ograjo« Krške elektrarne, soglaša le 8% anketirancev.

Iz vsega nakazanega moremo ugotoviti, da je ekološka zavest Posavcev na točki jedrske elektrarne in njenih posledic nekako razdvojena in razpeta med naslednje nasprotujoče si opredelitve: (1) popolno pasivnost in nizko ekološko osveščenost med gradnjo elektrarne, (2) svojevrstno brezbržnost in privajenost na delovanje elektrarne v lastnem okolju, (3) nizko obveščenost o bistvu jedrske tehnologije in njenih nevarnostih, (4) pragmatično pristajanje na nadaljnje delovanje elektrarne predvsem z vidika ekonomskih posledic za sistem kot celoto – pa tudi z vidika neposrednih negativnih posledic za kraj, občino, regijo, (5) deklarirano bojazen pred sevanjem, (6) odklonilnim odnosom do gradnje odlagališča NSRO v domačem okolju, (7) napovedovanjem radikalnega upora proti možni gradnji odlagališča v domačem okolju (B), odklonilnim odnosom do gradnje odlagališča kjer koli v Sloveniji in končno (9) spoznanjem o nujnosti gradnje odlagališča NSRO.

Podoba o oblikovanju oz. spreminjanju stališč do jedrskih elektrarn in radioaktivnih odpadkov, kakršno razkriva regionalna posavska raziskava, še dodatno nakazuje zapletenost vlog in nalog, ki stojijo pred legitimnimi nosilci slovenske razvojne, ekonomske in energetske politike v zvezi z nadaljnjo usodo jedrske elektrarne ter gradnjo odlagališč NSRO.

SKLEP

Slovenčev odnos do ureditve vprašanja jedrske energije oz. vprašanj v zvezi z njeno rabo se oblikuje znotraj ekološke zavesti. Le-ta se oblikuje ob součinkovanju vrste družbenorazvojnih in socializacijskih dejavnikov in ob izrazitem učinkovanju medijske in politične interpretacije osrednjih dogodkov s tega področja. Polje oblikovanja ekološke zavesti zajema najmanj evropski kulturni prostor, v zvezi z razumevanjem neposrednih nevarnosti oz. oškodovanj zaradi jedrskega sevanja pa tudi ožje regionalne prostore.

Pregled raziskav, ki so potekle v obdobju 1984 do 1992 na nacionalnem vzorcu, v enem primeru pa na vzorcu prebivalcev Posavja, jasno nakaže časovno postopnost oz. stopnjevitost v oblikovanju in izražanju ekološke zavesti nasploh in še posebej v odnosu do problematike jedrskega sevanja. Osrednji dogodek, ki je vplival na ekološko senzibilizacijo prebivalstva v zvezi z jedrsko energijo, je brez

dvoma črnbilskata katastrofa. Če lahko trdimo, da je dotlej v slovenskem prostoru ekološka zavest v postopnem vznikanju in da v odnosu do uporabe jedrske energije oz. do gradnje jedrske elektrarne prevladuje brezbržnost, pa je očitno, da je črnbilskata katastrofa ljudi iritirala in da odtlej izražajo pretežno odbojna stališča do vseh nadaljnjih posegov ali sprememb na področju jedrske energije. Med ljudmi prevladuje strah pred jedrskimi objekti – in to velja v glavnem za vse kategorije opazovanih, čeprav ga kategorije bolj izobraženih, bolj informiranih izražajo v manjši meri. Da strah pred jedrskimi objekti ni izključno racionalno utemeljen, pa se kaže v protislovnosti odnosa do delujoče jedrske elektrarne na eni strani ter do potencialne gradnje odlagališča nizko- in srednjeradioaktivnih odpadkov na drugi. Kljub prevladujoči bojazni in odbojnemu odnosu do jedrskih objektov se v zvezi z nadaljnjo usodo jedrske elektrarne Krško v javnem mnenju močno uveljavlja »pragmatična« ocena, namreč, da zaprtje elektrarne zaradi nacionalnih energetskih-gospodarskih razlogov ni mogoče, močno pa je prisotno tudi stališče, da naj jedrska elektrarna deluje v okviru svoje tehnološke življenjske dobe. Na drugi strani pa ob spoznanju o potrebi po gradnji odlagališča NSRO, kar se izrazi še posebej skozi načelna stališča prebivalcev Posavja, med ljudmi prevladuje absolutno odklonilen odnos do možnosti gradnje odlagališča v neposrednem bivalnem okolju in močno prevladujoč negativen odnos do možnosti gradnje odlagališča kjer koli v Sloveniji.

Na osnovi rezultatov raziskav in opravljenih analiz lahko sklepamo, da v danih gospodarsko-energetskih razmerah javno mnenje ne bo temeljni vzvod za predčasno zapiranje jedrske elektrarne Krško. Hkrati pa je očitno, da bosta nacionalno javno mnenje in še posebej regionalno javno mnenje težko premostljivi oviri pri uresničevanju zamisli o določitvi lokacije in gradnji odlagališča za nizko- in srednjeradioaktivne odpadke. Tako celo med anketiranci iz Posavja in še posebej iz Krškega, ki sicer ne poudarjajo jedrske elektrarne kot glavnega ekološkega problema, ki se zdijo celo nekaj bolj obveščeni kot v povprečju, ki izražajo sorazmerno visoko stopnjo zaupanja v strokovnjake v jedrski elektrarni, ki uvidevajo potrebo po gradnji odlagališča NSRO, vendarle prevladuje načelno odklonilen odnos do gradnje takšnega odlagališča ne le v njihovem domačem okolju, ampak kjer koli v Sloveniji. Pri tem je jasno, da je takšna odločitev povsem v neskladju z njihovimi regionalnimi interesi. Podoba o oblikovanju oz. spreminjanju stališč do jedrske elektrarne in radioaktivnih odpadkov, kakršno razkriva regionalna posavska raziskava, torej še dodatno nakazuje zapletenost vlog in nalog, ki stoje pred legitimnimi nosilci slovenske razvojne ekonomske in energetske politike v zvezi z nadaljnjo usodo jedrske elektrarne ter gradnjo odlagališč NSRO.

Boljša obveščenost ljudi o bistvu jedrske tehnologije in še posebej o tveganjih in nevarnostih v zvezi s skladiščenjem nizko- in srednjeradioaktivnih odpadkov ter sporazum med političnimi strankami o načinu reševanja problematike jedrske energije v Sloveniji pa sta mostišči v smeri racionalnega reševanja problema.

VIRI:

- (1) N. Toš, C. Trampuž: Stališča Slovencev o razvoju elektroenergetskega sistema, FSPN – CJMMK, Ljubljana 1984, 222 str.
- (2) N. Toš in soavtorji: Slovensko javno mnenje 1987, Delavska enotnost, Ljubljana, 1987, 104 str.
- (3) Skupina avtorjev: Ekološka sondaža in raziskava tiska, FSPN, CJMMK, Ljubljana 1990, 187 str.
- 3.1 Gantar, P.: Stališča anketirancev do izgradnje skladišča NSRO

- 3.2. Kos, D.: Odnos javnosti do dosedanje energetske politike
- 3.3. Malnar, B.: Ekološka zavest Slovencev
- 3.4. Kos, D.: Spreminjanje ekološke zavesti in vidiki ekološke mobilizacije
- 3.5. Toš, N.: »Ekološka zavest Jugoslovanov«
- (4) Skupina avtorjev: Jugoslavija na kriznoj prekretnici, Institut društvenih nauka Beograd, 1991, str. 335
- (5) Skupina avtorjev: Stališča občanov o razvojni problematiki Posavja, FDV, CJMMK, Ljubljana, 1992, 101 str.
- 5.1. Kos, D.: Splošni družbeno razvojni vidiki in ekološka zavest
- 5.2. Kurdija, S.: Kaj menijo tipične populacije o jedrski energiji in nuklearni Krško
- 5.3. Gantar, P.: Stališča anketirancev o lokaciji in izgradnji skladišča nizko in srednje radioaktivnih odpadkov.
- (6) Toš, N.: Stališča o delovanju oz. zaprtju Jedrske elektrarne Krško in o referendumu (poročilo), FDV, CJMMK, Ljubljana 1992, 8 str.

ZDRAVKO MLINAR*

Sociolog, humanist in svetovljan: Rudi Supek (1913–1993)

2. januarja t. l. je v osemdesetem letu svojega življenja umrl eden od utemeljiteljev sociologije v nekdanji Jugoslaviji (po drugi svetovni vojni) Rudi Supek. Njegova profesionalna dejavnost se je začela in končala v Zagrebu, njen pomen pa daleč presega lokalne in nacionalne okvire, saj je bil zavzet intelektualec evropskega in svetovnega pomena. Širina njegovih vsebinskih zanimanj, tako kot je značilno za izjemne osebnosti, onemogoča, da bi ga opredelili kot specialista za prav določeno (sub)disciplinarno področje. Študiral je najprej filozofijo (v Zagrebu) in nato še psihologijo (v Parizu, na Sorboni). Oboje je močno vplivalo na njegovo razumevanje sociologije. V okviru psihologije se je (od prve zaposlitve, ko je deloval kot klinični psiholog v Parizu) usmeril k socialni psihologiji in tudi k metodologiji empiričnega raziskovanja. Filozofija pa mu je dajala podlago za teoretsko širino in usmeritev k sintezi. V stičišču obojega pa so bila vprašanja o emancipaciji človekove osebnosti ter protislovnost razmerij med človekom in družbenim sistemom.

V tem smislu je razumljivo, da je bil Supek eden prvih kritikov dogmatskih stališč, ki so uradne veljave sovjetske in jugoslovanske sociologije oz. »zgodovinskega materializma«. Kot izrazito nekonformistična in uporniška osebnost se je spopadal s totalitarizmom v kontekstu prejšnjega političnega sistema. Temu je sledilo dvojje: po eni strani so mu zapirali pota za nastopanje v širši javnosti, po drugi strani pa je s tem še bolj izstopal in si pridobil še širšo podporo družboslovcev, ki so se pridruževali njegovim pobudam, pa bodisi da je šlo za revijo Praxis, za Korčulansko poletno šolo, za študijsko skupino Človek in sistem idr. Tako je spodbujal dialog in postal sogovornik številnih najuglednejših zavzetih mislecev – humanistov v zadnjih desetletjih. Šele v tem kontekstu je mogoče razumeti, da je v mednarodnem merilu dobil visoka priznanja tako za svoje znanstveno delovanje (npr. častni doktorat univerze v Uppsali ob njeni 500-letnici, 1977 l.) kot tudi za njegovo širšo angažiranost (vključil se je v francosko odporniško gibanje, dobil je najvišje priznanje francoske vlade legijo časti idr.).

Na ožjem profesionalnem področju izstopa kot ustanovitelj sociološkega študija na Filozofski fakulteti v Zagrebu (1963), kjer je bil profesor vse do svoje upokojitve pred desetimi leti. S tem se uvršča med pionirje – obnovitelje sociologije v jugoslovanskem merilu po drugi svetovni vojni, med katere štejemo tudi profesorje – Jožeta Goričarja iz Ljubljane, Radomirja Lukića iz Beograda ter Anteja Fiamenga in Olega Mandića, tudi iz Zagreba. Bil je eden od ustanoviteljev in glavnih urednikov revije Sociologija, ki je s svojim podnaslovom – Revija za soci-

* Akademik, dr. Zdravko Mlinar, profesor na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

ologijo, socialno psihologijo in socialno antropologijo zelo značilno izrazila prav usmeritev, ki jo je želel uveljavljati prof. Supek. Podobno vlogo je imel pri nastanku Revije za sociologijo, v Zagrebu. Osnovel in urejal je Sociološko hrestomatijo, pri kateri je izšlo več knjig pri Matici Hrvatski. Objavil je več kot dvajset knjig (tekst z naslovom *Modernizem in postmodernizem* je končal le nekaj tednov pred svojo smrtjo). Med njimi so izvirne teoretske študije, empirične raziskave (npr. stališč mladine na delovnih akcijah), učbeniki (npr. *Sociologija* – za srednje šole, ki je doživela veliko izdaj, prevedena pa je bila tudi v slovenščino in italijanščino; nadalje *Preučevanje javnega mnenja* idr.), tu je še delo, ki se posveča teoretsko-metodološki utemeljenosti profesionalne dejavnosti sociologov; posegal je tudi v tematiko, ki neposredno ali posredno zadeva urbano sociologijo (npr. *Mesto po meri človeka*; pri tem pa je značilno, da je to delo podnaslovljeno: »z vidika kulturne antropologije«). Med popularnejše, hkrati pa dosti odmevne študije lahko štejemo knjigo *Ta edini svet*, s katero je vplival na vključevanje sociologov v proučevanja ekološke problematike (ravno v Zagrebu se danes uveljavlja živahna sociološka dejavnost na tem področju). Ne kaže pa spregledati, da je dosti svoje energije posvečal tudi razpravam in študijam o samoupravljanju, delavski kontroli in industrijski demokraciji, kar je privedlo tudi do ustanovitve posebnega raziskovalnega komiteja za to področje v Mednarodnem sociološkem združenju.

Rudi Supek je bil na številne načine povezan tudi s sociologi in sociološkim delovanjem v Sloveniji. Bil je mentor slovenskim doktorandom, soudeleženec številnih razprav, predavatelj, ki smo ga občasno vabili na FSPN idr. Osebo sem ga spoznal že na prvem podiplomskem študiju sociologije v Jugoslaviji, ki je bil organiziran (1958–1960) na Institutu za družbene znanosti v Beogradu, kjer je predaval socialno psihologijo. Dobro desetletje kasneje sva se znašla v nekoliko presenetljivih vlogah, ko sem ob koncu svojega mandata kot predsednik Jugoslovanskega združenja za sociologijo (na srečanju jugoslovanskih sociologov v Portorožu 1972) to vlogo prepustil svojemu nekdanjemu profesorju. Vendar so sledila »svinčena« sedemdeseta leta in kriza ter razkroj jugoslovanske družbe in sociologije tudi v osemdesetih letih.

Srečevali smo se še v študijski skupini *Človek in sistem*, ki jo je Rudi Supek organiziral skupaj s prof. Eugenom Pusićem. Ko sem se ob dvajsetletnici (1984) ustanovitve odseka za sociologijo v Zagrebu udeležil znanstvenega srečanja Protislovja in razvojni problemi jugoslovanske družbe (gl. zbornik s tem naslovom, Globus, 1986; posvečen R.S.), je šlo hkrati za jubilej sedemdesetletnice prof. Supka. Ob tem naj še omenim, da smo v majhni skupini skupaj z Inkelesom, Pusićem in drugimi v organizaciji Smithsonian Institute v Dubrovniku razpravljali o temi *Emerging Transnational Networks*, pri čemer so izstopala vprašanja, ki so kasneje vse bolj pridobivala pomen. Hkrati s tem pa mi prihaja na misel, da sta me že pred več kot dvema desetletjema zelo vzemirala njegova pobuda in razprava o evropski integraciji (v reviji *Naše teme*), kar je tedaj povsem odstopalo od uradnega državnega in ideološkega ekskluzivizma.

Znano mi je bilo, da je že pred leti imel težave z zdravjem. Ko pa sem ga 23. septembra lani povsem po naključju srečal skupaj z njegovo ženo v Katoru pri Umagu – in to je bilo moje zadnje srečanje z njim – je bil ves prerojen in pomlajen. Ob tej priložnosti mi je – tako kot včasih – z neizmerno energijo in vnemo pripovedoval o svoji zadnji knjigi (*Modernizem in postmodernizem*) in dogovorila sva se, da nam jo bo prišel predstaviti tudi v Ljubljano. Tega dogovora osebno

ne bo mogel uresničiti; njegova knjiga, ki je še zadnji prispevek k njegovi bogati sociološki zapuščini pa spet načenja aktualno, času primerno temo in jo kot tako z zanimanjem pričakujemo. S svojimi deli tako še nadalje ostaja z nami.

RUDI SUPEK

Sveta pravica do obrambe svojega prepričanja*

Rudija Supka, doyena hrvaške in jugoslovanske sociološke misli, ustanovitelja Katedre za sociologijo v Zagrebu, avtorja številnih knjig, ob katerih so se oblikovale generacije študentov, že dolgo ni v javnosti, čeprav je pred kratkim izšla druga izdaja njegove študije Družbeni predsodki in nacionalizem. Knjigo bodo verjetno prebrali le maloštevilni. Morda bo doživela ostro »strokovno« kritiko, ker »ni primerna za ta trenutek«. A profesorja Supka to ne vznemirja več. Nič bolje se mu ni godilo niti v prejšnjem režimu. Na Tuškancu, v samotnem miru končuje svoje življenjsko delo o fundamentalni antropologiji. Zraven bere nedavno objavljeni dnevnik Luisa Althusserja in rad razpravlja o tem, zakaj je znameniti francoski filozof v trenutku duševne zmedenosti ubil svojo ženo, »ki jo je imel zelo rad«. Profesor Supek je na Sorboni doktoriral iz psihologije.

Bil je udeleženec francoskega uporniškega gibanja, taboriščnik in član osvobodilnega komiteja v Buchenwaldu, nosilec francoske legije časti in najvišjega odlikovanja za zasluge v znanosti in umetnosti. Ko sem odhajala na razgovor, sem se nečesa spomnila: pred desetimi leti je profesor Supek na zagrebški predstavitvi knjige Igorja Torkarja o dachavskih procesih – enega od ključnih del za rušenje tabujev in za odpiranje demokratičnih procesov v nekdanji Jugoslaviji – pripovedoval, zakaj po vrnitvi iz Francije 1950. leta ni vstopil v partijo: ni hotel postati član stranke, ki ima oblast v enopartijskem sistemu. Tak je ostal do konca.

Vprašanje: Profesor, ali bi zdaj ko »imamo demokracijo«, kot državljan stopili v kakšno stranko in tako zadovoljili svoje interese kot »homo politicus«?

R. Supek: Pri nas se vse politične stranke izrekajo za demokracijo, ker nas obkroža evropska demokracija in ker je to »imperativ« moderne sveta. Toda pod demokracijo se očitno razume vse mogoče, tudi takšne stvari, ki so z njo

* Povzeto po Slobodni Dalmaciji, 5. avgusta 1992.

v ostrem nasprotju. Da se ta pojem lahko tudi zlorabi, je bilo že velikokrat dokazano. Italijanski liberal in teoretik demokracije Giovanni Sartori opozarja na sprevrženost, v kateri se narod razlaga kot entiteta, višja celota, v kateri so posamezniki samo deli in se morajo nujno podrežati »volji naroda«. S tem je posamezniku-državljanu odvzeta suverenost in samostojnost, kakršno je razglašala že francoska revolucija in jo je potrdila Deklaracija o pravicah človeka in državljana leta 1789. Pa že pred francosko revolucijo je angleški filozof Hobbes rekel, da se sodobni človek ne sme podrežati niti nebeški niti posvetni hierarhiji.

Vprašanje: Teoretiki nacionalne demokracije bi vam verjetno odgovorili, da je bilo najprej treba »emancipirati nacijo«, ustvariti nacionalno državo, potem pa bomo že (spet tisto potem...) uvedli tudi pravice državljanov. Razen tega je bila vojna...

R. Supek: Da tudi potem ko smo dosegli neodvisnost in nacionalno suverenost, še niso ustvarjene demokratične razmere, je samo do neke mere kriva vojna. Ker so ves proces osamosvajanja vodili »v imenu naroda« in ob pomoči nacionalistične ideologije, je to, kar se dogaja, najboljši dokaz, da hipostaziranje naroda kot organske celote nujno vodi v geslo »en narod, ena stranka, en vodja«, politično pa se izraža v avtoritarni državi in v nedemokratičnem parlamentu, v katerem lahko večina s silo in preglasovanjem podjarmi manjšine – politične, nacionalne, verske, spolne, kakršne koli – in državljana posameznika. Prava demokracija temelji na predstavniškem načelu »omejene večine«, to je na oblasti takšne večine, ki strogo spoštuje – in je z institucionalnimi mehanizmi prisiljena, da jih spoštuje – pravica manjšin in posameznikov. V demokraciji mora imeti človek možnost, da brani svoje prepričanje, ne glede na okoliščine in ne glede na to, kdo mu je nasprotnik. Do konca! Samo na ta način ostane avtentična osebnost. Dokler to ni mogoče, tudi našega položaja ne moremo imeti za demokratičnega.

Vprašanje: Kaj je največja konstitutivna pomanjkljivost naše »mlade demokracije«? Po določeni liberalizaciji nekdanjega sistema smo vsi nekako verjeli, da bo dovolj, če tudi formalno vzpostavimo večstrankarski parlamentarizem, pa bomo zares začeli živeti demokratično.

R. Supek: Demokracija ne živi samo od pravice do združevanja v politične stranke, temveč je nujno potrebno tudi svobodno oblikovanje javnega mnenja. In to svobodno šolanega javnega mnenja, brez vpliva ideologij in religije. Zato je evropska demokracija s francosko revolucijo, brž ko je razglasila človekove pravice, uvedla tudi obvezno šolanje za vse državljane. V tej bistveni točki še nimamo svobodnega javnega mnenja, čeprav se je že razširilo. Prav gotovo pa nimamo izobrazbe za demokracijo, ki zahteva tudi drugačno demokratično izkušnjo.

Vprašanje: Ali bomo morali na kratkih tečajih zgoščene zgodovine nadomestiti vseh dvesto let izkušenj evropskega kapitalizma in demokracije?

R. Supek: Ne bi smeli. Prav zato ker te izkušnje že obstajajo in nekatere so bile že vgrajene v prejšnji sistem, kakor koli je že bil nedemokratičen in avtoritaren. Ljudje se pri nas zdaj organizirajo ob programih, ki spadajo v 19. stoletje. Niti sledu ni o tistih za 21. stoletje, ki se zdaj že začrtujejo. Toliko se govori o svobodnem podjetništvu, a kapitalizma kot svobodnega podjetništva v Spencerjevem ali

Millovem pomenu sploh ni več! Liberalni kapitalizem je povsod omejen s socialnimi pravicami proizvajalcev. V Nemčiji, Franciji, na Švedskem, v vseh zahodnih državah je participacija delavcev, nemški »Mittbestimmung«, francoski Cogestion, angleški Selfmanagement oziroma soodločanje, ustavno urejena pravica proizvajalcev. To ni več vprašanje kolektivnih pogodb, o katerih se pri nas toliko govori, mi se še učimo sindikalnega organiziranja za vprašanja kolektivnih pogodb, kar je bila glavna tema ustanavljanja sindikatov v Angliji pred 150 leti. Pravice človeka kot proizvajalca so bile v minuli predvolilni kampanji komaj kdaj postavljene na dnevni red.

Vprašanje: Pomanjkanje demokratične tradicije je že dolgo znano dejstvo, pa vendar preseneča tolikšno pomanjkanje demokratične kulture: oportunizem in konformizem ne le povprečnih ljudi, temveč tudi intelektualcev in vidnih osebnosti, prostovoljni množični prenos iz Kardeljevega »monopartijskega pluralizma« v hrvaški »večstrankarski monizem«.

R. Supek: S padcem totalitarnih psevdosocialističnih sistemov je nastal dvojni, idejni in izobraževalni vakuum. Prvi zaradi razblinjanja njihove ideologije, drugi pa zaradi splošne dezideologizacije, ki velja za vse sodobne razvite družbe. Povsod na Zahodu opuščajo stare tradicionalne ideologije in to je zajelo tudi nas; sočasno pa so stopnjevane klasične ideologije nacionalizma in mita o »državnih mejah«. Če so te meje napadene, ima seveda vsak pravico, da jih brani. Vendar se bojim, da se je ta mit »svobodne in neodvisne države« udejanil že pred vojno. Okrog tega mita je potekala tudi prejšnja predvolilna kampanja. In vendar nobena »državna meja« ne bo ustavila onesnaženja, ki prihaja z Zahoda in uničuje naše največje bogastvo, naše gozdove, Gorski Kotar in Sljeme. Kot tudi ne bo ustavila kemikalij, ki zastrupljajo naše morje. Govori se o razvoju »elitnega turizma« v času, ko Evropejci s ceneniimi čarterskimi poleti množično odhajajo na še čista pacifiška kopališča. Mit o državnih mejah dokončno tone v drugi plan svetovne geopolitike. Nastali ideološki vakuum so pri nas zapolnili ideologi 19. stoletja – država, nacija, meje – in »osvojili« množice ter ponovno podredili posameznike kolektivnemu konformizmu, razglašeni »volji naroda«.

Vprašanje: Mitologija države in nacije pa vendar ne bi nikoli tako močno zaživel, ko ne bi bilo realne podlage, v najmanjši meri vsaj »nevarnosti z Vzhoda« v podobi Miloševićevega režima?

R. Supek: Verjetno, a govorim o poudarkih, potenciranih in uporabljenih za politične ambicije. Sociolog Daniel Bell je po naročilu ameriške vlade izdelal študijo o razvoju ZDA do 2013. leta in ugotovil, da je sodobna država postala hkrati »premajhna in prevelika«. Premajhna zato, ker se vsi razvojni procesi, od proizvodnje in trgovine, do komunikacije in kulture, razvijajo čez njene meje in zato postaja regulativna vloga države v nacionalnih okvirih vse manjša. Po drugi strani pa je država postala prevelika, ker se konkretni problemi ljudi – kmetov in meščanov, prebivalcev večjih ali manjših naselij – rešujejo lokalno ali v regijah, kjer se vsi svetovni procesi zgoščajo v eni ali več točkah. Sodobna država je prisiljena na regionalno, kontinentalno in planetarno urejanje.

Vprašanje: Pri nas je skoraj edina vidna oblika politizacije strankarstvo. To je do neke mere razumljivo zaradi strankarske »neizživetosti« tako ljudstva kot

potencialnih političnih voditeljev. Strankarska politizacija je nujno zelo ideologizirana. Vi pa opozarjate na svetovni trend dezideologizacije.

R. Supek: Trend dezideologizacije se v svetu širi čez vse meje, postaja del mentalitete sodobnega človeka. Tega zanima njegovo vsakdanje življenje, materialna in kulturna identiteta tega življenja. Zato se pojavljajo nove oblike političnega organiziranja ob praktičnih interesih: ob ekologiji, šolanju, pravicah manjših vseh vrst, ob negovanju človeških odnosov in lastnih kulturnih in duhovnih potreb, ob regionalnih in komunalnih interesih in potrebah. V klasičnih strankarskih oblikah politizacije pa se pojavlja vedno več abstinence. Značilno je, da celo v Franciji vse tradicionalne stranke, leve in desne, izgubljajo glasove. Nekoliko raste skrajna desnica, vendar pa so se prvič s 14% pojavili zeleni, ki tam prej, v primerjavi z Nemčijo, niso imeli nikakršnega vpliva. Ker so Francozi realistični in nimajo tako kot Nemci sentimentalnega odnosa do narave, pa tudi ekološka situacija je v Franciji boljša kot v Nemčiji, kjer bi se Lorellai, če bi danes skočila v Ren, zadušila v katranu in strupih. V Franciji je narava veliko bolj ohranjena. Ekološko gibanje kot nova oblika političnega združevanja pa se tudi tu vendarle krepi.

Vprašanje: Lahko bi rekli, da je bil tudi nacionalizem v nekem trenutku »regionalna potreba«, zlasti v procesu rušenja sovjetskega komunističnega bloka.

R. Supek: Nacionalizem je postal prevladujoč zato, ker niti meščanska niti psevdoproletarska družba nista uspeli preseči tradicionalne organizacije in strukture teh družb, vezanih na cerkev in družino. V tem pa je jedro latentnega nacionalizma. Iz iste strukture vleče svoje idejne in socialne korenine tudi cerkev. Zato gre cerkev, čeprav je to univerzalna organizacija, ki razglša ljubezen med vsemi ljudmi, pogosto z roko v roko z ekstremnim nacionalizmom, in ne priznava univerzalnosti državljana. V nacionalizmu je državljan kot neodvisna in avtonomna osebnost psihološko, če ne tudi socialno, toliko utesnjen, da se zelo težko osvobaja. Toda ta nacionalistična gibanja ne trajajo dolgo. Nacionalizem in tradicionalizem Lecha Walense, ki je bil zelo tipičen za Poljsko, je že prišel v krizo. Spoznali so, da se s tem ne more naprej.

Vprašanje: Kako bi pojasnili, da so se srbskemu nacionalsocializmu pridružili tudi nekateri izpričani antitradicionalisti in demokratični socialisti. Mislim seveda na vaše nekdanje somišljenike in prijatelje, predvsem Mihajla Markovića...

R. Supek: Od vse te skupine mislim, da sta vendar samo dva nacionalista. Ne bom omenjal imen. Eden ali dva sta ostala ambivalentna, drugi pa sploh niso spremenili svojega prejšnjega stališča. Težko je presoјati, kaj se s posamezniki dogaja v takšnih situacijah. Tipično pa je, da je padec sovjetskega sistema od vseh na svetu najmanj začudil in vznemiril marksiste, tiste, ki so dejansko razumeli Marxove spise. Vedeli so namreč, da je bil to etatistični, torej antisocialistični režim. Človek, ki dosledno misli demokratično, vidi nevarnost v etatizmu oziroma totalitarizmu, v popolni oblasti države nad družbo in državljanom, pa naj bo v imenu boljševizma ali skrajnega nacionalizma. Mussolini je še pred Stalinom pisal: »Liberalizem je zanikal državo v interesu posameznika; fašizem ponovno potrjuje državo kot edino realnost posameznika«.

Vprašanje: Prvi ste v naše teoretično okolje že 1973. leta s knjigo *Ta edina zemlja* uvedli ekologijo. Tedaj je bilo to zlasti v rigidnih levičarskih krogih ocenjeno kot davek modnim trendom. V čem je epohalna vrednost ekološke misli?

R. Supek: Walter Lippmann, ameriški novinar, ki niti ni bil hegeljanec, bil pa je odličen poznavalec zgodovine, je zatrdil, da se zgodovinska nasprotja ne razrešujejo, temveč se presegajo. Glavni spopad v naši civilizaciji od 8. do 15. stoletja je bil spopad med islamom in krščanstvom, križarske vojne in podobno. Ali je razrešen? Ni. Toda prišlo je do odkritja novega sveta in zgodovina se je začela premikati v popolnoma drugo smer. Ali je razrešen antagonizem med ortodoksnim katoličanstvom z Loyolo in jezuiti ter med Luthrovo reformacijo? Tudi to so bile zelo krvave in okrutne vojne. Poglejte samo slike Hieronima Bosha – mučenje, poboji, okrutni, kot to zdaj. Konflikt ni razrešen, temveč je prišlo nekaj novega – kot pravi Max Weber – kapitalizem. Eni in drugi so vstopili v novo ideologijo. Lippmann pravi, da se verjetno tudi spopad med kapitalizmom in socializmom ne bo razrešil, temveč bo prišlo nekaj tretjega. Ni rekel, kaj bo to, ker tega verjetno še ni mogel domnevati.

Vprašanje: Za vas je to ekološki pogled na svet v najširšem smislu?

R. Supek: Da, zame je to ekologija. Vedno navajam primer ameriškega senata, kjer so »zeleni« 1990. leta premagali ameriško avtomobilsko industrijo. Sprejet je bil »zakon o čistem zraku« (Act for pure air), ki bo Ameriko stal trideset milijard dolarjev letno. In to v Ameriki, kjer sploh ni gibanja zelenih, kjer obstajajo samo republikanci in demokrati, senat pa je znan po svoji konservativnosti. Ta dogodek napoveduje novo razdobje, ki ga je potrdila tudi svetovna konferenca v Riu de Janeiru, kjer so najbolj razvite države ponudile sto dvajset tisoč milijard dolarjev letno za reševanje ekoloških problemov. A to je šele začetek. Ekologije pri nas v političnem smislu prav tako ni. Samo en človek v dosedanjem Saboru zaznava te probleme, dr. Nikola Visković. Upam pa, da se mu bodo pridružili ljudje s podobnimi pogledi, ki ne nasedajo agitacijam iz prejšnjega stoletja.

Vprašanje: Ali se včasih počutite podobno tistemu, kar Frederic Jameson imenuje z vanishing mediator, mediator, ki izginja in kot nekdo, ki je s svojimi idejami sprožil procese, nato pa je realnost šla v drugo smer?

R. Supek: Nisem s tem obremenjen, niti frustriran. Moj življenjski credo je, da se človek ne sme bati osamljenosti. Rad imam epitaf na Kierkegaardovem grobu: »Bil je individuum«. Če v življenju najdete dva, tri ljudi, s katerimi se lahko pogovarjate in ki jih imate radi, ste dosegli svoj življenjski cilj.

Spraševala je Vesna Kesić.

Ključ za razumevanje moderne

(Predgovor k drugi izdaji psihologije modernistične kritike)

Minilo je štirideset let od takrat, ko je bilo to besedilo 1952. leta objavljeno v izdaji Matice Hrvatske. Isto leto sem na Sorboni zagovarjal doktorsko disertacijo z naslovom *Afekti in imaginacija pred komisijo*, ki ji je predsedoval Jean Piaget. Ta tekst je pravzaprav tretji del te disertacije. Prvi del sem objavil veliko kasneje v knjigi Mašta (Liber 1979), kot drugi del disertacije pod naslovom *Fenomenologija zaznavanja*. Tretjega dela, ki se ukvarja z genezo odnosov med čustvenostjo in domišljijo, nisem nikoli objavil. Vendar pa sem prav to problematiko kasneje največkrat proučeval in jo objavljaj kot raziskovalna dela o hipnagogičnih slikah (objavljeno v tretjem delu Mašte), o idejno-afektivni ekspanziji v obliki »indeksa socialne ekspanzije« (v knjigi *Omladina na putu bratstva*) in o sinestezijah v knjigi *Dijete i kreativnost*. Tako sem v posebnih raziskovalnih delih dobil potrditev za tiste ugotovitve, ki so se mi ponujale že v analizi samega umetniškega ustvarjanja v modernistični umetnosti. Na ta način sem odstranil napake iz svoje disertacije in sem zaokrožil analitično in sintetično raziskovanje modernizma v tistem delu, ki je povezan z razvojem poezije, glasbe in slikarstva.

Tako tudi to delo ostaja fragmentarno, čeprav zajema cel cikel v razvoju modernistične poezije, ker se senzibilnost modernega človeka izraža na enak način v poeziji kot v glasbi in slikarstvu v primerjavi s prozo, za katero je J. P. Sartre pravilno opazil, da se razvija po zakonitostih, ki jo ločujejo od poezije. Ker sta mi bila slikarstvo in glasba bolj znana kot poezija, sem se odločil, da svoje raziskovanje namenim poeziji. Povezanost poezije z glasbo in slikarstvom sem pokazal v nekem članku o Debussyjevi operi *Peleas in Melisanda* v *Muzički reviji* že 1950. leta.

Že te pripombe kažejo na to, da je besedilo o modernistični poeziji pisano z metodološkega stališča, ki je danes postalo dobro znano, zlasti po delih Michela Foucaulta. To namreč, da zgodovinska analiza ni dovolj in ne pripelje do resnice o nekem dogajanju, ki ostaja pretrgano, brez notranje vzročnosti in nekega splošnega načela, ki mu daje enotnost. Moderna kritika historicizma zahteva takrat, kadar gre za zapletene družbeno kulturne pojave, dopolnitev z genealoško analizo (v duhu Nietzschejeve Genealogije morale), ker »genealogija raziskuje, kako se diskurzi oblikujejo, zakaj se pojavljajo in spet izginjajo in sledijo genezi zgodovinsko variabilnih pogojev veljavnosti, vse do institucionalnih temeljev. Medtem ko arheologija uporablja slog učene neprisiljenosti, se genealogija priklanja »srečnemu pozitivizmu«. Toda če bi arheologija morala postopati učeno, genealogija pa nedolžno pozitivistično, bi bil rešen metodični paradoks znanosti, ki piše zgodovino humanističnih znanosti z namenom, da radikalno kritizira um.«¹

Večina avtorjev, ki je kritična do »zgodovinskega diskurza«, se zadovoljuje s tem, da ugotovi njegovo genealoško pogojenost in določenost ter daje temu trdnjejšo ali relativnejšo oznako. Žal pa se hkrati ne potrudijo, da bi točneje določili naravo te genealoške pogojenosti. In to je njihova največja slabost. Kajti

¹ J. Habermas, *Filozofski diskurs moderne*, Globus, Zagreb 1988, str. 236.

jasno je, da je od tega odvisna tudi narava samega zgodovinskega diskurza, narava njegove kontinuitete ali diskontinuitete in celovitosti ali razpršenosti, urejenosti ali neurejenosti, skratka tisto, kar tvori neko racionalno konsistentnost dogajanja. Pri modernih strukturalistih, kot je Claude Levi-Strauss, deluje genealoški dejavnik kot kantovski transcendentni subjekt, ker se vse zgodovinske spremembe lahko skrčijo na delovanje iste globalne strukture. V našem primeru je narava tega »transcendentnega subjekta« veliko bolj zapletena, v največjem delu iracionalna, izpostavljena spremembam, čeprav mnogo bolj počasnim kot zgodovinski cikli, tako da se v starejših razlagah lahko govori o odnosu zgodovine in človeške narave, o neki trdni antropološki podlagi. To je razlog, da smo v našem delu največ pozornosti posvetili prav temu genealoškemu dejavniku v njegovi ontogenetični in funkcionalno-strukturalni naravi. Temu sta bili namenjeni dve tretjini raziskovanja, modernistična poezija pa je bila samo zgodovinsko-kulturni primer, kako ti dejavniki vplivajo na umetniško izražanje. Pri branju tega besedila bralec ne bo opazil, na kakšen način je bil genealoški dejavnik vključen v analizo zgodovinskega besedila; a če bi ga poskušal interpretirati oziroma če bi uporabil kakršen koli hermenevitični postopek, bi se moral prej seznaniti z genealoško analizo.

Moderna je bila rojena med leti 1775 in 1825, ko se je kartezijanski racionalizem z moderno znanostjo in z njeno tehnično uporabo vsilil kot najvišji razsodnik o resnici in človeški praksi, tako da je celo krščanski filozof Renan lahko rekel: »Organizirati znanstveno človeštvo, to je zadnja beseda moderne znanosti, to je njena pogumna in zakonita zahteva. Vidim še dalje . . . , potem ko je razum organiziral človeštvo, bo organiziral tudi Boga«. Potem ko je Hobbes postavil pod vprašaj nebeško zemeljsko hierarhijo, teokratizem in monarhizem (Krlježa bo v tem duhu vzdihnil »Oh preklete laži neba in domovine . . .«, da bi se s francosko revolucijo vzpostavila suverenost človeka-državljana, bo prišlo pod vplivom razsvetljenstva do sekularizacije družbe, do laičnega in splošnega izobraževanja, do splošnih in enakih pravic za vse ljudi, do prodora individualizma. Rojstvo meščanske demokracije bo spremljal prometejski duh osamosvojenega in samozvestnega državljana, kot človeka, ki je svojo življenjsko usodo vzel v svoje roke, potem ko je »Bog umrl«. Zato Götthejev Prometej govori bogovom:

»A pustiti mi moraš mojo zemljo
in kolibo, ki je nisi zgradil ti,
in moje ognjišče,
katerega žar mi zavidaš.«

Meščanska revolucija je združila nacijo, ne samo z uvajanjem enakih pravic, temveč tudi z enakimi možnostmi šolanja, z združevanjem splošnih mer (uteži, dolžinskih mer), pa tudi z ustanavljanjem države, ki je od začetka ostala sporna v meščanski družbi: za ene samo nujno zlo, za druge organizator gospodarskega in družbenega življenja kot izraz »zmage duha« v Heglovem smislu. Z Lockom in Adamom Smithom bo moderni duh postavil človeško delo in človeka proizvajalca kot nosilca vrednosti, najprej ekonomskih, potem pa tudi družbenih, v središče družbene organizacije, za katero bo Saint-Simon zahteval, da »vladavino nad ljudmi zamenja upravljanje s stvarmi«, čeprav se to »upravljanje s stvarmi« ni moglo izogniti določeni birokratizaciji in tehnokratizaciji družbe, torej ustvarjanju neenakopravnosti med ljudmi, kar sta hotela odpraviti anarhizem in socializem. Ali ni liberalni teoretik meščanske demokracije Alexis de Tocqueville opredelil socializma kot »stalno strast do enakosti«?!

Človeku državljanu je bilo zaupano, da samostojno in suvereno rešuje različna protislovja, ki jih je meščanska družba nosila v sebi od vsega začetka, predvsem tista med svobodo in enakostjo, kar je imel Proudhon za nerešljivo, kar pa je posebej označevalo položaj kulture in kulturnega ustvarjanja. Kultura ni nikakršna »nadgradnja nad družbeno bazo«, temveč je aktiven odnos človeka do družbenega okolja. Človek, ki si je vzel pravico, da »kritizira vse obstoječe«, je kmalu spoznal, da ideja stalnega napredka, materialnega in moralnega, začenja resno »škripati« in povzroča nezaželene posledice, o čemer so pričale številne družbene napetosti in revolucije skozi vse 19. stoletje. Za umetnost je bilo najustreznejše, da se pred pojavi družbenega egoizma in nasilja zavaruje tako, da se obrne sama vase, da zanika obstoječo družbo kot tako s pomočjo anarhizma ali nihilizma. To zanižanje bo označevalo duh modernizma in subjektivne občutljivosti, kar bo prišlo do izraza prav v poeziji z romantičnim uporom in s simbolizmom. Zahteva Rimbauda, da bo »absolutno moderen«, bo hkrati pomenila, da bo absolutno nekonformističen. Če je v zgodovinskem nizu dogodkov moderna pomenila neko določeno razdobje, ki v znanosti in tehnologiji še vedno traja, tedaj je modernizem v poeziji pomenil krajše razdobje znotraj same moderne, njen fragment, začet z romantičnim in končan z nadrealističnim uporom. Simbolistično umirjanje je bilo samo navidezno vzpostavljanje nekega ravnotežja, ki ga je ekspresionizem hitro in radikalno prekinil.

Zgodovinarji modernistične poezije (M. Raymond, H. Mondor, J. M. Domenach in A. Thibaudet) določajo njen začetek z Baudelairo in Gerard de Nervalom, torej s simbolisti, in ne vidijo, da pomeni simbolizem že reakcijo na predhodno stanje v pesniški občutljivosti, od katere je organsko odvisen, na katero predstavlja reakcijo in nadaljevanje. Razlog za to je, da se ravna le po kulturno zgodovinskih razlogih, povezanih s spremembami v slogu izražanja, ne vidijo pa globljih genealoških razlogov za take spremembe, kajti očitno je, da morajo biti spremembe v slogu pogojene z nekimi psihološkimi in fiziološkimi, kot bi rekel Nietzsche, spremembami v človeški občutljivosti. Modernistična poezija namreč izhaja iz skupne romantične zibelke modernizma, iz romantičnega upora. S tem se modernizem poezije ločuje od moderne kot svoje nadrejene celote. Romantični upor se usmerja k samemu subjektu v svetu, ki ga je on ustvaril in od katerega se skuša ločiti, se mu postaviti po robu, usmeriti se na tisto, kar ta svet omogoča in kot obliko racionalizacije in institucionalizacije odkriva lastno prevaro, neresnico in laž. Gre za odkrit upor proti novo ustvarjenemu svetu, s tem da popolnoma zdvomi o njem in se vrača na ono, iz česar je izšel – v lastno sodelovanje v njem in v lastno osamljenost. V tej negaciji in v aktivnem nasprotovanju novoustvarjeni civilizaciji je Nietzsche iskal podlago za »voljo do moči« v posebnem potrjevanju volje do osebnega individualnega potrjevanja. Tako da lahko govorimo o spopadu med posameznikom in družbo, o posebni obliki individualizacije, samozavesti, o potrjevanju lastnega življenja, ne le iz racionalnih, temveč v velikem delu tudi iz iracionalnih, nezavednih in podzavestnih živalskih nagonov. Gre za odpadništvo, uporništvo, prevratništvo, ki ruši vzpostavljene vrednote in je prej pripravljeno, da se razglasi za zločinca kot za nosilca takih vrednot. (»Man nennt uns Verbrecher, weil wir sind die Brecher,« je govoril Nietzsche). Bajronizem je verna slika tega romantičnega upora, njegovi junaki pa točno zarisujejo duh tega upora. Gre za strastne značaje, le da ti niso »po naravi dobri«, kot si jih je zamislil Rousseau v starih časih, temveč se tudi sami njihovi nosilci imajo prej za dekadente kot za ljudi z vrlinami. Potem ko se razširi človekova simpatija na vse ljudi (»Moja ljubezen je ves človeški rod,« izjavlja Hölderlin), nastane razočaranje, ki v tem

primeru ne prehaja v melanholijo, temveč v revolto, v odtujenost od ljudi. Byron oblikuje ta duh v Manfredu in Piratu. (Manfred samega sebe opisuje s pesimističnimi besedami osamljenca: »Od moje mladosti moj duh ni šel z dušami ljudi in ni opazoval zemlje s človeškimi očmi. Želja njihove ambicije ni bila moja, cilj njihovega obstajanja ni bil moj: moje radosti, bolečine, strasti, genij, vse to me je delalo tujca. Čeprav sem nosil njihovo podobo, nisem imel nobene simpatije za meso, ki diha...«. Pirat pa svoji ljubici, ki mu očita, zakaj se bori proti ljudem, ko ima že dovolj dobrin in ko bi lahko mirno užival v njeni ljubezni, odgovarja: »To isto čustvo, ki ga ti obsojaš, moje sovraštvo do ljudi, to je moja ljubezen do tebe; ena in druga sta nedeljivi, če bi prenehal sovražiti njih, bi prenehal ljubiti tebe.«)

Brez predhodnega razširjanja simpatičnega odnosa do ljudi in kozmosa nujno razumljiv ta preobrat ljubezni v sovraštvo do ljudi, do vse družbe, medtem ko se ljubezen ohranja samo za tisto najbolj intimno sfero, v kateri se posameznik – osamljenec predaja ženi ali umetniškemu ustvarjanju. Ta romantični upor ima v sebi stalno napetost, s katero posameznik odklanja družbeno stvarnost in se obrača sam vase ter želi prodreti v smisel lastne eksistence. Zato mu je potreben stalen odpor proti družbeni identifikaciji, gledanje nase kot na odpadnika ali dekadenta, stalen napor, da vzdrži v tej negaciji zunanje stvarnosti, napor, ki ga je Nietzsche imenoval »volja do moči«. Njegovi nasledniki (Foucault, Derrida, Heidegger) pa niso našli nič boljšega. Tako je razumljivo, zakaj postaneta anarhizem in nihilizem njihova stalna ideološka spremljevalca in zakaj naboj negacije v celotnem razvoju modernistične poezije ne upada, temveč nasprotno, raste, kot pričajo nadrealistični manifesti. (Aragon: »Naj ne bo več slikarjev, niti književnosti, niti glasbenikov, niti kiparjev, niti religij, niti republikancev, niti rojalistov, niti imperialistov, niti anarhistov, niti socialistov, niti boljševikov, niti politikov, niti proletarcev, niti demokratov, niti boržujev, niti aristokratov, niti armad, niti policij, niti domovin, končno, dovolj je vseh teh neumnosti, nič več, nič več, nič. Nič. Nič. Na ta način se bo novost, ki bo tisto isto, česar mi več ne želimo, vsilila kot manj gnila, kot manj neposredno groteskna.«)

Če so se literarni zgodovinarji zmotili pri določanju začetka modernistične poezije, se pa niso zmotili v njenem koncu. Prav res, vsem je bilo jasno, da je z nadrealizmom prišla do konca neka poetska usmeritev, ki se ni mogla več nadaljevati; ki je udarila ob zid in je zato umetnike te smeri pripeljala do presenetljivih preobratov v njihovi umetniški usmeritvi. Znane so preobrazbe Aragona in Tristana Tzara, njune obsodbe nadrealistične poezije in prizadevanja, da sprejmeta socialistični realizem. Preobrat, ki na vsak način pomeni konec modernistične poezije. Gre za posebno in izvirno gibanje znotraj same Moderne, ki so ji zgodovinarji jasno videli telo in rep, niso pa videli glave, če se lahko tako izrazimo, kadar gre za zgodovinski cikel. O jasnosti in trdnosti tega ciklusa (romantični upor – simbolizem – nadrealizem) govorijo njegove naslednje značilnosti:

a) Posebna historična temporalnost, s katero se ločuje od zgodovinskega gibanja moderne v celoti, npr. od gibanja proze, filozofije, znanosti, tehnologije, kar vse ima nek vpliv na poetično temporalnost, se pa od nje razlikuje tudi po tem, da se vse to pojavlja že prej in se tudi nadaljuje, ne glede na lastno originalno dogajanje »v poeziji«, tako da ni mogoče govoriti o identičnosti, temveč le o medsebojnem pogojevanju in o vplivih.

b) Posebna kontinuiteta in diskontinuiteta: kontinuiteta, ki se kaže v krepitvi občutljivosti (zvoka, barv, linij, ritma), diskontinuiteta, ki nas zmede s svojo raznovrstnostjo in bogastvom slogov, ki se hitro menjujejo in težijo k izvornosti.

c) Stalna napetost nasproti družbeni stvarnosti (zavestna ali latentna), ki se

zanika in se postavlja nasproti osamljen in suveren obstoj samega umetnika kot ustvarjalca in napovedovalca boljšega in bolj vrednega življenja, pa tudi resignacije in izgubljenosti zaradi nezmožnosti, da bi z lastnimi silami spremenil obstoječi svet, ki mu umetnik ostaja zvest in beži od mističnih rešitev. Od tod sprejemanje anarhističnih in nihilističnih (pri nadrealistih tudi komunističnih in trockističnih) ideoloških stališč.

d) Zavračanje vsake normativne estetike, posebej tiste klasične, da je »lepa ideja oblečena v občutljivost« (Hegel), ker ta umetnost ne izhaja od ideje, temveč od življenja in občutljivosti z njenimi iracionalnimi in nagonskimi koreninami.

e) Odklanjanje ne le estetike, temveč tudi samega poklica umetnika kot človeka, ki se želi dvigniti nad družbeno stvarnost, ali, kar je še slabše, nad samo življenje v njegovi polnosti v imenu neke moralnosti in tendencioznosti, ki bi služila zunajumetniškim, še točneje, zunajživljenjskim ciljem. Zato umetnik tudi takrat, ko preklinja življenje in misli, da je njegova umetnost »prekleta«, vztraja pri klicu Zaratusstre: »Zaklinjam vas, bratje moji, ostanite zvesti zemlji!« Zato misli, da je umetnost sredstvo za spremembo življenja; njegov odnos do umetnosti pa je raziskovalski, v odnosu na lastni subjekt, na njegovo na videz racionalno, v resnici pa iracionalno naravo.

f) Umetnik si ne poskuša izmišljati novih slogov in izrazov zato, da bi bil izviren, temveč se trudi, da bi razkril skrivnost subjektivnih, iracionalnih in nagonskih gibal, ki pogojujejo človeško domišljijo in umetniško ustvarjanje nasploh. To je umetnost, ki ne razširja same možnosti človeškega izražanja, temveč stvarno in realno odkriva korenine ustvarjanja in prodira vse globlje v mehanizme ustvarjalne domišljije. S tem ko odkriva sile, ki delujejo v subjektu, odkriva umetnik tudi samega sebe; ko pa se odkriva, samega sebe tudi spreminja. V tem pogledu ta umetnost ni nikakršen izdelek »lepe duše«, temveč je eksistencialna sprememba človeškega načina doživljanja stvarnosti.

g) Če se z genealoškega poglobljanja v naravo človeške subjektivnosti, v katero ta umetnost vrta kot sveder, postavi vprašanje, ali je v resnici našla elemente te narave, potem je odgovor pozitiven. V resnici razpozna v romantičnem odporu simpatično razširitev ali prodor proti svetu in družbi, potem pa ostro negacijo te iste simpatije. V simbolizmu in impresionizmu sinestetični sloj domišljije (*«La musique avant toute chose»*, Valery, Baudelaire pa preklinja »plastiko« in »plastičnost slike«, ki ga preganja). In končno, v nadrealizmu hipnagogične slike, ki jih doseže z metodo »budnega sna«. Te strukture niso izmišljene, so globoko vsajene v človeški naravi, v naravi vsakega človeka.

h) Če hočemo postaviti ta modernizem v »duh časa« (Dilthey), tedaj ugotovimo vpliv filozofije v umetnosti in obratno. Ta vpliv poteka vzporedno s triado romantika-simbolizem-nadrealizem. Fr. Heinemann govori v Poteh nove filozofije o krizi subjektivizma, razlikuje filozofijo duha – filozofijo življenja – filozofijo eksistence. Vpliv filozofije življenja (Nietzsche, Bergson, W. James) so razlagali zgodovinarji modernizma in ga je v simbolizmu in impresionizmu skoraj nemogoče razumeti brez reference na filozofijo življenja, ki duhu »postavlja nasproti življenje«.

Res je težko nasprotovati ciklični naravi moderne poezije in prav nenavadno je, da tega pri številnih zgodovinarjih modernizma ne najdemo, ker so bili pod vplivom določenega historicizma.

Bistveni razlog za to pomanjkljivost je v tem, da podcenjujejo namere samih umetnikov in so pozorni le do njihovih uspešnih ali neuspešnih del. Morda se tudi zanimajo le za umetniško delo kot tako v njegovem zunanem in formalnem pogle-

du, ne ukvarjajo pa se z vsem ustvarjalnim procesom in z njegovimi koreninami v umetniku, v katerem gledamo človeka z vsemi življenjskimi potenciali, ne pa samo personalno biografijo, ki je v tem primeru povsem nepomembna kot osebna biografija. Literarni zgodovinarji pa nihajo med povsem osebnimi biografijami po eni in umetniškim delom kot neko odmaknjeno tvorbo po drugi strani. Ne najdejo pa življenja, v katerem se pojavlja eno in drugo (biografija in dela) kot posamezni elementi neke večje in bolj zapletene celote.

Pozabljajo na Nietzschejevo opozorilo: »Če iz lirike tonov in besed izpustimo sugestijo te mrzlice telesa (sic!), kaj še ostane od lirike in glasbe: l'art pour l'art, krakanje zmrznjenih žab, ki umirajo od obupa v svojem močvirju ... vse ostalo je ustvarila ljubezen« (Volja do moči, aforizem).

Zato mislim, da je treba razumeti takšno izjavo, kot je deklaracija nadrealistov, kot resen življenjski dokument, ne le kot retorično figuro. V njej je rečeno:

1. Nimamo nič skupnega s književnostjo, smo pa sposobni, da se je po potrebi poslužujemo tako kot vsi drugi.

2. Nadrealizem ni nov ali lažji način izražanja, niti neka metafizika poezije. Je sredstvo za popolno osvobodjanje duha in vsega, kar mu je podobno.

3. Trdno smo odločeni, da naredimo Revolucijo.

4. Besedo nadrealizem smo prilepili k besedi Revolucija, samo da bi pokazali nezainteresirani, ločeni in celo popolnoma brezupni značaj te revolucije.

5. Družbi pošiljamo to svečano opozorilo: naj pazi na svoje stranpoti, na vsak napačni korak svojega dela, mi jih ne bomo zgrešili ... Nadrealizem ni neka pesniška oblika, je krik duha, ki se obrača sem k sebi, trdno odločen, da kot obupanec zdrobi svoje okove, po potrebi s pomočjo kladiva (iz Deklaracije, 27. januarja 1925).

Tisto, kar je skupno tej deklaraciji in vsej modernistični poeziji (kot tudi glasbi in slikarstvu), je prav prizadevanje, da se ne ustvarja literatura, temveč se osvobaja »duh« ali »vse tisto, kar mu je podobno«, kar se kot človeški izraz dviga iz globine subjektivnega življenja in kar se lahko razume samo z domišljijo, z zavestjo, da ta napor, ki teži k spremembi življenja, ne more vedno roditi uspeha. Ostane pa opozorilo družbi, da »pazi na svoje napačne korake«, ker bo kritika zadela vsak tak korak. Zato ostane beseda revolucija imanentna njihovim prizadevanjem. Meri se na tisto spremembo človeške eksistence, zaradi katere Heine-
mann meni, da ima eksistencialistična filozofija svoj izvor že pri Feuerbachu in Marxu in ne šele pri Heideggerju in Sartru.

Ko govorimo o tem, da obstaja kontinuiteta v razvoju modernistične umetnosti kljub diskontinuiteti slogov, potem to pomeni, da en slog nujno sledi iz predhodnega, da se urezuje v sledi časa, ki niso niti površne, niti slučajne, temveč jih vodita globlji duh in logika ter jih povezujeta v smiselno celoto. To smiselno celoto odkrivamo šele takrat, ko reduciramo zgodovinski tok na njegovo genealoško jedro, na spremembe subjektivne zavesti – polzavesti – nezavednega oziroma njenega življenjskega jedra, tako kot se izraža v čustvenosti in domišljiji.

Konec modernistične umetnosti kot »konec moderne«, so poudarili teoretiki postmoderne (Lyotard, Vattimo). In to upravičeno, čeprav niso našli pravih razlogov za to dejstvo, kajti človek moderne je »uporni človek« in z zanikanjem meščanske stvarnosti ostane povezan z zgodovino, čeprav na negativen način. Umetnik ustvarja »zgodovinske sloge«, umetnost mu služi za to, da razreši odpor do družbene stvarnosti in zato ostaja njegova umetnost v stalnem dialogu z zgodovino. Pa tudi sami slogi so izraz družbenih gibanj. Zahtevajo idejno razlago za svoj protest. Z nadrealizmom in abstraktno umetnostjo se dialog z zgodovino sklene.

Je izprazen, ne problemsko, v zvezi s strukturo meščanske družbe, temveč kot oblika upora, ki raziskuje strukturo subjektivnosti. Dialog je izčrpan, pa tudi naloga sama – raziskovanje strukture imaginacije – je uspešno končana, ker je posameznik ne le obogatil svoje možnosti izražanja, temveč je tudi vzpostavil subjektivnost kot osvobojeni ustvarjalni potencial v njegovi naravi. Človek se je kot ustvarjalec na nekem posebnem področju res »osvobodil« določene (razredne in družbene) odvisnosti od zgodovine in od določene družbene situacije z njeno posebno časovno strukturo. Postavil je samega sebe zunaj tega časa, prav tako kot si Marx zamišlja, da se »svoboda začne tam, kjer preneha nujno delo«. Človek se je osvobodil oblik suženjstva času in zdaj mu je čas na razpolago kot njegova osebna izbira. To je razlog, zakaj s postmoderno zgodovinski slogi izginjajo in zakaj zdaj lahko živi umetnik po lastni izbiri v vsakem času, enako v sedanjosti kot v preteklosti in prihodnosti. To pa v duhu postmoderne pomeni, da so mu vsi slogi postali sočasno dostopni kot predmet svobodne, čisto osebne izbire. To je bistvena razlika med moderno in postmoderno: svoboda izbiranja slogov oz. izraznih možnosti v postmoderni, ne glede na čas, v katerem so se godili ali se dogajajo. Svoboda je postala stvar umetnikove osebne opredelitve, to pa pogojuje simultano različnost slogov.²

Negacija težnje, da se ustvarja književnost in poudarjanje, da gre za osvobajanje »duha« ali »nečesa, kar mu je podobno«, težnja, da se odkrijejo globinske sile, ki gibljejo domišljijo – vse to je pripeljalo do svojevrstne dialektike osvoboditve, do osvobajanja razvojnih potencialov (katerih posledice je Krleža imenoval »življenjske intenzivnosti«). Moderna antropologija in psihologija opozarjata, da se ustvarjalni potenciali lahko razvijejo po dveh smereh, ki se dopolnjujeta, pogosto pa si tudi nasprotujeta: kot »alloplastična adaptacija« s prilagajanjem okolja lastnim potrebam in kot »avtoplastična adaptacija« z mobilizacijo mehanizmov, s katerimi organizem uravnotežuje in pospešuje lastno življenje, njegovo notranje uravnavanje. Ni dvoma, da se je modernistična poezija s svojim zanikanjem družbenega okolja usmerila na »avtoplastično adaptacijo« in da je poskušala spodbuditi in odkriti mehanizme, ki jo upravljajo. Lahko rečemo, da je v tem tudi uspela, ker se je osredotočila na »transcendentalni subjekt«, če se izrazimo filozofsko, na tistega, ki pogojuje stvaritve duha, to pomeni, da je poetično samorefleksijo obrnila proti njenemu lastnemu jedru, za katero smo že rekli, da ni bilo kantovsko racionalno, temveč pretežno emocionalno in nagonsko.

Ko gledamo gibanje modernizma iz perspektive tega »transcendentalnega subjekta«, lahko s stališča kulturnozgodovinske analize razlikujemo neko »trans-descendentno« gibanje v primerjavi z razliko od ontogenetičnim »trans-ascendentnim« gibanjem kot bi to razlikoval J. Wahl, ko bi se ukvarjal s to problematiko. V čem je bistvo tega »trans-descendentnega« gibanja? V nujnem sestopanju od oblik domišljijjskih struktur, značilnih za mladeniško dobo, preko deške dobe do otroka. V romantičnem razširjanju simpatije na ves svet najdemo znano strukturo mladostniške domišljije, ki je postala temelj psihologije adolescence, katere paradigma je bil Goethejev Werther. Ta pravzaprav v modernizmu ni ovenel v melanholiji, temveč se je oprijel piratskega meča. Ali ni genialni deček – Rimbaud – postal paradigma za simbolistično poezijo? Na zares genialen način je opozoril, v čem je skrivnost simbolizma:

»A črno, E belo, I rdeče

² Glej o tej temi Supek, *Živjeti nakon historije*, Mašić, Beograd 1986, str. 150–151.

U zeleno, O modro, samoglasniki
Nekega dne bom povedal vaše latentno rojevanje.«

Rimbaudu ni uspelo izreči tistih latentnih porajanj, na katerih počivajo sinestezije, vendar pa je popolnoma jasno dognal, da je sinestetični sloj tisti, ki označuje deško domišljijo. In nazadnje, nadrealisti bodo vzeli kot podlago svoji domišljiji hipnagogične slike, ki se pojavljajo v prehodnih stanjih med budnostjo in snom ter bodo uporabljali metodo »budnega sna«, torej tiste oblike domišljije, ki so lastne otroku in mu pogosto vzbujajo tesnobo in moro. Ko prehajajo od mladostniškega obdobja v deško in otroško, s tem ne degradirajo človeškega ustvarjanja, ker je moderna antropologija dokazala, da je največji ustvarjalni potencial v otroštvu, v zrelem razdobju pa je že občutno zmanjšan. Zato se tudi razvojne in genetične spremembe proti višje organiziranim organizmom v biološkem svetu dogajajo v deški, ne pa v zreli dobi.

Nietzsche je prav tako genialno zaslutil, ne da bi poznal rezultate moderne antropologije in genetične psihologije, da je treba v otroku poiskati ključ za človeško ustvarjanje. Zato v Zaratustri govori o treh preobrazbah duha in kaže, kako duh najprej postane kamela, nato lev in nazadnje otrok. Kamela je simbol težkega dela, lev simbol boja za svobodo, otrok pa simbol ustvarjanja: »Toda povejte mi, bratje moji, kaj še mora otrok, česar ni mogel lev? Zakaj mora grabežljivi lev postati tudi še otrok? Otrok je nedolžnost in pozabljenje, vedno nov začetek, igra, kolo, ki se giblje iz sebe samega, prvi gib, sveto izrekanje. Da. Zares, za igro ustvarjanja je, bratje moji, potrebno sveto izrekanje Da: svojo voljo zdaj hoče duh, svojo voljo dobiva tisti, ki je v svetu izgubljen«.

Da bi človek dobil svojo voljo in bi s svojo voljo navdihnil ustvarjalno igro, je bilo potrebno, da bo »izgubljen v svetu«, da ta zunanji, ugotovljeni in uzakonjeni svet negira in da ga pomanjša v svoji lastni komunikaciji z drugimi, da ga v komunikaciji z drugimi naredi čim manj podložnega konvencionalnim oblikam odnosov z drugimi ljudmi, pa čeprav bi to povzročilo nerazumevanje in celo zanikanje lastnega Jaza, takega kot ga drugi običajno vidijo in doživljajo v »intersubjektivnem svetu«. Zato je modernistična poezija težila k redukciji semantične vsebine v komunikacijo z okoljem, čeprav ji je bilo neskončno važno, da se v njem izrazi.

To semantično redukcijo lahko opazujemo vse od simbolističnega svobodnega verza in uporabe metafore namesto alegorije (ki prevladuje pri romantikih). Kajti njim je bilo do celovitosti subjekta, do nadrealistične negacije vsake logike v prid slikoviti nerazumljivosti, zanikajoči logično strukturo samega subjekta. Da bi razumeli pomen te semantične redukcije, se je dobro vrniti na de Saussurjevo formulo govora, ki jo bomo nekoliko širše zamenjali z izrazom:

IZRAZ	»označeno« – semantična raven (pojmi, odnosi, teme)
(govor)	»označujoče« – fonološka raven (glasovi, zvoki besed, mimi- ka, gibi)

1. Čutno-perceptivni sloj: glasovi, zvoki, toni, barve, črte, ritem, gibi, itd.
2. emocionalno-tonični sloj (emocije, afekti, impulzi, sinestezije)
3. ritmično-postularni sloj (telesne drže, gibi, ritmi – fiziološki in fizični).

Vidimo, da je tisto, kar je v lingvistiki zelo enostavno kot fonološki sloj, v človeškem izražanju v domišljiji zelo zapleteno, zato se v fonološkem sloju lahko razlikuje več različnih slojev, katerih vloga nam postane jasna šele po podrobnih

psihološki analizi.³ Da bi se »fonološki sloj« v domišljiji spodbudil, da bi prišli do njegovih temeljev, je bila nujna semantična redukcija, ki jo modernisti opravljajo progresivno, na vse bolj radikalen način in pridejo do njenega psihološkega in fiziološkega konca z nadrealistično domišljijo. Zanimivo je, da so pomen te semantične redukcije odkrili nekateri naši nadpovprečni pedagogi in raziskovalci otroškega ustvarjanja v želji, da bi mobilizirali otroško ustvarjalnost in globinske sloje človeške senzibilnosti. V tem so se posebej izkazali Elly Bašić za glasbeno izobraževanje, Dobrila Belamarić za likovno in Zvezdana Ladika za scensko izražanje. Iz njihovega bogatega dela naj za ponazoritev omenim samo raziskovanje sinestezije. Tako so pomensko nesmiselni verz Radovića »Taram-baram-beca« otroci na nezmotljiv način plastično, likovno in ritmično oblikovali v različne figure. Otrok je nezmotljiv v svoji senzibilnosti, kadar je treba na videz nesmiselni verz spremeniti v likovni izraz. Isto se dogaja tudi z glasbenimi izrazi, ko se pretvarjajo v likovne in obratno. Otrok je v tem superioren večini odraslih ljudi, ki so zaradi socializacije in napačnega šolanja že izgubili to senzibilnost. To metodo semantične redukcije je uporabil tudi pesnik Jacques Prevert, da bi izrazil monotonijo šolskega seštevanja števil nasproti življenju, ki teče zunaj šole:

Dva in dva je štiri
štiri in štiri je osem
osem in osem je šestnajst
ponovite pravi učitelj
Dva in dva je štiri
štiri in štiri je osem
osem in osem je šestnajst.
A glej ptico, ki leti po nebu
in ptič igra na liro
in otrok poje
in učitelj vpije:
Bo že enkrat konec te norčije?
A medtem ostali otroci poslušajo glasbo
in zidovi razreda
se počasi rušijo...

V Zagrebu, junija 1992.

³ Glej o tej temi Dijete i kreativnost, Globus, Zagreb 1987, str. 52–63 v knjigi Mašta.

RUDI RIZMAN*

Profesionalni cilji (poučevanja) sociologije

Odkar obstaja sociologija, prihajajo iz družbe na njen naslov vprašanja o njeni upravičenosti do znanstvenega statusa in še posebej o njeni konkretni uporabnosti. Ne gre za kakšno našo (slovensko oz. v preteklosti jugoslovansko) posebnost, s tem problemom ali bolje izzivom živi sociologija tudi drugod v širnem svetu. Ni prav, če si sociologi tudi sami od časa do časa ne zastavijo omenjeni vprašanji, včasih neodvisno od zunaj nje zastavljenih vprašanj, včasih pa se mora tudi neposredno in v interesu obrambe pridobljenega družbenega in intelektualnega statusa odzvati na bodisi upravičene bodisi neupravičene kritike. Prehod iz etabliranega enoumja v demokracijo na Slovenskem postavlja tudi sociologijo pred nalogo, da na novo razmisli o nekaterih svojih temeljnih nalogah in smotrih vsega tistega, s čimer se ukvarja.

Seveda ne bi bilo prav, če bi pustili ob strani sistematična premišljevanja o tem, kako so se sociologija oz. še posebej individualni sociologi spoprijemali s posebnimi nalogami svojega (avtoritarnega) časa. Ni neznano, da so politični nosilci starega režima zelo pazili na to, da jim to področje profesionalnega delovanja ne uide izpod nadzora oz. še več, da se ne dokoplje do takšne stopnje profesionalne avtonomije, ki bi lahko ignorirala etabliirane politične moči. Če že ne sociologija v celoti, pa lahko vsaj za posamezne bolj motivirane in vidne sociologe rečemo, da so odigrali pomembno vlogo pri rušenju institucij in norm starega režima in v naslednji fazi pri konstituciji in upravljanju nove politične realnosti. Politika jim bo ali pa morebiti tudi ne priznala nekatere njihove zasluge, medtem ko se merila profesionalnega ugleda in promocije ne pokrivajo s tistimi, ki jih pozna svet politike.

Vendar se v tem prispevku ne bomo ukvarjali s pravkar omenjenim problemom, ki je sicer zanimiv in si zasluži zahtevnejšo sociološko elaboracijo. Z vidika odprte in za demokracijo prizadevajoče si družbe se zdi mnogo bolj pereča naloga ponovni premislek o temeljnem poslanstvu sociologije v novih družbenih razmerah, pri čemer še zdaleč ne mislimo sejati iluzij, da prinaša demokratični red sociologiji po kaki naravni nuji, torej kar nekako avtomatično, kraljestvo profesionalne svobode in stalno naklonjenost družbe. Za to zadnje se bodo morali sociologi oz. sociologija iz dneva v dan in iz leta v leto boriti in samodokazovati, pri čemer bodo pogosto spoznavali, da jih lahko tudi demokracija dezavuirá na najrazličnejše in številne načine. Poleg omenjenega splošnejšega premisleka: o poslanstvu sociologije bomo razvili nekaj bolj uporabnih misli, ki se v tej zvezi ponujajo pri izobraževalnih ciljeh in vsebinah, ki naj bi jih imela sociologija v našem in ne samo našem specifičnem prostoru.

Za začetek spomnimo, s kakšnimi velikanskimi pričakovanji je bilo povezano

* Dr. Rudi Rizman, profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

rojstvo sociologije: Comte jo je imel za kraljico znanosti, s čimer je meril na to, da je dobesedno vse, kar mislimo, rečemo ali čutimo, odvisno od družbenih razmer. Sociologija pa (na srečo) ni edina, ki si (je) lasti(la) takšen monopol na znanje. Med fiziki so se na primer v zadnjem času lotili projekta pod naslovom Teorija o vsem (Theory of Everything), t.j. dokopati se do nekega minimalnega števila enačb, s katerimi bi lahko opisali vsak najmanjši delec ter raznovrstne interakcije med njimi vse do pojava t.i. »velikega poka«. Tudi med biologi lahko danes zasledimo podobna prizadevanja, da bi identificirali, analizirali in dokončno ter v celoti pojasnili gensko zgradbo človeka. Iz vrst strokovnjakov za umetno inteligenco slišimo napovedi, da s(m)o že zelo blizu dokončnega razkritja strukture in delovanja človekovih možganov, ki da niso bistveno nič drugega kot računalnik, narejen iz mesa. Mnogi si ne morejo kaj, da se ne bi nasmehnili tem velikopoteznim napovedim. Toda, če dobro pomislimo, se je večina ljudi odzvala podobno, ko so slišali, da je zemlja okrogla, da se kontinenti premikajo, da vrste evoluirajo ali da na primer bolezni povzročajo živi organizmi, ki jih ni mogoče videti s prostim očesom. Od znanosti bi ostalo le malo, če sploh kaj, če bi si v svojem času postavljala samo »realistične« naloge.

Sociologija v tem pogledu ne more biti izjema med znanostmi. Naloge, ki si jih postavlja danes, se zdijo mnogim nerešljive in brez praktične vrednosti. Na primer poskusi razumevanja nekaterih kritičnih problemov sodobne civilizacije, kot so: problemi revščine in pomanjkanja, revolucij in družbenih preobrazb, odnosov med rasami, etničnimi skupinami, spoloma in razredi, o izvori in dinamiki neenakosti, zločin in nasilje, vojne in podobno. Sociologija danes še vedno ne naleti na avtomatično podporo, prej nasprotno, za svoje početje, tj., da je mogoče omenjene probleme znanstveno obravnavati, da se dajo v zvezi z njimi razvijati teorije in hipoteze ter da lahko pravilne teorije ločimo od čisto ideoloških sodb. V tem trenutku je težko reči, katerega od omenjenih družbenih problemov bo sociologija zmogla pojasniti. Če bi bilo to že vnaprej jasno, bi lahko družba financirala samo take raziskave, ki neizogibno vodijo do praktičnih rezultatov. Vendar ne v družbi in ne v sociološkem poklicu ni »sodnika«, ki bi lahko v tem pogledu »pravično« razsodil. Družbe, ki so si v preteklosti vseeno naložile to breme, se danes te odločitve kvečjemu le še sramujejo in plačujejo zanjo visoko ceno.

Seveda je zelo zapeljivo zastavljati vprašanje o koristnosti in uporabnosti posameznih znanstvenih vej, med njimi še posebej na naslov mlade in pogosto ideološko »okužene« znanosti, kot je to sociološka. Sholastično in pretirano zastavljanje tega vprašanja se konča pogubno ne le za sociologijo, temveč za sleherno drugo znanost. Naredimo naslednji preizkus in se vprašajmo, ali je sociologija v resnici neobhodna za univerzo in posredno za družbo. Če se merilo, s pomočjo katerega poskušamo odgovoriti na to vprašanje, opira na načelo koristnosti in uporabnosti, lahko hitro odgovorimo, da bi se dalo živeti tudi brez nje. Toda do enakega odgovora pridemo, če postavimo pod vprašaj katero koli od drugih znanstvenih disciplin na univerzi. Koliko si lahko na primer v praktičnem pogledu pomagamo s poznavanjem Shakespearovih sonetov ali Beethovnovih simfonij, koliko od tistih, ki se bodo naučili zakone termodinamike, jih bo imelo priložnost tudi praktično preizkusiti ali uporabiti, ali natančno poznavanje Kantovega kategoričnega imperativa nekomu tudi pomaga, ko se v svojem življenju sreča z nekim moralnim problemom, itn. itn.? Sodobna univerza bi ostala brez sleherne znanosti in torej praznih rok, če bi morala svoje poslanstvo opravičevati z merilom uporabnosti.

Večino tistega, kar ljudje običajno razumejo kot praktično znanje, se ljudje

naučijo, preden pridejo na univerzo: na primer pisati in brati, seštevati in odštevati itn. Univerzitetnega izobraževanja ne gre enačiti s poklicnim izobraževanjem. Študent gradbene fakultete bo med študijem zvedel le malo o tem, kako zgraditi boljši most, študent medicine ne bo veliko zvedel, kako zdraviti bolnega človeka, in študentu političnih ved bo pridobljeno znanje bolj malo pomagalo, če bo hotel biti izvoljen za neko politično funkcijo. Univerza v resnici študentom, če svoje delo dobro opravljajo, povečuje njihovo senzibilnost in upoštevanje intelektualnih in znanstvenih dosežkov, do katerih se je dokopala današnja človeška civilizacija. Univerza producira znanje zaradi same sebe, in sicer s pomočjo raziskav in posredovanja pridobljenega znanja naslednjim generacijam znanstvenikov. Seveda ima tako pridobljeno znanje tudi uporabne učinke, vendar je, kot vse kaže, pri tem bolj kot uporabnost kot motiv pomembna radovednost, ki žene vedno nemirni človekov duh. Znatna sredstva, ki jih sodobne družbe namenjajo potešitvi tega nemirnega duha, so razpoznavni, če že ne bistveni znak naše civilizacije. Preneseno na naše sociološko področje to pomeni, da ne more nihče pričakovati kakih hitrih, enostavnih in dokončno znanstvenih odgovorov na probleme nasilja, revščine in sovraštva, ki se v zadnjem času tako vidno povečujejo. Ker pa imajo vsi ti problemi družbene korenine, je povsem normalno pričakovanje, da jih bodo družbene vede poskušale po svojih najboljših močeh raziskovati in razumeti ter predlagati ustrezne rešitve.

Iz doslej povedanega bomo poskušali v nadaljevanju izluščiti nekaj ključnih ciljev, ki bi jih moralo zasledovati poučevanje sociologije na obeh slovenskih univerzah, do njih pa ne bi smelo biti ravnodušno niti poučevanje sociologije na preostalih izobraževalnih ustanovah pod univerzitetno ravni. Prvi cilj – ta se ne razlikuje od ciljev, ki jih zasledujejo drugi predmeti – je povezan s samopredstavitvijo sociologije: kakšna sta njena vloga in prispevek k razumevanju družbene resničnosti, kako se v tem pogledu sociologija razlikuje od drugih družbenih znanosti in kako je mogoče sociološko teorijo prenašati v vsakdanje življenje. S tem ciljem je kar takoj povezano predstavljanje vloge teorije v sociologiji, in sicer tako, da bo lahko študent ali dijak opredelil določeno teorijo, pojasnil njeno vlogo v širšem kontekstu sociološkega znanja, jo primerjal z drugimi teoretskimi usmeritvami, razumel, kako se teorije umeščajo v zgodovinski čas in kulture, v katerih se te pojavijo, in kako določene teorije razumejo izbrane družbene probleme.

Poznavanje kvalitativnih in kvantitativnih metod v sociologiji bi moralo študente usposobiti za naslednje naloge: poleg dobrega poznavanja glavnih metodoloških pristopov tudi razumevanje njihovega prispevka v produkciji celotnega sociološkega znanja, sposobnost razlikovanja med različnimi metodološkimi pristopi pri izbiranju množice podatkov. Uspešen metodološki preizkus vključuje tudi uporabo izbrane metode na nekem zanimivem družbenem problemu. Študente je treba spodbujati h kritičnemu branju objavljenih raziskovalnih poročil in jim dati priložnost, da sami predlagajo, kako bi bilo mogoče izboljšati raziskovanje konkretnega problema.

Poznavanje socioloških pojmov ostaja brez pravih pedagoških učinkov, če jih ne znamo presaditi v njihovo edino realno okolje, ki ga sestavljajo kultura, družbene spremembe, socializacija, slojevitost, družbena struktura, institucije in razlikovanje po rasni oz. etnični pripadnosti, spolu, starosti in razredu. Pri tem pa sploh ne smemo pozabiti, da so sociološki pojmi »operativni« šele tisti hip, ko jih uporabimo v teoretski paradigmi oz. usmeritvi, za katero se pač sociolog odloči. Ne glede na uporabljeno teoretsko perspektivo se v tej zvezi ni mogoče izogniti obravnavanju takih osrednjih socioloških problemov, kot so to: celovitost razmerij med

kulturo in družbeno strukturo, kako družbene institucije vplivajo druga na drugo in še posebej na posameznike, vpliv kategorije prebivalstva in sploh urbanizacije kot dejavnikov družbenih sprememb na družbene spremembe in posameznike, kakšne družbene učinke (lahko) sprožijo takšne ali drugačne politične odločitve?

Sociologija hrani pomembna znanja za razumevanje medsebojnih odnosov in učinkovanj med posameznikom in družbo. V tem sklopu se nam zdi bistveno, da študent razume oz. zna pojasniti, kako vplivajo družbeni in strukturalni dejavniki na razvoj posameznika in njegovo obnašanje oz. kako družbene interakcije in posamezniki vplivajo na globalno družbo in njene številne strukture. Ti problemi so kot zanalašč za to, da se hkrati potegne jasna razmejitvena črta med na eni strani sociološkim in na drugi psihološkim, ekonomskim in drugimi pristopi k njim. Dobro raziskovalno poročilo ponuja študentom priložnost, da v njem identificirajo različne ravni (mikro-makro) in se tako ne le usposobijo za razlikovanje med njimi, temveč postanejo tudi pozorni na podrobnosti, povezane s prehodi z ene na drugo raven. Ni preveč priporočljivo, da bi se študenti zasuli s številnimi sociološkimi preokupacijami. Nekoliko bolj intelektualno intenzivno bi si študenti morali izbrati eno ali morebiti (pri bolj ambicioznih) dve sociološki temi (področji), iz katerih bi morali izluščiti bistvena vprašanja in probleme, primerjati različne teoretične pristope na tistem področju in na koncu morebiti navesti vsaj dva ali tri odprte raziskovalne in analitične probleme.

Eden od glavnih ciljev poučevanja sociologije je torej, kako sociologija razume in razlaga družbena vprašanja. Drugi, morda nič manj bistveni cilj pa je soočenje s sociološkimi problemi družbe, v kateri živimo. Ob globalizaciji družbenih razmerij in vsakršnih vplivih je seveda prav, da se osvetli mesto neke nacionalne skupnosti v širšem (evropskem, svetovnem) mednarodnem kontekstu.

V *Temeljih družbene teorije* (1990) je avtor knjige James C. Coleman opozoril na nevarnost poučevanja sociologije, ki se omejuje samo na predavanja iz zgodovine družbene misli. Družbe so se medtem tako spremenile, da bi jih tudi klasični misleci na področju družbene teorije težko prepoznali. Tako kot so gozdove in polja zamenjale ulice in nebotičniki, bomo v družbi na mestu prejšnjih primordialnih skupnosti zagledali le še s povsem določenim namenom postavljene družbene ustanove. Coleman vztraja, da si mora sociologija stalno zastavljati vprašanja, ali človek in družba napredujeta v smeri, ki sta si jo sama izbrala, ali lahko vplivamo na to smer in kako jo lahko sploh izbiramo. Nakazali smo le nekaj ciljev poučevanja sociologije, ki lahko študentom in drugim, ki jih to zanima, pomagajo vsaj razumeti, če že ne odpreti poti za reševanje omenjenih vprašanj. Seveda bi morali še razširiti seznam pedagoških ciljev na tem področju, vendar bi se za kaj takega moralo angažirati več pedagoških moči, prav tako pa bi tem poklicnim zanimanjem morali v za to postavljenih poklicnih in družbenih ustanovah nameniti ne le občasno, temveč permanentno (vsakoletno) pozornost. Sociologija je preveč pomembna dejavnost na tem ali na katerem koli drugem področju njenega delovanja, da bi jo prepustili samo sebi.

Politologija in proučevanje političnega sistema

I

Proučevanje političnega sistema na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani tako v svoji znanstveno raziskovalni kot tudi v pedagoško poučevalni razsežnosti ima več kot tridesetletno izročilo in zgodovino. Politični sistem kot politološki predmet na Fakulteti za družbene vede je mimo splošnih teoretičnih izhodišč o pojmu, o klasifikacijah in o temeljnih problemih strukture političnega sistema obravnaval predvsem konkretni politični sistem: politični sistem SFRJ in pozneje politični sistem Slovenije kot nacionalni politični sistem. Vse do zadnje študijske reforme na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani je predmet Politični sistem figuriral kot samostojen predmet za vse študijske usmeritve. Seveda so bili tudi v preteklosti kot posledica naporov nekaterih v napačno ambicioznost usmerjenih študijskih reformatorjev in »reformatorjev« (ki se niso nujno vselej pokrivali z osebnostjo dekana ali prodekana) tudi posamezni poskusi, da bi se v enoten sprimek združila politični in ekonomski sistem.

Študijska reforma je povzročila, da se je v študijskem letu 1991/1992 na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani pričel Politični sistem predavati skupaj z Občo politologijo pod imenom Obča politologija (teorija in sistem), in sicer za študente sociologe in novinarje prvega letnika (en semester). Politični sistem je kot samostojen dvosemestrski predmet tako samo za vzgojno-izobraževalni program politologije v drugem letniku Fakultete za družbene vede, ki zajema politološki študij v okviru teoretsko-analitske smeri, smeri analize politik in javne uprave, smeri mednarodnih odnosov in smeri obramboslovja.

Tako je postal prvi letnik študija na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani obremenjen pretežno z »občostjo« (obča sociologija, obča politologija, obča komunikologija, socialna in politična psihologija), kar je dokaj vprašljivo tako s pedagoško poučevalnega kot tudi s teoretsko konceptualnega gledališča oblikovanja študijskega programa. Preveliki nanosi abstraktnih in obče teoretskih predmetov v prvem letniku študija družboslovja na Fakulteti za družbene vede se utegnejo pokazati kot pedagoško zgrešen prijem.

Lahko bi dejal, da je pravzaprav le politični sistem, in sicer v svoji konkretni izpeljanki kot politični sistem Slovenije (ki pa se v vprašljivi utemeljitvi reformatorjev študijskega procesa nekam »sramežljivo« profilira v uradnem naslovu predmeta le kot »sistem«), tisti del pedagoškega procesa v prvem letniku Fakultete za družbene vede, ki se potrjuje v svoji konkretnosti in se torej odmika od »občosti« (obča sociologija, obča politologija, obča komunikologija). Glede na to da je nagnjenost do študijskih reform na Fakulteti za družbene vede znatna in da (skoraj) vsaka vodstveno upravljavska ekipa na Fakulteti za družbene vede želi zaznamovati »svoj mandat« s študijskimi reformami, lahko le-te v kratkem (zopet) pričakujemo. Takrat bi kazalo razmisliti, ali ne bi politični sistem uveljavili kot (povsem) samostojen študijski predmet v prvem letniku za vse vzgojno-izobraževalne programe: sociologijo, politologijo, komunikologijo in novinarstvo ter kul-

* Dr. Boštjan Markič, profesor na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

turologijo. Seveda bi mu v tem primeru kazalo dati – glede na sintagmo nomen est omen – tudi jasno opredeljeno ime Politični sistem Slovenije. Če ima, denimo, Fakulteta za politične vede v Bologni kot poseben predmet Politični sistem Italije, Fakulteta za politične vede v Zagrebu poseben predmet Politični sistem Hrvatske (in še bi lahko naštevali primere iz posameznih univerz), ni razumljivo, da tudi pri nas ne bi politološkega predmeta Politični sistem kar najbolj natančno in nedvoumno »geopolitično« identificirali.

II

Kako je tedaj zaznamovan v prvem letniku študija na Fakulteti za družbene vede predmet Politični sistem kot znanstvena politološka disciplina, ki se predava v okviru predmeta Obča politologija in ki ima v uradnih oznakah v oklepaju še besedi teorija in sistem in se lapidarna in skopa beseda »sistem« nanaša na politični sistem Slovenije? Po volji umnih reformatorjev študijskega programa pa je oznaka pač takšna in je beseda »politični« izpuščena in tudi ni navedeno, da gre za politični sistem Slovenije. To ne poudarjam zavoljo tega, ker bi mislil, da bi bila oznaka Politični sistem Slovenije nujna zato, da ne bi kdo mislil, da predavam politični sistem Zanzibarja ali Zelenortskih otokov. Preprosto gre pač za to, da je – lege artis – tudi v naslovu smotrno čim bolj jasno in pomensko opredeliti vsebino predmeta.

Politološki predmet, o katerem pišem, je oblikovan tako, da razlaga poreklo znanstvenega preučevanja političnega sistema, pojem politične organizacije družbe, pojem in anatomijo političnega sistema, klasifikacije političnih sistemov, temeljne probleme strukture političnih sistemov, odnos med političnim sistemom in družbo ter prihodnost demokracije kot političnega sistema. Tako zasnovan koncept »sistema« upošteva dejstvo, da je »teorija« (kot rečeno: celoten predmet se pojavlja pod imenom Obča politologija, teorija in sistem) usmerjena na opredelitev politike, na preučevanje civilne družbe in države, na temeljne prvine in pojme politike, na temeljne politične doktrine in na perspektive politike. Ta del predava A. Bibič.

Teoretična izhodišča sistema dajejo podlago za politološko organsko graditev predmeta »sistem« s tem, da so teoretična izhodišča o sistemu konkretno aplicirana na politični sistem Slovenije kot na nacionalni politični sistem. S tega vidika je razlagana Slovenija kot demokratična, pravna in socialna država in pojasnjevana konkretna izvedba pravice slovenskega naroda do samoodločbe, kar vse se izteka v opredelitev slovenske državnosti in samostojnosti. Politični pluralizem slovenske družbe, parlamentarni sistem, proces parlamentarnega odločanja, vloga poslanca, odnosi na črti parlament vlada tvorijo enega izmed osrednjih sklopov vsebine predmeta. Človekove pravice in temeljne svoboščine, konceptualni problemi in vprašanje uresničevanja pravic so tudi tema, ki jih politološki predmet politični sistem ne more zaobiti. Človekove pravice in temeljne svoboščine so tudi del demokratične politične kulture in je zato ta problematika vključena tudi z vidika vrednostnih usmeritev slovenske družbe, z vidika političnega vedenja in z zrelišča družbenega obnašanja.

Volilni sistem in proces, volilni sistem kot funkcija političnega sistema, proporcionalni in večinski sistem so tiste sestavine političnega sistema, ki politični sistem bistveno konstituirajo in tako oblikujejo njegove značilnosti. Ustavnost in zakonitost, sodstvo, ustavno sodstvo pa so tista načela oziroma sestavine političnega sistema, ki tudi nujno sodijo v zaokroženo obravnavanje zgoraj označenega politološkega predmeta in brez česar bi bil predmet in na njemu sloneči pedagoški proces vsekakor okrnjen.

III

Pristop k predmetu ni pravno normativen in tedaj ne gre le za nekakšno suhoparno obnavljanje slovenske ustave iz leta 1991. Čeprav tudi politologija proučuje konkretne institucije političnega sistema Slovenije, vendar temeljni poudarek ni na institucijah, ampak predvsem na *procesu odločanja*. Tako nam gre v prvi vrsti za analitično členitev realnih političnih odnosov v slovenskem političnem življenju, pa tudi za politološka odkrivanja političnih manipulacij, saj so v politiki imanentno prisotni možnost moralnega kvarjenja ter voluntarizem in subjektivizem. Politika, tudi slovenska, je pogosto maskiran družbeni odnos. Politologija, ki analitično preučuje politični sistem in politične procese, pa ravno snema maske z obraza politike, politiko v določenem smislu demistificira in kaže na dejanska središča odločanja v slovenski družbi.

Mehanizem strankarskega pluralizma, kakor koli je že primernejši od enostrankarskega sistema, ne preprečuje družbenih odklonskosti. Zato politologija pri členitvi političnih strank v slovenski družbi ne sme zapasti v strankarsko apoteozo. Tudi slovenski parlamentarni politični sistem je ranljiv s strani partitokracije in ves instrumentarij političnega sistema je nujno podvreči nadzoru. Politična oblast brez nadzora je sredstvo za manipuliranje in politikantstvo. Odkrivanje razkoraka med normativnim in dejanskim omogoča predstavljati politični sistem Slovenije v realni luči.

Na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani je tudi predmet Primerjalni politični sistemi. Ta predmet, ki je bil v spisu »predstojnikov kateder oddelka za politologijo« sicer upravičeno označen kot »eden izmed fundamentalnih predmetov politološke stroke« na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani, torej tudi nujno kliče po nosilcu s *politološko* dodiplomsko, podiplomsko in s politološko doktorsko habilitacijo. Sedanje kadrovske rešitve v zvezi s tem predmetom so res lahko samo povsem prehodne narave. Predmet Primerjalni politični sistemi je za usodo slovenske politologije pomemben ne le sam po sebi, ampak tudi zavoljo tega, ker mora biti v vsebinskem sozvočju z drugimi politološkimi predmeti, še zlasti s predmetom Politični sistem. Kajti: tudi predmet Politični sistem, ko razlaga nekatere institucije političnega sistema in politične procese ter politično življenje, ne more mimo primerjalno politične, tako metodološke, kot tudi analitično institucionalne razlage iz drugih političnih sistemov.

IV

Prelivanje raziskovalnih dosežkov v pedagoški proces je *conditio sine qua non* vsakega znanstveno zasnovanega politološkega predmeta. To zanesljivo velja tudi za politični sistem tudi kot empirično kategorijo oziroma podsistem v sistemu globalnih družbenih odnosov. In kako se predmetni sklop Politični sistem znanstvenoraziskovalno napaja, bodisi vsebinsko, bodisi institucionalno? Vsebinsko predvsem z raziskovanjem slovenskega parlamenta, saj so uveljavljajoče se spremembe slovenske skupščine (parlamenta) le del širšega procesa politične modernizacije Slovenije v času prehoda iz politično monistične in družbeno enorazsežnostne v moderno pluralistično družbo. Proces preoblikovanja slovenske skupščine v sodoben parlament ni le institucionalna reforma, ampak tudi doseganje demokratično pojmovane legitimnosti političnih odločitev. Na oblikovanje parlamenta, zlasti v okoljih, kjer parlamentarna demokracija ni imela vidne tradicije, močno vplivajo takšni dejavniki, kot so politične stranke, njihova koalicijska sposobnost ter parlamentarna kultura. Z raziskovanjem temeljnih nacionalnih institucij slovenske družbe, še zlasti parlamenta, se odpirajo slovenski politologiji družbeno izzivne raziskovalne možnosti. Rezultati raziskave slovenskega parlamenta bodo

vsekakor pomembni za teorijo političnega sistema Slovenije, pa seveda tudi za primerjalne politične sisteme. Tudi na tej točki, tokrat raziskovalni, sta si predmet (politični) sistem (Slovenije) in predmet Primerjalni politični sistemi v bistvu zelo blizu.

Drugo pomembno raziskovalno področje je raziskovanje volilnega sistema in volilnega procesa v Sloveniji. V zvezi s tem gre za tale pomembna vprašanja: (ne)udeležba na volitvah – volilna abstinenca; strankarska identifikacija in volilni proces; podoba (»image«) o kandidatu in volilni proces; družbene teme in problemi (»issues«), ki se sprostajo ob volilni kampanji; razlogi, da se državljani udeležujejo volitev.

Tretje področje je raziskovanje Slovenčeve politične zavesti, njegovega odnosa do politike. Raziskave kažejo, da so Slovenci občutljivi do vrednotenja politike in da slovensko javno mnenje o politiki vendarle ni črno-belo in da slovenski javnomnenjski utrip ni pretirano obremenjen s stereotipi. Pri Slovencih gre za prepletanje dveh zavesti o politiki: o politiki kot zgolj instrumentalizirani dejavnosti in o politiki kot življenjsko sprejemljivi usmerjevalki interesov.

In kako je z institucionalno podlago raziskovanja za področje političnega sistema? »Parlamentarne« raziskave se odvijajo v okviru Centra za politološke raziskave, »volilne« raziskave pa skupaj s kolegi sociologi in delno tudi komunikologi v okviru Centra za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij (in glede tega je odveč vsaka paranoična skrb o prevzemanju volilnih raziskav s strani sociologov, saj je za sodobni svet značilno vzajemno sociološko in politološko raziskovanje volilnih procesov). Tudi raziskovanje »politične zavesti« ima institucionalno podlago v okviru Centra za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij.

V

Za slovensko politologijo, majhno, a hrabro četo (četico?), bo leto 1993, če to povemo nekoliko namerno privzdignjeno, z zlatimi črkami zapisano v zgodovino politoloških doktorskih disertacij. To odpira tudi ugodnejše kadrovske perspektive ne le na področju političnega sistema (in v vsaj relativno ne preveč dolgi prihodnosti tudi normalne generacijske zamenjave, pred katerimi trepetajo le nepopoljšljivi »penzionofobi«), ampak tudi na drugih sorodnih področjih. V mislih imam predmete, kot so na primer Zakonodajni proces, Lokalna uprava, Politika človekovih pravic. Usposabljanje za te predmete je poglobljena naloga slovenskih politologov, saj bi bila v nasprotnem primeru zlasti hudo prizadeta politologija – smer analiza politik in javne uprave, ki ima glede na slovenske družbene potrebe in ob primernem vodenju te smeri vsekakor obetajoče perspektive.

BOŠTJAN M. ZUPANČIČ*

Dinamični vidik ustave

V stičišču tega družbeno-pogodbenega pravnega fenomena se lahko križajo praktično vsi (svetovni) nazori, se pravi ne samo o pravu kot nečem, kar zares ureja družbo, ampak o življenju in smislu človekovega (so)žitja in (so)bivanja sploh. Ena izmed posledic tega je, da ustava kot temeljni socialni pakt in dokument ne more biti predvsem substancialna opredelitev družbenih namenov in ciljev – razen kolikor so ti zvedljivi na najnižji možni skupni imenovalec v okviru danega Zeitgeista – ampak je predvsem procesni pakt in dokument.

Ustava se vidi s tega vidika predvsem kot pakt o postopku, se pravi o pravilih politične in pravne igre v družbi, pravilih, po katerih se med seboj usklajujejo nasprotujoči si ali vsaj različni strukturirani in individualni interesi v družbi. Ustava, to je tisti način (modus) in so tista temeljna pravila politične igre, ki pomenijo predvsem obliko in način, kako se šele oblikujejo materialne, substancialne odločitve v družbi.

Ustavnost je zato treba pričeti pojmovati ne kot nekaj statičnega z določenimi rezultati, ampak kot nekaj dinamičnega, kot nekaj, kar se v svojih učinkih ves čas spreminja – kakor se pač s spremembo protagonistov in njihovih (z)možnosti spreminjajo rezultati vsake igre, katere pravila so sicer vnaprej, fiksno, določno itd. dana.

Celo po togi Kelsnovi teoriji o državi in pravu velja, da proces »konkretizacije« sicer abstraktnih norm poteka v obratnem sorazmerju z relativno višino norme v piramidnem hierarhičnem sklopu prava kot sistema. V tem pogledu konvergirajo tudi najbolj divergentne jurisprudencijske teorije modernega sveta. Pri tem ostane poglobljena razlika med divergentnima kontinentalnim in anglosaškim pravnim sistemom brezpredmetna natanko toliko, kolikor oba sistema pripoznavata eden na skali abstrakcije (namesto konkretnosti) in drugi na skali procesnosti (namesto substancialnosti, materialnosti), da pravne norme pridobivajo na svoji določnosti in praktični odločilnosti, kolikor bolj se oddaljujejo od same ustave.

Toda divergenca med sistemoma postane očitna, ko se postavi vprašanje, kako premostiti to razliko med abstraktno oziroma procesno pomenskostjo ustave na eni ter konkretnim oziroma iz te procesnosti rezultirajočo odločitvijo na drugi strani. Materialnopravni koncept ustavnosti, ki razlaga ustavo kot abstraktni substancialni normativni vrh prava kot piramide, v bistvu postulira ugotovitev, da je vsa vsebina prava v ustavi – seveda *in abstracto* – že (vnaprej) zajeta: gre samo za to, da bi se ustava svojemu namenu dosledno »konkretizirala«. Rdeča nit, ki se mora vleči skozi tako konkretizacijo, naj bi bila vsebinska, substancialna norma-

* Dr. Boštjan M. Zupančič, profesor na Pravni fakulteti v Ljubljani.

tivna doslednost. Dosledno izvajanje in implementacija te doslednosti sta seveda možna samo toliko, kolikor je *teleološka* skladnost navzdol (od abstraktnega h konkretnemu) *sploh* logično (1) izvedljiva in (2) preverljiva. V tem smislu so kontinentalna ustavna sodišča, ki so po svojem zgodovinskem izvoru, o tem pač ne more biti dvoma, ameriškega izvora, postavljena v nemogoč položaj, ko morajo preverjati, ali je *materialna* vsebina nižjega, bolj konkretnega pravnega akta ne samo logično, ampak tudi *vsebinsko* v skladju (*v kakšnem?!*) z abstraktnimi postulati ustave kot *materialnega* dokumenta. Tako delo ugibanja ustavna sodišča nagiba k nadomestni *zakonodajni* dejavnosti in je dobesedno prisiljeno v potvarjanje zakonodajne (vsebinske) volje, češ zakonodajalec ni mogel misliti tega, kajti to je v neskladju z ustavo, ampak je moral nameravati to in to, kar pa, nasprotno, jê v skladu z ustavo. Resna debata o spodobnih mejah in meri materialne, torej v tem smislu zakonodajne, pristojnosti ustavnega sodišča je v takih razmerah seveda zelo otežena.

Situacija je bolj pristna seveda tam, kjer so se ustavna sodišča začela. Če gledamo na ustavo predvsem kot na procesni dokument, katerega ambicija je predvsem v določanju pravil igre bolj ali manj ne glede na rezultat in izid te igre, potem je vloga, metaforično rečeno, ustavnega sodišča predvsem v preverjanju teh pravil igre, v tem, da je neke vrste glavni pravni procesni vodja države. Ustavnemu sodišču se ni treba vpletati v konkretne posledice konkretiziranih ustavnih norm, ampak predvsem preverja, ali je do teh konkretnih posledic prišlo po redni poti, skratka ustavno-procesno neoporečno.

Gre torej za dva različna in v marsičem nasprotna si idealna tipa ustave, ki pa izvirata iz dveh diametralno nasprotnih – materialnega in procesnega – tipov prava sploh.

I

Zato je morda smiselno v začetku tega spisa ponoviti temeljne premise o »procesnosti« oziroma »materialnosti« pojmovanja prava. Tako bo morebitni kritiki laže dostopna tudi vsa nadaljnja izpeljava iz teh premis izhajajočih argumentov. Gre za naslednji dve skrajni koncepciji pravnega. Na eni strani je *nam* domača tista koncepcija, ki na pravo gleda kot na sklop materialnih in substancialnih norm, ki *vsebinsko* urejajo potencialno antagonistične, sporne, kontroverzne in konfliktno odnose med ljudmi. Namen norme je tu predvsem, da odloči, kakšna je v sporu tista odločitev sodišča, ki je socialno funkcionalna, pravična, politično oportuna, primerna itd. Pravni sistem sodišč in drugih organov, ki izdajajo najbolj konkretne odločbe, je udejanjati, implementirati to substanco. Ta »politika«, ki je vgrajena v materialnost norm v pravnem sistemu, je zvečine zakonodajnega izvora, ta pa seveda, zlasti na klasičnih področjih prava, izvira tudi iz pravne tradicije, ki gre v kontinentalnem sistemu nazaj vse do rimskega prava in še dlje. Lahko bi rekli, da gre tu za skrajno različico tega, kar na kontinentu imenujemo »oficialnost«, torej za to, da država s svojim pravom »*ex officio*« posega v vse odnose in vsa razmerja v družbi v načelu ne glede na to, ali so ti odnosi konfliktni oziroma ali sploh kličejo po razsodni intervenciji sodne oziroma državne oblasti. V tem smislu je ta oficialni sistem prava neke vrste regulativna mreža, ki posega v praktično vse pore družbe povsod tam, kjer se po mnenju države kaže potreba po tem, da bi bilo treba stvari sploh urejati.

Implicitna premisa takega »oficialnega« pojmovanja prava je določena mera zakonodajne samozavesti. Zakonodajalec mora izhajati iz predpostavke, da je v posesti ne le moči, da svoje odločitve udejanji, za kar ima na svoji strani imple-

mentacijski aparat države, ampak mora predvsem misliti, da ima sposobnost in zmožnost razumeti, kaj je v najširšem smislu te besede sploh »prav« in kaj ne. Ta *regulativna pretenzija* zakonodajalca, politike in države sploh izhaja iz večjega števila zvečine nezavednih predpostavk ne samo o tem, kakšna je dejansko funkcija države, oblasti in avtoritete v pravnem in pravnem sistemu sploh, ampak predvsem kakšne so v *resnici možnosti* in zmožnosti s prisilno regulativo urejati odnose v družbi in državi. Verjetno je zato, da bo taka mentaliteta o pravu izhajala prej iz preценjevanja kakor iz podcenjevanja implementacijskih zmožnosti državnega in pravnega sistema. Tu žal ne moremo podrobno razčlenjevati te mentalitete, lahko pa spomnimo, da je bil socializem kot sistem pravzaprav utemeljen na taki substancialni prerogativu, da je prav s pravom skušal do tolikšne mere urejati odnose med ljudmi, da ne bi prihajalo do neupravičenih socialnih razlik, ki ne bi temeljile na primer na delu.

V drugi skrajnosti imamo pretežno procesno, in v tem smislu *dispozitivno* koncepcijo prava, ki mu ne gre toliko za to, kaj je »prav« in kaj ne, ampak predvsem funkcionalno teži – le k vzpostavitvi miru, se pravi k razreševanju konfliktnih odnosov v družbi. Če si predstavljamo, kako je pravo po vsej verjetnosti nastalo, kako se je v primitivni družbi sploh pokazala potreba po pravu, potem to verjetno ni bilo iz omenjenih regulativnih razlogov, ampak iz enostavne potrebe po reševanju socialnega miru v na primer plemenski skupnosti. Substanco plemenskih odnosov so lahko urejali običaji, ki so preprečevali nastanek večjega števila konfliktnih situacij med ljudmi. Če pa so te kljub temu nastajale, težava ni bila toliko v tem, da so *bili* konflikti, ampak v tem, da je to motilo samo delovanje skupnosti. Naloga plemenskega poglavarja v taki situaciji na primer ni mogla biti toliko implementacija take ali drugačne politike in regulative kolikor enostavna pomiritev nasprotujočih si strank. Substancialna regulativa je prišla v poštev pač toliko, kolikor je bila sodna oblast takrat po naravi stvari že zlita z vsemi drugimi oblikami oblasti in kolikor je razreševanje sporov kot svoj stranski proizvod zgolj dajalo priložnost za implementacijo določene politike. Hobbesova liberalna premisa, češ da je v takih primerih šlo predvsem za preprečevanje vojne vseh zoper vse, se pravi za preprečevanje anarhije in za vzdrževanje funkcionalnega družbenega miru, je povsem logična tudi zato, ker je substancialni dejavnik regulative pripadal običajem v antropološkem smislu, se pravi vrednotam, ki jih ljudje doživljajo kot moralo in kot ponotranjene vrednote, šele kršenje katerih je vodilo do sporov in moralne indignacije. V drugem pa je tak pravni sistem toleriral vsakršno nenasilno obliko razreševanja sporov, samo da se je spet vzpostavil socialni mir. Tisti, ki je v sporu sodil, si ni lastil pravice do materialno »pravične« razrešitve spora, lahko bi celo rekli, da je bila taka substanca nepomembna natanko v tistem smislu, v katerem je še danes nepomembna resnica v civilni pravdi, če sta se stranki brez njenega razkritja ali celo ob očitni njeni potvorbi pripravljeni pobotati tako, da spora potem ni več. Po gornji metodi skrajnih projekcij idealnih tipov, ki je za pravo primerna, pridemo torej do razpoznave dveh ekstremnih tipov pravnega postopka, pri čemer v prvem prevladuje vsebina, pri drugem pa oblika. Ker vsebina nastaja iz oblike, trdimo, da je prvi drugoten, izveden, drugi pa prvoten, izviren. Gre za to, kako pojasniti razliko med drugim procesnim in prvim substancialnim tipom prava. Izvor te razlike, ki je goli obliki postopka dodala vsebinsko regulativo norme, ne izhaja toliko iz narave prava kot stroke, ampak predvsem iz oblastvene moči, ki je bila v začetku samo potreben pogoj za prisilno udejanjanje, implementacijo rabsodb tistih, ki so spore zgolj oblikovno reševali. V naravi spora je, da preraste v samopomoč med sprtima strankama, če tega ne ustavi še večja sila

tistega, ki spor razrešuje, ali če stvar obrnemo, da se zaradi (državne) prisile spor mora prisilno sodno razrešiti ravno zato, da ne bi prišlo do anarhije. Ta večja sila, ki je bila spočetka potrebna zgolj za implementacijo razsodb v sporih, je kasneje postala temelj in priložnost za vsakršno vsiljevanje tistih regulativno vsebinskih normativnih rešitev, ki so posegale v substanco ne samo sporov, ampak v substanco družbenih odnosov. Tu nas ne zanima nič drugega kot to, da predlagamo ugotovitev, da taka substancialna regulativa ni nujen sestavni del prava kot fenomena razreševanja sporov v družbi. Ali z drugo besedo, lahko si predstavljamo sistem, po katerem tega substancialnega vmešavanja nosilca državne moči v sporne in nesporne odnose in razmerja v družbi – *sploh ne bi bilo*. V skrajno dispozitivnem sistemu prava bi bile vse odločitve zgolj in samo conciliatorne narave, ne bi bilo govora o pravičnosti, čeprav bi še vedno bil govor na primer o (subjektivni) pravici. Po drugi strani pa nam skrajno oficialna različica prava kot družbenega pojava vsiljuje nujno predpostavko o tem, da je tisti, ki to regulativno substanco ljudem oblastveno vsiljuje, v resnici pametnejši, pravičnejši itd. – ker kako bi si sicer lahko lastil prerogative, ki presegajo dispozitivnost volj obeh sprtih strank.

Kot elemente različnosti med obema, pravzaprav radikalno drugačnima pristopoma k pravu, torej lahko naštejemo naslednje:

1. *količina avtoritete in avtoritarnosti* v dojemanju temeljnega postulata prava, pravnosti in pravne države sploh;

2. za to avtoriteto in avtoritarnostjo stoji določena namera enega ali drugega sistema:

- a. ena skrajnost v čistem *dispozitivnem* sistemu je *odsotnost* vsake substancialne namere vsebinsko rešiti spor: kakršen koli je že izid spora, država je z njim zadovoljna, če sta poprej z njim sprti stranki zadovoljni;

- b. v drugem sistemu, ki je pretežno *oficialen*, gre za to, da stranki spor, podobno kot v dispozitivnem sistemu, ne le morata predložiti v razsojo in presojo z državno prisilo podprtemu sodnemu organu, vsiljena pa jima je tista rešitev, ki je predvsem po volji države: ohranjata torej svojo dispozitivnost ali vsaj, v njenem okviru, velik manevrski prostor;

3. v oficialnem sistemu prava stremijo sodišča in drugi državni organi k ugotavljanju neke vnaprej opredeljene in iz norme izhajajoče resnice. Samo ob predpostavki, da je taka »resnica« odkrita, je namreč mogoče vzdrževati domnevo, da je pravna norma substancialno ustrezna, da pravično in po resnici rešuje substanco svojega predmeta (spora), medtem ko drugi, dispozitivni sistem ne pretendira na resnico oziroma jo ugotavlja zgolj in samo kot sredstvo za razrešitev spora. Iz tega pa sledita še dve radikalno različni usmeritvi obeh sistemov:

- a. oficialni sistem, ki s sebi lastno normativno-substancialno dejavnostjo dobesedno *producira* tako selektivno percepcijo in apercepcijo dejstev, je močno podvržen iluziji, da je resnica, ki jo ugotavlja, *objektivna* resnica in ne zgolj produciranje gornjih premis, ki bi ustrezale sintagmi *adequatio intellectus et rei*. Taka normativno sproducirana resničnost potem pogosto velja kot objektivna stvarnost, s čimer je sklenjen začarani krog sistemske pravne samoprevare toliko, kolikor odkrivanje take »resnice«, ki je pravzaprav že vsebovana v svoji normi, samo *producira* določeno realnost, ki nima ne objektivne podlage niti se realnemu dogajanju v družbi prav ne prilagaja. Ker je to v sosledju z normativno dejavnostjo, ki ni vezana na konkretno kazuistiko, je jasno, da prihaja do radikalne odtujitve celega pravnega sistema družbeni realnosti ali, z drugo besedo, veliko je norm, ki naslavlja napačne probleme, probleme, ki so jih v prvi vrsti lahko celo same sproducirale;

b. dispozitivni sistem, če bi bil čist, seveda ne bi zapadel v ta začaran krog, vendar pa se je zakonodajna dejavnost tudi pri njem izločila iz kazuistike, toliko spet, kolikor zakonodajna veja oblasti deluje samostojno. Treba pa je priznati, da je vsaj ta samostojnost *relativna* toliko, kolikor se mora zakonodajna veja ozirati na ustavne in druge sodne normative primernosti, ki izhajajo iz konkretne kazuistike, medtem ko je po drugi strani ta ista dejavnost v *oficialnem* sistemu večji del povsem neodvisna od sodne presoje ustavnosti in ustreznosti, torej medtem ko so sodišča doživljana zgolj kot konkretizatorji teh abstraktnih odločitev zakonodajalca in pravzaprav ne sistemsko in kadrovske nimajo ne možnosti ne nagnjenja, da bi ta od zakonodaje dana stališča spreminjala.

To sproža globlje vprašanje o tem, kateri od obeh sistemov je bolj funkcionalen in, vsaj kar zadeva pravo kot pravo, naraven. Ta problem opredeljujemo kot problem kontaminacije prava z oblastjo oziroma obrnjeno kot vprašanje relativne avtonomnosti prava – od oblasti in politike.

Lahko si zgolj predstavljamo pravni sistem, ki z oblastjo ne bi imel nobene funkcionalne zveze. Ljudje bi svoje spore predložili strokovnim sodiščem in jih (prostovoljno) ubogali, izvrševali njihove sodbe. Brez tega problema *enforcementa*, implementacije, udejanjanja bi se sistem normativnih rešitev antagonističnih družbenih razmerij in odnosov med posamezniki in pravnimi osebami v družbi reševal, recimo temu, predvsem »*strokovno*«. Domet take strukturirane pravičnosti bi bil v bistvu zelo podoben tisti čisti pravni doktrini, teoriji, kakršno zdaj na kontinentu razvijajo univerzitetni, z oblastjo neobremenjeni, profesorji prava. Tu se takoj postavi vprašanje, ali je tak čist sistem sploh možen. Sodnik, ki bi v zadevah presojal, bi namreč ne odločal vedno zgolj po pravičnostnih merilih, med drugim zato ker pravičnost ni nekakšen filozofski sistem, katerega ključ bi odpiral vsa vrata. Prihajalo bi do odločitev, ki bi tako ali drugače predvidevale druge podobne spore, računalo bi se s tako imenovanim Edipovim učinkom, generalno-preventivnim učinkom itd. Skratka, tudi tu bi se uveljavila posebna sodna »politika«, ki bi merila na urejanje antagonističnih razmerij v prihodnosti, iz česar bi se izluščili, kakor se dejansko v zgodovini tudi so, običaji in obličnosti, katerih namen je ob predvidevanju možnih sporov v prihodnost le-te preprečiti vnaprej. Tudi iz tega bi torej rasla strukturirana normativnost, ki bi se plast za plastjo nalagala v skupinsko kolektivno zavest in postajala normativni sistem *sui generis*. Ta normativni sistem, kakršnega poznamo kot običajno pravo, bi se v najboljšem primeru ponotranjil kot družbena vrednota tako, da do sporov ne bi prihajalo.

Po drugi strani seveda drži, da je prisilna implementacija, udejanjenje, pravnih norm potrebna natanko toliko, kolikor vrednote, ki jih sistem producira, niso dejansko ponotranjene, kolikor se ljudje, z drugo besedo, po njih sami od sebe ne ravnaajo že tako ali tako. Čar običajnega prava je bil prav v tem, da je ob počasnosti razvoja družbe seveda veljalo, da je bilo produciranih in ponotranjenih (introjiciranih) samo toliko norm, kolikor se jih je lahko, iz ene generacije do druge, usedlo v kolektivno zavest. Ko pa začne družbeni razvoj prehitevati in ko nastaja potreba po hitrejšem normativnem, tudi čisto tehničnem urejanju, ki je večja od introjicijske zmogljivosti normativnega ponotranjenja, je jasno, da mora priti do take normativne (zakonodajne) produkcije, ki zdaleč prehiteva introjicijske zmogljivosti človeka kot normo ponotranjujočega bitja.

S tem pa nastane nevarnost, da bodo na hitro sproducirane norme socialno neustrezne in da se torej v resnici ne bodo ponotranjile. Kolikor bolj so te norme v tem smislu umetne in kolikor manj se v resnici in spontano ponotranjajo v kakšni družbeni skupnosti, toliko več prisilnega udejanjanja je potrebno, da bi, čeprav

precej na videz, pravni sistem sploh imel smisel. Tu imamo opravka z novim začaranim krogom, katerega nasledki so nam še predobro znani.

V vsakem pravnem sistemu imamo torej dve najbolj splošni sestavini. Prva je sporazrešujoča (conflict resolution) sestavina, ki izhaja iz potrebe po razreševanju sporov v skupnosti in s tega vidika vzdrževanja družbenega miru. Kolikor raste pravo iz tega vira, je pravo kot sistem organskega izvora, je v tem smislu naravno in običajno. Druga sestavina se nadgrajuje na to organsko sestavino, je bolj ali manj umetna, regulativna in zakonodajna sestavina, ki na določen način izkorišča sporazrešujočo sestavino in tako razvoju (filogenetsko) kakor tudi funkcionalno na umeten, regulativen način nadgrajuje svojo organsko predhodnico.

Mnogo vprašanj tu je take narave, da bi zahtevala ekspertizo sociologov prava, kulturnih antropologov (etnologov) in pravnih zgodovinarjev. Z ustavnopravnega in pravnofilozofskega stališča pa nam gre le za to, da postavimo določeno teorijo, katere empirične verjetnosti sicer ne znamo preveriti, lahko pa postavimo vprašanje o njeni razlagalni vrednosti. To razlagalno vrednost lahko predočimo, za začetek povsem poskusno na nekaj načinov. Ker je osrednje vprašanje tu, torej os, okoli katere se vrti vsa pričujoča razprava, pravzaprav umetnost oziroma organskost prava kot družbenega pojava, je osrednje vprašanje tu tisti stik prava z družbeno realnostjo, ki je pristen in raste organsko iz nesoglasij, ki jih ima pravo za nalogo razreševati, ali pa pravo vsiljuje v drugi skrajnosti odtujeno regulativo, katere vrednostni temelji ne izhaja iz dejanskega družbenega pojava, ki je njen adresat. To se pokriva z nekaterimi sociološkimi teorijami, ki postulirajo vrednote kot (dis)funkcionalne in ki zaradi te svoje dvojnosti, če so funkcionalne, krepijo normativno integracijo oziroma če so disfunkcionalne, to normativno integracijo slabé in povzročajo anomijo. Avtoritarni, oficialni koncept prava izhaja iz državnega monopola (pre)moči in družbi kot sistemu sicer ima za možnost vsiljevati svoja stališča, vrednote in rešitve, ne more pa je prisiliti, da bi te vrednote ponotranjila. Kadar gre taka koncepcija v svojo ekstremno različico, dobimo arbitrarne in voluntaristične učinke, kakršnih smo navajeni iz socialističnega sistema, katerega bistvo, vsaj pri nas, je bilo neke vrste socialno eksperimentiranje, ki je bilo družbi kot umetno vsiljeno. Nekaj podobnega pa se pravzaprav godi v vsaki diktaturi, ker je zanj skušnjava izrabe prava v svoje namene, se pravi za udejanjanje svoje vizije družbe, premočna, da bi se ji lahko izognili. Naraščati prične razlika med resničnim družbenim stanjem na eni strani in med postuliranim stanjem, kakršno v družbo projicira zakonodaja. Če stvar obrnemo, pridemo do sklepa, da v resnično demokratični družbi, v kateri je sama zakonodaja izraz realnih družbenih vrednot in razmer, do take skrajnosti sploh ne more priti. Morda je bil to razlog, na primer, da ameriški ustanovodajalci niso predvideli precedenčnega učinka sodb v tistih primerih, v katerih ni bila podlaga za sodbo resničen spor, t. i. case and controversy clause. Lahko bi celo rekli, da je sistem, ki ohranja odprte te precedenčne kanale povratnega vpliva pri sodni kumulaciji normativnega nalaganja, v tem smislu bolj demokratičen.

Ustavnopravno gledano gre pri razlikovanju med oficialno in dispozitivno koncepcijo prava za vprašanje, koliko je država pripravljena uporabljati svojo prisilo nad prebivalstvom za to, da bi nasilno in umetno udejanjila določeno svojo v zakonu normirano vizijo rešitve določenega (od države zaznanega) družbenega problema. V kazenskem pravu je to nadvse očitno takrat, ko država kot kaznivo dejanje inkriminira določeno obliko ravnanja, na primer iz ideoloških razlogov, ki v resnici sploh ni družbeno škodljivo. V kriminologiji je sprejeto mnenje, da so take inkriminacije kontraproduktivne, da se ne integrirajo, da imajo anomičen učinek.

Čeprav mamila niso najboljši primer za to, je verjetno, da bo država zaradi splošne družbene situacije svojo bitko z mamili izgubila, ker zgolj normativno poskuša reševati problem, katerega korenine so v splošni družbeni anomiji. Boljši primer so t. i. victimless crimes, pri katerih iz sicer inkriminiranega dejanja ne sledijo nikakršne konkretne škodljive posledice, saj gre le za oficialno vizijo deviantnosti, ki naj jo kazenski zakon le implementira. Nauk, ki ga iz tega lahko potegnemo, je, naj bo zakonodaja, če že mora inkriminirati določena ravnanja, kar najbolj empirična, naj izhaja iz konkretnih družbenih zapletov, ki jih posamezna ravnanja povzročajo – ne pa iz nedokazanih precej ideoloških predpostavk o tem, kaj je za družbo škodljivo; mora zato, ker se to nekomu v zakonodaji zdi na primer nemoralno.

V taki situaciji, značilno, bi dispozit, oblika prava naslavljala predvsem tiste konkretne probleme, katerih družbena škodljivost bi bila specifično pred posameznim sodnikom izkazana. Najbrž ni naključje, da je imel v anglosaškem sistemu še do nedavnega kazenski sodnik za naše pojme nepojmljivo široko diskrecijsko pravico pri izrekanju kazni: sistem je izhajal iz tradicionalne predpostavke, da je konkretni kazenski sodnik tisti, ki primer dovolj dobro pozna, da npr. pri pogojni obsodbi sam postavlja v zakonodaji povsem nepredvidene pogoje, pod katerimi se zapovedana kazen npr. ne bi izvršila. Precedenčni sistem prava pa vsebuje tudi možnost, ki veliko nazorneje dokazuje možnosti za bolj specifično primerno formulacijo doktrin, katerih funkcionalnost je potem zapisana v pravnem precedensu, preverjena pa v kasnejši aplikaciji doktrine, kakršno je bil konkreten sodnik v konkretnem primeru dobesedno prisiljen formulirati zato, da bi rešil pravno vprašanje, ki ga je konkretni primer predenj postavljal. Slaba stran takega načina nastajanja pravnih doktrin je izkazana v tem, da ne pride do poglobljene teoretične konkretizacije, ampak da cel sistem ostaja na bolj ali manj površni ravni analognega mišljenja. Ko se namreč v prihodnosti spet pojavi podoben pravni problem, potem sodnik, običajno na pobudo ene izmed strank, analogno uporabi precedens, učinki katerega so na koncu sicer lahko pravno ustrezni, ne prihaja pa do poglobljene konceptualizacije, kakršne smo navajeni iz pretežno oficialnega kontinentalnega sistema, v katerem to konceptualizacijo opravljajo profesorji prava. Dobra stran tega pa je spet, da sistem prav zaradi svoje pojmovne nedorečenosti ostaja open textured, medtem ko je kontinentalni sistem v stalni nevarnosti, da ostane zaprt v svoje teoretične konstrukte.

Avtoritarnost oz. demokratičnost enega ali drugega sistema se torej ne kaže samo v splošni mentaliteti glede tega, kaj sploh je funkcija države in koliko naj država ima možnost s svojo relativno odtujeno zakonodajno funkcijo pravnemu sistemu vsiljevati praktično vse zgornje premise. V veliki meri gre namreč tudi za to, kolikšen del te normativne dejavnosti je z zakonodaje prenesen na sodno vejo oblasti. Sodna veja oblasti namreč na nobenem pravnem sistemu ne figurira kot veja, ki bi samoiniciativno izdajala ukaze, marveč je reaktivna v tistem smislu besede, ki pomeni, da se njena oblastvenost kaže skoraj izključno samo v odzivanju na probleme, ki jih stranke v sporu kot neodvisne spremenljivke prenašajo sodni oblasti v presojo in razsojo. Znani ameriški pravni teoretik Bicher je zato sodno vejo oblasti poimenoval kot »najmanj nevarno« v glavnem zato, ker nima možnosti, da bi družbi samoiniciativno vsiljevala svojo avtoriteto. Iz tega izvajamo tudi sklep, da je prenašanje oblasti na sodno vejo po svojih učinkih ne le demokratično – to še toliko bolj, ker zmanjšuje prevelike ingerence zakonodajne in izvršne oblasti – v glavnem pa zato, ker ostaja v stiku z dispozitivno realnostjo družbene problematike, to je, nima možnosti, da bi družbi vsiljevalo svojo »vizijo« česar

koli. Ko smo že pri nevarnosti posameznih vej oblasti, povejmo še to, da je od vseh treh vej prav gotovo najbolj nevarna, ker se najlažje odtuji demokratičnemu procesu, prav izvršilna veja oblasti, medtem ko je nasilje zakonodajne veje nekoliko bolj vezano na omejitvene učinke demokratičnega procesa. Tako izvršilna kot zakonodajna veja pa sta izrazito izpostavljeni nevarnosti, ki smo jo imenovali »oficialnost«, ravno zato ker sta v primerjavi s sodno vejo oblasti relativno odtujeni adresatu svojih normativnih projekcij.

II.

Če je pravo pretežno procesno takrat, ko deluje in posluje brez vnaprejšnje danosti, formalne in dejanske sposobnosti in izenačenosti svoje implementacije, skratka brez tistih značilnosti, ki jih navajajo za esencialne elemente pravnosti (Unger 74), se postavlja vprašanje, kaj od običajne koncepcije prava sploh še ostane, če ga pričenjamo zdaj dojemati bolj procesno, dinamično in če se manj zanašamo na njegovo formalno vnaprejšnjo danost ne glede na to, ali je govor o »lex certa« ali o načelu legalitet, kakršno poznamo v njegovi najbolj skrajni različici v kazenskem pravu. Zato je prav, da si поблиže ogledamo prav ta dejavnik legalitete, ki vsaj v kontinentalni Evropi velja za nosilni steber pravne predvidljivosti in s tem pravne varnosti.

Mit o vnaprejšnji in gotovi danosti in abstracto izglasovane norme je seveda utemeljen v semantični določnosti, ki naj bi bila fiksirana v pisani in objavljeni besedi. Toliko, kolikor je ta določnost tista vnaprej določena oblika, ki naj determinira vsebinske odločitve takrat, ko je norma aplicirana, je pravo po svoji naravi gotovo formalna in formalistično-semantična veda (Ihering). Globlja filozofska in celo metafizična vprašanja (Heidegger) se sprostajo ob postavitvi te podmene, te predpostavke. To, kar je tudi očitno, pa je nekaj drugega. Že sama izbira gornje premise pravnega silogizma je namreč predeterminirana z njenim obstojem kakor tudi selektivna percepcija, ki ločuje od nebistvenih tista bistvena dejstva, ki so taka v luči tako izbrane gornje premise. Poleg tega rekombinacije gornjih premis, ki so nujne, da bi se našla konkretnosti ustrezna pravna norma (kombinirana!), dokazujejo, da je bistvo mita o »lex certa« v najboljšem primeru danost ene črke abecede, ki se kombinira z drugimi črkami v ustrezno (kakor površen izraz!) gornjo premiso – nikakor pa ne vnaprejšnja danost in določnost točno tiste norme, ki je potem – torej ex post facto – izbrana za gornjo premiso silogizma, s katero sodnik, tudi ex post facto, utemelji svojo sodbo.

ANTON GRIZOLD*

Razpotja nacionalne varnosti

Slovenija in sodobna varnost

Na začetku tretjega tisočletja je sodobna civilizacija na svetovnozgodovinskem razpotju (Mc Murtry, 1991: 415). Varnost kot ena od njenih prvin je bila kot ideja,

* Dr. Anton Grizold, docent Fakultete za družbene vede v Ljubljani.

koncept in praksa vse doslej ujeta v tradicionalno zasnovo vojne, obrambe in vojaških predpostavk. Mnoge spremembe v današnjem svetu pa so kot posledica dosežene stopnje družbenega razvoja v 90-ih letih na eni strani potrdile celostno naravo sodobne varnosti, ki zajema vse tiste pojavne oblike družbenega življenja, ki se štejejo za družbene vrednote (tj. gospodarsko, socialno, kulturno, politično, pravno, ekološko, vojaško) (Sauerwein, 1993: 31–32). Obstoječe razmere v svetu narekujejo sodobnim državam, da spremenijo svojo dosednjo tradicionalno opredelitev varnosti kot vojaške paradigme in sprejmejo novo pojmovanje varnosti kot celotnega pojava.

Konec hladne vojne (v letu 1990) je v Evropi in v svetu zaznamoval tudi globoke spremembe v evropski in svetovni politiki na področju načrtovanja in organiziranja zagotavljanja nacionalne in mednarodne varnosti. Dosedanji razvoj mednarodnih odnosov je privedel na eni strani do velike povezanosti sveta, kar se najbolj izrazito kaže v naraščajočem številu problemov z univerzalnimi razsežnostmi (npr. policija, neracionalna poraba naravnih virov, kršitve človekovih pravic itd.) (Moller, 1991: 272). Uspešno razreševanje teh problemov je vse bolj odvisno od skupnega dogovarjanja in ukrepanja večjega števila držav. Na drugi strani pa so procesi transnacionalne integracije in globalizacije omejili uporabo politike moči (in v tem okviru vojaške sile) za razreševanje tistih nakopičenih ali novonastalih problemov, katerih skupni imenovalac je zagotavljanje varnosti na ravni posamezne države in/ali celotne mednarodne skupnosti.

Počasno razreševanje aktualnih konfliktnih situacij v Evropi po koncu hladne vojne (npr. vojna na Balkanu, oboroženi konflikti na ozemlju nekdanje Sovjetske zveze) opozarja na neuspešnost obstoječih tradicionalnih organizacij in mehanizmov za zagotavljanje nacionalne in mednarodne varnosti, ki so bile oblikovane v povojnem obdobju in so zato izraz dvopolnega sistema mednarodne skupnosti in ozračja hladne vojne.

V preteklem mednarodnem okviru, v katerem je prevladovala logika ideološkega in geopolitičnega globalizma nenehno nasprotujočih si supersil, je zagotavljanje nacionalne in mednarodne varnosti temeljilo na načelih oboroženega odvrčanja (armed deterrence) in oboroženega tekmovanja med državami.

Nove razvojne možnosti pri zagotavljanju sodobne varnosti, ki so posledica predvsem pozitivnih sprememb v mednarodni skupnosti v zadnjih letih (neodtant, razpad Varšavskega pakta, propad mnogih totalitarnih družbenih sistemov, nastanek novih držav na temelju pravice do samoodločbe narodov, procesi sodelovanja, ekonomske integracije in političnega združevanja itd.), pa vendarle zagotavljajo realno podlago za preoblikovanje tradicionalnih nacionalnovarnostnih politik in struktur v sodobnih državah kot tudi v mednarodnih organizacijah v smeri večjega sodelovanja in zaupanja ter uveljavljanja skupne varnosti vseh članic mednarodne skupnosti. Izhodišče za slednjo trditev lahko najdemo v prizadevanju nekaterih evropskih držav za tako preusmeritev evropske politike, ko nobena od večjih evropskih držav ne bo imela revizionističnih teženj, ki bi jih uresničila z vojaško silo, ter za iskanje ustrezne oblike zagotavljanja evropske kolektivne varnosti, ki bi zajela celoten kontinent in ne samo skupino držav (Ullman, 1991: 66).

Večina evropskih držav svoje nacionalnovarnostvene politike sproti prilagajajo novemu političnemu in vojaškemu okolju. Ali velja to tudi za Slovenijo?

Slovenska država, ki si je v lanskem letu priborila mednarodnopravno subjektiviteto, še vedno vzpostavlja vse elemente celovite moderne države. Zato je obliko-

vanje nove slovenske nacionalnovarnostne politike in strukture danes še v fazi dokončne osamosvojitve od nekdanjega jugoslovanskega nacionalno-varstvenega sistema ob hkratnem vzpostavljanju specifične slovenske varnostne identitete. Dosedanji razvoj slovenske nacionalne varnosti, ki ga z zgodovinsko primerjalnega vidika zaznamujeta dve temeljni obdobji, in sicer od 1945 do 1990 ter od 1990 do 1992, se danes kaže v celoviti vzpostavitvi obrambne prvine nacionalne varnosti kot »klasične funkcije države«. Okvir nadaljnjega razvoja nacionalne varnosti je danes za sodobne države kot tudi za Slovenijo nova varnostna paradigma, ki sintetizira tako izkušnje in spoznanja iz dosedanjega nenehnega razreševanja razmerja med nacionalno državo in transnacionalno integracijo kot tudi iz gospodarsko-političnih, varnostno-obrambnih in drugih vidikov razvoja v svetu.

V tem kontekstu se za nadaljnji razvoj slovenske nacionalne varnosti zastavljata vsaj dve ključni vprašanji, in sicer: prvo, kako organizirati družbene zmogljivosti za hitrejši razvoj v smeri odprte, demokratične, pravne, gospodarsko uspešne in sploh stabilne družbe? Drugo, kako hitro se bo slovenski državi uspelo razviti iz tradicionalne nacionalne države v postmoderno nacionalno državo, v kateri se razmerje med nacionalnim in transnacionalnim razrešuje, kot to dokazujejo nekatere razvitejšie družbe, pod vplivom novih družbenih realnosti (npr. razvitih mehanizmov javnega in vsestranskega nadzora nad delovanjem nacionalne države, večje avtonomije posameznih delov družbe in na tej podlagi oblikovanje civilne družbe, intenzivnih procesov profesionalizacije in funkcionalne diferenciacije itd.).

Zastavljeni vprašanji zadevata v jedro problema sedanjega (ne)obstoja slovenske razvojne strategije, katere pomembna prvina je tudi zasnova dejavnosti in sistema zagotavljanja nacionalne varnosti. Od pravih odgovorov na ti vprašanji so predvsem odvisne racionalnost, kredibilnost, legitimnost in uspešnost slovenske nacionalne varnosti. Na temelju doslej povedanega hipotetično trdimo, da bo slednja takšna le, če bo temeljila na novih poudarkih kulturno-civilizacijskih prvin oziroma vidikov sodobne nacionalne in mednarodne varnostne problematike. V nasprotnem primeru obstaja nevarnost, da bo Slovenija ravnala tudi v bodoče tako kot doslej, ko je bila pod težo osamosvojitve od nekdanje Jugoslavije in vojaške intervencije jugoslovanske armade primorana na nacionalnovarnostnem področju vzpostavljati najbolj intenzivno in celovito predvsem obrambni sistem s klasičnim poudarkom na oboroženih silah. V tem primeru bi namreč v Sloveniji povsem zanemarili evropsko prizadevanje za oblikovanje nove evropske varnostne ureditve, v kateri se temeljno načelo zagotavljanja varnosti med hladno vojno – odvrčanje, zamenjuje z novim načelom zaupanja med državami.

Ne glede na to da Slovenija doslej še ni niti celovito mednarodno promovirana kot varna in miroljubna država niti ni bila posebno dejavna na varnostnem področju v mednarodni skupnosti (npr. v okviru srednjeevropske pobude in v drugih mednarodnih varnostnih ustanovah), pa velja glede nadaljnjega razvoja njene nacionalne varnosti poudariti predvsem dvoja: prvič, temelj vsake učinkovite kolektivne varnostne organizacije sta ne le njena formalna narava in volilni mehanizem, ampak predvsem sporazum o virih ogrožanja in pripravljenosti vseh članic za uporabo vojaških in nevojaških mehanizmov za obrambo pred spoznanimi viri ogrožanja (Ullman, nav. delo: 69). Drugič, zamenjava načela odvrčanja kot vira za zagotavljanje stabilnosti v Evropi in v svetu z načelom zaupanja kot virom zagotavljanja evropske varnosti v prihodnje je še vedno proces, ki šele dobiva temeljne institucionalne obrise. Zato je za Slovenijo bistvenega pomena, da se pri oblikovanju celovite zasnove in sistema nacionalne varnosti izogne

skrajnostim tako, da v okviru lastnih družbenih zmogljivosti uravnoteži vojaške in nevojaške prvine.

Tako celovito zagotavljanje nacionalne varnosti bi imelo za Slovenijo vsaj dva temeljna pozitivna učinka, in sicer: navznoter bi omogočilo boljše zagotavljanje ekonomske, politične, kulturne, izobraževalne in druge prvine varnosti prebivalstva ter s tem višjo stopnjo družbene stabilnosti; v odnosu do mednarodne skupnosti pa bi Slovenijo dejansko približalo prizadevanjem razvitih evropskih držav, da v okviru zasnove skupne varnosti kot alternativo vojaški sili izpostavijo t.i. »mehko moč« (Soft Power), ki jo sestavljajo elementi izobraževanja, tehnologije, inovativnega upravljanja in gospodarstva (Herman de Lange, 1992:35).

LITERATURA:

John Mc Murtry, Rethinking the Military Paradigm, INQUIRY, Vol. 34, 4/1991

Brigitte Saurwein, European Security: The institutional challenge, International Defense Review, Vol. 26, 1/1993

Richard H. Ullman, Securing Europe, The Twentieth Century Fund, Inc., United Kingdom, 1991

Bjorn Moller, Resolving the Security Dilemma in Europe, Brassry's (UK), 1991

Herman de Lange, The CSCE and Security in Europe, Helsinki Monitor, Vol. 3, 3/1992

JANEZ PEČAR*

Policijski profesionalizem in specializacija

(Izhodišča za izpopolnjevanje in usposabljanje)

Omne frequens studium suscitatur
ingenium
(Stalno učenje spodbuja um)

Če naj bi upoštevali čas in družbene razmere, v katerih smo, z vsemi njihovimi negativnimi procesi in dogodki, najbrž *stojimo pred dilemami nacionalnega sistema policijskega izobraževanja*. Pri tem se moramo ukvarjati z vprašanji, kot so: kdo sploh študira, zakaj, česa se uči, kdo ga uči, kako dojemati policijsko izobraževanje, ali je sedanji sistem zadosten, in če ne, kaj spremeniti, kaj s spremembami doseči? itd. Danes se moderna policija v svetu ukvarja z mnogimi področji sodobnega izobraževanja, ki zapušča tradicionalne modele ali pa vanje čedalje bolj vključuje poleg vsega drugega tudi novo filozofijo menedžmenta kljub pogostemu upiranju spremembam. Ker pa čedalje bolj naraščajo potrebe po policijski dejavnosti in po večji količini znanja ne le v njeni lastni organizaciji, ampak tudi zunaj nje, in ker tudi javnost v marsičem izvaja zase razna policijska opravila, so gibanja za policijske reforme vedno pogostejša, podobno kot jim je izpostavljeno vsako veliko podjetje, ki se mora prilagajati zahtevam, da ne stagnira. In ker koncept

* profesor za kriminologijo, direktor Inštituta za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
Glej tudi Bohigian, s. 140

izobraževanja lahko vpliva na povečanje (policijske) produktivnosti in zmanjševanje stroškov, se tudi *profesionalizacija in specializacija v policijskem delu pojavljata kot poudarjena zahteva* ob koncu 20. stoletja, ki ju je mogoče vpeljevati le z višjim ali visokim šolanjem in še čez. Ob tem je namen predvsem dvojen: razvijati splošno usposobljenost policije in omogočati opravljanje te dejavnosti kot poklica.²

Težava pa je, da *nikjer nimajo koncepta, s katerim bi bili zadovoljni* glede na naraščajoče potrebe in povečujoče zahteve po kar najbolj ustreznem policijskem izobraževanju, zlasti na višjih ravneh. Poleg tega je tudi javnost zelo občutljiva za delovanje inštitucij, ki jih mora vzdrževati, policija pa je povsod še posebej deležna kritike in povsem ambivalentnega dojemanja svoje vloge. Od tod tudi nenehne zahteve po novih alternativah, večji učinkovitosti, ustrežnejših delovnih razmerah, večjem vlaganju, boljši usposobljenosti in ne nazadnje po integralnem profesionalizmu, morebiti tudi zaradi omejevanja policijskih zlorab in nezakonitega delovanja. Sam profesionalizem naj bi torej imel pomembno vlogo pri oblikovanju kritičnosti, hkrati ko profesionalizacija in specializacija prispevata tudi k družbeni delitvi dela.

1. *Policija kot (paramilitaristična) organizacija*

Policija je v svoji zgodovini na katerem koli koncu sveta od vsega začetka delovala predvsem kot vojaška ali paramilitaristična organizacija. V to so jo silile naloge in objektivnost, ki je izhajala iz danih družbenih razmer, po eni strani in po drugi ljudje, ki so vanjo prihajali, ker so imeli največkrat predvsem vojaško izobrazbo. Kajti zanjo pomembnega znanja še ni bilo ali pa ga je bilo zelo malo. *Ta tradicionalizem se v marsičem nadaljuje še danes*, kajti policijsko-organizacijski menedžment je še vedno dokaj centraliziran, v marsičem ne opušča militarističnih teženj, ki ovirajo policijsko profesionalizacijo, večina policijskih organizacij goji nekakšno kolektivno samopodobo, hkrati ko še vedno ostajajo določena pričakovanja, ki izhajajo iz preteklosti in ki nenehno po nekaterih insignacijah spominjajo na »vojaškost« ustanove, temelječo na nekaterih stereotipih kljub novim policijskim standardom in prodirajočima profesionalizmu in specializaciji. Zlasti to velja za njen uniformirani del, čeprav tudi druge dejavnosti niso povsem imune pred procesi militarizacije.

Na to kažejo: centralizirano upravljanje, razmerja višji-nižji, delovanje po poveljih, ukazih, direktivah ali splošnih pravilih, vertikalno komuniciranje pretežno od zgoraj navzdol, avtoritativni stil vodenja, sistem discipliniranja in sankcioniranja kršitev, predpisana postopkov in prisiljevanje k njihovem spoštovanju, omejevanju svobode pri reševanju problemov, občutki nemoči na nižjih ravneh, izključnost razsojanja na višjih stopnjah itd. Tudi v večini policijskih organizacij po svetu velja prepričanje, da so kvazivojaške organizacije, ki zagotavljajo pravo.³ Zato so mnogi poznavalci policijskega delovanja prepričani, *da se policija v zadnjem stoletju ni posebno spremenila*, saj še vedno deluje po temeljnih izhodiščih 19. stoletja, ko jo je radikalno začel spreminjati Robert Peel (po letu 1829). Vendarle je poudarjal disciplino in hierarhični nadzor, kar gotovo ohranja kvazimilitaristično podobo.

Tako policist kot vojak se podrejata višjim, njune lastne pobude so močno

² LeDout et al., s. 22

³ Auten, s. 49

omejevanje, diskrecije ni dosti, spadata k enoti, »delo« opravljata po predpisanih postopkih in tudi uniforma določa videz in vedenje. Raziskave tudi kažejo, da se v tej dejavnosti tako organizacijsko kot individualno upirajo spremembam in se oklepajo tradicij z upanjem, da je tako najbolje za njihovo uspešnost. Zato ostaja *paramilitaristični stil menedžmenta pravilo in ne izjema*. Samodojemanje organizacije in usposabljanja je prav tako v marsičem paramilitaristično, tudi delovanje poteka na tej ravni, diskrecionarnost ni dopustna, policijske organizacije pa se prepočasi prilagajajo družbenim spremembam.

2. Zahteve po avtonomnosti (policijskega) poklica

Ker pa policija vedno nekomu služi – to zlasti poudarja njen »servisni model«, če opustimo pomisleke, da si jo pogosto podreja »politika« – je normalno, da zlasti v tem stoletju prihaja v njej do gibanj za večjo samostojnost in neodvisnost ter je poudarek na željah, da bi *policija delovala izključno po pravu in ne toliko po zunanjih pritiskih*. Zahteve po avtonomnosti izhajajo torej tudi iz poklicnih teženj, da bi policija sama odločala o svojem delu, se samourejevala in nadzorovala ter vrednotila rezultate glede na specializiranost znanja, ki ga mora obvladovati, in profesionalizacije, ki jih mora opravljati.

Policija mora v javnosti nenehno izkazovati sposobnost dojemanja dogodkov in ravnanja ljudi, mora znati ravnati z njimi, odkrivati moteče pojave in jih obravnavati, reševati konfliktna stanja in jih celo pomirjati, opravljati tipične policijske dejavnosti do najbolj zamotanih in se hkrati ukvarjati s t. i. policijskim socialnim delom. Iz tega gotovo izhaja *delitev na tradicionaliste in progresiste v razmišljanju o stilih policijskega dela*, ki je pogosto vnaprej določeno z družbenopolitično ureditvijo, v kateri posamezna policijska organizacija sploh deluje.

Toda čedalje bolj prihaja do poudarjenih prizadevanj za avtonomnost tako v združenih policijskih funkcionarjev kot v različnih oblikah policijskega unionizma, ki v tem smislu razglasajo potrebo po profesionalizaciji v policiji, po boljšem in ustrežnejšem usposabljanju in izpopolnjevanju, po primernem usklajevanju teoretičnega in praktičnega izobraževanja in predvsem obetajočo interdisciplinarnost moderne vsebine policijskega dela.⁴

Toda problem »avtonomnosti« je gotovo treba obravnavati posebej, na ravni organizacije, od tistega, ki zadeva posameznika v njej, kot je hkrati treba razločevati stopnje v hierarhizaciji policijskih institucij. In »bolj ko je družba različna, bolj in več je zapletenih uravnoteženj med pravicami in priložnostmi, bolj izzivajoče postajajo policijske naloge«.⁵ Družba je vedno nehomogena in je ni več mogoče obvladovati na restriktivni in represivni način. Zato so *policajska pričakovanja o lastni samostojnosti včasih nerealistična* in predstave ljudi o njej pogosto stereotipne, tako da ustvarjajo vtise negibnosti, nemoči in nespremenljivosti. Ker pa je avtonomnost poleg poklicnega znanja, visokih zahtev za sprejem v organizacijo in samourejanja bistvena sestavina poklica, je treba to vprašanje obravnavati tudi z vidika pomena za profesionalizem.

⁴ Bohigian, s. 143

⁵ Phillips, s. 125

3. Profesionalizacija in specializacija

V zvezi s profesionalizacijo in specializacijo policijskega delovanja goje pričakovanja, naj bi bila ta dejavnost boljša, učinkovitejša, ustrežnejša in predvsem skladna s tokovi v širši družbeni skupnosti, za katero tudi policijske organizacije ne smejo zaostajati. Kajti policijsko delo je zelo zapleteno, težavno in odgovorno. In če naj se na visoki ravni izobražujejo učitelji, zdravniki, pravniki, socialni delavci ter mnogi drugi poklici, ki se ukvarjajo z ljudmi, njihovim vedenjem, težavami, stiskami in seveda tudi odklonskostjo, je vredno razmišljati, zakaj naj bi se tudi policija ne profesionalizirala, specializirala in izobraževala na najvišjih ravneh.

a) Profesionalizacija

Profesionalizacija je predvsem proces, v katerem se določena dejavnost s svojimi značilnostmi spreminja oziroma oblikuje v poklic. *Profesionalizem* pa so na splošno prizadevanja, v katerih se nosilci sorodnih opravil povezujejo in združujejo, da bi dosegli skupni poklicni status.⁶ Že od začetka tega stoletja se policija v posameznih delih sveta trudi, da bi oblikovala ustrezen obseg informacij, zbrala primerno in uporabno količino znanja in usposobljenosti, ustvarila svoj etični kodeks in se organizirala tako, da bi vendarle upravljala sama sebe kot stroko. Zato policijski profesionalizem izhaja predvsem iz petih sestavin: upanja v avtonomijo, delovanja v smislu javne službe, možnosti za samourejanje in medsebojnega nadzorovanja, priznanja poklicnih policijskih organizacij in predanosti policijskemu delu.

O poklicnosti je na splošno veliko napisano v družbenih znanostih. Znana so tudi marsikatera izhodišča za merjenje »poklicnosti«, ki za posamezne poklice še vedno ostajajo odprta, saj zaradi razvoja znanja in zaradi družbene delitve dela nenehno nastajajo potrebe po novih poklicih in njihovem opredeljevanju. Zato ni čudno, da se tudi v policijskih znanostih ukvarjajo s popisovanjem opravil, njihovim sestavljanjem, pridruževanjem in najrazličnejšim razčlenjevanjem dejavnosti ne le za spoznavanje procesov policijskega profesionalizma, ampak tudi za ugotavljanje stopnje profesionalizacije policije kot organizacije po eni strani in posameznih področij po drugi, kar gotovo pelje k specializaciji. Zato so tudi za policijo strukturne sestavine poklica zlasti naslednje: »full time« zaposlenost, oblikovanje ustreznega modela usposabljanja, ustanavljanje poklicnih združenj in obstoj etičnega kodeksa.⁷ Za policijske organizacije temu marsikdaj še posebej dodajajo predanost službi in zadovoljstvo z delom, nevtralnost pri opravljanju dejavnosti, standarde, ki urejajo internalizirane odločitve, določeno izpopolnjevanje in usposabljanje, visoke zahteve pri sprejemanju v poklic, določeno količino znanja, poklicni ponos, javno priznan položaj in ugled in morebiti še kaj. *Razlike med profesionalizacijo in profesionalizmom* pa je mogoče na splošno dojemati tudi tako, da je profesionalizacija tisto, kar se dogaja s poklicem, medtem ko je profesionalizem pojav, ki zadeva predvsem ljudi.⁸ Zato profesionalizem lahko poteka neodvisno od profesionalizacije,⁹ kajti ljudje se vedno bojujejo za večjo legitim-

⁶ Regoli et al., s. 47

⁷ Vogel/Adams, s. 474

⁸ Regoli et. al., s. 51

⁹ Miller/Fry, s. 402

nost, da bi povečali vpliv, samostojnost, možnost samourejevanja in da bi jih predvsem priznali drugi, zlasti tisti, ki so svojo »poklicnost« že dosegli. Zato je bil policijski profesionalizem že od nekdaj naravnani k poklicnosti in prežet z namenom, da bi policijske sile dobile poln profesionalni status.¹⁰

Poklic je torej v marsičem odvisen od statusnega tipa in modela poklicne organizacije, v kateri je mogoče izražati poklicne želje. Zato je profesionalizacija dinamičen tok, v katerem posamezno delo dobiva določene značilnosti in potem postaja poklic. In te značilnosti so tako strukturne kot vedenjske. Strukturne zadevajo posebnosti poklica, npr. formalno izobrazbo in pogoje pri sprejemu, medtem ko so druge tiste, ki izhajajo iz osebnosti posameznika, da se vključijo v krog ljudi, ki določeno delo opravljajo in po katerem se kasneje meri profesionalizem.¹¹

In prav ta *profesionalizem je v središču pozornosti proučevalcev policijske poklicnosti*. Merijo ga v organizacijskem, tehničnem in osebnem smislu¹² po posameznih izhodiščih, ki kažejo njegove stopnje in omogočajo ugotavljanje, kako profesionalizirana je kakšna policijska enota in kje ima v tem pogledu prav določene primanjkljaje, ki preprečujejo, da bi to postala. Zato bi lahko rekli, da je *profesionalizem kombinacija tako etičnih standardov kot znanja in usposobljenosti*. Ustrezno raven je mogoče dosegati le z nenehnim vplivanjem na poklicni lik policista, s poklicno integracijo, določeno koncepcijo usposabljanja, usklajevanjem različnih vidikov izobraževanja in stalno revizijo. Kajti razvijajoča se družba potrebuje tudi primerno policijsko službo, vključeno v družbeno organizacijo.

b) Specializacija

Razlogi za policijsko specializacijo so gotovo tudi družbeni in ne izhajajo le iz njene lastne organiziranosti. Pestrost demokratičnosti, družbena delitev dela sploh in razčlenjenost znanja narekujejo *spremembe pri policijskem lotevanju problemov*, ki jih v preteklosti ni bilo, ne toliko in ne takšnih, kot so danes. Danes sta tudi človeška inovativnost in ustvarjalnost v vedenjski odklonskosti brezmejni in *policija je skupaj z ustreznim znanjem in usposobljenostjo vedno korak za kriminalnim svetom*. Vzročnost odklonskosti in pojavoslovje vedno narekujeta najbolj ustrezen odziv, kar se kaže tako v profesionalizaciji kot v specializaciji policijske dejavnosti.

Specializacija je vzdrževanje več poklicev v isti dejavnosti ali organizaciji, bodisi da gre za specializirane enote (mejna, pomorska, prometna, protiteroristična, konjeniška, letalska, železniška itd.) bodisi za specialiste kot posameznike, usposobljene za prav določena področja, na katerih je potrebno veliko znanja, ki zahteva poglobljeno, visoko strokovno in posebno količino informacij ter usposobljenost (strokovnjaki, izvedenci, inštruktorji itd.) oziroma zmožnost organiziranja, vodenja in upravljanja. Od tod izhaja danes v svetu tudi *potreba po policijskem menedžmentu* in mnenje o nujnosti omejevanje specializacije, ki naj obsega le določene poklice, statute in položaje, ne pa vseh. Po teh izhodiščih je treba kot *specialiste usposabljeni le določen del policijskega osebja*, in to predvsem v večjih enotah, za posamezna opravila in prav določene naloge, ki jih ni mogoče prepuš-

¹⁰ Small, s. 314

¹¹ Perrier, s. 53

¹² McDonald, s. 34–6

čati ljudem s splošno policijsko izobrazbo, če pri tej dejavnosti govorimo o »splošnosti«.

Pri tem ne gre le za tehnično specializacijo, marveč za veliko drugih vlog, ki zadevajo nacionalno varnost, organizirani kriminal, kompjuterizirano odklonkost, obravnavanje drog itd. Gre torej za poklice, pri katerih je potrebna visoka raven znanja, usposobljenosti in prizadevnosti. To hkrati najbrž tudi pomeni, da so specialisti potrebni predvsem *na višjih ravneh* policijskega delovanja in večinoma *na ožjih področjih* policijske dejavnosti, s katerimi zagotavljajo bodisi specialistično bodisi inšpektorsko dejavnost, če ne gre še za analitična in izobraževalna opravila.

4. Dileme o izobraževanju (profesionalizaciji in specializaciji)

V policijskih organizacijah po svetu nastajajo različne dileme glede izobraževanja, tako splošnega kot posebnega. V glavnem pa priporočajo *gibčnost in prilagodljivost izobraževalnih programov*, opozarjajo na morebitne negativne posledice profesionalizma in profesionalizacije ter specializacije, ki ju tudi merijo po različnih spremenljivkah. Ponekod celo dvomijo o potrebi po visokem izobraževanju in ga priporočajo le od posameznih ravni naprej ali za kakšne posebne naloge ali vloge v hierarhiji policijskih institucij, pri čemer se sprašujejo tudi, *katere etične vrednote ali standarde zahtevati za posamezne »poklice«*, pogosto tudi odvisno od tega, kolikokrat je kakšen položaj bodisi reaktivni bodisi proaktivni dejavnik na posameznem področju. Izobraževanje in usposabljanje oziroma oblikovanje ljudi za policijski poklic kot relativno dokaj avtoritativno vlogo v družbeni skupnosti torej nista preprosti. Gotovo je odvisno od narave družbenopolitične ureditve in od pričakovanj o funkciji policije kot ene najpomembnejših dejavnosti države, ki je na »čelu« represije, čeprav zlasti terenskemu policistu in zlasti v demokratičnih družbah pripisujejo pomen dejavnosti socialnega inženiringa.

Zato so *mnenja o potrebi visokega izobraževanja pogosto deljena*. Prihaja do ekstremnih stališč, da je akademsko izobraževanje za policijo nepomembno in visokošolsko usposabljanje nepotrebno. Po njih je policijska dejavnost že sama po sebi toliko avtoritativna in delovne potrebe ter družbene zahteve tako zastavljene, da jih visoko šolanje ne more bistveno spreminjati. Hkrati je v policiji toliko rutinskega dela, da ustvarja dvome o zahtevah po akademskem pripravljanju policistov za določena opravila v tej dejavnosti.¹³ Visokošolsko usposabljanje marsikje v samih policijskih organizacijah ni kdo ve kako cenjeno. Tudi izobraženi policisti pogosto čutijo, da jim ta okoliščina tako organizacijsko kot osebno ni priznana,¹⁴ obenem ko visoka izobrazba ustvarja tudi v policiji t. i. »brain drain« (beg možganov) oziroma fluktuacijo najbolj usposobljenih policistov, ki zaradi z izobrazbo doseženih, toda nepotešenih poklicnih želja odhajajo drugam, policija pa je s tem zelo oškodovana, ne le materialno, ampak tudi drugače.

So pa še druga opozorila, ki izhajajo iz raziskovanja policijskega profesionalizma, visokega izobraževanja in sploh pripravljanja policije za opravljanje njenih nalog.

Negativni pomen izobrazbe policistov naj bi se kazal tudi v tem, da izobrazba nima pričakovanega vpliva na policistovo dejavnost. Prenekateri raziskave potrju-

¹³ Chevigny v Gross, s. 477

¹⁴ Tenney v Gross, prav tam, s. 478

jejo, da zadovoljstvo z delom upada z ravni izobrazbe. Večja ko je izobrazba, manj so posamezniki srečni v nadzorstvenih poklicih. Izobraževanje naj bi zelo malo ali skoraj nič vplivalo na profesionalizacijo policistov oziroma zelo malo empiričnih potrditev so našli, da bi izobraževanje in izpopolnjevanje bistveno vplivali na delovno uspešnost policista. Hkrati pa previdnejši raziskovalci policijske problematike opozarjajo, da je *kvantitativne učinke policijskega izobraževanja in izobraževanja sploh zelo težko ugotavljati in dokazovati*.

Toda vzgojo, izobraževanje, *usposabljanje* in izpopolnjevanje policistov je *treba vedno proučevati tudi z njihovimi psihološkimi značilnostmi*, kot so: (višja) pričakovanja, dogmatizem, avtoritarizem, konzervativizem, prilagodljivost in gibčnost, dojemanje nevarnosti, razmerja z javnostjo, discipliniranost¹⁵ in še dosti drugega. S tem pa se tovrstno problematiziranje še bolj zapleta, še zlasti pri policijskem profesionalizmu in specializaciji, ki naj omogočata posamezniku tudi osebno rast in razvoj in hkrati določata njegovo delovno razmerje v strukturi organizacije in poklica.¹⁶

Policijski profesionalizem je torej ob proučevanju zlasti višjega izobraževanja *odprl tudi veliko vprašanj* o zadovoljstvu pri delu in ni le tematiziral uspešnosti posameznika in s tem tudi njegove organizacije. Ni odveč omeniti, naj bi bili po nekaterih spoznanjih bolj profesionalizirani šefi policijskih organizacij manj naklonjeni raznim policijskim reformam.¹⁷

Toda kljub mnogim negativnim ugotovitvam raziskav in praktičnim izkušnjam na splošno vendarle menijo, da *zviševanje ravni policijskega izobraževanja pelje k profesionalizaciji* delovanja v »represivni funkciji« države, k učinkovitejšemu delu in k manjšemu številu pritožb zoper policiste. Bolj izobraženi policisti naj bi bili manj avtoritarni, bolj odprti in razmišljajoči, hkrati ko želijo delovati bolj diskrecionarno, so manj podredljivi, vzdržujejo svojo samopodobo, odgovornost, identifikacijo ter osebno integracijo, kar spet poraja vprašanje, ali *so to lastnosti, ki so v policiji sploh zaželeni*.

Lahko rečemo, da je akademska stopnja gotovo pomemben dejavnik v profesionalizaciji tudi za policijo. Toda po drugi strani je policijski profesionalizem in njegove vplive težko relativizirati in pojav sam konceptualizirati in operacionalizirati, da bi od tega res imeli prav določene praktične koristi. Zato je treba načeti še nekaj vprašanj, da problem ne bi ostal preveč mitologiziran, kajti od policijskega izobraževanja se nedvomno pričakujejo določene prednosti.

a) Birokratizacija kot nevarnost

Če profesionalizacija pomeni procese sprejemanja visoko specializiranega znanja in usposobljenosti, vzdrževanje medsebojnih stikov, vključno s poklicno etiko, in razmejevanje določenega poklica od vseh drugih, tudi sorodnih, je vedno *v nevarnosti zaradi birokratizma kot pojava s posebnimi značilnostmi*. Birokratizacija vedno zahteva določeno organizacijo, racionalizacijo v odločanju, brezosebnost v družbenih stikih, rutinizacijo nalog in centralizacijo oblasti. Že od Webra dalje so znani njeni taksonomski nameni, ki se zlasti v policijski organizaciji izražajo s togimi pravili in proceduralnimi postopki. Tudi prenekateri znanosti, po

¹⁵ Vogel/Adams, s. 476–6

¹⁶ Regoli et al., s. 50/1

¹⁷ Prav tam, s. 64

katerih se ravna policija, kljub raznim načelom (ali pa prav zaradi njih) silijo k razmišljanju, koliko ustvarjajo ali vsaj podpirajo morebitno birokratizacijo delovanja tudi zaradi pričakovane funkcionalnosti, optimalizacije delovanja in drugih zahtev tja do ugodnejšega cost/benefit. Kajti, vsaka *birokratizacija ima svoj končni smisel v racionalizaciji* in s tem pričakovani cenenosti, hitrosti, smotrnosti in primernosti delovanja.

Profesionalizacija, vključno s specializacijo in spremljajočimi pojavi birokratizacije, vodi k poklicni identifikaciji, ustvarjanju poklicnih stereotipov, vplivanju na določeno stopnjo socialne izolacije in hkrati deluje na potrebo po poklicni asociaciji. Zato se nujno postavlja vprašanje, *kakšen naj bo koncept policijskega delovanja in profesionalizem v njem*, da bo v tej na splošno represivno naravnani in kolikor toliko totalni instituciji čim manj militarizacije, birokratizma in kolikor je mogoče manj vodenja, upravljanja, poveljevanja in sploh nadzorovanja, čim več nalog pa takšne narave, ki bi jim lahko rekli osebno samouravnavaajoče.¹⁸

Ozko usmerjeno, predvsem tehnično usposabljanje pelje k birokratizaciji in polmilitaristično izobraževanje k družbeni izolaciji, ki ju je treba nevtralizirati. Birokratizacijo kot pojav, ki je gotovo lasten tudi profesionalizaciji in še toliko bolj specializaciji, je treba razumeti kot takšno ravnanje z medčloveškimi odnosi in njihovimi posledicami, ki so predvsem sformalizirani, odtujeni in prepuščeni uradnemu delovanju brez razumevanja prepletenosti vzrokov in posledic in njihove individualne in družbene pogojenosti. Birokratizacijo je videti v povezavi z dejstvi, ki peljejo k uspešnosti institucije, ne pa toliko v reševanje in umirjanje družbenih ter individualnih konfliktov. Od tod vprašanje, *koliko socialnega inženiringa naj opravlja policija in koliko naj se posveča samo utrjevanju prava*. In spet vprašanje, *kakšen model policije sploh imamo in kakšnega želimo imeti v prihodnosti*.

b) Generalisti in specialisti

V državah z visoko stopnjo obremenjenosti s kriminalom je policija v prvi vrsti in najprej dejavnik za boj z njim in šele nato slede različne druge naloge, čeprav sodijo, da zlasti »patrolman« nastopa v vlogah »socialnega delavca, zdravnika, pravnika, varuha, posredovalca, pomirjevalca ali tistega, ki zagotavlja pravo, odvisno od različnosti situacij«. ¹⁹ In če se na Zahodu o čem izrekajo, se predvsem o generični vlogi tistih temeljnih policijskih dejavnostih, ki so ključna *opravila* policijske organizacije. To pa so najprej tista, ki jih opravljajo na terenu pred očmi javnosti in predvsem zanjo in po katerih vsako policijsko organizacijo in njenega posameznika vrednotijo, kako ustrezata zahtevam, ki se postavljajo pred policijo kot državno institucijo. Ker se zlasti za ljudi opravljajo različne naloge, pogosto tudi s konfliktnimi pričakovanji, se že od najnižje stopnje v hierarhiji policije načenja vprašanje jasnejše določitve vloge posameznih dejavnikov ne glede na to, da vsak policist po svoje ureja položaje, s katerimi se srečuje, v skladu s svojo preteklostjo, osebnostjo in izkušnjami, čeprav je treba hkrati poudariti, da je vsaka dejavnost vedno tudi izražanje operativnih potreb in da se policija nenehno uči od deviantnega sveta, ki ga mora opazovati, proučevati in se nanj odzivati.

Od tod ne le nujnost široke splošne izobrazbe, skupinskega dela itd., ampak tudi odločitev o tem, *ali naj bodo zlasti policisti na najnižjih mestih t. i. »generalisti«*

¹⁸ Auten, s. 75

¹⁹ Schaefer, s. 325

ali »specialisti«. Toda, že sama narava dela, razpoložljivost policijske delovne sile, možnost vzdrževanja organizacije in druge okoliščine določajo, da se na nižjih ravneh oblikujejo predvsem t.i. »generalisti«. Zato tudi učni sistem zanje ustvarjajo tako, da jih pripravljajo za opravljanje nalog v določeni celoti, čeprav gre za delitev dela znotraj organizacije in obvladovanje posameznih področij oziroma zagotavljanje posameznih nalog varnosti. Tisti »spodaj« v organizaciji morajo zadovoljevati splošne potrebe po policijskih opravilih (ali storitvah), morajo znati veliko, ker se morajo ukvarjati z marsičem, da lahko izpolnjujejo pričakovanja, ne more potekati brez »kataloga znanj«. In že zato ne morejo biti »specialisti«, ker to ne bi bilo niti racionalno niti smotno, kaj šele optimalno. Lahko bi rekli, da morajo najprej ustrezati podobi lastne organizacije za reševanje najnujnejšega, kar je več, pa naj se prepušča drugim, posebej usposobljenim, specializiranim, kolikor ne višjim.

c) Profesionalizem – do kod oziroma od kod

S tem se gotovo načenja pomembno vprašanje, kje začeti s specializacijo, od kod naprej poudarjati profesionalizem in kako za oboje oblikovati izobraževanje in sploh usposabljanje in izpopolnjevanje. Na splošno prihaja do dokaj usklajenih stališč, da različne stopnje opravljanja posameznih dejavnosti, njihovo vodenje in upravljanje in sploh policijski menedžment, vodilna mesta, položaji, ki zahtevajo posebno ustvarjalnost in produktivnost, če ne inventivnosti itd., niso možni ne brez visokega izobraževanja, ne brez profesionalizacije in marsikdaj ne brez specializacije. V svetu se utrjuje zahteva, da se morajo policijska elita oziroma vodstvo, šefi itd. socializirati z menedžersko filozofijo in bolj ko je posameznik na vrhu hierarhične lestvice, bolj mora ustrezati zahtevam, ki se postavljajo za enakovredne položaje v gospodarstvu in drugod v družbeni skupnosti, ko se od vodilnih pričakuje, da v celoti strokovno in odgovorno opravljajo svoje vloge.

Zato so programi izobraževanja za te položaje pretežno sestavljeni iz strokovnih varnostnih predmetov in le z manjšim delom predmetov z drugih področij. To pa je mogoče le, če so se ljudje pri takšnem izobraževanju že prej v svoji strokovni karieri srečali s splošnim usposabljanjem in izobraževanjem ali če so po tem opravili ustrezne preizkušnje. Strokovno usposabljanje je mogoče zastaviti tudi tako, da se specializacija poudarja na višji stopnji šolanja, medtem ko začetni semestri ali letniki vsebujejo splošne predmete ali takšna področja, ki so nekakšno temeljno znanje za deželo ne glede na usmerjenost, potem ko se »specializacija« posebej poudarja z večino predmetov od določene stopnje naprej. In to ne le specializacija, ampak prav tako in obenem tudi usmerjanje oziroma usposabljanje za prav določeno poklicnost v policijski organizaciji.

Pa ne le to. Izobraževanje in usposabljanje za policijski menedžment, profesionalizacijo in specializacijo morata hkrati gojiti in razvijati še ustvarjalnost, domišljijo, vizionarstvo, inspiracijo, integrativnost, tovarištvo in sodelovanje,²⁰ ki so v središču pozornosti v tem desetletju, ko se vrhovi policije že merijo z biznis menedžmentom. Ideal profesionalizma terja realnost poklica in profesionalizem v policiji, omogoča boljše in ustrežnejše spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin. To pa je gotovo znaten prispevek v ustvarjanju in dojemanju vloge v družbeni skupnosti, saj je policija povsod po svetu tista organizacija, ki najpogo-

²⁰ Small, s. 315

steje omejuje ljudem svobodo in omogoča svojim pripadnikom, da vdirajo v njihovo zasebnost že zaradi narave dejavnosti, ki jo policija opravlja za državo.

Profesionalizacija policijskega poklica zahteva obvladovanje in razvijanje potrebnega znanja za opravljanje dejavnosti. To je neredko konceptualizirano v abstrakcijah, tako da marsikdaj omogoča diskrecionarno interpretacijo in uporabnost, primerno razmeram. Profesionalizem hkrati zahteva ne le potrebno dolžino izobraževanja in usposabljanja, marveč tudi primerno osebnost, interno ureditev, etične standarde, poznavanje odnosov med ljudmi in še marsikaj drugega. Zato menijo, da je *profesionalizem v policiji odgovor na težave pri policijskem delu*. Te je, vsaj upa se tako, mogoče bolje obvladovati z visokim policijskim izobraževanjem, z ustreznimi programi šolanja, s pridobivanjem specializiranega znanja in z usposabljanjem. Vse to pa bi bilo zaman, če policijska organizacija ne bi hkrati prizadevno skrbela za »selektivnejše« kadrovanje, učinkovitejše usposabljanje, boljše notranje nadzorstvo in uspešnejše usmerjanje policijskih sil.²¹

O profesionalizaciji v smislu izobraževanja policistov bi bilo treba bolj razmišljati, kot smo to počeli pri nas doslej, ko se te problematike lotevamo preveč ad hoc ter intuitivno in morebiti še pod pritiski posameznih vplivov, ki prihajajo zunaj policijske organizacije. Včasih imajo celo zelo usoden pomen, kar kaže na neavtonomnost te državne vloge. Najbrž pa bi se bilo treba tudi pri nas potegovati za dosledno profesionalizacijo predvsem višjih, toda odločitev je odvisna od tega, *kakšno policijo hočemo*, koliko jo želimo narediti samostojno, tudi glede na to da je bila *profesionalizacija že od nekdaj v zgodovini policije najpomembnejša protitež njeni politizaciji*. Zato se tudi za naše razmere postavlja poleg vprašanja, od kod naprej profesionalizacija in kje specializacija, tudi vprašanje, koliko politizacije dopuščati v policiji, da ne bodo njene posamezne enote ali sama kot celota, zlasti ob tem, da nimamo koncepta razvoja notranje varnosti in ne kriminalne politike, postala »dekla« za reševanje konkretnih političnih vprašanj in se s kratkoročnimi pogledi odzivala na pomembne družbene tokove, ki smo jim priča v teh časih, ko kazensko pravosodje nemo stoji ob strani in opazuje globalne gospodarske odklonske procese, nastala zaradi družbenopolitičnih sprememb.

5. Zunajresorsko izobraževanje

Odnos policije do univerzitetnega izobraževanja je že od Vollmerja naprej posebno vprašanje, še posebno če zadeva akademsko pripravljane policistov, zlasti pa policijskih funkcionarjev. Z njim se *načjenja konceptualna divergentnost policijskega usposabljanja in policijskega izobraževanja*, ki sta v marsičem lahko posebej institucionalizirana. Ves čas je tudi dilema, kako naj pri tem sodelujejo praktiki, univerzitetni učitelji, študenti in uporabniki zato, da bi prišli do izraza njihovi skupni interesi. Kajti policijsko izobraževanje se ves čas pojavlja kot določena posebnost, ki jo je treba ne le organizirati, marveč tudi vedno skrbno proučevati. Zato po svetu ni zaman nastajalo *izredno zanimanje za vlogo univerz pri oblikovanju kadrov za državni represivni aparat* in še posebej za policijo, in to toliko bolj, kolikor bolj so policijo od njenih prvih poklicnih začetkov leta 1829 skoraj celo stoletje prikrajševali pri splošnem in pri posebnem izobraževanju.²² V drugi polovici tega stoletja pa se pod vplivi raznih družbenih procesov in dogod-

²¹ Perrier, s. 66

²² Policija i sveučilišta, Izbor (prevod) XV, 1975, 3, s. 184

kov vse bolj povečuje zanimanje tako za individualni kot za organizirani študij policistov na raznih stopnjah pridobivanja akademskih nazivov, še zlasti zato ker prihajajo do prepričanja, da je univerzitetno izobraževanje ključna sestavina za napredovanje policijske organizacije – vsaj v posameznih družbah.²³ Ob tem ni odveč poudariti, da se s pozornostjo univerzitetnemu izobraževanju nikakor *ne opuščata tipično policijsko usposabljanje* in tehnično pripravljanje poleg široke izobrazbe, ki je zlasti potrebna policijskim funkcionarjem. To toliko bolj, kolikor bolj policijskemu izobraževanju očitajo, da je »intelektualno plitvo oziroma površno, konceptualno pa ozko«,²⁴ zaradi česar je nujno treba venomer obnavljati tudi interes za prenekatero moralno in etično vprašanje policijskega delovanja, ki vedno posega tako na kazenskoopravno kot na civilno področje.

Zato po svetu nastajajo različne možnosti univerzitetnega izobraževanja, ki omogočajo, da policistom podeljujejo policijske in nepolijske akademske nazive, če celo ne gre za sui generis in specialno programirano šolanje izključno za potrebe državne službe.

Sicer pa bi lahko rekli, da se doslej pojavljata predvsem dve težnji pri izobraževanju policistov: oblikovanje avtonomnega sistema z več stopnjami in ustvarjanje policijskih akademij, ki dajejo slušateljem visoke strokovne kvalifikacije. Pri tem pa ne gre prezreti čisto individualiziranega izobraževanja in doseganja akademskih nazivov različnih poklicev, ki pogosto nimajo nič skupnega s programiranim izobraževanjem policistov, ker poteka spontano in odvisno od motivacije posameznikov, ki bi radi prišli dlje od tistega, kar jim daje policijska organizacija. V tem je pogosto videti tudi konfliktnost, če ne različnih razlogov za anomičnost in odtujenost in nezadovoljstvo z delom, kar je gotovo problematično.

Toda, kakor koli naj bi že bilo organizirano in možno pridobivanje akademskih nazivov, vedno hkrati vzbuja *vprašanje usposobljenosti učiteljev za posredovanje ustreznega znanja policistom*. Kdo naj jih sploh uči? znani predavatelji, pa brez praktičnih izkušenj, z izkušnjami, pa brez slovesa, znani in z izkušnjami, pa brez raziskovalnih preferenc, kako policiste poučevati akademsko, pa multidisciplinarno, multidisciplinarno in hkrati vendarle z neko specializacijo itd., in ne nazadnje, kako naj policija dojema svoje akademsko izobraževanje, kdaj in kje naj ga zahteva, kako naj ga upošteva pri sprejemu na delo, nagrajuje itd. Ne dostikrat slabo urejeno, samodelujoče organizirano in sploh slabo usklajeno, s preveč nasprotujočimi si interesi in samozadostno, birokratizirano in tako, da nima pričakovanega vpliva na uspešnost organizacije. In temeljna dilema, na katero še vedno ni odgovora, je, kako razvijati izobraževalni policijski sistem, da ne bo preveč odtujen tistim, ki jih to sploh zadeva.²⁵ Ali to zahteva prilagojenost, upoštevanje sugestij, stalnost ali nenehno spremenljivost, razpoložljivost ustreznih katalogov znanj, poklicem primerne tečaje, interdisciplinarnost itd.?

Razmere pri nas potrjujejo, da *izobraževanje na fakultetah ni bilo zastavljeno v korist potreb visokega policijskega usposabljanja*. Kakršne koli so bile rešitve, so bile predvsem kompromis, ki je sicer podeljeval diplome, toda na splošno ni prispeval k učinkovitosti policijske organizacije, kljub temu da je visokošolsko izobraževanje vsebovalo nekatere predmete, katerih znanja potrebuje policijska organizacija. Toda nikoli niso bili tako prirejeni, da bi jih policijsko izobraževanje lahko sprejelo za svoje. To pa gotovo ni bilo v korist ne policijski profesionalizaciji

²³ Potts, s. 131

²⁴ Prav tam

²⁵ Bohigian, s. 151

in še manj specializaciji. Le-ti morebiti v primerjavi z enakimi zahtevami v drugih poklicih nista omogočali doseči enakopravnega položaja ne v pomenu in pričakovanju, da bi organizacija lahko tekmovala z drugimi tudi glede znanja in ne le po moči in avtoritarnosti, ki izhajata iz policijske vloge v kateri koli družbeni skupnosti.

6. Znanstvenoraziskovalno delo

Verjetno policija ne more vlagati v znanstvenoraziskovalno in razvojno delo več kot družba, v kateri deluje. V razvitem svetu pravijo, kdor ne daje vsaj tri odstotke dohodka v raziskovanje, začenja stagnirati ali celo zaostajati in počasi propadati. Ker policija že zaradi svoje družbene vloge ni institucija, ki deluje po cost/benefit izhodiščih, se ji ni bati, da bi jo doletel stečaj, kolaps, gotovo pa mora računati s prenekaterimi težavami pri opravljanju svojih nalog in če ne drugega, z osipom sposobnih kadrov, togostjo drugih, s procesi odtujenosti in nezadovoljstva, in ki odvisno od razmer, v katerih deluje, nujno ustvarjajo razloge za »brain drain«.

Pri tem gre za *več ravni razmišljanja o znanstvenoraziskovalnem delu v policiji* in za policijo. Za lastno znanstvenoraziskovalno in razvojno dejavnost, za financiranje ali sofinanciranje raziskav pri raziskovalnih inštitutih in univerzah, ki se ukvarjajo s policijsko in z njo povezano problematiko, za raziskovalno delo policijskih izobraževalnih ustanov, za morebitno pospeševanje individualnega raziskovalnega dela mimo institucionaliziranih okvirov in morebiti za raziskovanje po dogovoru in pogodbah ali še kako drugače.

Policija kot strokovna organizacija, ki se ukvarja s pomembnimi družbenopolitičnimi, gospodarskimi, nacionalnimi in ne le varnostnimi vprašanji, z vdíranjem v človekove pravice in temeljne svoboščine, ki je tudi najbolj številna državna inštitucija, zelo draga, zapletena, hierarhizirana, stehnologizirana in tudi zbirokratizirana, polvojaška in totalna organizacija, ne sme ostajati brez raziskovalnega dela. Zavzeto se mora ukvarjati ne le s tokovi in procesi »temne plati« družbe, v kateri deluje, marveč mora nenehno spoznavati tudi samo sebe, se dati razkrivati, proučevati in raziskovati. Tudi zato ker se nadzorstvene inštitucije upirajo nadzorovati drugim in morajo prebolevati ta stres s hipotetično mislijo, da morajo nenehno napredovati, se razvijati, biti transparentna in služiti oblasti in politiki, predvsem pa ljudem, zaradi katerih sploh je.

Zato se na njenem področju odpira izmed vseh mehanizmov represije največ raziskovalnega dela, ki lahko *sproži nešteto vprašanj. Ta lahko ostanejo neodgovorjena* in ustvarjajo potencialno nevarnost za konfliktnost, ki jo pogosto dojemamo le intuitivno. Od tod tudi potreba po vključevanju policije v nacionalnovarnostni program in proučevanju njene vloge tako pri uresničevanju notranje nadzorstvene kot deloma zunanje obrambne politike. Tu pa smo šele na začetku. Z raziskovalnim delom pa je mogoče prej in bolje spoznavati problematiko, se odločati o prednostnih nalogah, uresničevati lastna načela in zagotavljati različne možnosti delovanja.

Glede na naraščanje višjega in visokega izobraževanja v družbeni skupnosti sploh *ni mogoče dopuščati, da bi policija zaostajala* tako količinsko kot kakovostno. Ne glede na neugodne empirične rezultate je upati na uspešnejše opravljanje vsakdanjih nalog, na kritičnost do lastnega dela in dogajanja v okolju, na profesionalizacijo policijske funkcije, vsaj od določene stopnje dalje, in na sposobnost ustrežnejšega obravnavanja dogodkov in ljudi, ki izhajajo iz zapletenih družbenih razmer.

Tu se sicer ne spuščamo v konkretno razpravljanje o možnih rešitvah v naših razmerah, ki nedvomno zahtevajo *poznavanje nekaterih temeljnih predpostavk*, ki so: koliko je mogoče napovedovati razvoj odklonskosti in potrebe po policijskih storitvah, kakšen model policije hočemo, katera je zanj najustreznejša organizacija, kakšne so kadrovske projekcije, koliko bo policija omogočala izobraževanje zasebnega varstva, kakšen policijski menedžment želimo imeti, koliko se policijske organizacije žele ukvarjati z nerepresivnimi dejavnostmi itd. in predvsem, ali se poteguje za *odprti ali zaprti izobraževalni sistem*, koliko mora imeti strokovnjakov ne le s fakultetno diplomo, ampak s specializacijo, do doktoratov in postdoktorskega študija. In zaradi naše »majhnosti« je treba misliti tudi na to, ali naj bi sodelovali ali se vključevali z drugimi v sisteme in programe izpopolnjevanja policijske kariere, vključno z oblikovanjem celo redkih specialistov na posameznih, posebej izbranih področjih, odvisno, ali jim dajati humanistično-vedenjski ali tehničnopreiskovalni vidik.

S privatizacijo, denacionalizacijo in razdružbljanjem premoženja se v Sloveniji spreminja tudi zasnova varnosti. *Policija bo čedalje bolj delila odgovornost za varstvo tudi z zasebnimi inštitucijami*, medtem ko ne gre pozabiti na tisti del vzdrževanja varnosti, ki izhaja iz različnih oblik preprečitve na posameznih področjih. Sodobni svet se danes čedalje bolj obrača k novim oblikam upravljanja odklonskosti, pri čemer je represija še vedno najbolj uporabno sredstvo, toda pojavljajo se družbena gibanja za abolicionizem, pa ne le zaporov, marveč tudi raznih kriminalizacij in kaznovanja.

Zato tudi v policijskem delu nastaja potreba po integriranem profesionalizmu, po oblikovanju novih policijskih poklicev s specializacijo, po ustvarjanju ustreznega vzdušja v sami organizaciji, po napredovanju vodenja in organiziranja, po menedžmentu človeških in drugih virov, razvijanju medsebojnih odnosov in razmerij z javnostjo, predvidevanju, ukvarjanju z lastnim razvojem, tja do ustvarjanja novih taktik in metodik za obvladovanje posameznih nevarnosti.

S profesionalizacijo v policijskem delu je hkrati mogoče odgovoriti na izzivajoče družbene razmere, utrjevati samospoštovanje, dosegati priznanje, tekmovati, ustvarjati novo znanje in – kar je najpomembnejše – *preprečevati nazadovanje, se pravočasneje spoprijemati z novo odklonskostjo in nevarnostmi, skratka, ne pustiti se marginalizirati*. Policija kot polvojaška organizacija pa naj bo nenehno izpostavljena humanizirajočemu okolju.

Rokopis končan 28. maja 1992.

1. Auten, J. H.: The paramilitary model of police and police professionalism. *Police studies*, New York 4(1981)2, s. 67–78.
2. Bahn, C.: Police socialization in the eighties: strains in the forging of an occupational identity. *Journal of police science and administration*, Gaithersburg 12(1984)4, s. 390–394.
3. Bell, D.: The Police – personnel upgrading for professionalism. *The Police chief*, Gaithersburg 45(1978)1, s. 32–33.
4. Berliere, J.-M.: La professionnalisation de la police en France: Un phénomène nouveau au début du XXème siècle. *Deviance et société*, Geneve 11(1987)1, s. 67–96.
5. Bohigian, H.: Higher education for police officers. *The police journal*, Chichester 52(1979)2, s. 140–153.
6. Carte, G. E.: August Vollmer and the origins of police professionalism. *Journal of police science and administration*, Gaithersburg 1(1973)3, s. 274–281.
7. Eastman, G. D.; Mac Cain, J. A.: Education, professionalism, and law enforcement in historical perspective. *Journal of police science and administration*, Gaithersburg 9(1981)2, s. 119–130.
8. Enter, J. E.: The role of higher education in the career of the american police chief. *Police studies*, New York 9(1986)2, s. 110–119.
9. Fraumann, E.: Criminal justice doctoral education in the United States. *Police studies*, New York 2(1980)4, s. 36–40.
10. Gross, S.: Higher education and police: is there a need for a closer look? *Journal of police science and administration*, Gaithersburg 1(1973)4, s. 477–483.
11. Jordan, J.: Higher education for the police chief executive. *The Police chief*, Gaithersburg 44(1977)8, s. 26–27.
12. Le Doux, J. (et al.): Higher education for law enforcement: half a century of growth. *The Police chief*, Gaithersburg 51(1984)4, s. 22–25.
13. Mac Donald, P.: 50 points to professionalization: rate your own department. *The Police chief*, Gaithersburg 58(1991)8, s. 34–36.
14. Makra, A.: Suvremene tendencije izobrazbe visokostručnih kadrova u policiji – organima unutrašnjih poslova. *13. maj*, Beograd 34(1981)4, s. 32–39.
15. Miller, J.; Fry, L.: Measuring professionalism in law enforcement. *Criminology*, Beverly Hills 14(1976)3, s. 401–413.
16. Perrier, D. C.: Is policing a profession? *Canadian journal of criminology*, Ottawa 21(1979)1, s. 52–70.
17. Phillips, J. D.: Professionalism. *The police journal*, Chichester 64(1991)2, s. 124–133.
18. Policija i sveučilišta. *Izbor*, Zagreb 15(1975)3, s. 184–187.
19. Potts, L. W.: Higher education, ethics, and the police. *Journal of police science and administration*, Gaithersburg 9(1981)2, s. 131–134.
20. Raffel Price, B.: Integrated professionalism: a model for controlling police practices. *Journal of police science and administration*, Gaithersburg 7(1979)1, s. 93–97.
21. Regoli, R.; Crank, J.; Culbertson, R.: The consequences of professionalism among police chiefs. *Justice quarterly*, Cincinnati 6(1989)1, s. 47–67.
22. Schaefer, R.: Law enforcer, peace keeper, servicer: role alternatives for policemen. *Journal of police science and administration*, Gaithersburg 6(1978)3, s. 324–335.
23. Schultz, H.: Postoji li koncepcija o izobrazbi u njemačkoj policiji. *Priručnik*, Zagreb 32(1984)2, s. 204–206.
24. Small, M. W.: Police professionalism: problems and issues in upgrading an occupation. *The police journal*, Chichester 64(1991)4, s. 314–320.
25. Vogel, R.; Adams, R.: Police professionalism: a longitudinal cohort study. *Journal of police science and administration*, Gaithersburg 11(1983)4, s. 474–484.
26. Wachtel, J.: University criminal justice education. *The Police chief*, Gaithersburg 47(1980)2, s. 62–67.

Seznam pripraviła Marija Milenković

BARBARA KRAMŽAR*

Socialdemokratska revolucija v Združenih državah Amerike

Na tem svetu ni nič bolj zanesljivega od sprememb in to drži tudi za Združene države Amerike. Ameriški demokrati in republikanski predsedniki so v 70. letih

* Barbara Kramžar, novinarka pri časopisu Republika.

zagovarjali keynesijansko, intervencijsko politiko Bele hiše, medtem ko so univerzitetni profesorji pisali čedalje številčnejše razprave o nujnosti svobodnega trga brez administrativnih vmešavanj. Razmišljanja zagovornikov Adama Smitha in Davida Ricarda so na oblast pripeljala Ronalda Reagana, ki jih je zaradi prirojenega odpora do državnih intervencij privedel do popolnosti. Že med največjim zmagoslavljam reaganomike pa so v ameriških akademskih krogih dvignili glas ljudje, ki danes sodijo v najožji krog svetovalcev novega predsednika Billa Clintona in ki so skupaj z njim pripravili protireaganovsko revolucijo v Združenih državah Amerike. Predsednikova svetovalka za ekonomska vprašanja Laura Tyson je v svoji knjigi dokazovala, da se najhujše ameriške tekmice niti približno ne držijo mednarodnih trgovinskih pravil, predvsem tistih iz že podpisanih povojnih sporazumov o liberalizaciji svetovne trgovine, kaj šele novega, še ne sklenjenega urugvajskega kroga.¹ Japonska naj bi se Združenim državam povzpela čez glavo zato, ker se je po drugi svetovni vojni poživžgala na vse obtožbe o zapiranju trga in je subvencionirala strateške veje industrije in tehnologije. Clintonov minister za delo Robert Reich je skupaj s sivo eminenco novega demokratskega razmišljanja Iro Magazinerjem naštel področja, na katerih bi morala prevladovati vsaka država, ki želi biti svetovna velesila. To so avtomobilska, informacijska, vesoljska in telekomunikacijska industrija in Združene države izgubljajo tekmo na vseh teh področjih. Natančno tako so čutili tudi ameriški volivci, ki so prvič po drugi svetovni vojni ugotavljali, da živijo čedalje slabše – in da so njihovi otroci prva generacija, ki se mora pripraviti na hujše čase od svojih staršev. Od znotraj se je rušil sen, ki je štirideset let dajal tako mogočno moč »American way of life«. Novi predsednik, ki so ga izvolili z geslom »pomembno je ne imenovati se George Bush«, je metafora novih izzivov, ki jih prinaša obdobje po hladni vojni. Prišel je čas, ko morajo najmočnejše države sveta narediti obračun same s seboj in nato na novo določiti razmerje sil v 21. stoletju.

Obračun z reaganizmom

Novi demokrati, ki jih je okrog sebe zbral Bill Clinton, so postavili diagnozo ameriških notranjih bolezni in zahtevali ukrepanje. Dvanajst let reaganizma je prineslo največji razkorak med revnimi in bogatimi v zgodovini Amerike in v primerjavi z drugimi razvitimi industrijskimi državami. V povprečju je najbogatejša petina Američanov v zadnjem desetletju vsako leto pridobila 7200 dolarjev na družino, pripadniki srednjega razreda 140 dolarjev, najrevnejše družine pa so izgubile 350 dolarjev na leto. Politika predzadnjega republikanskega predsednika, ki je doktrini dal svoje ime, je temeljila na domnevi, da bo zmanjševanje davkov za tiste, ki naj bi bili sposobni največjih vlaganj, koristilo vsem. Toda bogati Američani niso izpolnili pričakovanj. Gospodarska rast je bila pod Ronaldom Reaganom razmeroma visoka, toda v 60. letih je bila višja, pa čeprav takrat niso tako pospešeno zmanjševali davkov najbogatejšim. Predvsem pa so zbolele posledice te rasti, ki je poleg v sistem konkurenčnega gospodarstva vgrajene inovativnosti temeljila predvsem na proračunskem financiranju vojaške industrije. V zunanji politiki je bil reaganizem izjemno uspešen. S prisiljevanjem v neskončno drago oboroževalno tekmo je pomagal razbiti sovjetski imperij.² Toda tudi ameriško gospodarstvo je spravil na kolena.

¹ Laura D'Andrea Tyson, *Who's Bashing Whom*, 1992.

² Arthur Schlesinger Jr. v časopisu *Wall Street Journal* 14. 9. 1992 polemizira s trditvijo, da so hladno vojno proti Sovjetski zvezi dobili republikanci. Trdi, da je imel Reagan samo srečo, da je bil ob propadu sovjetskega imperija v Beli hiši.

Nekateri ameriški ekonomisti Reaganu zamerijo nepoznavanje ekonomskih zakonitosti, ki spominjajo vsaj na socialdemokracijo, če že ne na izumitelja znanstvenega socializma. Princetonski profesor Alan S. Blinder na primer ugotavlja, da v ZDA človeško delo ustvarja približno 70 odstotkov bruto narodnega dohodka in kapital samo 30 odstotkov. Desetodstotno povečanje naložbenega kapitala naj bi tako prineslo samo triodstotno povečanje storilnosti, enako vlaganje v kakovost dela pa naj bi dvignilo storilnost za sedem odstotkov.³

Skupaj z gospodarsko recesijo, ki je v začetku 90. let zajela ves razviti svet, je reaganizem prinesel čedalje večjo negotovost produktivnemu srednjemu in še bolj nižjemu delavskemu razredu. Prvič v povojni zgodovini so začeli službe izgubljati tako imenovani »beli ovratniki«, zamajali so se velikani kot IBM ter General Motors in negotove so postale celo javne službe. Harvardski ekonomist James Medoff je izračunal kar 40-odstotni delež »belih ovratnikov« v odpuščanju med zadnjo recesijo, kar je dvakrat več od zadnjih kriznih obdobj v letih 1973 in 1982. Zadnji gospodarski pretres ni prinesel tako množičnih odpuščanj kot prejšnji, ki so na cesto začasno postavili približno polovico delovne sile. Tokrat je delo izgubilo samo 15 odstotkov delavcev, toda negotovost je tista, ki ubija.

Starostno zavarovanje, ki je v ZDA nenehno naraščalo po drugi svetovni vojni, je začelo v 80. letih upadati: kar šest milijonov delavcev je v tem času izgubilo varnost po končanju delovne dobe, ko je okrog 42 tisoč majhnih in velikih družb preprosto prenehalo avtomatično plačevati starostno zavarovanje za svoje delavce. Tisti, ki ga niso mogli plačati sami, so ostali brez varnosti. Delodajalci so čedalje pogostejše črtali tudi stroške za zdravstveno zavarovanje, zaradi česar so v letu 1990 organizirali kar 78 odstotkov vseh stavk. Zaradi neavtomatičnega zavarovanja so najbolj trpeli prav tisti, ki ga najbolj potrebujejo. Zavarovalnice nerade jamčijo za rizične posameznike in če že, to dobro zaračunajo. Občutek negotovosti je zasenčil vse uspehe Busheve administracije, ki je kljub velikemu proračunskemu primanjkljaju ohranila nizko inflacijo, s povprečnimi 6,3 odstotka tudi zelo nizko nezaposlenost, še posebej če upoštevamo veliko višje, večinoma že dvomestne številke v evropskih državah. Predvsem pa je gospodarske uspehe Ronalda Reagana in Georgea Busha zasenčil velikanski primanjkljaj v državni blagajni, ki sta ga zadnja ameriška predsednika povečala do astronomskih višav. 400 milijard dolarjev proračunskega primanjkljaja močno obremenjuje vse ameriško gospodarstvo in predvsem dviguje obrestne mere. V 80. letih, ko je ameriški proračun zašel v stalne rdeče številke, je ameriško gospodarstvo reševal tuj denar, ki so ga privlačile visoke obresti. Toda z gospodarsko krizo tudi v drugih delih sveta se je pritok denarja iz tujine konec 80. let močno zmanjšal, še posebej v zadnjih letih, ko je tudi Japonska začela umikati svoj denar s tujih trgov, ker se mora spopadati z domačo finančno zmedo.

Čas za nove demokrate

Republikansko zdravilo za vse naštetе težave se je v predvolilnem letu 1992 glasilo enako kot v enajstih politično nadvse uspešnih letih pred tem. Zmanjšanje davkov naj bi spet spodbudilo proizvodnjo in predsednik George Bush je ta stavek

politiko zavračanja pa so v doktrino oblikovali demokrati George Kennan, Averell Harriman in Clark Clifford ter izvajali predsedniki Truman, Kennedy in Johnson.

³ Alan S. Blinder, *Business Week*, 27. 7. 1992.

ponavljal kot volilno geslo, čeprav ga je kljub razvpiti obljubi »read my lips« sam spektakularno prelomil. V pomanjkanju novih idej se je republikanska predvolilna kampanja v zadnjem, Bakerjevem delu lotila osebnih obtoževanj nasprotnega predsedniškega kandidata in poudarjanja nekakšnih »družinskih vrednot«, ki naj bi jih utelešala konservativna politična misel. Medtem pa je vodstvo demokratske stranke po hudem volilnem porazu svojega kandidata Walterja Mondala v letu 1984 gradilo novo, bolj pragmatično politično filozofijo, ki je na koncu (tudi z nekaj sreče) pripeljala v Belo hišo Billa Clintona.

Demokratski odstop od levičarskih idej v slogu Jesseja Jacksona in približevanje republikanskim tržnim vrednotam v tolikšni meri, kot je bilo za demokrate sploh mogoče, so finančno podprle družbe, kot so Philip Morris, Atlantic Richfield ali TRW. Demokrati so začeli zagovarjati državno finančno disciplino, vrednote srednjega razreda, previdno eksperimentiranje pred uveljavitvijo državnih projektov, tržne pristope za pomoč revnim in predvsem socialni pakt med vlado, delodajalci in delavci za povečanje konkurenčnosti – zamisel, ob kateri se republikanecm Reaganovega prepričanja dvigujejo lasje, sodobna ekonomska znanost pa jo potrjuje. V skladu s temi teoretičnimi postavkami – čeprav ne tudi v skladu s svojimi pogosto preveč velikodušnimi predvolilnimi obljubami – je novi ameriški predsednik Bill Clinton predstavil svoj program ozdravitve ameriške družbe.

Po njegovih napovedih, ki pa jih mora še potrditi Capitol Hill, bodo največjo ceno za zdravljenje družbe plačali najbogatejši Američani. Clinton je davke družinam, ki zaslužijo več kot 140 tisoč dolarjev na leto, zvišal z 31 odstotkov na 36, tisti z več kot 250 tisoč dolarji pa bodo plačevali skoraj 40 odstotkov davkov. Socialno in zdravstveno zavarovanje bodo veliko dražje plačevali tudi bogati upokojenci. Tudi velike korporacije bodo plačevale veliko višje davke, še posebej za vodilne zaposlene, če ti zaslužijo več kot milijon dolarjev na leto.

Clinton bo z zmanjšanjem administracije za četrtno hkrati znižal državne stroške in se lotil birokratov, ki naj bi jih bilo ob koncu mandata sto tisoč manj. Bogati kmetje bodo ob subvencije, predvsem pa bo nova administracija zmanjšala stroške za obrambo. S črtanjem priljubljenega Reaganovega programa Vojne zvezd in nekaterih drugih vojaških programov ter z odpustitvijo 700 tisoč profesionalnih vojakov naj bi v štirih letih prihranili več kot sto milijard dolarjev.

Eden od razlogov, zakaj so Američani prisluhnili Clintonu, je bil obljuba o velikem prestrukturiranju ameriške družbe. Z denarjem, ki ga bo država pridobila z največjim povečevanjem davkov v ameriški zgodovini, naj bi bolje usposobili delovno silo, izboljšali osnovno in srednje šolstvo ter poskrbeli za tistih 36 milijonov Američanov, ki nimajo niti najosnovnejšega zdravstvenega zavarovanja. ZDA slovijo po najboljših univerzah na svetu, osnovno in srednje šolstvo pa se ne moreta primerjati z evropskim ali japonskim. Prešolanje delavcev naj bi dosegli z davčnim nagrajevanjem delodajalcev, ki šolajo svoje delavce, novo delovno silo in telesno prizadete. Clinton bo iz državnega proračuna plačeval tudi spreminjanje vojaškega raziskovanja, ki je v svojih najboljših časih spodbujalo kar 40 odstotkov vseh ameriških raziskav, v civilnega, kjer ZDA izgubljajo tekmo z Evropo in Japonsko. Podpredsednik Al Gore je poleg načrtov za »ekološko industrijo«, ki naj bi jo Združene države tudi izvažale, izdelal načrte za »računalniško superavtocesto«, računalniško povezavo med univerzami, raziskovalnimi ustanovami, bolnišnicami in tovarnami, ki naj bi omogočila uporabo najsodobnejše tehnologije tudi majhnim in srednjim podjetjem.

Poseben program spremembe zdravstvenega zavarovanja, ki naj bi v temeljih spremenil sedanjo finančno diktaturo zdravnikov in Ameriki prinesel državne

omejitve cen ter nadzorovano tekmovalnost med zdravniki evropskega sloga, izde-
luje Hillary Rodham Clinton. Nasprotno s Clintonovimi predvolilnimi obljubami,
da bo zdravstvo pocenil in približal vsem Američanom samo z administrativno
ureditvijo sedanjih nepravilnosti, zdaj razmišlja o vsoti od 30 do 90 milijard dolar-
jev, ki jih bo treba plačati iz proračuna. Ker za svoje načrte potrebuje denar,
veliko denarja, je pozabil še na zmanjšanje davkov za srednji razred, obljubljeno
nagrado za prvo množično prodemokratsko glasovanje v zadnjih dveh desetletjih.
Prav Američani srednjega razreda bodo najbolj prizadeti tudi zaradi davka na
energijo, s katerim naj bi dopolnili luknje v novem proračunu in hkrati navadili
Američane racionalnejše uporabe nafte in elektrike. Clinton bi rad s tem davkom
vplival tudi na ekologijo in zunanjo politiko. Nič čudno, če je George Bush bojeval
Puščavski vihar proti Iraku: ZDA uvažajo kar 45 odstotkov nafte, ki jo potrebuje-
jo, do leta 2010 pa naj bi uvažali že 65 odstotkov. Cene nafte so glede na inflacijo
zdaj najnižje po drugi svetovni vojni in veliko nižje kot od drugih industrijskih
držav. Drugi del Clintonovega programa obsega zmanjšanje davkov za spodbu-
tev proizvodnje in storilnosti. Država bo kreditirala vlaganje, predvsem pri majh-
nih in srednje velikih podjetjih in v mestih. Najrevnejši sloj bo plačeval manjše
davke in bo oproščen davka na energijo.

Kaj lahko od Clintonove Amerike pričakuje svet?

Domači in tuji opazovalci soglašajo, da je ekonomski program novega predsed-
nika pogumen in hkrati zelo tvegan. Ne zato ker je moral Clinton zaradi nepremi-
šljenih predvolilnih izjav prelomiti veliko obljub in si bodo volivci to zapomnili.
Tokrat je pomemben samo rezultat – takšna politika, ki bo Združene države
Amerike potegnili iz relativnega nazadovanja.⁴ ZDA so še vedno najmočnejša
država sveta, toda v razmerju do drugih ne prevladujejo več tako prepričljivo kot
vse obdobje po drugi svetovni vojni. Nekateri napovedujejo, da bo v sedanji tekmi
za premoč zmagala Evropa, če se ji bo v naslednjem desetletju ali dveh posrečilo
združiti in vključiti v projekt tudi vzhodne države. Zahodnoevropske države imajo
prednost pred drugimi zaradi izobraženega prebivalstva na vseh ravneh. Drugi
prisegajo na Japonsko in hitro razvijajoče se države okrog nje, čeprav hkrati
opozarjajo na notranjepolitične težave azijskega modela, ki bi jih te države utegni-
le izvažati v ves svet, če bodo lahko postavljale pogoje razvoja. Ameriki naj bi
uspelo samo v primeru, če bo Clinton izvedel natančno tisto, kar ga je obtoževal
George Bush, ko je govoril o socialnem inženiringu. Kolikor je sploh mogoče
v tradicionalno tržni in individualistični Ameriki, namerava Clinton spremeniti
ameriško družbo, v kateri je vse več revnih in brezdomcev in ki hkrati izgublja boj
za vodstvo v strateških tehnologijah sveta. Čeprav so glas že dvignili zagovorniki
trditve, da je država, ki ji novi ameriški predsednik pri tem daje pomembno vlogo,
še najslabša gospodarica in da se bo novo Clintonovo upanje na koncu izrodilo
samo v najvišje povečanje davkov v ameriški zgodovini, novi ameriški predsednik
vsaj v prvem delu sledi septembrskim gospodarskim priporočilom Unctada, ki

⁴ Poleg tega, ki si jo je Clinton sam nadel s številnimi nasprotujočimi si izjavami, mora kot vsak ameriški predsednik
popuščati tudi zaradi dobro organiziranih lobijev. Zato da teksaški volivci ne bi maja iz senata odstrelili finančnega ministra
Bentsena in da ne bi razjezil tujih držav, ki sodelujejo pri projektu, Clinton ni odpisal največjega »stroja« v zgodovini
človeštva, ki ga gradijo pri Waxahachiu v Teksasu, čeprav bo superprevodna naprava za vesoljsko tehnologijo zahtevala 30
milijard dolarjev brez pravega uporabnega učinka. Še nekaj drugih astronomsko dragih projektov bo preživel iz političnih
razlogov, čeprav bi s črtanjem pripomogli k lažšanju proračunskih težav.

vsem najbolj razvitim državam sveta priporoča pogled vase in usklajeno akcijo za gospodarski napredek vsega sveta. V nasprotju s 70. leti, ko je dolžniška kriza tepla tretji svet, zdaj namreč napredek s svojimi velikimi gospodarskimi težavami zavirajo bogati. Toda strokovnjaki, ki zmajujejo z glavami nad ameriškim proračunskim primanjkljajem, japonsko borzno prenapihnenostjo ali nemškim miniranjem evropskih valutnih razmerij s previsokimi obrestmi, pozabljajo na politične razloge, sebičnega finančnega obnašanja vseh treh gospodarskih lokomotiv sodobnega sveta. Po koncu hladne vojne razmerja v svetu niso več jasna. Združene države Amerike je oboroževalna tekma s Sovjetsko zvezo oslabilo do mere, ko lahko drugi dve tekmici upata na enakopravnejše gospodarsko tekmovanje z dolgoletno prvo državo sveta. Obe lahko zaradi svojih domačih pomanjkljivosti samo upata na zmago za prevlado v 21. stoletju. Karte namreč za nobeno nikakor niso jasne in dokler bo tako, si ne bo nobena od njih resno prizadevala za svobodno svetovno trgovino, kakršno naj bi predpisali s podpisom urugvajskega kroga pogajanj o liberalizaciji svetovne trgovine in carin. Čeprav so najrazvitejše države zaradi čedalje bolj drage in zapletene sodobne tehnologije vse bolj prisiljene sodelovati, vsaka še najprej igra svoja igro. Zaradi tega in zaradi drugih nevarnih izzivov v gospodarsko manj pomembnih delih sveta je razdelitev moči 21. stoletja še velika neznanka.

PANAJOT ELIAS DIMITRAS IN TALIA KALOGEROPULU*

Problem manjšin v »homogeni« državi: primer Grčije

Gradivo je bilo pripravljeno za Mednarodno znanstveno posvetovanje o manjšinah v jutrišnji Evropi (ISCOMET) in Evropsko znanstveno posvetovanje na temo »Nacija in država: majhne nacije in etnične manjšine v nastajajoči Evropi«, Evropski center za etnične, regionalne in sociološke študije (ECERS) Univerze v Mariboru, Slovenija, 3.–5. februar 1992.

Grčija je ena izmed najbolj homogenih držav na svetu, saj več kot 97% njenega prebivalstva pripada t. i. »grškemu narodu«, tj. tistim, ki govorijo grški jezik in se, vsaj navzven, štejejo za grške pravoslavce. V takem primeru bi bilo pričakovati, da država nima problemov z manjšinami. Zato tudi ne preseneča, da se o obstoju tovrstnih težav v tem delu Evropske skupnosti, ki je na skrajnem jugovzhodu celine, še ni govorilo. Pomanjkljivost informacij v zvezi z obstajanjem manjšinskih problemov je značilna tako za tisk kot tudi za raziskovalno delo: v tem smislu je tipičen sicer ambiciozno zastavljen in vsekakor priporočljiv esej, ki ga je napisal Caratini (1986). V njem piše o tistem, kar je celo Grkom tako rekoč neznano: omenja Grke oziroma grško govoreče manjšine v Gruziji, na Poljskem in v Kalabriji ter seveda Grke v Albaniji, hkrati pa ne pove nič o obstoju kakršne koli manjšine v sami Grčiji. Kljub temu pa je v zadnjih letih, in sicer potem ko se je »šibkim« v državah, ki so jih pred tem zatirale, končno uspelo maščevati in ko je tudi političnim teorijam modernizacije in marksističnim teorijam, ki so samozavestno oznanjale izginotje manjšin, definitivno odzvonilo, prišlo do pomembnega preobrata. Mednarodni tisk je namreč odkril, da v Grčiji ne obstajajo le manjšine, temveč tudi problemi, ki so s tem vprašanjem povezani, še zlasti problemi, ki se nanašajo na turško in makedonsko manjšino.

Katere manjšine?

Zadnji popis prebivalstva, ki je vseboval tudi vprašanja, na podlagi katerih je bilo mogoče opredeliti in oceniti manjšine v Grčiji, je popis iz leta 1951. Od takrat dalje prevladuje stališče vladajočega razreda, po katerem je treba biti slep za tovrstne probleme. To je povzročilo, da so se iz popisov v letih 1961, 1971, 1981 in 1991 črtala vsa relevantna vprašanja z očitnim namenom, da se eliminirajo manjšine ali pa vsaj prikrijejo podatki, ki so povezani s to problematiko, in na ta način

* Panajot Elias Dimitras, docent za politične vede, Atenska ekonomska in poslovna univerza (OPA), ter direktor Društva za komunikologijo in politične raziskave.

Talia Kalogeropulu, Društvo za komunikologijo in politične raziskave (ETEPE).

izničijo argumenti, ki bi jih »sovražnik« (s katerim so mišljene sosednje države, ki želijo zavarovati manjšine v Grčiji) utegnil s pridom izkoristiti. V nadaljevanju je tabela z izidi popisov v letih 1928 in 1951, ki vsebuje podatke o religiji in pogovornem jeziku, medtem ko popis iz leta 1951 vključuje tudi podatke o maternem jeziku.

Verske in jezikovne skupine v Grčiji

Etnična skupina	Prevladujoč jezik	Prevladujoča vera	Popis 1928		Popis 1951			
			Število	%	Število	jezik		%
						materni	pogovorni	
						Število	Število	
grški pravoslavci	grščina	pravoslavna	5.819.742	93,87	3.454.495	96,27	435.268	97,4
Turki	turščina	muslimanska	86.506	1,4	92.219	1,2	92.443	1,2
Albanci	albanščina	*	18.773	0,3	22.736	0,3	7.803	0,1
Pomaki	pomaščina	muslimanska	16.775	0,3	18.671	0,3	17.854	0,2
katoliki	grščina	katoliška	33.910	0,6	28.092	0,4	28.267	0,4
protestanti	različni j.	protestantska	9.003	0,1	6.724	0,1	6.859	0,1
sefardski Židje	španščina	hebrejska	62.999	1,0	1.218	0,0	—	—
grški Židje	grščina	hebrejska	9.792	0,2	5.107	0,1	6.325	0,1
Armenci	armenščina	pravoslavna	33.634	0,5	8.990	0,1	3.677	0,1
Slavomakedonci	slovanski j.	pravoslavna	81.984	1,3	41.017	0,5	10.346	0,1
Vlahi	vlaški j.	pravoslavna	19.703	0,3	39.855	0,5	10.554	0,1
Cigani	ciganski j.	različne vere	4.998	0,1	7.429	0,1	4.147	0,1
Drugi	različni j.	različne vere	6.865	0,1	15.158	0,2	9.258	0,1
SKUPAJ			6.204.684	100,7	632.801	100,7	632.801	100

* Muslimanska po popisu iz leta 1928; pravoslavna po popisu iz leta 1951.

Vendar pa je možno izpodbijati tudi zgornje podatke. Tako George Mavrogordatos ugotavlja, da število Slavomakedoncev po popisu iz leta 1928 (81.984), »očitno ne izraža njihove dejanske moči, kar je posledica bodisi uradne politike ali pa oklevanja s strani obravnavanega prebivalstva, da se izreče glede jezika, ki ga dejansko govori – lahko pa je celo rezultat obojega. Najnovejši grški viri ocenjujejo, da je v Makedoniji več kot 200.000 bolgarsko govorečih prebivalcev, med katerimi je največ 80.000 do 90.000 takih, ki ne čutijo grške narodne pripadnosti. Dejstvo, da se to število ujema s tistim iz popisa, ni nujno naključno« (1983, str. 247).

Podobno »med dvema svetovnima vojnama se je le zanemarljiv del Kucovlahov izrekel za Romune. Mogoče je prav to razlog, da je njihovo število po popisu iz leta 1928 tako nerealno majhno. Znano je namreč, da se tisti Kucovlahi, ki so čutili grško narodno pripadnost, o svoji specifični govorici niso izrekli kot o maternem jeziku (isto, str. 264). V skladu s to ugotovitvijo Mavrogordatos navaja približno število Vlahov v tem obdobju, ki znaša med 150.000 in 200.000 ljudi. Pri tem se opira na oceno, ki jo je podal Evangelos Averov-Tosica, tudi sam Vlah in nekdanja vodilna osebnost v konservativni stranki. Še več: podatki iz popisa so povsem prezrli največjo manjšino, sestavljeno iz pripadnikov »starih kalendarištov« in »Jehovinih prič«.

Čeprav so zgornji podatki pomanjkljivi in zastareli, nam vendarle omogočajo,

da opredelimo manjšine, ki v 20. stoletju obstajajo v Grčiji, ter da spremljamo njihov razvoj.

Muslimani

So največja skupina s »starimi kalendaristi« kot edina možna izjemo. Večina jih živi v treh departmajih zahodne Trakije, ki predstavljajo tudi edino kopensko mejo med Grčijo in Turčijo. Ko sta leta 1923 Grčija in Turčija podpisali Lozanski mirovni sporazum, s katerim se je končala vojna v Mali Aziji, sta se tudi dogovorili, da preideta na medsebojno izmenjavo tistega dela grškega in turškega prebivalstva, ki je še vedno živelo v Turčiji oziroma Grčiji, z izjemo muslimanov v zahodni Trakiji ter Grkov v Carigradu (Istanbulu), Imvroso (Imrozu) in Tenedosu (Boz Dagi), ki so se na tem območju naselili pred 1918. letom. Približno 110.000 pripadnikov obeh manjšin je prejelo potrdila, ki so bila potrebna za stalno nastanitev (t. i. »etablise«), s čimer je bilo tem prebivalcem prizaneseno s preselitvijo. Muslimani v Trakiji pripadajo trem etničnim skupinam: Turkom, Pomakom (slavofonsko gorsko ljudstvo, ki je razkrojeno po celi Grčiji, Bolgariji in jugoslovanski Makedoniji) in Ciganom.

Na začetku je večina muslimanov v zahodni Trakiji pripadala t. i. »starim Turkom« (ali »starim muslimanom«), ki so nasprotovali sekularizaciji in uveljavitvi zahodnega načina življenja v Turčiji, kar je zagovarjal Kemal Atatürk. Vendar se je leta 1930 s pomočjo grških oblasti in v kontekstu razvijanja grško-turškega prijateljstva pričela nevtralizacija »starih Turkov« in, posledično, prevlada Kemalovih prenoviteljev. Na koncu je slednjim, ne nazadnje tudi zaradi diskriminacije, ki jo Grki čutijo do muslimanov, uspelo prebuditi turško nacionalno zavest – ne le med Turki, temveč, zlasti po drugi svetovni vojni, tudi med Pomaki (Dimitras, 1991a, str. 71). Glede slednjih so bile grške oblasti celo zadovoljne, saj so upale, da se bodo s tem Pomaki odtujili od prav tako slovanskih Bolgarov, ki so bili v tistem času glavni sovražniki Grkov. Šele ob nastanku grško-turške krize sredi 60. let, ki še vedno traja, so grške oblasti pričele s poskusi, ki naj bi prekinili vezi med to manjšino in Turčijo, vendar so pri tem izbrale načine, s katerimi so bili doseženi nasprotni učinki.

Po uradnih grških ocenah je na področju Zahodne Trakije nastanjenih skupaj 120.000 muslimanov. Iz tega je razbrati, da se muslimanska manjšina kljub tradicionalno visoki stopnji natalitete tudi 70 let po izmenjavi prebivalstva ni povečala. To pomeni, da se jih je veliko izselilo (oziroma je bilo prisiljeno izseliti se) iz Grčije. Z druge strani pa ne smemo pozabiti, da je v Turčiji ostalo le še nekaj tisoč Grkov. Turškim oblastem je namreč uspelo skoraj povsem eliminirati grško manjšino v tej državi.

Slavomakedonci

To manjšino je veliko težje definirati, saj je nastala kot stranska posledica dolga stoletja trajajočega sožitja Grkov, Turkov, Srbov, Bolgarov, Vlahov in Albancev na območju Makedonije. To ljudstvo, ki je slovanskega etničnega izvora, je govorilo jezik, podoben bolgarskemu, in je bilo po verski plati priključeno pravoslavnemu patriarhatu v Carigradu. Mnogi pripadniki tega ljudstva so sodelovali v grškem gibanju za neodvisnost (Castellan, 1991, str. 352) kot tudi v številnih

makedonskih vstajah, ki so bile uperjene proti turški oblasti. Skupni boj je mnogojezično skupnost navdihnil s solidarnostjo, ki ji je bila skupna grška nacionalna ideologija. Po končani krimski vojni se je začel dolgotrajen proces spreminjanja zavezništev. Kot posledica novonastalih socialnih, političnih in verskih teženj, ki so se infiltrirale na tem področju, je vsaka izmed mejnih držav začela dokazovati svojo upravičenost do ljudstva onstran meje (gre za prakso, ki traja še danes). Tako so Srbi dokazovali, da gre za srbsko prebivalstvo, Bolgari da gre za bolgarsko, Grki pa so menili, da gre za slavofonske Grke. Da bi se uprli tovrstnim težnjam, so proti koncu 19. stoletja in pod vodstvom Notranje makedonske revolucionarne organizacije (VMRO – op. prev.) na tem območju živeči Makedonci začeli razvijati lastno identiteto in pri tem celo poskušali, čeprav neuspešno, ustanoviti neodvisno državo. Kasnejša »makedonska bitka«, ki je trajala od 1903. do 1908. leta, je v resnici pomenila krvavi boj med krščanskimi populacijami na tem področju; zaradi realne grožnje pred popolnim uničenjem je povzročila spremembo tradicionalnih zavezništev celih skupnosti. Po koncu balkanskih vojn je bila Makedonija razdeljena med Grčijo, Bolgarijo in Srbijo. Sporazum, ki sta ga leta 1919 podpisali Grčija in Bolgarija, je med drugim vseboval tudi določbo o prostovoljni zamenjavi prebivalstva, in sicer Grkov v Bolgariji za Bolgare (v tistem času je bil to uradni naziv za Slavomakedonce) v Grčiji. To je povzročilo masovni eksodus Grkov in hkrati omejen eksodus Bolgarov. V Grčiji je ostalo približno 200.000 Slavomakedoncev, med katerimi so, kot se govori, le nekateri izražali težnje za uveljavitev lastne identitete. Večina, ki je veljala za slovanske Grke, pa je pridobila grško izobrazbo in se je zlahka vključila v okolje, v katerem je živila.

V obdobju med dvema vojnama je Kominterneta spodbujala nastanek neodvisne makedonske države, in sicer z namenom, da bi le-ta nekoč postala sestavni del večje komunistične federacije na Balkanu. Čeprav je imel izraz, s katerim naj bi se poimenovali njeni državljani, geografski pomen, je sčasoma med slavofonskim prebivalstvom pridobil tudi nacionalni pomen. Izraz »Slavomakedonci« je v tem času uporabljala grška komunistična partija, da bi jih razlikovala od »Makedoncev«, ki so živeli v Grčiji. Potem ko so jo med drugo svetovno vojno porazili Nemci, je bila Grčija v letih 1941–1944 pod trojno okupacijo (nemško, italijansko in bolgarsko), med katero so številni Slavomakedonci sodelovali z bolgarskimi okupacijskimi silami. Med grško državljansko vojno (1944–1949) so se Slovani, ki so se borili na strani komunistov, obravnavali kot »Slavomakedonci«, medtem ko so tiste, ki so se borili v državni vojski, šteli med grške Slované. Po porazu komunizma je 40.000 slovanskih Makedoncev prebегnilo v sosednjo Socialistično republiko Makedonijo, umetno tvorbo Titove Jugoslavije, kjer so dobili »odskočno desko« (v obliki Republike Makedonije). Tu so se znašli vsi tisti begunci, ki niso imeli grške identitete (Kofos, 1990, str. 115–118).

Rezultati popisa iz leta 1951 omogočajo sklep, da je prav regionalna mobilnost povzročila upad števila prebivalcev znotraj te manjšine, kot tudi očitno razliko med tistimi, ki so kot materni jezik navedli slovansko makedonščino (41.017) in tistimi, ki ta jezik omenjajo zgolj kot pogovorni jezik (10.346). Če upoštevamo nagnjenost k asimilaciji kot tudi nezanesljivost statističnih podatkov iz popisa, lahko predvidimo, da v Grčiji danes živi več deset tisoč slavofonskih Grkov. Med njimi je le malo takšnih, ki se odrekajo grški identiteti.

Ko je leta 1912 zmagovalna grška vojska vkorakala v Solun, je to pomenilo osvoboditev židovskega mesta, ki je bilo do tedaj pod turško oblastjo. Trgovsko in industrijsko življenje je bilo v rokah sefardskih Židov (Morin, 1989). Tu so bili nastanjeni od 16. stoletja dalje, ko so pobegnili pred pregonom španskih katoliških kraljev. Solun je bil del turškega cesarstva, ki je bilo v tistem času tolerantno do Židov. Od 1912. leta dalje židovsko prebivalstvo Soluna (ki se ni nikoli počutilo kot grško in tudi ni sodelovalo v vstajah proti Turkom v 19. stoletju) zgublja pomen zaradi grškega antisemitizma (pri ljudeh in v oblasti), zaradi eksodusa v Palestino in predvsem zaradi holokavsta med drugo svetovno vojno. Danes je v Solunu in tudi drugod po Grčiji le še nekaj tisoč Židov, tj. potomcev asimiliranih grških Židov.

Katoliki

V deželi je več tisoč grških katolikov, ki jih je mogoče najti v Atenah ter na Kikladskih otokih: slednji so bili pod podaljšano vladavino Benetk in Genove. Zaradi močnega antikatoliškega razpoloženja grške cerkve katoliki niso sodelovali v grški vstaji proti turškemu cesarstvu, ki je bila leta 1820 (Woodhouse, 1991, str. 135). Nepopustljivo in zelo sovražno razpoloženo grško prebivalstvo je dolga stoletja gledalo na katolike kot na tujo prisotnost na grških tleh: ne preseneča torej, da so se v takšni sredini tudi katoliki počutili kot tujci (Mavrogordatos, 1983, str. 265). Danes nihče več ne dvomi o njihovi grški identiteti.

Armenci

Pripadniki te manjšine so se pojavili v Grčiji šele po letu 1922 kot begunci iz Turčije. Čeprav jih je Grčija ustrežljivo sprejela, je bilo njihovo bivanje le začasno, ker je večina kmalu emigrirala v sovjetsko Armenijo.

Albanci

Kljub dejstvu da so bili albanski muslimani (Čami) izvzeti iz preselitve prebivalstva, ki je bila 1923. leta, so med drugo svetovno vojno sodelovali z italijansko okupacijsko vojsko. Zaradi strahu pred represalijami so bežali v Albanijo. Danes v Grčiji živi le še nekaj tisoč asimiliranih, albansko govorečih pravoslavcev, t. i. Arvanitov.

Vlahi

So romunofonska manjšina, ki se je na začetku tega stoletja, in sicer v času, ko je sodelovala v boju za osvoboditev Makedonije, uprla Romuniji, ki si je prizadevala pridobiti njeno poslušnost. Čeprav se je manjšina do danes že skoraj povsem asimilirala, se še vedno pojavljajo občasni poskusi, s katerimi si prizadeva oživeti svojo specifičnost, predvsem v obliki številnih kulturnih društev.

Z izjemo tistih muslimanov, ki so naseljeni v Trakiji, se zdi, da so Cigani v Grčiji v podobnem položaju kot pripadniki te manjšine v drugih evropskih državah. Tudi v Grčiji so deležni enake diskriminacije kot drugod.

Stari kalendaristi

Gre za krščanske pravoslavne tradicionaliste, ki 1924. leta niso hoteli sprejeti novega gregorijanskega koledarja, ampak so raje ustanovili ločeno cerkev. Še naprej trdijo, da so edini pravoverni kristjani. Medtem ko jih je bilo po nekaterih ocenah med dvema vojnama več sto tisoč, jih je zdaj bistveno manj, kar priča o nenehnem preganjanju (v Grčiji je priznana le ena pravoslavna cerkev), pa tudi o modernizaciji grške družbe.

Jehovine priče

Čeprav gre za obrobno krščansko ločino, ki ima v Grčiji več deset tisoč pripadnikov, se mnogo pogosteje obravnava kot manjšina, katere člani odklanjajo služenje vojaškega roka, kar ima za posledico visoke zaporne kazni. Zaradi tega je Grčija ena izmed tistih držav, ki jo organizacija Amnesty International redno navaja v svojih poročilih. Z druge strani pa Jehovine priče preganja tudi pravoslavna cerkev, in sicer z metodami, ki so nesorazmerne številu pripadnikov te sekte.

Kateri problemi

Obstoj naštetih manjšin kot tudi stopnja tolerance, ki jo grška družba kaže do posameznih manjšin, sta rezultat dolgotrajnega boja za supremacijo, ki je na Balkanskem polotoku potekal ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja. Gonilna sila pri uresničevanju te naloge je bila nacionalizem – njegove korenine je mogoče zaslediti že v literaturi iz obdobja razsvetljenstva. Ta boj, za katerega je veljalo, da je rezultat precej nenadnega prebujanja težnje balkanskih ljudstev, da se osvobodijo turške oblasti, je v resnici posledica zgodovinskega preizkusa, ki so ga, obremenjene s paradoksi iz preteklosti, izvedle države, ki so nastajale na Balkanu.

Eden izmed dejavnikov, ki so odločilno vplivali na končni izid, je tudi nastanek grškega nacionalizma, ki so ga ob koncu 18. stoletja razvijali zlasti grški učenjaki iz dunabskih kneževin. Zaradi razlogov, ki jih je mogoče pripisati njihovem položaju v cesarstvu, so igrali pomembno vlogo pri oblikovanju nacionalističnih tez. To je privedlo do pojma »nacije« in do potrebe po njeni osamosvojitvi z uveljavitvijo državnosti. Pri propagiranju teh idej je bil grški jezik tisti povezovalni dejavnik, s katerim naj bi se ustvarila etnična identiteta ljudstva.

O nastanku zgodnjega nacionalizma priča pojem t. i. »imaginarnih skupnosti«, ki ga je ob koncu 18. stoletja uvedla grška književnost. S tem izrazom se je poskušalo poudariti dejstvo, da je turško cesarstvo sestavljeno iz več različnih narodov, med katerimi je vladala jezikovna in kulturna strpnost, za kar naj bi bila zaslužna povezovalna vloga pravoslavne cerkve. Takšno ugotovitev podkrepljuje veliko slovarjev in slovníc posameznih etničnih jezikov iz tega časa. »Najverjetneje

je Katarcis prvi pisatelj, ki je pisal v moderni grščini, in je namesto izraza 'nacija' uporabil grško besdo *ethnos* – s katero se označuje skupnost, ki se od drugih jasno razlikuje po jeziku in kulturni dediščini.« (Kitromilidis, 1990, str. 27: ta članek je glavni vir za večino podatkov, ki jih uporabljamo v tej razpravi in ki zadevajo nastanek grškega nacionalizma). Po Katarcisu je »nesporno, da je ta skupnost delovala kot jasno definirana 'civilna družba', z lastnimi državljanskimi zakoni in cerkvenimi ustanovami. Pri izvajanju oblasti v cesarstvu, ki mu je pripadala, je ta skupnost koristila privilegije svoje cerkve« (isto, str. 27–28). Tako je vero kot prvotni dejavnik povezovanja nadomestila zgodovinska identiteta, po kateri so se etnične skupine znotraj cesarstva tudi razlikovale.

Po N. Dukasu naj bi priznanje jezikovno-kulturne skupnosti, ki bi ji dominiral grški jezik, podpirala pravoslavna cerkev z namenom združitve čim večjega števila neetničnih Grkov. To poslanstvo naj bi izpeljala grška država po letu 1830. Nastanek državnosti je »povzročil politizacijo dejstev in mitov kulturne etnografije ter transformacijo kulturne razprave v politično moč in kasnejše silovite konflikte« (isto, str. 33) na celem prostoru Balkana. Prav to je tudi razlog za obstoj manjšin v vseh državah – meje so bile začrtane kot posledica mirovnih sporazumov, podpisanih ob koncu srditih vojn.

Daleč od tega, da bi s tem poskušali spodbujati novo različico »teorije konspiracije«, vendar je očitno, da je državni nacionalizem v Grčiji opravil dvojno nalogo: znotraj države mu je uspelo združiti dotlej razdrobljeno družbo in hkrati nezaščitenim delom grškega prebivalstva, ki so ostali zunaj meja miniaturne grške države iz 19. stoletja, posredovati idejo »helenizma«. Kot posledica »dinamičnega prepletanja teh dveh procesov je nastal koncept grškega nacionalnega bistva« (isto, str. 35) – najprej v obliki nacionalne vojske, ki je pomenila mehanizem za socializacijo prebivalstva, saj ji je uspelo do tedaj geografsko in socialno osamljene enote povezati v skupen vzorec začrtanega obnašanja, spodbuditi občutek pripadnosti veliki domovini in vzgajati nabornike v skupnem grškem jeziku. Prav tej vojski je uspelo izpeljati tudi drugo nalogo, in sicer z zunanjimi učinki – prebivalstvo, ki je živelo pod turško vladavino in ni bilo vedno grško, jo je sprejelo za »osvoboditeljsko«. Vzporedno s tem je država izdelala sistem izobraževanja moške populacije do vključno univerzitetne stopnje. Z uveljavitvijo skupnega jezika in enotnega tehničnega strokovnega znanja je nameravala doseči prevzgojo grškega naroda kot celote in hkrati omogočiti širjenje evropskih idej v tista področja, kjer je živelo negrško prebivalstvo, ki je seveda poskušalo asimilirati druge. Učitelje so pošiljali v »helenistična poslanstva« v najbolj oddaljena področja cesarstva, medtem ko je bila naloga precejšnjega števila konzularnih predstavništev tudi v tem, da pomagajo pri ustanavljanju grških šol in kulturnih društev, v katerih naj bi se spodbujala grška nacionalna zavest in hkrati na vse možne načine pospešila prizadevanja za osvoboditev prebivalstva. Sodnikom je bilo naloženo, da kaznujejo obnašanje, ki je bilo v nasprotju z nacionalistično kulturo države. Nastanek nacije naj bi pospešila tudi gradnja centralizirane državne strukture.

Hegemonija države nad družbo je šla celo tako daleč, da je leta 1833 prišlo do ločitve grške cerkve od carigrskega patriarhata. Ko je bilo to doseženo, je lahko pričela z uveljavljanjem svojih zahtev glede tistih ozemelj v sosedstvu, za katere je že pripravila grško verzijo »imaginarnih skupnosti« in ki jih je štela za svoje zakonite podaljške. Prebivalstvo na teh ozemljih so vselej obravnavali kot celoto, notranje razlike v smislu različnega etničnega porekla, jezika in kulturne dediščine pa so popolnoma ignorirali, kar je sprožilo ogorčen boj za nadvlado med različnimi etničnimi skupinami, ki so živele na teh področjih. Z druge strani »pa je

poziv k nacionalni enotnosti v grški politični misli sprožil nastanek splošne nestrpnosti, ki je s časom povzdignila nacionalizem v edino sprejemljiv način razmišljanja oziroma v konservativno silo, ki je bila vodilo notranje politike, po kateri se je vsak dvom o maksimalistično zastavljenih ciljih kritiziral kot nacionalna herezija (isto, str. 42).

Iz navedenega je razumeti, da je bil proces ustvarjanja nacionalne identitete naknadni rezultat državnosti. Gre za pot, ki so ji sledile vse balkanske države, in sicer v tej ali oni obliki. T. i. »makedonsko vprašanje« iz konca 19. in začetka 20. stoletja ni nič drugega kot stranski učinek boja za pripojitev tistih etničnih skupin in njihovih ozemelj, ki so bile znotraj obstoječih rivalskih držav v Grčiji, Bolgariji in Srbiji. Te ozemeljske zahteve so oživile spomine iz preteklosti in premaknile tradicionalna zaveznitva neetničnih Grkov na tem območju, v glavnem stran od pravoslavne patriarhata.

Ta zgodovinski postopek ponuja tudi razlago za visoko stopnjo nestrpnosti in nezaupanja, s katerim se srečujejo manjšine v vseh balkanskih državah. Poleg tega pa je treba poudariti, da sta diskriminacija in rasizem proti manjšinam v Grčiji tako rekoč neizogibna posledica dveh drugih zgodovinskih, če ne celo kulturnih dejavnikov. Z ene strani imamo tradicionalno nestrpnost pravoslavne krščanske cerkve, ki si je zelo prizadevala zaščititi svojo ortodoksno pred »krivo vero« oziroma vplivi drugih verskih doktrin. Tako so se npr. v prvih stoletjih krščanstva vsi tisti, ki so poskušali ponuditi drugačno verzijo krščanstva od uradne, ki jo je priznaval Carigrad, izobčili in včasih celo preganjali. Ker so ti bili »heretiki« (monofiziti, nestorijanci) v azijskih provincah bizantinskega cesarstva večina, sta njihovo odtujevanje od cesarskega centra in posledično zatiranje odločilno prispevala k nagli širitvi islama na Bližnjem vzhodu (Woodhouse, 1991, str. 31 in 38). Kasneje se je boj preusmeril proti zahodu: proti novim »heretikom«, tj. »papištom« (katolikom), za katere je na koncu celo obveljalo, da so hujši sovražniki od Turkov – predvsem zaradi križarskih vojn oziroma »zadnjih barbarskih invazij« (Runciman, 1978, XI. pogl.). Četrta križarska vojna naj bi namreč povzročila »pustošenje Carigrada, ki je brez primere v zgodovini« (isto, str. 123). Posledica te vojne je tudi protizahodno razpoloženje, ki je kot politični oziroma kulturni fenomen še vedno prisotno, in ki je svoj čas pomenilo dodaten politični motiv za poveljevanje neohelenistične identitete. In končno: vselej je bil prisoten tudi antisemitizem, vendar bolj v obliki predsodkov kot v smislu eksplicitnih dejanj (Dimitras, 1984).

Sodobna grška država, ki je bila uradno priznana 1830. leta, nikoli ni bila sekularna država. Preambula k ustavi iz leta 1975 razglša, da se ustava sprejema »v imenu svete, stvarne in nedeljive Trojice« in da se za »dominantno nacionalno vero« priznava »vzhodna Kristusova pravoslavna cerkev« (3. člen, s katerim se določajo tudi načela cerkve in edina verzija Svetega pisma, ki se priznava); razglša tudi »nedotakljivost svobode veroizpovedi«; da je »vsaka znana vera svobodna«, vendar je »proselitizem prepovedan« (kar seveda velja za druge vere in ne za grško pravoslavno – 13. člen); »da je izobrazba osnovno poslanstvo države, njen cilj pa je ... razvijanje narodne in verske zavesti« (seveda v skladu z dominantno vero, 16. člen). Kot posledica naštetih ustavnih določb je v osnovnih in srednjih šolah verski (pravoslavni) pouk obvezen; zaposlovanje učiteljev, ki niso pravoslavci, je prepovedano; za vsako gradnjo ali popravilo molitvenih objektov drugih ver se zahteva dovoljenje škofa, kar včasih niti ni tako majhna formalnost. Vendar pa ta nestrpnost »do drugih« ni namenjena le tistim, ki se razlikujejo po veri in jeziku. V sodobni grški zgodovini se je kar trikrat pripetilo, da Grki, ki so izvirali iz krajev

zunaj grških državnih meja in ki so se masovno priseljevali v Grčijo, niso bili sprejeti z dobrodošlico. Takšen odnos do grških priseljencev je trajal do trenutka njihove popolne asimilacije – gre za »heterohtonce« iz 19. stoletja, za begunce iz Male Azije po 1922. letu (Zgodovina grškega naroda, 1977 in 1979) in za Grke iz Albanije in Črnega morja po 1990. letu.

Tretji vir težav, s katerimi se srečujejo manjšine, je prišel na dan šele pred kratkim, vendar pa imajo te težave povsem enako težo. Potem ko so se balkanske vojne končale (1912–13), se je grško ozemlje povečalo za 68%, prebivalstvo pa za 78%. Grčiji so bili priključeni večji del Makedonije in Epirja ter večina Egejskih otokov. Vendar pa je kot posledica teh sprememb celo tretjina nove populacije pripadala manjšinam. V tem smislu se je nekdanja Grčija, ki je bila do 1912. leta še povsem homogena, transformirala v državo, v kateri je kar 15% prebivalstva pripadalo manjšinam, ki so bile skoncentrirane zlasti v severnem delu države, blizu meja z drugimi balkanskimi državami. Večina teh držav je gojila revizionistične težnje do Grčije: rojake, živeče v Grčiji, bi lahko, ali pa tudi je, uporabljala za uresničevanje iredentističnih ciljev.

Tudi po zamenjavi prebivalstva med Turčijo in Bolgarijo je bilo (najmanj) 6% celotnega grškega prebivalstva sestavljeno iz pripadnikov manjšin. Slednje se je obravnavalo kot stalna grožnja ozemeljski celovitosti grške države, saj jih je bilo razumeti kot potencialne /oziroma celo dejanske/ trojanske konje, ki naj bi služili tujim državam pri uresničevanju njihovih ozemeljskih pretenzij. Obstajale pa so tudi drugačne oblike nestrpnosti – v tem smislu je značilen primer sefardskih Židov v Solunu. Čeprav ni bilo opaziti znakov odkritega sovraštva, jim grško prebivalstvo vseeno ni bilo naklonjeno – zavidali so jim njihovo premožnost. Da bi odpravili našteje probleme, se je grška država bolj ali manj vztrajno trudila doseči asimilacijo ali pa vsaj nevtralizirati potencialne grožnje manjšin. Pri tem ji ni uspelo, saj so »na politično orientacijo manjšin v pretežni meri vplivale tuje vlade oziroma organizacije izven Grčije, ki so računale z njihovo lojalnostjo in s tem seveda prekrizale račune grške politike« (Mavrogordatos, 1983, str. 229).

V času najbolj kritičnih volitev, ki so bile leta 1915 in 1920, s katerimi naj bi se uresničila »grška zamisel« (grški iredentizem), se je pokazalo, da so grške manjšine sovražno razpoložene do iredentističnih ciljev liberalnega vodje Elefteriossa Venicelosa. Druge volitve so prispevale k njegovemu definitivnemu padcu in poskrbele za nekoliko poenostavljeno, a vseeno tako rekoč uradno tolmačenje dveh zgodovinskih dogodkov: t. i. »katastrofe Male Azije« in trajne izgube jonske zibke grške civilizacije. S tem je bila usoda teh manjšin zapečaten, saj so bili prav liberali tisti, ki jim je bilo poverjeno organiziranje nove postiredentistične države med dvema vojnama. Konservativci, ki so jih nasledili v 30. letih in nato po drugi svetovni vojni kot tudi socialisti, ki so bili na oblasti po letu 1981, stališča obeh struj pa je podpirala velika večina intelektualcev, so zlahka sledili takšni politiki. Celotno sedaj ko je odstotek teh manjšin padel na 3% in v času, ko se je nedotakljivost državnih meja štela za enega izmed glavnih načel svetovnega reda po letu 1950.

Zgodovina manjšin je torej zgodovina diskriminacije. »Prav vse manjšine so bile deležne te ali one oblike diskriminacije – v odvisnosti od stopnje in oblike njihove posebnosti ter glede na njihovo gospodarsko moč. Do diskriminacije je prihajalo tako s strani pravoslavne krščanske večine kot tudi s strani grške države. Pojavljala se je in se še vedno pojavlja v različnih oblikah – od kratenja pravic pa do grobega nadlegovanja in preganjanja« (Mavrogordatos, 1983, str. 229). V tem smislu »je občutljivost, s katero se obravnava vprašanje manjšin, dodatni pokazatelj

telj, da postopek narodne integracije, ki se je pričel pred več kot sto leti, še ni končan. Šolski učbeniki v osnovnih in srednjih šolah dobesedno molčijo o obstoju skupin, kot so Kucovlahi, Pomaki, Sarakacani, ter o albansko ali slovansko govorečem prebivalstvu v Grčiji. Hkrati pa je treba poudariti, da je identificiranje helenizma s pravoslavljem drugim verskim manjšinam, kot so rimskokatoliška, protestantska, židovska ali muslimanska, skoraj onemogočilo integracijo v prevladujočo grško kulturo. Celo danes, in sicer potem ko travmatične izkušnje v zvezi z iredentističnimi boji ob prelomu stoletja in državljansko vojno počasi izginjajo, so našteje manjšine za veliko večino etnično čistega dela grškega prebivalstva v najslabšem primeru neznane, v najboljšem primeru pa so obskurna tuja tkiva (Diamanturos, 1983, str. 55).

Osnovni problem je torej v nepriznanosti manjšin. Še do nedavna je bilo uradno stališče, da »v Grčiji obstaja le ena manjšina, muslimanska, ki je priznana z mednarodnimi sporazumi (lozanskimi) in je vsekakor verska manjšina«. Gre seveda za pristop, ki je poln nasprotij: če so muslimani v Trakiji zgolj verska manjšina, zakaj se potem v tej obliki ne priznavajo tudi katoliki, židi in protestanti? Če z druge strani vzamemo, da je prav dejstvo, da muslimani govorijo turško tisto, kar jih razlikuje od drugih nepravosлавnih Grkov, potem jim je treba priznati, da so narodna (ali etnična) manjšina. To bi seveda povzročilo priznavanje statusa manjšine tudi Grkom, ki govorijo druge jezike, tako npr. slavofonskim manjšinam, Vlahom, Ciganom, Arvanitom itd. V bistvu grški pravni sistem implicitno priznava obstoj teh manjšin, in sicer tako da loči »alogene« (različnega izvora) in »homogene« (enakega izvora) Grke. Prvi, ki jim je mogoče odvzeti državljanstvo ali pa odkloniti zaposlitev v šolah, so osebe, za katere je v skladu s sodbo državnega sodišča ugotovljeno, da ne »čutijo nacionalne pripadnosti« (Armenopulos, 1975, str. 10). Do ugotovitve, da gre za Grka z »alogenim« poreklom, se običajno pride na podlagi kriterijev, kot so: enako poreklo rase, običajno (ne pa tudi nujno) skupni jezik in vera in še zlasti skupna zgodovina ter ideali. Takšno uradno stališče Grčije je posledica nedavnega vztrajanja oblasti, po katerem muslimani v Trakiji nimajo pravice izreči se za Turke, kljub temu da so morali po administrativnem odloku iz 50. let naziv »musliman« nadomestiti z nazivom »Turek« (Helsinki Watch Report, 1990, str. 51–52) ter dejstvu, da jih šolski učbeniki še vedno obravnavajo kot »Turke« (Skulatos idr., str. 117).

Pred kratkim je izšlo pet poročil s podatki o stanju in problemih manjšin v Grčiji, in sicer: Helsinki Watch Report (1990), ki zadeva muslimane; poročilo Minority Rights Group, ki obravnava manjšine na Balkanu (Poulton, 1991); poročilo Minority Rights Society (grška podružnica Minority Rights Group) o manjšinah v Grčiji (1992); poročilo State Departmenta ZDA o kršitvah človekovih pravic po svetu (1991) in, končno, poročilo komisije pri Evropski skupnosti v zvezi z jezikovnimi manjšinami v Španiji, na Portugalskem in v Grčiji (1990). V tabelah, ki so v nadaljevanju, smo povzeli osnovne ugotovitve, ki zadevajo navedene manjšine in probleme, s katerimi se srečujejo.

A: Navedba manjšin	HW	MRG	EDM	USDS	EC
1 Muslimanska manjšina					
Turki	*	*	*	*	
Pomaki		*	*	*	*
Cigani		*	*	*	*
Gagauzi (krščanski Turki)		*			
turško govoreči					*
2 Slovani				*	*
Slavomakedonci (slovanski Makedonci)		*	*	*	
3 Arvaniti (pravoslavni Albanci)			*	*	*
4 Sarakacani		*			
5 Albanci – Čami (muslimani)		*	*		
6 Vlahi – Kucovlahi – Aromani		*	*	*	*
7 Židje		*	*		
8 Armenci			*		
9 katoliki			*		
10 protestanti			*		
11 stari kalendaristi			*		
12 Jehovine priče			*	*	
13 Cigani (nemuslimani)			*	*	

B: Diskriminacija manjšin v Grčiji

	HW	MRG	EDM	USDS	EC
I. Diskriminacija muslimanske manjšine					
1) Kršitev človekovih pravic:					
– izguba državljanstva kot posledica samovolje	*	*	*	*	
– omejeno območje gibanja okrog gorskih vasi	*	*	*	*	
– odvzem potnega lista	*				
2) Negiranje turške identitete					
– priznavanje manjšine le kot verske	*				
– prepoved turških imen v posameznih področjih, združenjih	*	*			
– zastarelost turških šolskih učbenikov	*	*	*		
– sprejemni izpiti za vstop v turške srednje šole so v grščini	*	*		*	
– neprimerni učitelji iz solunske univerze	*	*	*	*	
– država ne priznava turških diplom			*		
3) Poniževalni odnos					
– grožnje, zaslišanja, policijski nadzor in nadlegovanje	*				
4) Svoboda izražanja					
– tiskano gradivo v turškem jeziku ne obstaja	*			*	
– povzročanje motenj na turški RTV	*			*	
5) Svoboda veroizpovedi					
– ni dovoljenj za popravilo ali gradnjo mošej	*				
– verske poglavarje – muftije – izbira grška vlada	*	*	*		
– nadzorovanje »vafkov« s strani nemuslimanov	*	*	*		
6) Politična svoboda					
– spremembe volilnih okrožij med volitvami 1989	*				

- 3% nacionalni prag za sodelovanje na volitvah (vstop v državna telesa)

7) Enakost pred zakonom

- ni dovoljen za traktorje,¹ stroje in strelna orožje
- ni dovoljen za gradnjo ali popravilo hiš
- muslimanske vasi so brez infrastrukture¹
- poddržavljanje rodovitnega muslimanskega zemljišča
- ne vključevanje v javni sektor
- za muslimane ni kreditov / posojil¹
- prepoved nakupa ali prodaje zemljišč
- nepriznavanje lastninske pravice muslimanom

*	*	*
*	*	*
*		
*	*	*
*	*	*
*	*	*
*	*	*
*	*	*

II. Diskriminacija Ciganov

	HW	MRG	EDM	USDS	EC
– nimajo državlanskega statusa				*	
– taborjenje zunaj označenih območij je nezakonito				*	

III. Diskriminacija Slovanov

– prepoved tiskanega gradiva na mejah					*
– nepriznavanje jezika / združenj				*	*

IV. Diskriminacija Jehovinih prič

– ni oprostitve služenja vojaškega roka; zaporna kazen				*	*
--	--	--	--	---	---

Leta 1991 je grška vlada, resda zelo boječe, poskušala izboljšati svojo politiko v zvezi z vprašanjem manjšin, in sicer tako da je muslimanom priznala njihovo trojno nacionalno identiteto (vendar s tem, da Turke opredeljuje kot »tiste, ki so turškega porekla«), s čimer naj bi bil konec diskriminaciji. Poleg tega je ustanovila tudi Center za razvoj Trakije. Vendar je bila reakcija socialistične opozicije zelo ostra, saj je s tem v zvezi od parlamenta zahtevala odgovor; nekdanji namestnik zunanjega ministra John Kapsis pa je direktorja Centra, Johna Valinakisa, posredno obtožil, da »njegova nacionalna čustva in drža niso povsem neoporečni« (Pontiki, 26. 9. 1991). Naslednji dan se je v časopisu Katimerini pojavil komentar z ugotovitvijo, da »... ko bomo dočakali dan, ko bo g. Kapsis program Evropske skupnosti, ki ga izvajajo vrli uslužbenci državne uprave v Ministrstvu za zunanje zadeve, obtožil kot program, ki služi interesom Turčije (!), bodo tudi nas začeli skrbeti ne le načini za reševanje manjšinskih problemov, temveč tudi hipernacionalizem Machartijevskega tipa, ki je prisoten v nekaterih krogih«.

Problemi, s katerimi se srečujejo nekatere druge manjšine, zagotovo niso tako izraziti. Kljub temu pa se Židje še vedno počutijo neugodno. »Za Grčijo velja, da

¹ Te oblike diskriminacije navaja tudi Simeon Soltaridis, novinar, rojen v Carigradu (1990), po katerem stanje v Trakiji ni tako slabo, kot to skušajo prikazati manjšinski aktivisti. Kljub temu pa tudi sam ugotavlja, »da je Trakija področje, na katerem delovanje demokratičnih načel ni tako učinkovito«, kar podkrepljuje z intervjuji, v katerih manjšinski politiki in borci navajajo nekatere izmed oblik diskriminacije, ki so jih deležni. V poročilu EDM diskriminacijo manjšin bolj ali manj eksplicitno priznavajo tudi predstavniki vseh treh političnih strank.

je izmed vseh držav najbolj antisemitska. Tako se grški Židi, ki že vsa leta živijo v Grčiji, še vedno obravnavajo kot nezaželeni tujci» (Članek J. J. Cohna v časopisu Katimerini z dne 5. 10. 1991). Katoličani se pritožujejo glede dejstva, da jim oblasti ne dovolijo zaposlovanja katoliških učiteljev v šolah – celo v tistih, kjer dominirajo katoliški učenci. Pritožujejo se tudi zato, ker nekateri škofje ne dopuščajo katoliških verskih sprevedov. Protestanti so pogostokrat obtoženi, v nekaterih primerih pa tudi obsojeni, da izvajajo proselitizem. Jehovine priče (in drugi, ki se sklicujejo na ugovor vesti) prebijejo mnoga leta v vojaških zaporih zato, ker nočejo nositi orožja. Tudi Cigani se pogostokrat zavračani v svojih poskusih, da bi se vključili v grško skupnost ali šole.

Potem ko se je poročilo ameriškega State Departmenta nekajkrat ozrlo na njihove probleme, včasih tudi v nerodni obliki, so končno tudi slavofonski prebivalci prvič doživeli, da jih omenjajo tudi grške oblasti (vendar ne kot Slavomakedonce). Kljub temu pa grške oblasti tej manjšini niso dovolile ustanovitve kulturnih društev. V tem smislu povsem drži, da se Grčija čuti ogrožena zaradi jugoslovanske republike Makedonije, ki skuša celemu svetu dokazati dejstvo, da obstaja ljudstvo, ki se imenuje Makedonci – kar velja za Jugoslavijo in tiste države, kamor so emigrirali, npr. v ZDA, Kanado ali Avstralijo – kot tudi dejstvo, da je v Grčiji in Bolgariji nekaj milijonov zatiranih Makedoncev, ki so neposredni potomci Aleksandra Velikega, pri tem pa ne ponuja prav nobenih dokazov za svoje trditve, ki v nobenem primeru ne držijo.

Ker so zaradi navedenega razloga Atene zelo občutljive do slavofonskega vprašanja, jugoslovanskih republik in njihovega ljudstva ne obravnavajo po njihovem imenu, temveč raje uporabljajo ponesrečeni izraz »Republika Skopje« in »Skopjanci«. Še več: grška država je izjavila, da ne bo priznala neodvisne države z zgoraj navedenimi imeni. Prav ta obsesija, ki zadeva t. i. »makedonski problem«, je privedla do tega, da so vse grške politične stranke dale enotno podporo srbskemu političnemu vodji Slobodanu Miloševiću; nekateri politiki, kot npr. prejšnji minister za Makedonijo in Trakijo v socialistični vladi, Stilianos Papatemelis, so šli tako daleč, da so podprli celo vodjo opozicije, nacionalističnega srbskega bojvnika Vuka Draškovića. Vsi pričakujejo, da bi bil z vključitvijo makedonske republike v Veliko Srbijo, za kar si omenjena srbska voditelja tudi prizadevata, problem rešen. Hkrati pa se je direktor zelo vplivnega tednika Ekonomikos tahidromos (26. 9. 1991) uprl ameriškim revijam, ki so trdile, da ima Grčija ozemeljske težnje do jugoslovanske Makedonije – šlo naj bi za »vulgarne laži«, ki so produkt bodisi »podkupljenih« novinarjev ali pa »informacij, ki so jih posredovale ameriške oblasti«. V obeh primerih se je zahtevalo, da grška vlada toži reviji zaradi širjenja neresnic. Hkrati pa je Papatemelis pozval vlado, da začne govoriti »o resnični manjšini – o grških Vlahih, ki živijo na teh prostorih in ki jih je blizu 200.000«. (To vima, 29. 9. 1991) Še več: tudi članek Nikosa Marakisa v tedniku To vima je opisoval ozemeljske težnje, ki jih imajo Grki do same Republike Makedonije, predvsem iz razlogov nacionalne varnosti.

Kakšne so perspektive?

Nekateri se sprašujejo, ali ni Grčija dokončno izgubila priložnosti, da bi državam na Balkanu in v Vzhodni Evropi (torej geografskima področjema, ki jima pripada) in ki (še) niso članice Evropske skupnosti, postala vzor za uporabo načel strpnosti in vprašanja integracije manjšin, kar je temelj vsake demo-

kracije, torej tudi tiste, ki jo zagovarja EGS. Odgovor na to vprašanje bi utegnil biti zelo pomemben tudi za samo Grčijo. Manjšine, ki obstajajo na njenem ozemlju in ki so mnogim Grkom (povprečnim državljanom, politikom, intelektualcem) sinonim za prekletstvo, bi v resnici lahko postale blagoslov – seveda le, če se država in njene vodilne strukture odločijo za razumno manjšinsko politiko in dokončno opustijo prakso poenostavljenega reagiranja na zahteve manjšin oziroma njihovih, niti najmanj altruistično razpoloženih »gospodarjev« zunaj Grčije.

Povsem se strinjam o ugotovitvi Minority Rights Group (1991), po kateri je »jasno, da predstavljajo največjo grožnjo za varnost mnogih držav prav notranji konflikti z manjšinami, kar vključuje tudi dejstvo, da te države nimajo poguma, da bi sprejele različnost. Pokazalo se je, da je zatiranje manjšin neuspešna strategija, ki sproža konflikte in zavira razvoj.

Bilo bi torej modro, da bi vlade vseh držav na tem področju kar najhitreje revidirale svojo manjšinsko politiko in s tem prispevale k večjemu medsebojnemu razumevanju v težkih časih, ki so pred nami« (str. 210).

Ta obveznost je še toliko pomembnejša danes, ko so vse balkanske države podpisale sporazum KEVS, ki pripoznava pravice manjšin in tej organizaciji dovoljuje, da lahko, če je potrebno, opravi poizvedovanje v zvezi z dejanskimi kršitvami teh pravic in tudi intervenira brez soglasja prizadete države. Med vsemi balkanskimi državami je Grčija najbolj demokratična, najmanj nestrpna do svojih manjšin in tudi najbolj razvita. Vse to ji tudi omogoča izvajanje agresivne politike. Nasprotno, če bi svojim manjšinam (katerih odstotek je nižji kot v vseh drugih državah na Balkanu) priznala pravice, ki jim gredo, bi jih lahko uporabila kot »most prijateljstva«, ki bi Grčijo povezoval s sosedami. Takšno manjšinsko stališče bi Grčiji omogočilo da, četudi nekoliko prepozno, zahteva uveljavitev pravic zdesetkane grške manjšine v Turčiji; da postane edina mejna država, ki bi podpirala Makedonijo – ob pogoju, da slednja opusti svoj iredentizem, če ne želi, da jo vsrka Srbija ali (kar je nekoliko manj verjeten scenarij) Bolgarija in, nazadnje, da mogoče celo nudi podporo Albancem, ki ne morejo zaupati ne Srbom (zaradi Kosova), ne Italijanom (zaradi okupacije v obdobju med svetovnima vojnama). Sedanja vlada je pričela s preusmerjanjem svoje politike. Čeprav gre za enkrat za sramežljive poskuse, ki pri mnogih sprožajo dvom glede njihove iskrenosti, se zdi, da je začeta usmeritev pravilna. Lahko le upamo, da bodo diplomati, ki si prizadevajo za modernizacijo politike do manjšin, kljub militantnemu nacionalizmu večine njihovih kolegov in socialistični opoziciji na koncu le uspeli.

Gre za dopolnjeno in razširjeno Dimitrasovo verzijo (191b).

Prevedla B. Hočevnar-Frantar

JOHN G. GUNNELL AND LUIGI GRAZIANO

The Development of Political Science. A Comparative Survey

Edited by David Easton, Routledge, London and New York 1991.

Sistematična dela o zgodovini politične znanosti kot posebne družboslovne discipline so redka, saj je politična znanost kljub svoji častiljivi tradiciji, ki sega vsaj do Aristotela, kot akademska disciplina vendarle mlada: če ima v Združenih državah Amerike komaj stoletno tradicijo, je bila v Evropi (razen izjem) institucionalizirana šele po drugi svetovni vojni, v glavnem po šestdesetih letih. Delo *The Development of Political Science* (Razvoj politične znanosti) ima torej pridih pionirskosti, pa čeprav so bile pred njim objavljene nekatere vplivne knjige: tu mislim zlasti na *Contemporary Political Science*, UNESCO (1950) in na W. G. Andrews (ed.), *Internationale Handbook of Political Science* (1982) pa na publikacije, ki obravnavajo zgodovino politične znanosti v posameznih regijah, zlasti v Evropi (glej npr. EJPR 20/1991), če ne omenjam sicer pomembnih, a vendar zgolj na posamezne dežele usmerjenih monografij.

Od dosedanjih del o politični znanosti v sodobnem svetu se knjiga, o kateri poročam, razlikuje predvsem v treh pogledih: prvič, po dozoreli zavesti o zgodovini politične znanosti kot posebnem raziskovalnem problemu; drugič, po poskusu, da se politična znanost pojmuje kot disciplina v sociopolitičnem kontekstu in hkrati kot avtonomna sila, ki vpliva na politično in družbeno okolje; in tretjič, po naporu, da k proučevanju discipline pristopa izrazito primerjalno.

To delo je pravzaprav sad naporov *Mednarodnega komiteja za študij razvoja politične znanosti*, ki je bil ustanovljen 1985 na pobudo uglednih politologov Johna E. Trenta in Davida Eastona, ki komiteju tudi predseduje in ki je že na nekaj zasedanjih (Helsinki 1985, Cortona 1987 in Barcelona 1990) tej tematiki posvetil veliko pozornost. To je le ena izmed publikacij, ki so izšle iz dosedanjih zasedanj tega uglednega foruma, ki je ustrezno vključen tudi v IPSA.

Če bi delo skušali označiti po poglavitnih vsebinskih temah, bi ga lahko razdelili na dva poglavitna dela. Prvi del razčlenjuje splošne metodološke in vsebinske značilnosti obravnavanja zgodovine in sodobnega položaja politične znanosti kot posebne družboslovne discipline, drugi pa razvoj politične znanosti v izbranih deželah.

John G. Gunnell in David Easton v »Uvodu« predvsem razgrinjata izhodišča in značilnosti obravnavanja zgodovine in sodobnega položaja politične znanosti sploh in tudi v tej knjigi, pri čemer pojasnjujeta »dvojno strategijo« (proučevanja zgodovinskega razvoja discipline in njenih sodobnih značilnosti) kot optimalni pristop. Ko opozarjata na problem ugotavljanja začetka politične znanosti kot discipline, hkrati tudi poudarjata akademski, socialni in politični kontekst njenega razvoja, poudarjata pa tudi avtonomnost politične znanosti pri vplivanju na kontekst. »Razvoj« politične znanosti ni pojem, ki bi bil neproblematičen, kot ni njena čedalje večja specializacija, pa tudi ne odnosi med »centrom« in »periferijo« glede širjenja politične znanosti. Posebno pozornost je treba posvetiti učinkom političnega režima na politično znanost (demokracijski, avtoritarni, totalitarni), pa tudi njeni »disidentski« in »legitimizacijski« vlogi. Avtorja posebej poudarjata problem posploševanja in kumulativnosti v politični znanosti in se spričo očitkov o »imperializmu« ameriške politologije sprašujeta, ali je res politična znanost v ZDA samo »ameriška«. Posebej poudarjata problematiko »difuznega« in »vzporednega« razvoja politične znanosti v sodobnem

svetu. V nekem smislu je sodobna politična znanost historično in konceptualno dejansko »ameriška«, vendar obstajajo tudi druge tradicije, zanemariti pa ne smemo, mimo drugega, dejstvo, da je bila ameriška politična znanost pod močnim vplivom imigracije idej in mislecev iz Evrope in da ta medsebojni vpliv med Evropo in Ameriko niha, pa četudi se v »sredini dvajsetega stoletja lahko zdi, da puščica kaže iz Združenih držav nasproti Evropi« (10). Uvod izpostavlja, ne pa zapira, različne vidike raziskovanja discipline, hkrati pa opozarja, da bo bodoče raziskovanje zgodovine politične znanosti moralo razrešiti številne historigrafske in hermenevitične probleme, ki presegajo zgolj politično znanost.

Splošnejši metodološki vpogled v komparativno raziskovanje politične znanosti daje tudi prispevek Erkkija Berndsona z naslovom »Razvoj politične znanosti«. Temo skuša osvetliti tako, da jo razčlenjuje s stališča perspektive glede študija znanosti, z gledišča posebnih študij o razvoju politične znanosti in primerjave med institucionalizacijo politične znanosti v Zahodni Evropi in v Severni Ameriki; hkrati jo motri tako, da poudarja nekatere specifične probleme primerjalnega raziskovanja politične znanosti (posebej glede problema amerikanizacije in institucionalizacije, s stališča razmerja do razvoja drugih disciplin itd.), da bi na koncu poudaril multidimenzionalno naravo proučevanja politične znanosti, pri čemer se je pomembno osvoboditi različnih pristranskosti.

Tudi prispevek Johna G. Gunnella, ki je uvrščen kot prvo besedilo, ima v marsičem splošni metodološki pomen za proučevanje teme, čeprav se (pod naslovom: »Historiografija ameriške politične znanosti«) loteva specifičnih eksplanacijskih in institucijskih problemov v delih, ki obravnavajo zgodovino politologije v ZDA. Toda ti so zanimivi tudi za raziskovalce drugih dežel, kolikor se želijo izogniti čerem »prezentizma« in »historicizma« in obravnavati zgodovino politične znanosti s povezavo zunanjih kontekstualnih in notranjih konceptualnih vidikov.

Drugi del tekstov v knjigi je namenjen, z različnimi metodološkimi poudarki, razvoju politične znanosti v posameznih izbranih deželah. John E. Trent in Michael Stein razčlenjujeta interakcijo med državo in politično znanostjo v Kanadi; kulturne in kontek-

stualne vplive na razvoj političnih znanosti v Veliki Britaniji razčlenjuje Jack Hayward; zvezo med političnim razvojem in politično znanostjo v Zahodni Nemčiji osvetljuje Hans Kastendiek; razvoj in institucionalizacija politične znanosti v Italiji analizira Luigi Graziano; nekatere intelektualne značilnosti politične znanosti v njihovem razmerju do zgodovinske in družbene situacije v Franciji oriše Jean Leca; Dack Anckar opisuje na kratko politično znanost v skandinavskih deželah. Tem tekstom, ki so namenjeni, kot je razvidno, politični znanosti starejših in novejših liberalnih demokracij, sledijo trije, v katerih je obravnavan zlasti vpliv nedemokratskih režimov na položaj politične znanosti; Joseph M. Valles poroča o politični znanosti v Španiji med frankizmom in po njegovem padcu; Zhengyuan Fu o sociologiji politične znanosti v LR Kitajski, L. Adele Jinadu pa o politični znanosti v »anglofonski« Afriki. Delo sklene pregledna, tudi v *Teoriji in praksi* pred leti prevedena študija (gl. TIP, 7–8/1986) Davida Eastona »Politična znanost v ZDA«).

Knjiga *The Development of Political Science* vsekakor pomeni pomembno novost na svetovnem politološkem knjižnem trgu. Kaže, da se je politična znanost že toliko razvila, da je potreba po samorefleksiji njene zgodovine prišla na dnevni red vrste uglednih politologov. Priča tudi o pomembnem vplivu ameriške politične znanosti, hkrati pa tudi opozarja na to, da je pri obravnavi zgodovine te discipline treba upoštevati nacionalne kontekste in potrebe ter medsebojne interakcije. Opozarja tudi na dejstvo, da se je politična znanost nominalno začela pojavljati v različnih političnih režimih, hkrati pa tudi da njen celovitejši razvoj predpostavlja polno svobodo misli in diferenciacijo funkcij med znanostjo in politikom. Politična znanost ni nikjer popolnoma osvobodjena kulturno-vrednostnih determinant, njen položaj pa se razlikuje po tem, v kolikšni meri ima avtonomen prostor – in ga zna tudi izkoristiti – za čim bolj objektivno razkrivanje resnice o političnem življenju. V tem smislu je raziskovanje zgodovine politične znanosti ena izmed pomembnih poti k refleksiji položaja in funkcije sodobne politične znanosti. To velja zlasti za politično znanost na »prehodu« v pluralistično politično demokracijo. Zanj je še posebej izzivalna vloga politične

znanosti v procesih demokratizacije, pa najsi bodo ti zgodovinski ali sodobni. Tudi s tega vidika vsebuje knjiga *Razvoj politične znanosti* pomembno sporočilo.

Adolf Bibič

FRANC PEDIČEK

Pedagogika danes

(Založba Obzorja Maribor, 1992)

V delu *Pedagogika danes* je avtor poglobljeno sistematiziral svoja razmišljanja in spoznanja o vzgoji in pedagogiki, o čemer je objavil že vrsto pomembnih razprav. S podnaslovom *Poglavja za antropološko snovanje slovenske pedagogike* opozarja, da ga vodi težnja po antropološkem utemeljevanju vzgoje in pedagogike, vendar k temu lahko dodamo, da je v delu enako močna težnja k razvijanju in oblikovanju znanstvene identitete pedagogike pri nas. Pri tem sta pomembna antropološko izhodišče in naravnost. Avtor izhaja iz tega, da je vzgoja prvinsko človeški pojav in šele nato in na teh podlagah družbeni pojav. V tem delu je ponovno odločno poudaril misel, ki jo je javno že predstavil na drugem posvetu slovenskih pedagogov na Bledu leta 1971. V pričujočem delu je jasno razvil tudi drugi pol problema, namreč da je vzgoja hkrati tudi družbeni pojav, ne pa le družbena funkcija v funkciji družbe. Vzporedno in tesno s tem povezano je pedagogika »tudi in hkrati – predvsem pa – človekoslovna ali antropološka znanost« (str. 15). Na teh izhodiščih avtor gradi znanstveno identiteto pedagogike in pronicljivo osvetljuje značilnost pedagogike na Slovenskem po letu 1945. S svoje dosledno antropološke znanstvene teoretske usmeritve osvetljuje odklon, ki ga je v omenjenem časovnem (razvojnem) obdobju naredila pedagogika pri nas, ko se je postavila le v funkcijo drugega, sekundarnega pola, to je le v družbeno funkcijo. Ta odklon v pragmatično utilitarni družbeni lok je pedagogiko močno slabil v sami njeni biti – to je v njeni znanstveni identiteti. V tem

smislu lahko razumemo Pedičkov obravnavo paradigatskega loma današnjih znanosti, posebno pa še osvetljevanje razvoja paradigem slovenske pedagogike, identitete pedagoške znanosti, teorije vzgoje in izobraževanja in posameznih sestavin ter značilnosti vzgoje in pedagogike. Z obravnavo teh vprašanj je avtor ustvaril dragocen prispevek k teoriji pedagoške znanosti, zarisal njene glavne okvire in obeležja znanstvene identitete, nakazal njeno epistemološko substanco in jo tako obvaroval usodne odvisnosti od nihanj in sprememb na ravni dnevno aktualnih družbenopolitičnih nihanj in različnih ideoloških vrenj. Pedagogika s svojo znanstveno identiteto zmora avtonomnost v odnosu do vseh tistih silnic, ki izvirajo iz različnih aktualnih družbenih potreb in interesov in želijo vzgojo in izobraževanje krojiti po svoje. Le pedagoška teorija z jasno znanstveno identiteto je lahko z drugimi sestavinami dobra podlaga izobraževalni in vzgojni praksi. Opirajoč se na svojo lastno znanstveno utemeljenost pedagogika samo sebe in izobraževalno-vzgojno prakso lahko lažje obvaruje raznih sunkov v večje odklone od njene prvinske značilnosti.

Pediček je zlasti v prvem delu svojega dela, ki zajema prvih sedem poglavij, prispeval pomemben delež k znanstveni teoriji pedagogike, torej k njeni znanstveni identiteti in substanci in s tem veliko tudi k temu, da pedagogika ni več nujno v služnostnem odnosu do družbe in njenih vladajočih sil, ampak suvereno obravnava in razvija svoje področje obravnave oziroma predmet svojega dela. V tem smislu je Pedagogika danes prvo zaokroženo pedagoško teoretsko delo pri nas po letu 1945, ki vzgojo in pedagogiko obravnava iz njiju samih s temeljitim znanstvenoteoretskim analitičnim antropološko usmerjenim miselnim pristopom in ni enostavna deskriptivna preobrazba družbenih deklaracij o vzgoji in izobraževanju v pedagogiko in vzgojno-izobraževalno prakso. Znotraj tega obsežnega okvira in zahtevne obravnave jedrnih vprašanj kot celote avtor osvetljuje in na novo definira tudi posamezne značilnosti in vidike vzgoje in izobraževanja, ki jih ta ima ne glede na značilnosti konkretnih trenutnih družbenih razmer.

Želja, da bi zajel in strukturiral pedagoško znanost kot celoto, avtorja na določenih mestih vodi v podrobno strukturiranje posameznih vprašanj, kar pa na nek način bralca

obremenjuje, ker ga oddaljuje od celote oziroma otežuje dojemanje miselne celote, ki jo prinaša delo.

V drugem delu – vključno z osmim poglavjem in do konca – avtor prikazuje temeljna strukturna konstitutivna disciplinarna področja pedagogike, kar na prvi pogled daje vtis, da se oddaljuje od metodološkega okvira prvega dela. Globlji razmislek pa privede do tega, da temeljit znanstvenoraziskovalni pristop k obravnavi vzgoje in izobraževanja in pedagogike logično vodi k takšnemu strukturnemu razčlenjevanju, ki razkriva skupni koren posameznih pedagoških disciplin, ki sestavljajo sistem pedagoške znanosti. Kljub temu pa je ta del bolj fragmentaren prikaz nekaterih pomembnih konstitutivnih področij pedagogike. Ob tem pa je treba opozoriti na deveto poglavje, ki načenja in le nakazuje obravnavo izobraževanja, izhajajoč z didaktološke

ravni in usmerja k razvijanju didaktologije kot nujne znanstvenoteoretske podlage izobraževanja, predvsem intencionalnega in institucionaliziranega.

Tu se avtor loteva problema, ki vsekakor ima več in večje razsežnosti, kot jih prikazuje in obravnava tradicionalna didaktika, vendar avtor tu le skicira splošni okvir in znotraj njega postavi le nekaj poudarkov, ki so lahko za usmeritev pri nadaljnji obravnavi.

Delo je sklenjeno s simbolno pomenljivim poglavjem – Jutrišnjost vzgoje in izobraževanja – kjer avtor nakaže »vnaprejšnjo analizo«¹ vzgoje in izobraževanja. Prav ta vnaprejšnjost pa zahteva dobre znanstvenoteoretske podlage, Pedičkovu delo je pomemben del prav tega.

Martin Kramar

Politika kot poklic

(izbral in uredil Frane Adam, izšlo pri KRT, Ljubljana, 1992)

Moderni poklicni politik je »zakonit« proizvod procesov modernizacije politike, zato se ne da odpraviti – kot kažejo izkušnje nemških Zelenih (Hercog, str. 86). Po drugi strani se temu pojavu tudi ni mogoče izogniti ob demokratičnem prehodu. Ni slučajno, da se v slovenskem družboslovju oblikuje zanimanje zanj – kakor tudi za tematike in pojave, ki se neposredno ali posredno povezujejo z njim (vprašanja razvoja policy analize kot akademske in aplikativne znanosti, moderne javne uprave, javnega menedžmenta, reševanja konfliktov ipd.). Frane Adam v predgovoru Pomen profesionalizacije politike v kontekstu modernizacije političnega sistema (str. 8) poudarja, da je »profesionalizacija politike skupaj z racionalizacijo in profesionalizacijo državne uprave eden od odločilnih dejavnikov politične in družbene modernizacije«.

Glede na to da gre za neke vrste »uvajalno« publikacijo, zbornik Politika kot poklic prinaša nekatere klasične prispevke s tega področja ter zarisuje nekatere najvidnejše komplementarne tematike.

Tako vsebuje prevode nekaterih besedil, ki teoretično in historično utemeljujejo pomembnost govora o politiki kot poklicu (Weber, Herzog, Hoffman-Lange). Poleg tega najdemo tu tudi mnogo sugestij za empirično raziskovanje družbenega sloja poklicnih politikov, kot so npr.: analiza porekla, raziskovanje vzorcev politične kariere, motivacijski profili poklicnih politikov (Herzog), zaznavanje političnih vlog in drža politikov v zvezi s tem, mreža stikov med elitami (Hoffman-Lange) ipd. Upajmo, da bo modernizacija slovenskega političnega prostora odprla tudi več možnosti za empi-

rično raziskovanje doslej težko dostopnih razsežnosti politike, kjer bi lahko s pridom uporabili tuje izkušnje.

Drugi sklop izbranih besedil (Scharf, Lenz, Rich) zajema razmišljanja o znanosti v politiki. Prepletanje modernizacijskih procesov na različnih ravneh upravljanja se kaže tudi v neizogibnem nakazovanju posebnih razmerij med birokracijo, voljenimi politiki, interesnimi skupinami, strokovnjaki, policy analitiki. Pojavljajo se tudi nove etične dileme. Žal zbornik v tem poglavju predstavlja predvsem nekatere posebne segmente oziroma razsežnosti – kot npr. evalvacijske študije. Razmerja med zgoraj omenjenimi akterji v modernih procesih oblikovanja politik – policy-making so tako predstavljena manj sistematično (premalo globalno oziroma s prevelikim poudarkom na posebnih zvrsteh policy raziskav ter na nekaterih nacionalnih posebnostih razmerij med policy analitiki in naročniki oziroma uporabniki policy raziskav).

Moderne politike ni brez znanstvenega svetovanja politike oziroma policy analize »za« in »v« policy procesu. Tako se zgodba o politiku kot poklicu pričnenja prepletati z zgodbo o policy analitiku. Aplikacija znanosti postaja vse bolj potrebna pri opredeljevanju »pomembnih problemov«, ki morajo na dnevni red institucionalne politike, ter pri procesih oblikovanja in implementacije politike. Z modernizacijo in profesionalizacijo politike ob demokratičnem prehodu na Slovenskem je pričelo naraščati zanimanje za policy literaturo in se je pojavila potreba po oblikovanju poklica policy analitik. To pa je že pomembna tema za nov uvodni zbornik v (za slovensko politiko in do neke mere tudi za družboslovje) novo tematsko področje, ki si je pred kratkim pridobilo mesto v novem študijskem, deloma pa tudi raziskovalnem programu politologije na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

Tretji (zadnji) sklop besedil (Robenstorf, Skard in Haavio-Mannila) pa govori o ženskah v politiki. Če se na prvi pogled ta poudarek zdi nekoliko nenavaden, pa

* V rubriki Z družboslovne knjižne police objavljamo krajše informativne prikaze in recenzije.

podrobnejše branje prepriča, da je ta tematika v modernem svetu (še vedno) ena izmed konstitutivnih posebnosti poklica »politik«. Kajti – tradicionalna prevlada moških v politiki ostaja, čeprav ugled politike in političnih strank v zadnjih desetletjih upada in čeprav taki trendi v drugih poklicih praviloma pomenijo tudi njihovo feminizacijo. Tudi ta del zbornika ponuja vrsto idej za primerjalno empirično raziskovanje kot tudi provokativno tezo o »ženskem« stilu politike.

Naj sklenem z mislijo, da gre za zbornik, ki nedvomno odpira nove segmente družboslovnega zanimanja v Sloveniji, ki so neposredno pomembni za praktično politiko. Naj velja kot povabilo in spodbuda za opravljanje pomembnih empiričnih analiz in pripravo teoretično in empirično zasnovanih publikacij, ki bodo pobarvale sive lise v našem družboslovju. Gre za sive lise, ki jih sicer v predmodernem oziroma obmodernem kontekstu nismo opazili ali pa smo se jih izogibali.

Danica Fink Hafner

ETHAN BARNABY KAPSTEIN

The Political Economy of National Security, A Global Perspective

(McGraw-Hill, New York 1992)

Harvardski profesor E.B. Kapstein postavi v izhodišče svoje knjige izposojeno misel (Edvard Mead Earle, 1941), da se v sodobnih časih nenehno srečujemo s povezanostjo komercialne, finančne in industrijske moči na eni ter politične in vojaške moči na drugi strani. Ta povezanost je eden najbolj kritičnih in absorpcijskih problemov državnosti.

Mednarodni sistem označujeta anarhija in neobstoje osrednje oblasti. V tej anarhiji morajo države uresničevati dva temeljna cilja: prosperiteto in varnost. Medtem ko

države v zasledovanju blagostanja vse bolj sprejemajo logiko ekonomskega liberalizma in mednarodne delitve dela, je obrambna politika zaposlena z doseganjem avtonomije v zunanjih zadevah in z vojaško superiornostjo nad vsemi potencialnimi tekmeci. Torej imamo opraviti s temeljno napetostjo med nacionalističnim konceptom varnosti in globalnim konceptom ekonomske dejavnosti.

Kljub tej ugotovitvi pa je nacionalna varnost umeščena v mednarodno ekonomijo, prav tako kot tudi obrambna ekonomija ni zaprt nacionalni sistem, temveč je integralni del svetovne ekonomije. Na ta način lahko govorimo o globalizaciji obrambne ekonomike.

V uvodnem delu knjige avtor predstavi tri teoretične pristope k obrambni ekonomiki, in sicer neomerkantilizem/realizem, liberalizem in marksizem (sic). Realisti/neomerkantilisti, ki verjamejo v moč države in iz nje izpeljano silo, mednarodne odnose pa opazujejo kot »zero sum game«, so razvili teorijo hegemonistične stabilnosti, po kateri naj bi ena sila svetu zagotavljala ekonomsko stabilnost in mednarodno varnost. Teorija temelji na dveh temeljnih predpostavkah: (1) red v svetovni politiki ustvarja ena dominantna sila, (2) obstoj reda zahteva kontinuirano hegemonijo. Navajajo dva primera, in sicer Pax Britanica, ki je trajal od konca Napoleonovih vojn do leta 1914, ter Pax Americana, ki je trajal od leta 1945, doživel napetosti v sedemdesetih in osemdesetih letih, v devetdesetih pa se revitalizira.

Teoretiki liberalizma, ki ugotavljajo, da obstaja na mikroekonomski ravni fundamentalna napetost med doktrino »laissez faire« in doktrino nacionalne varnosti, trdijo v zvezi z mednarodno varnostjo, da globalizacija ekonomske dejavnosti pospešuje svetovni mir. Stroški, ki jih vsili vojna, se povečujejo bolj, ko države postajajo povezane in soodvisne. Na mednarodnem področju naj bi torej spodbujali mednarodno trgovino in finančne tokove, na notranjem pa tekmovalnost med panogami obrambne industrije.

Tretji pogled na povezanost ekonomije in nacionalne varnosti najdemo v teoretični zupuščini marksizma/leninizma. Tako neomerkantilizem kot tudi marksizem temeljita na konfliktnem, »zero sum« pogledu na mednarodni sistem. Ker so konflikti in nasprotja notranja lastnost kapitalističnih

družb, mora vladajoči razred tako na notranjem kot mednarodnem področju uporabiti silo za ohranjanje svojega položaja. Tako obrambna poraba in »vojaškoindustrijski kompleks« predpostavljata svojo vidno vlogo v politični ekonomiji.

V nadaljevanju knjige avtor obdela zgodovinsko perspektivo obrambne ekonomike, ki mu je podlaga za obravnavo odnosa med politično ekonomijo in nacionalno varnostjo na makroekonomski, mikroekonomski ravni ter v luči mednarodnih ekonomskih povezav. Glavni problemi na makroekonomski ravni so povezani z obrambnimi izdatki ter z odnosom med industrijsko mobilizacijo, vojno in ekonomskim »vojskovanjem«. Negativne makroekonomske učinke obrambne porabe na civilni sektor poskušajo države blažiti z razvijanjem pozitivnih mikroekonomskih učinkov. Avtor izstopi iz paradigme enostranskega (negativnega) odnosa med ekonomskim razvojem in nacionalno varnostjo in opozori, da mnogi avtorji v sodobni literaturi ekonomski razvoj opazujejo ne glede na notranjo in zunanjo ogroženost določene skupnosti (:32).

Na mikroekonomski ravni je največ prostora posvečeno obrambni industriji in nabavi orožja v ZDA ter v nekdanji ZSSR, na Japonskem, državah v razvoju in zahodnoevropskih državah. Nacionalne obrambne industrije so vpete v specifično politično in ekonomsko kulturo posameznih držav. Povsod pa od teh industrij pričakujejo služenje znanstvenim, tehnološkim in strateškim ciljem. Na obrambno industrijo gledajo kot na ustvarjalca visoko zahtevnih izdelkov, ki lahko spodbudi civilno gospodarstvo (:112). Iz te splošne ugotovitve lahko brez prevelikega tveganja izvezemo vsaj nekdanjo Sovjetsko zvezo in nekatere države v razvoju, v katerih je bil pozitiven učinek t. i. obrambnega raziskovanja in razvoja (defence R & D) na razvoj civilnega gospodarstva majhen ali celo nasproten.

Mednarodna raven pa poudari trgovino z orožjem, ekonomske odnose med vojaškimi zavezniki ter nacionalno varnost v luči globalne ekonomije. Kar zadeva slednje, analiza pokaže, da države uporabljajo asimetrično odvisnost, da bi pridobile politično prednost; naftni embargo, nadzor nad prenosom tehnologije, enostransko dvigovanje cen izdelkov so najpogostejši meha-

nizmi držav za povečanje njihovih interesov v anarhičnem mednarodnem sistemu (:198).

Marian Malešič

STEVEN CHAN & ALEX MINTZ EDS.

Defense, Welfare and Growth, Perspectives and Evidence

(Routledge, London and New York, 1992)

Urednika zbornika poizkušata z lastno noto in izborom prispevkov razložiti empirično povezavo med obrambnim prizadevanjem določene skupnosti (predvsem v smislu obrambnih izdatkov in obrambne proizvodnje) na eni in njenimi socialnoekonomskimi dejavnostmi na drugi strani. Pri tem izhajata iz predpostavke, da mednarodni konflikti, ki jih spremlja oboroževalna tekma, bolj verjetno prerastejo v vojno kot konflikti, ki jih oboroževalna tekma ne spremlja. Torej je lahko pretirana vojaška budnost, kar zadeva večjo nacionalno varnost, kontraproduktivna. Posledično pa povečanje mednarodnih napetosti in intenziviranje konfliktov ponujata manjše možnosti za notranjo ekonomsko rast določene skupnosti.

V preteklosti je bilo veliko pristopov k proučevanju nevojaških (predvsem ekonomskih in socialnih) posledic obrambnega prizadevanja, ki so se osredotočili na eno ali več ključnih določnic rasti bruto družbenega proizvoda v klasični ekonomiji: delo, kapital in/ali tehnologija. Ob tem je nastalo nekaj modelov, in sicer modernizacijski model, model oblikovanja kapitala, plačilnobilančni model in model tehnološke alokacije.

Teoretiki modernizacijskega modela trdijo, da obrambni izdatki nujno zmanjšujejo domačo civilno proizvodnjo in izrinjajo civilne naložbe. Vendar pa imajo ti neželeni učinki, posebej v državah v razvoju, v sebi tudi nekaj pozitivnega. Obrambna poraba in vojaška služba naj bi uveljavljali moderne veščine in odnose, razvijali osnovno eko-

nomsko infrastrukturo in proizvajali zmerno inflacijo, ki spodbuja optimalnejšo uporabo obstoječih proizvodnih zmogljivosti.

Zagovorniki modela oblikovanja kapitala dokazujejo, da negativni učinki vojaških izdatkov na varčevanje in naložbe prevladajo pozitivni modernizacijski in tehnološki učinek na stopnjo rasti. Za razvite zahodne ekonomije pa naj bi veljalo, da imajo stabilno razmerje med vojaškimi izdatki in skupnimi naložbami države.

Plačilnobilančni model vpliva obrambne porabe na ekonomsko aktivnost dokazuje, da obrambna poraba prikraja vire in talente najbolj dinamičnim gospodarskim sektorjem, ki praviloma težijo k izvoznim poslom, ti pa povečujejo ekonomsko rast. Torej pretirano obrambno prizadevanje negativno vpliva na ekonomsko rast.

Predstavniki modela tehnološke alokacije zatrjujejo, da izločanje znanstvenih in inženirskih talentov iz civilnega sektorja v vojaško raziskovanje in razvoj (military R & D) negativno učinkuje na inovacije in s tem na razvoj civilnega gospodarstva.

Urednika zbornika opozarjata, da gredo vsi predstavljeni modeli predvsem v smeri iskanja povezave med obrambnimi izdatki in rastjo bruto družbenega proizvoda, le malokrat pa sta omenjeni inflacija in brezposelnost kot posledici obrambne porabe. Tega problema se lotita urednika v prvem poglavju zbornika.

Ne glede na možen vpliv obrambne porabe na ekonomsko aktivnost določene države lahko ta poraba različno vpliva na različne družbene sloje. Namreč, v smislu »zero sum game« pristopa pomeni povečana obrambna poraba zmanjšanje drugih vladnih izdatkov, torej za kulturo, izobraževanje, znanost, socialo ipd.

V nadaljevanju zbornika različni avtorji predstavijo študije primerov posameznih držav (Velika Britanija, Norveška, Japonska, Indija, Južna Koreja, Tajvan, arabske zalivske države), ki se ukvarjajo z vprašanji politične ekonomije obrambnih izdatkov, kot so vprašanja obrambnih izdatkov in gospodarskega razvoja; modeli vojaških izdatkov; naložbe; povezava med varnostjo, razvojem in blaginjo ter povezava med vojaškim bremenom, ekonomsko rastjo in neenakostjo dohodka.

Metaforično se lahko izrazimo, da gre v zborniku za politični in ekonomski odnos

med topovi, maslom in razvojem, ki opozarja, da morajo biti prihodnje študije na tem področju tesneje povezane s teorijo »politične strukture in spremembe« oziroma da je treba preseči induktiven pristop k tej problematiki. To je največji prispevek zbornika, ki pa ima tudi določene omejitve, predvsem kar zadeva »korelacijski koncept«. Korelacija je med dinamičnimi vojaškoproračunskimi in ekonomskimi kategorijami namreč varirajo v času in prostoru.

Knjiga E. B. Kapsteina ter zbornik S. Chana in A. Mintza (tako kot tudi mnoga druga dela, ki z različnih vidikov zadevajo obramboslovje) imata poleg svoje vsebinske vrednosti še dodaten učinek, ki na eni strani opozarja na omejitve obramboslovja kot znanstvene discipline v samostojni državi (širjenje obrambnega establišmenta nasproti oženju obramboslovne znanstvene skupnosti), na drugi strani pa kliče v doslej obramboslovno domeno druge discipline, v tem primeru ekonomsko znanost, brez katerih bo akademsko obvladovanje obrambnega establišmenta težavno in premalo učinkovito opravilo.

Marjan Malešič

DANICA FINK HAFNER

Nova družbena gibanja – subjekti politične inovacije

(Znanstvena knjižnica, FDV, Ljubljana 1992)

Trditi je mogoče, da so družboslovna videnja zelo specifična. Ena izmed njihovih posebnosti je tudi, da zelo hitro zastarevajo. Prav zaradi tega se v družboslovju nenehno izpričuje potreba po novih delih, v katerih morajo avtorji osmišljati že pretečena družbena dogajanja, procese, zakonitosti.

Eno izmed takšnih, omembe vrednih del, ki želi uresničiti pravkar izrečeni smoter, je delo dr. Danice Fink Hafner z naslovom *Nova družbena gibanja – subjekti politične*

inovacije. Delo je v letu 1992 izšlo pri Znanstveni knjižnici FDV v Ljubljani.

Preden bomo poskusili prikazati nekatere bistvene vsebine, o katerih je v delu govor, opozorimo na nekatere posebnosti avtoričinega dela.

Delo sicer ni izrecno pisano za učitelje družboslovja. Morajo pa ga ti temeljito poznati. O njem morajo (spre)govoriti v pedagoškem procesu.

Avtorica se v delu loteva obravnave za današnji čas sil aktualnih vsebinskih tematik. Tematik, ki žele celovito osvetliti pojav, imenovan nova družbena gibanja. Pojav, za katerega je mogoče reči, da je subjekt politične inovacije. V delu so tematike obravnavane tako na teoretični kot empirični ravni.

V delu je opredeljen velik del družboslovnega kategorialnega, pojmovnega aparata. Povedano določneje: opredeljene so kategorije, kot denimo – demokracija, družbena gibanja, politična paradigma, politična kultura, vrednote itd. Učitelji družboslovja morajo dobro poznati vsebine navedenih kategorij.

Povedati je še treba, da je delo opremljeno s številnimi referenčnimi viri, ki jih je avtorica uporabila za njegov nastanek. In zelo zaželeno (nujno) je, da so (bi bili) učitelji družboslovja zelo dobri poznavalci tudi slednjega.

O katerih konkretnjših, bistvenih vsebinah je torej v delu govor?

V uvodnem delu avtorica predstavi vzročne motive nastanka dela. Spregovori o analitičnem modelu, ki ji bo koristil pri raziskovalnem delu. Utemeljuje, da so nova družbena gibanja, ki so v sodobnih družbah vzniknila v sedemdesetih letih oziroma na prehodu iz sedemdesetih v osemdeseta leta, izrazila, producirala in hkrati bila proizvod kulturnozgodovinskih sprememb v teh družbah. Izreče, da bo posvetila posebno pozornost eni zvrsti subjektov političnih inovacij – novim družbenim gibanjem. Zastavlja si vprašanje, kakšen pojav so (nova) družbena gibanja? Po katerih značilnostih so »družbena gibanja« in v čem so »nova«? Sodi, da sodobna slovenska družba (kot tudi druge postsocialistične družbe) ni niti tradicionalna niti moderna v izvornem pomenu izraza.

V drugem poglavju se posveča razmišljanje o novih družbenih gibanjih kot subjektih preobrazbe (socialističnega) političnega reda. V tem kontekstu je še posebej smotno

poudariti njeno opozorilo o drugačnosti novih družbenih gibanj. Ta so (tudi) posebej razkrajanje podložniške politične kulture.

V tretjem poglavju se bralec lahko sreča z avtoričinimi razmisleki o politično-kulturnem in normativnem kontekstu preobrazbe socialističnega političnega sistema v Sloveniji v osemdesetih letih. Seveda ni mogoče zaradi prostorske omejenosti prikazati vseh avtoričinih tovrstnih razmislekov. Opozorimo le, da se je v tem kontekstu (še) zlasti in zelo zanimivo pobliže zadržati pri mnenjih Slovencev o pojavu novih družbenih gibanj pri nas. Avtorica namreč to tematiko obravnava z navedbo številnih empiričnih podatkov.

Četrto poglavje svoje publikacije pa posveča obravnavi politične elite. To obravnava v kontekstu preobrazbe socialističnega političnega sistema na Slovenskem.

V petem poglavju jo nova družbena gibanja zanimajo v vlogi subjektov političnih inovacij na Slovenskem v osemdesetih letih. Pri prikazu pluralnosti novih družbenih gibanj svojo pozornost še posebej osredotoča k enemu izmed takšnih gibanj, ki je na Slovenskem vzniknilo v prejšnjem desetletju. Če ga poimenujemo konkretnje: gre za mirovno gibanje na Slovenskem.

In prav temu namenja svojo globljo raziskovalno pozornost. Torej je še tudi v naslednjem poglavju govor o teh vsebinah.

Te so zdaj še osvetljene na konkretnjši, empirični ravni. Avtorica se zdaj še loteva analize političnega procesa razpravljanja in odločanja o pobudi mirovnikov za legalizacijo pravice do ugovora vesti.

Tako kot lahko za sleherno publikacijo rečemo, da je sestavljena iz uvodnega dela (to je napovedi vsebin, ki jih bo obravnavala), glavnega dela (to je same vsebinske obravnave različnih vsebin) in sklepnega dela (to je sklenitve sinteze vsebinske obravnave), velja izrečeno tudi za publikacijo dr. Finkove. Ta v svojem sklepnem delu še zelo zanimivo govori o posebnostih politične modernizacije na Slovenskem. Kar je tudi v tem kontekstu pomembno, je: avtorica opozarja, da je bilo spreminjanje prevladujoče politične kulture eden najpomembnejših dejavnikov globalne politične modernizacije v našem družbenem prostoru. Spreminjanje politične kulture je potekalo kot prehod od servilne k participativni. Pridajmo

še, da proces spreminjanja politične kulture (njene presnavljanja) v našem družbenem prostoru še ni končan. Še vse preveč so prisotni recidivi politične kulture, ki jo je mogoče (po)imenovali servilna. To je (bo) nujno preseči.

Upam, da bo ta prikaz vsebin, čeprav je zaradi svoje prostorske omejenosti površinski, marsikaterega bralca prepričal, da bo prebral avtoričino delo. Želim si, da bi bilo med njegovimi bralci tudi zelo veliko učiteljev družboslovja.

Alojzija Židan

G. AMBROSINI

Referendum

Bollati Boringhieri, Torino 1993

Institucija referendumov že dolgo vrsto let privlači pravna in politološka peresa. Tudi slovenska pravna in politološka misel je pred nedavnimi zarezala v to teoretično in politično-izvedbeno izzivno problematiko. F. Grad, D. Zajc, I. Kaučič so 1990. leta v okviru Instituta za javno upravo pri Pravni fakulteti v Ljubljani izdali kratko, a vsebinsko zaokroženo monografsko študijo Referendum in sprejem nove ustave. Vsakdo, ki se ukvarja z referendumom, ni mogel tudi mimo zbornika Referendums (A Comparative Study of Practice and Theory), ki je izšel pri American Enterprise Institute for Public Policy Research v Washingtonu. Italijanski družboslovci, pravniki, sociologi, politologi, statistiki so v letu 1991 pripravili v okviru Societa italiana di studi elettorali (SISE) mednarodni simpozij na temo Demokracija in referendum.

Prav pred nedavnimi pa je v Italiji zagledala luč sveta monografija Giangiulia Ambrosinija Referendum (149 strani). Ambrosini nas že v uvodu svoje študije »začara« s stavkom: »Referendum je postal magična beseda«. Seveda nas branje Ambrosinijeve monografije kaj hitro potisne na realna tla in tako spoznamo, da v instituciji referendumov ni nič magičnega, v referendumu ni nobene

skrivne in neumljive politične moči ali vpliva. Ambrosini ni nikakršen »referendumski gorečnejš«. S hladno pravno logiko nam razkriva možnosti, pa tudi meje referendumov, ki ga vsekakor šteje za pomemben pravni instrument političnega sistema. Z referendumom vrniti politiko državljanu? Ambrosinijev odgovor na to vprašanje ni enosmiselno. Zaveda se tudi drugih mehanizmov in institucij političnega sistema, še zlasti italijanskega političnega sistema, ki je danes s svojo bolno partitokracijo, korupcijskimi aferami in klientelizmom v globoki politični, družbeni in moralni krizi.

Avtor Giangiulio Ambrosini je svojo študijo, v kateri pravni pristop prevladuje nad politološkim, razdelil v pet poglavij: Nastanek referendumov v političnem sistemu Italije; Delovanje referendumov; Izidi referendumov od leta 1970 do danes; Aktualnost in perspektiva referendumov; Odločitve ustavnega sodišča o referendumih. Družboslovno branje Ambrosinijevega Referenduma razkriva tele značilnosti knjige: a) analitično razmišljanje o referendumu kot instituciji neposredne demokracije, b) primerjalno pravni in delno tudi primerjalno politološki pristop, c) zelo ilustrativno zgodovinsko prikazovanje referendumov v Italiji, č) bogato faktografsko gradivo, podkrepljeno s statističnimi analizami, d) umestitev referendumov v splošno italijansko politično prizorišče. Ob vsem tem pa vendar pogrešam bolj poglobljeno analizo delovanja italijanskega parlamenta.

Republiko Italijo čakajo v letu 1993 številni referendumi. Če je včasih kakšen kmetski govoril o »hroščevem letu«, italijanski državljan danes lahko govori o letu 1993 kot o »letu referendumov«. Obeta se mu torej malodane politično potratna prava spomladanska sezona referendumov. Italijanski politični sistem, že dolgo časa ujet vsaj delno zastarelo ustavo iz 1948. leta in v sprenevedavo politično voljo političnih strank, bo v kratkem zelo pogosto vabil k referendumskemu izjasnjevanju. Izidi referendumov bodo važen mejnik v življenju italijanske republike. Ne nazadnje imam tu v mislih referendum, ki se tiče italijanskega volilnega sistema. Zapletenost volilnih sistemov vodi v ugotovitev, da so referendumska vprašanja v zvezi z volitvami pravzaprav bolj ekspertna (strokovna vprašanja, vprašanja za pravne in politične vedeže), ne pa toliko

vprašanja za povprečnega italijanskega državljan. Ponavljam: Ambrosini se zaveda možnosti, pa tudi omejitev referendumov. Ni torej nekakšen družboslovni Mario Segni, ki s svojim referendumskim gibanjem poje politično hvalnico referendumu kot sredstvu, ki bo »omogočilo uresničitev nove italijanske republike«. Ambrosinijeva knjiga razmišljujočemu bralcu odpira tudi širše razsežnosti in dileme na črti politično predstavnost – volitve – referendum – politične stranke. Gre za vprašanje, ki se že dolga desetletja pojavlja v pravni, sociološki in politološki literaturi in ki dobiva v glavnem bolj parcialne odgovore. Tudi slovenska ustava iz leta 1991 institucionalizira referendum v novi normativni luči in kliče k zakonsko uveljavljenim podrobnostim. Do referendumov kot instrumenta političnega sistema, ki obeta (včasih pa tudi lažno slepi), da bo državljan z njim postal neposredni protagonist političnega življenja, je mogoče zavzeti različna družboslovna in politična stališča. A nekaj je nedvomno: vprašanja o tem, kdaj, kaj, v kakšni konkretni vprašalni obliki dajati AD REFERENDUM še dolgo ne bodo AD ACTA.

Boštjan Markič

C. DEBBASCH, Y. DAUDET

Lexique de politique

Dalloz-Sirey, Pariz 1992

Sestavljalca Slovarja politike (465 strani), univerzitetna profesorja Charles Debbasch ter Yves Daudet, sta v uvodu k slovarju zapisala, da je »politika temeljna človeška dejavnost, ki omogoča ljudem živeti v organiziranem sistemu in da sta udeležba državljanov v političnem življenju in državljanovo razumevanje političnega univerzuma bistvenega pomena za sodobno družbo.« Kako tedaj Slovar politike avtorjev C. Debbascha in Y. Daudeta (pomagali so jima še profesorji J. Bourdon, J. M. Pontier, J. C. Ricci) razlaga predvsem Francozom, pa seveda tudi francosko beročim političnim radoved-

nežem »politični univerzum«? In dalje: ali ni sintagma »razlagati politični univerzum« celo preveč ambiciozno omenjena, če imamo pred očmi dejstvo, da obsega obravnavani politični besednjak le približno dva tisoč pojmov? Človek bi skoraj verjel, da gredo politični slovarji na Francoskem v klasje, saj je Debbaschev in Daudetov slovar, ki nosi letnico 1992, že šesta izdaja slovarja znane francoske založbe Dalloz-Sirey. Kako torej *Lexique de politique* odpira ključavnico »političnega univerzuma«? Na ta način, da so njegova temeljna razlagalna tematska področja država in njene institucije, zlasti še parlament, vlada, predsednik republike, sodstvo; politični procesi odločanja in v zvezi s tem politične stranke in strankarsko življenje; ter na koncu še pojmi iz mednarodnih odnosov ter geopolitična členitev posameznih držav.

Za slovenske politologe, ki zbirajo gradivo za izdajo Malega slovarja parlamentarizma in se tako ozirajo tudi po podobnih slovarjih, zlasti še v evropskem družboslovnem in knjigotrškem prostoru, so še posebej zanimivi pojmi, iztočnice, opredelilnice in določilnice, ki se nanašajo na parlamentarizem. V tem pogledu pričujoči slovar, med drugim, ponuja v bralno vednost in umevanje tele pojme: parlament, parlamentarni sistem (režim), evropski parlament, poslanec, senator, teorija predstavnosti. Pojmi so razloženi kratko, prevladuje informativna raven, ki ni obremenjena z zapletenimi in zahtevnimi politološkimi disputi. Čeprav torej družboslovna klaviatura v slovarju ni pretirano razvejana, dejansko pokriva temeljne politične pojme, in to na način, ki ni pitijsko dvoumen. Lahko bi celo rekli: razlaga je lapidarno pojasnjevalna. Kot presojevalec *Lexique de politique* bi še dodal, da sta avtorja slovarja pokazala občutek za razumno količinsko ravnotežje na črti država – institucije – politični procesi – mednarodni odnosi (in mednarodne institucije). Tako politični slovar odlikuje somernost pri predstavljanju pojmov. V primerjavi z nekaterimi družboslovnimi bolj zahtevno zastavljenimi slovarji francoski politični slovar na koncu iztočnic in gesel nima navedene literature, ki bi politično bolj zvedavega bralca usmerjala v dodatno iskanje znanja. Slovarju štejem v prid, da ima na koncu še razlago kratkih različnih institucij, tako mednarodnih (političnih, gospodarskih, bančnih) kot tudi francoskih. Tako bo, denimo, bralec, ki bo nale-

tel na kratice C. P. J. I., izvedel, da gre za Cour permanente de justice internationale ali pa da je C. E. Conseil d'Etat.

Ker je politični slovar izšel v Franciji, se spodobi, da posebno pozornost posveča francoskim političnim institucijam in posebnostim francoskega političnega procesa. Vendar opažam, da pri navedbi iztočnic s francoskega državnega in političnega življenja ne pretirava in da ga v tem smislu pač ni mogoče šteti za zgolj »regionalnega«. Snovalca slovarja sta bila v veliki meri na tekočem s členitvijo položaja držav, kolikor jima je to dopuščal neusmiljeno naglo spreminjajoči se in odtekajoči politični čas. Tako je na primer Jugoslavija še obravnavana kot posebno geslo, ki vsebuje gospodarske, zgodovinske, geografske in politične razlagalne prvine. Toda na koncu gesla pri Jugoslaviji je dodano: La Yugoslavie ancienne n'existe plus. Bolj vprašljive pa so tiste slovarske čle-

nitve, ki »dišijo« po francoskem pojmovanju politike do dogodkov na Balkanu. Geslo namreč razlaga, da je »volja po neodvisnosti Slovenije in Hrvaške vodila do oboroženega konflikta s Srbijo«. V tej iztočnici ni mogoče zakriti vsaj rahle »prosrbske« note razlage nedavnih dogodkov.

Naj sklenem: najbolj izraziti signum Političnega slovarja sta kompozicijsko sklenjen ter racionalno strukturiran vsebinski in količinski obseg besednjaka. Slovar je med zankami »vsepovednosti« in slovarske škrtosti izbral relativno posrečeno srednjo pot, ki je lahko v razmislek tudi slovenskim politologom, snovalcem Malega slovarja parlamentarizma. Sukanje leksikografskega peresa avtorjev C. Debbascha in Y. Gaudeta, gledano v celoti, ocenjujem z zmerno pozitivno oceno.

Boštjan Markič

bibliografija-novosti (knjig in tematskih številk revij)

Iz dokumentacije Osrednje družboslovne knjižnice Jožeta Goričarja

OBČA SOCIOLOGIJA, SOCIOLOŠKE TEORIJE, POSEBNE SOCIOLOGIJE

A NEW Dictionary of the social sciences. New York: Aldine Publishing Company, 1979
Signatura: 51-II 16 875

ATTALI Jacques: Povijest vremena. Zagreb: August Cesarec, 1992
Signatura: 51-II 17 730

BELL Daniel: the winding passage: sociological essays and journeys. New Brunswick; London: Transaction Publishers, 1991
Signatura: 51-II 16 876

BOURDIEU Pierre: Distinction: A social critique of the judgement of taste. London: Routledge, 1992
Signatura: 51-II 16 912

HABERMAS Juergen: The structural transformation of the public sphere: an inquiry into a category of bourgeois society. Cambridge: MIT Press, 1991
Signatura: 51-II 16 920

HINE Thomas: Facing tomorrow: what the future has been, what the future can be. New York: Alfred A. Knopf, 1991
Signatura: 51-III 3651

KAY Diana: Refugees or migrant workers: european volunteer workers in Britain 1946-1951. London: New York: Routledge 1992
Signatura: 51-II 16 914

KREMŽAR Marko: Prevrat in spreobrnjenje: premišljanje o dveh smereh k družbeni preosnovi. Celje: Mohorjeva družba, 1992
Signatura: 51-17 734

RETHINKING Progress: movements, forces and ideas at the end of the 20th century. London; Boston: Unwin Hyman, 1990
Signatura: 51-II 16 872

SILVERMAN Maxim: Deconstructing the nation: immigration, racism and citizenship in modern France. London: New York: Routledge, 1992
Signatura: 51-II 16 947

ADVANCED societies at the threshold of the third millennium (continuation).
Revue internationale de sociologie, (1992)2 (tematska številka)
Signatura: 51-P 4036

AIDS: A problem for Sociological Research.
Current Sociology, 40(1992)3 (tematska številka)
Signatura: 51-P 3165

AMERICA'S Childhood.
Daedalus, 122 (1993)1 (tematska številka)
Signatura: 51-P 3015

LES FORMES de la violence. IXe colloque annuel du Groupe d'Etude «Pratiques Sociales et Theories».
Cahiers Vilfredo Pareto, 30(1992)94 (tematska številka)

Signatura: 51-P 4031

SEX segregation and gender stratification.
Work and Occupations, 19(1992)4 (tematska številka)
Signatura: 51-P 3171

SPECIAL Edition on Social Stratification and Social Mobility. European Sociological Review, 8(1992)3 (tematska številka)
Signatura: 51-P 3194

THE SOCIAL theory and contemporary relevance of Thorstein Veblen.
Revue internationale de sociologie, (1992)3 (tematska številka)
Signatura: 51-P 4036

POLITIČNE VEDE, POLITIČNE TEORIJE, OBČA POLITOLOGIJA

BOBBIO Norberto: Liberalizam i demokracija. Zagreb: Novi Liber, 1992
Signatura: 51-17 748-3

DEMOCRACY: theory and practice. Belmont: Wadsworth Publishing Company, 1992
Signatura: 51-II 16 921

DEMOKRACIJA in politična kultura: zbornik. Ljubljana: Enajsta univerza, 1992
Signatura: 51-17 729

FINK-Hafner Danica: Nova družbena gibanja - subjekti politične inovacije. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 1992
Signatura: 51-17 613-3

GRAD Franc: Novi volilni sistem z volilno zakonodajo. Ljubljana: Institut za javno upravo pri Pravni fakulteti, 1992
Signatura: 51-6006-35

KAESLER Dirk, Albers Hans Peter: Der politische Skandal: zur symbolischen und dramaturgischen Qualität von Politik. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1991
Signatura: 51-17 684

MARITAIN Jacques: Čovjek i država. Zagreb: Globus, 1992
Signatura: 51-17 761

POLITICAL theory today. Stanford: Stanford University Press, 1991
Signatura: 51-II 16 928

ROCHE Maurice: Rethinking citizenship: welfare, ideology and change in modern society. Cambridge: Polity Press, 1992
Signatura: 51-16 907

RUSH Michael: Politics and society: an introduction to political sociology. New York; London: Prentice Hall, 1992
Signatura: 51-II 16 932

SODOBNI liberalizem: zbornik. Ljubljana: Krt, 1992
Signatura: 51-S 16 384-84

- ZAMETICA** John: The Yugoslav conflict: an analysis of causes of the Yugoslav war, the policies of the republics and the regional and international implications of the conflict. London: The international institute for strategic studies, 1992
Signatura: 51-II 15 454-270
- CAPITALISM, Socialism and Democracy Revisited.**
European Journal of Political Research, 23(1993)2 (tematska številka)
Signatura: 51-P 3064
- DES IDENTITES en politique II.**
Revue française de science politique, 42(1992)5 (tematska številka)
Signatura: 51-P 4011

POLITIČNI SISTEMI

- JAMBREK** Peter: Ustavna demokracija: graditev slovenske demokracije, države in ustave. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992
Signatura: 51-17 732
- KITSCHOLT** Herbert: The logics of party formation: ecological politics in Belgium and West Germany. Ithaca: London: Cornell University Press, 1989
Signatura: 51-III 3648
- POLITICAL parties in the Third World.** London: Newbury Park: Sage, 1990
Signatura: 51-II 16 930
- POLITICAL parties of the world.** Harlow: Longman, 1988
Signatura: 51-III-3662
- TRADE Unions of the World 1992-93.** Harlow: Longman, 1991
Signatura: 51-III 3660
- TRANSITIONS from authoritarian rule.** Baltimore: London: The Johns Hopkins University Press, 1986
Signatura: 51-II 16 922
- WESTERN european political parties: a comprehensive guide.** Harlow: Longman, 1989
Signatura: 51-III 3659
- POLITICAL data yearbook 1992 (1. January 1991 – 1. January 1992)** European Journal of Political Research, 22(1992)4 (tematska številka)
Signatura: 51-P 3064

MEDNARODNI POLITIČNI ODNOSI

- FOREIGN policy in world politics.** Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1992
Signatura: 51-II 16 929
- FROM Helsinki to Vienna: basic documents of the Helsinki process.** Dordrecht; Utrecht: Martinus Nijhoff Publishers in co-operation with Europa Institut, 1991
Signatura: 51-III 3647
- GEORGE** Stephen: Politics and policy in the European community. Oxford: Oxford University Press, 1992
Signatura: 51-II 16 909
- GILL** Stephen: American hegemony and the Trilateral Commission. Cambridge: New York: Cambridge University Press, 1991
Signatura: 51-II 16 811-5
- NUTTALL** Simon J.: European political co-operation.

Oxford: Clarendon Press, 1992

Signatura: 51-II 16 908

- WALLERSTEIN** Immanuel: Geopolitics, and geoculture: essays on the changing world-system. Cambridge: Paris: Cambridge University Press; Editions de la maison des sciences de l'homme, 1991
Signatura: 51-II 16 927
- DIE INTEGRATION Europas.**
Politische Vierteljahresschrift, 33(1992)23 (tematska številka)
Signatura: 51-P 3211
- OSTEUROPAEISCHE Metamorphosen.**
Prokla, 22(1992)89 (tematska številka)
Signatura: 51-P 3224

NOVINARSTVO. KOMUNIKOLOGIJA

- CREATING Copy and Making News.**
Critical Studies in Mass Communication, 9(1992)1 (tematska številka)
Signatura: 51-P 6006
- CRITICAL Demography.**
Critical Studies in Mass Communication, 9(1992)4 (tematska številka)
Signatura: 51-P 6006
- IAMCR's international communication section: selected papers.**
Gazette, 50(1992)2-3 (tematska številka)
Signatura: 51-P 3020
- SYMPOSIUM: Communication Scholarship and Political Correctness.** Journal of Communication, 42(1992)2 (tematska številka)
Signatura: 51-P 3055

METODOLOGIJA

- SOFTWARE development and reality construction.** Berlin; Heidelberg: Springer-Verlag, 1992
Signatura: 51-III 3649
- TESTS for Structural Equation Models.**
Sociological Methods and Research, 21(1992)2 (tematska številka)
Signatura: 51-P 3075

FILOZOFIJA

- BARRETT** Cyril: Wittgenstein on ethics and religious belief.
Oxford: Cambridge: Blackwell, 1991
Signatura: 51-II 16 944
- BECK** Ulrich: Risk society: towards a new modernity.
London; Newbury Park: Sage, 1992
Signatura: 51-II 16 879
- CALLINICOS** Alex: Against Postmodernism: a Marxist Critique. New York: St. Martin's Press, 1990
Signatura: 51-II 16 871
- GELLNER** Ernest: Postmodernism, Reason and Religion. London; New York: Routledge, 1992
Signatura: 51-17 715

HUSSERL Edmund: Filozofija kot stroga znanost. Ljubljana: »Fenomenološko društvo«, 1991

Signatura: 51-17 738-1

THEODOR W. Adorno.

New German Critique, 19(1992)56 (tematska številka)

Signatura: 51-P 3197

MANAGEMENT, MARKETING, ORGANIZACIJSKE VEDE

CHURCHILL Gilbert A.: Basic marketing research. Forth Worth; Philadelphia: The Dryden Press, 1992

Signatura: 51-III 3655

CRAVENS David W.: Strategic marketing.

Homewood, IL; Boston, MA: Irwin, 1991

Signatura: 51-III 3652

DONALDSON John: Business ethics: a european case-book; principles, examples, cases, codes. London; San Diego: Academi Press, 1992

Signatura: 51-II 16 937

EVANS Roger: Ustvarjalni manager. Ljubljana: Alpha center, 1992

Signatura: 51-17 733

HENDERSON Verne E.: What's ethical business. New York: McGraw-Hill, 1992

Signatura: 51-II 16 936

KOTLER Philip: Nova konkurenca: srečanje z marketinškim izzivom s Daljnega vzhoda. Ljubljana: Gospodarski vestnik, 1992

Signatura: 51-17 721

LOVELOCK Christopher H.: Managing services: marketing, operations, and human resources. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1992

Signatura: 51-II 16 933

OSREDEČKI Eduard: Poslovni bonton: kultura poslovnega komuniciranja. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije, 1992

Signatura: 51-III 3671

SOLOMON Michael R.: Consumer behavior: buying, having, and being. Boston: London: Allyn and Bacon, 1992

Signatura: 51-III 3653

THE THIRC sector: comparative studies of nonprofit organisations. Berlin: Walter de Gruyter, 1990

Signatura: 51-II 16 946-21

THE VALUES of the enterprise culture: the moral debate. London: New York: Routledge, 1992

Signatura: 51-II 16 942

THORN Jeremy G.: How to negotiate better deals. London: Mercury Books Division of W. H. Allen & Co., 1989

Signatura: 51-II 16 870

PSIHOLOGIJA

PEALE Norman Vincent: Moč pozitivnega mišljenja. Celje: Mohorjeva družba, 1992

Signatura: 51-17 737

THE NATURE of creativity: contemporary psychological

perspectives. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1989

Signatura: 51-II 16 931

EKONOMIJA, MEDNARODNO GOSPODARSTVO

BANNOCK Graham, Baxter R. E., Davis Evan: The Penguin dictionary of economics. London »ect.«: Penguin, 1992

Signatura: 51-17 740

BANNOCK Graham: The Penguin international dictionary of finance. London: Penguin, 1990

Signatura: 51-17 735

BORAK Neven: Spočetje ekonomske samostojnosti. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992

Signatura: 51-17 666-2/92

FRIEDMAN Milton: Kapitalizam i sloboda. Zagreb: Globus; Školska knjiga, 1992

Signatura: 51-17 760

GREEMER MICHAEL: The Penguin business dictionary. London: Penguin, 1987

Signatura: 51-17 741

MARKETS, hierarchies and networks: the Coordination of social life. London: Newbury Park: Sage, 1991

Signatura: 51-II 16 874

NASH Roderich Frazier: The rights of nature: a history of environmental ethics. Madison; London: The University of Wisconsin Press, 1989

Signatura: 51-II 16 926

PRIVATIZACIJA na Slovenskem 1990-1992: zbornik. Ljubljana: Slovenski inštitut za management; Državna založba Slovenije, 1993

Signatura: 51-17 734

TESLER Lester G.: Theories of competition. New York; Amsterdam: North-Holland, 1988

Signatura: 51-II 16 877

VOGEL David: Fluctuating fortunes: the political power of business in America. »New York«: Basic Books, 1989

Signatura: 51-17 719

VUJOŠEVIČ Niko: Sistemi kakovosti po ISO 9000: smernice za zgradbo sistemov kakovosti. Ljubljana: Gospodarski vestnik, 1992

Signatura: 51-17 726

AT-HOME Income Generation – Part Two. Journal of Family and Economic Issues, 13(1992)3 (tematska številka)

Signatura: 51-P 6015

LE FAIT alimentaire. Revue Tiers-Monde, 33(1992)132 (tematska številka)

Signatura: 51-P 4028

THE SINGLE European Market and Industrial Relations. British Journal of Industrial Relations, 30(1992)4 (tematska številka)

Signatura: 51-P 3153

VOJAŠKE VEDE

BLUMENSON Martin: Masters of the art of command. New York: Da Capo Press, 1975

Signatura: 51-17 697

ZNANOST. TEHNOLOGIJA. EKOLOGIJA.
ARHITEKTURA

- HOLTON Gerald: The advancement of science, and its burdens: the Jefferson lecture and other essays. Cambridge; London: Cambridge University Press, 1986
Signatura: 51-II 16 880
- JACQUARD Albert: Endangered by science? New York: Columbia University Press, 1985
Signatura: 51-II 16 868
- KIRN Andrej: Ekološka (okoljska) etika. Maribor: Aram, 1992
Signatura: 51-III 3676
- OEKOLOGISCHE Theologie: perspektiven zur orientierung. Stuttgart: Kreuz Verlag, 1989
Signatura: 51-17 701
- PERUTZ Max: Is science necessary: essays on science and scientists. Oxford; New York: Oxford University Press, 1991
Signatura: 51-17 699
- ULE Andrej: Sodobne teorije znanosti. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992
Signatura: 51-17 620-5/92
- UNDERSTANDING Scientific Misconduct: What De We Know? Knowledge, 14(1992)2 (tematska številka)
Signatura: 51-P 3134

UMETNOST. KULTURA. JEZIKOSLOVJE

- BERNIK France: Študije o slovenski poeziji. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1993
Signatura: 51-17 745
- CHAMBERS film and television handbook. Edinburgh Chambers, 1991
Signatura: 51-II 16 962
- PAGLIA Camille: Sexual personae: art and decadence from Nefertiti to Emily Dickinson. London; New Haven: Yale University Press, 1990
Signatura: 51-III 3650
- PELIKAN Jaroslav: Imago Dei: the Byzantine apologia for icons. New Haven; London: Yale University, 1990
Signatura: 51-III 3654
- TAFURI Manfredo: Benetke in renesansa: religija, znanost, arhitektura. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze, 1992
Signatura: 51-S 16 384-52

IZOBRAŽEVANJE. PEDAGOGIKA

- APPLE Michael W.: Šola, učitelj in oblast. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992
Signatura: 51-17 620-7/92

SOCIALNA POLITIKA. ZDRAVSTVENA POLITIKA

- ARMUT im modernen Wohlfahrtsstaat. Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie, 44(1992)32 (tematska številka)
Signatura: 51-P 3223
- RACISM and education.
Critical Social Policy, 12(1992-93)36 (tematska številka)
Signatura: 51-P 3136
- ZWISCHEN Markt und Staat, Dritter Sektor und Neue Soziale Bewegungen.
Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen, 5(1992)4 (tematska številka)
Signatura: 51-P 3241

RELIGIJA

- BELLOMI Lorenzo: Meje in mostovi: razprave, nagovori, dokumenti. Trst: Založništvo Tržaškega tiska, 1992
Signatura: 51-17 723
- CALVOCORESSI Peter: kdo je kdo v Bibliji. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1993
Signatura: 51-17 746
- GOLJEVŠČEK Alenka: New age in krščanstvo. Koper: Ognjišče, 1992
Signatura: 51-17 756
- MARCGUIRE Meredith B.: Religion: the social context. Belmont: Wadsworth Publishing Company, 1992
Signatura: 51-II 16 943
- TRANSE et possession.
Archives de sciences sociales des religions, 37(1992)79 (tematska številka)
Signatura: 51-P 4001

ZGODOVINA

- PRUNK janko: Slovenski narodni vzpon: narodna politika 1768-1992. Ljubljana: DZS, 1992
Signatura: 51-17 747
- RUPEL Dimitrij: Slovenske slovesnosti in vsakdanjosti: 1888-1988. Maribor: Obzorja, 1990
Signatura: 51-I 2523-106
- VIAULT Birdsall S.: Modern European history. New York: McGraw-Hill, 1990
Signatura: 51-17 744
- SPOL in spolnost in extremism.
Borec, 45(1993)1-2 (tematska številka)
Signatura: 51-P 8

SLOVENSKO SOCIOLOŠKO SREČANJE 1993

V zadnjih nekaj letih so se v slovenski družbi odvijale temeljite spremembe. Preteklo obdobje nam ponuja zadostno časovno distanco hkrati pa negotovo prihodnost terja poglobljeno sociološko refleksijo preteklih dogajanj. Izhajajoč iz tega, nam najgloblje izraža temo letošnjega srečanja tale naslov.

**SLOVENIJA – DVE LETI POZNEJE.
KJE SMO IN KAM GREMO?**

Srečanje bo 16. in 17. aprila 1993 v Portorožu

Pokrovitelj srečanja je Ministrstvo za znanost in tehnologijo ob sodelovanju Ministrstva za delo, družino in socialno varstvo, Ministrstva za šolstvo in šport ter Ministrstva za kulturo.

PRELIMINARNI PROGRAM SREČANJA

**PETEK, 16. APRIL – DOPOLDANSKI
DEL**

Srečanje se bo začelo ob 10. uri. Dopoldan je namenjen plenarnemu delu. Na njem bomo poskušali osvetliti spremembe v vseh štirih subsistemih družbenega sistema: v ekonomskem, političnem, socialnem in kulturnem. Izhodišče za diskusijo na posameznih področjih so tele teze:

1. Po dveh letih je povsem očitno, da proces privatizacije ne more biti primarno evaluiran in reguliran glede na principe ekonom-

ske učinkovitosti. Temeljni cilj privatizacije je namreč politična redistribucija družbene moči in ne ekonomska učinkovitost. Kot politični proces bi morala biti privatizacija evaluirana glede na principe socialne pravičnosti in regulirana v skladu z njimi (V. Rus)

2. Spremembe na političnem področju so bile na prvi pogled najbolj temeljite. Institucije starega političnega sistema so izginile, pojavili so se novi politični akterji in oblikovale so se »nove elite vladanja«. Politika se profesionalizira! Ker vsaka politična tranzicija vključuje tudi redistribucijo politične moči, je temeljno vprašanje, kako se je ta politična moč prerazdelila in kako se je prestrukturiral slovenski politični prostor. Skratka, vprašanje je, kdo vlada (P. Gantar)?

3. V Sloveniji se hitro širijo nove, doslej neznane oblike socialne diferenciacije. Ob upadanju narodnega dohodka in porabljenih rezerv prebivalstva to vodi v naraščajočo revščino. Ali nsm bo kljub nadaljevanju ekonomske krize uspelo najti integracijske mehanizme, ki bodo preprečevali razpad družbe? To bo odvisno od procesa oblikovanja vmesne družbene strukture, ki zavzema prostor med neformalnimi skupinami in državo (I. Svetlik).

4. Projekt socialistične kulturne revolucije je bil v Sloveniji v veliki meri opuščen že v 50-ih letih. Revolucionarjem ni uspelo vzpostaviti ne razpoznavne kulture ne novega človeka socializma. Ko gre torej za kulturo, politična demokratizacija pred dvema letoma ni prinesla nekih omembe vrednih sprememb v naših znanjih in vrednotah. Je pa pred nami nek drug proces, ki čaka tudi druge razvite in razvijajoče se države sveta – po ekonomski in politični še kulturna modernizacija. (G. Tomc)

PLENARNI DEL SREČANJA bomo izvedli tako, da bosta o spremembah na posa-

meznihi področjih razmišljala dva razpravljalca. Našemu vabilu so se odzvali: V. Rus in E. M. Pintar, P. Gantar in J. Pučnik, I. Svetlik in J. Puhar ter G. Tomc in D. Rupel.

PETEK, 16. APRIL – POPOLDANSKI DEL

Delo bo potekalo v dveh skupinah:

I. SKUPINA »OD NACIONALIZMA DO NARODNJAŠTVA«

Koordinatorja skupine sta Drago Kos in Mojca Novak

Teze in vprašanja za razpravo:

1. V 'nacionalnem' programu, kot ga poznamo iz 57. številke Nove revije in kot idejnem ozadju procesa osamosvajanja Slovenije, se nacija pojmuje v modernem, novoveškem smislu in temelji predvsem na državnosti: 'enotnost naroda in države je idealni sestav nacije, pa ne nujni'.

2. V tej perspektivi je nacija politična skupnost državljanov, kjer se povezanost izpričuje in preverja z njihovim sodelovanjem v političnem odločanju. Zato nacija ni (samo) višja organska enotnost jezika, etničnega izvora in kulture, temveč predvsem njegovo formiranje in delovanje prek mehanizmov politične demokracije.

3. Formiranje slovenske nacije poteka po eni strani za zamudo glede na zahodno in srednjeevropsko okolje, kjer je bil ta proces sklenjen najkasneje v drugi polovici 19. stoletja, po drugi strani pa hkrati z močnimi težnjami regionalizacije v tem okolju.

4. Poudarjanje etnične komponente nacije pomeni vračanje na preddržavno, predpolitično raven nacionalizma. To 'narodnjaštvo' ne kaže nacionalne samozvesti, 'temveč nacionalno manjvrednostni kompleksi, ki se v realnosti kaže kot agresivnost in šovinizem navzven, navznoter pa kot podredivost državljanov in naroda Narodu'.

5. Ekonomska kriza je v vseh svojih manifestiranih razsežnostih 'topla greda' za iskanje krivca drugje, zunaj sebe, za svoje probleme in neizpolnjena pričakovanja po načelu

'Pekel, to so drugi'. V takšnih razmerah postane 'visoka pesem' nacionalizma 'novokomponirani šlager' ljudi, ki ne zmorejo izstopa iz svojega 'začaranega kroga'.

To so teze, ki naj bi bile splošni okvir razmišljanja; vendar pa bi lahko razprava poskušala poiskati odgovore tudi na tale vprašanja:

1. Vzpostavljanje slovenske nacije ob zanižanju vsega, kar je (bilo) jugoslovansko. Kako lahko ta odnos postavimo ob slovenski vložki pri oblikovanju prve Jugoslavije 1918?

2. Kakšna je vloga proslovanskih, progermanskih in proromanskih komponent v slovenskem nacionalizmu?

3. Kakšni so subnacionalni potenciali, ki se izražajo v obliki regionalizmov?

4. Ali lahko povežemo (trenutno osamljene) pojave šovinizma z občutkom 'tisočletne' ogroženosti in bojem za obstanek?

5. Predmoderne komponente nacionalizma (tujci, rod in gruda, 'mi smo mi').

6. Ali je (trenutno) verbalni nacionalni ekstremizem realna grožnja ali le izraz nizke politične kulture? Koliko je po svoji pojavi obliki modni uvoz iz drugega (nemškega) okolja?

7. Ali je slovenska javnost šokirana z javnim izražanjem šovinističnih teženj? Ali je njihova 'parlamentarizacija' zadosten razlog za 'mirno spanje'?

II. SKUPINA »TRANSFORMACIJA SLOVENSKE DRUŽBE: AKTERJI SPREMENB IN SPREMENBE AKTERJEV«

Koordinator skupine je Ivan Bernik

Teze in vprašanja za razpravo:

– Kateri kolektivni akterji so s svojimi pričakovanji, »spontanimi ideologijami« in potencialnimi delovanji oblikovali kontekst družbenih sprememb, pa vsaj na začetku niso neposredno posegali v potek spre-

memb? To vprašanje meri po eni strani na vlogo »množic«, po drugi strani pa na vlogo organiziranih kolektivnih akterjev, kot so npr. sindikati, cerkev, lastniki odvzetega premoženja in novonastajajoča ekonomska elita.

– Kako potekajo procesi diferenciacije družbene elite, tj. kako poteka osamosvajanje – ob politični eliti – ekonomske in kulturne (kulturniške) elite ter morebitnih drugih elit! Ob tem je treba upoštevati, da tudi znotraj posameznih elit potekajo procesi diferenciacije. To vprašanje vključuje tudi osvetlitev spreminjanja relativne moči posameznih elit, še zlasti pa analizo zapletenega odnosa med politično in ekonomsko elito. Vprašanje o spreminjajoči se vlogi in »teži« posameznih nosilcev in usmerjevalcev sprememb je mogoče zaostri v vprašanje o »losers and winners« dosedanjih družbenih sprememb ter o manifestnih in latentnih konfliktih, ki so povezani s korenito prerazporeditvijo družbenih dobrin.

– S kakšnimi ideologijami in postopki se legitimizirajo družbene spremembe? To vprašanje se opre na predpostavko, da nastajanje novih struktur (npr. trg in z njimi povezana redistribucija ekonomskih dobrin, politična demokracija in nova porazdelitev politične moči) zahteva nove legitimizacijske ideologije in oblike. Te spremembe vključujejo uveljavljanje novih konceptov družbene pravičnosti, ki so v ostrem kontrastu s socialističnim konceptom pravičnosti.

– Kateri akterji (katere elite, kateri deli posameznih elit, itd.) bodo imeli odločilen vpliv na prihodnje spremembe slovenske družbe? V tem kontekstu se je treba zlasti vprašati, če spremembe slovenske družbe implicirajo postopni porast specifične moči vseh družbenih elit. To vprašanje je mogoče dopolniti tudi s splošnim premislekom o odnosu med voluntarističnim družbenim delovanjem in strukturnimi determinantami delovanja posameznih nosilcev družbenih sprememb.

POZIV VSEM KOLEGOM! Vabimo vas, da se aktivno vključite v delo obeh skupin in pripravite diskusijske prispevke. Najzanimivejše in avtorizirane prispevke bomo po

srečanju objavili v posebni številki Družboslovnih razprav.

PETEK, 16. APRILA – ZVEČER

Intenzivno delo prvega dne srečanja se bo nadaljevalo s slavnostno večerjo in plesom!

SOBOTA, 17. APRILA – DOPOLDANSKI DEL

Drugi dan srečanja bo »društveni dan«.

– Začeli bomo ob 10. uri s konstituiranjem dveh novih sekcij – Sekcije sociologov, zaposlenih v podjetjih, in Sekcije sociologov, zaposlenih v državni upravi in družbenih službah.

– Pedagoška in znanstvena sekcija SSD bosta pripravili vsaka svojo okroglo mizo o aktualnih problemih profesionalizacije sociologije. Teze: »Sociologija kot maturitetni predmet«. K sodelovanju želimo pritegniti vse tiste, ki jih ta aktualna tematika zanima, še posebej pa čim več učiteljev sociologije v srednjih šolah. Na okrogli mizi bi želeli razpravljati o tehle vsebinskih sklopih: (1) sociologija kot obvezni gimnazijski predmet, (2) zahteve Republiške maturitetne komisije in Strokovnega sveta Republike Slovenije (210 ur + raziskovalna naloga) pri uvrstitvi sociologije v katalog maturitetnih predmetov, (3) delo predmetne maturitetne komisije pri pripravi maturitetnega kataloga za sociologijo (določitev standarda znanja za sociologijo, načini in kriteriji ocenjevanja...).

Ob tej problematiki naj bi na okrogli mizi razpravljali o položaju in vlogi sociologije v prenovi šolskega sistema, še posebej pa položaju učiteljev sociologije v srednjih šolah.

Letna srečanja sociologov bi morala postati tudi redna srečanja učiteljev sociologije, ki igrajo pomembno vlogo pri uveljavljanju sociologije kot take!

– Sestali se bodo tudi predstavniki regionalnih društev in se pogovorili o možnostih za revitalizacijo društvenega delovanja.

URADNA SKLENITEV SREČANJA BO OB 12. URI.

TO JE PRELIMINARNI PROGRAM
SREČANJA. KONČNI PROGRAM
BODO VSI ČLANI SSD PREJELI PO
POŠTI TEDEN DNI PRED SREČA-
NJEM!

DEJAVNOSTI OB SREČANJU

Osrednja družboslovna knjižnica Jožeta Pripravila: Zinka Kolarič in Stojan Sorčan

Goričarja bo tudi na letošnjem srečanju razstavila najnovejše knjige in revije. Poudarek bo na tistih publikacijah, v katerih je obravnavana tranzicija nekdanjih socialističnih družb. sočasno bo ODK JG predstavila svojo dejavnost oziroma storitve, ki jih lahko ponudi uporabnikom.

politološki dnevi ankaran 1993

Slovensko politološko društvo letos že peti organizira politološke dneve v Ankaranu. Tema letošnjega strokovnega srečanja je

PROBLEMI KONSOLIDACIJE DEMOKRACIJE

Kot je razvidno iz priloženih tez, gre za politološko in politično zelo aktualno temo.

Srečanje bo potekalo zadnji vikend v maju 1993 v hotelu Adria v Ankaranu.

Glede na to, da letos organiziramo dve mednarodni konferenci, bo letošnje ankaransko srečanje imelo značaj domače znanstvene konference.

Tako kot vsako leto, bomo tudi letos pripravili zbornik referatov, ki bo izšel pred srečanjem. Znova bomo predstavili tudi nove politološke knjige, ki so izšle v preteklem letu.

Letos bomo v skladu s pravili društva organizirali tudi redno letno skupščino, kjer bomo izvolili novo vodstvo.

Vabimo vas, da se petega ankaranskega srečanja udeležite in na njem aktivno sodelujete. Srečanje je tudi priložnost za učitelje družboslovnih predmetov na srednjih šolah, da obogatijo svoje znanje. Udeležba učiteljev na ankaranskih dnevih se skupaj z udeležbo na delavnici (organizirani kmalu po ankaranskem srečanju) šteje za obliko usposabljanja učiteljev, za katero bo izdano ustrezno potrdilo.

Prosimo, da se za srečanje prijavite čimprej na naslov društva, da vas bomo lahko obvestili o nadaljnjih podrobnostih. Dodatne informacije v zvezi z usposabljanjem učiteljev dobite pri dr. Alojziji Židan in dr. Danici Fink Hafner na Fakulteti za družbene vede).

*Predsednica Izvršnega odbora SPD
doc. dr. Danica Fink Hafner*

*Naslov društva:
Slovensko politološko društvo
Kardeljeva ploščad 5
61000 LJUBLJANA*

(Teze)

- *teoretično-konceptualni in razvojni aspekti demokratičnega prehoda na Slovenskem;*
- *analiza problemov utrjevanja demokracije na Slovenskem v kontekstu sodobnega politološkega raziskovanja demokratičnih prehodov;*
- *preoblikovanje razmerij med civilno družbo, strankami in državo – aktualne slovenske dileme in problemi;*
- *preoblikovanje civilne družbe na Slovenskem;*
- *proces izgrajevanja demokratičnih institucij (institutionbulding) in proces oblikovanja demokratične politične kulture – usklajena ali vzajemno konfliktna procesa na Slovenskem?*
- *razmerja med procesi politične modernizacije ter modernizacijskimi procesi na gospodarskem, socialnem, tehnološkem in drugih področjih družbenega življenja: sočasnost, prepletenost, konfliktnost;*
- *transformacija političnih vrednot in izgrajevanje demokratične politične kulture na Slovenskem (retrospektivni pogled in možne napovedi);*
- *politična tradicija na Slovenskem – pospeševalni ali zaviralni dejavnik demokratične konsolidacije?*
- *ključni aspekti spreminjanja prostora interesne intermediacije na Slovenskem;*
- *oblikovanje in utrjevanje strankarske arene v Sloveniji;*
- *določnice oblikovanja strankarskih koalicij in vpliv koalicijskega obnašanja na delovanje parlamenta;*
- *preoblikovanje slovenske skupščine v moderen parlament;*
- *vloga poslanca v preteklosti, danes in v prihodnje (poslanec ter družbeno in strankarsko okolje; poslanec in parlament; poslanec in profesionalizem; nezdružljivost vloge poslanca z drugimi funkcijami in dejavnostmi; primerjalni vidiki vloge poslancev – posebej še z vidika sosednjih evropskih držav);*
- *volitve 1992 – prelomnica ali kontinuiteta v demokratičnem prehodu?*

UDK 329.174:323.172(497.12)(4)

ŠMIDOVNIK, dr. Janez: Regionalizem v Evropi in pri nas
Teorija in praksa, Ljubljana, 1993, Let. XXX, št. 3–4, str. 199

Regionalizem je nov pojav v oblikovanju sodobne države – sprožen po drugi svetovni vojni; med državo in lokalne skupnosti vstopa regija kot teritorialna skupnost, ki naj zagotovi bolj uravnotežen razvoj celotnega državnega teritorija. Z uveljavljanjem regionalizma je bil sprožen plaz decentralizacije državnih nalog na regije in tudi na lokalne skupnosti; ta plaz je povzročil v evropskih državah obsežne reforme lokalne samouprave, ki si je s tem okrepila in obenem bolj povežala z državno upravo. V zadnjem času je dobil regionalizem nov zagon v okviru politike Evropske skupnosti, kjer je bila sprejeta – kot protiutež ideji o Evropi držav – ideja o Evropi regij.

Slovenija je po svojih kapacitetah ena sama evropska regija, vendar se problem regionalizma odpira v dveh smereh: 1. kako nadaljevati – v statusu države – dosedanje koristno sodelovanje z evropskimi regijami in 2. kako spraviti v sklad centralistično ureditev države, ki jo narekuje slovenska ustava, ter decentralistične in regionalistične težnje posameznih območij, ki temelje na istih osnovah kot v Evropi.

UDK 329.174:323.172(497.12)(4)

ŠMIDOVNIK, dr. Janez: Regionalism in Europe and Here
Teorija in praksa, Ljubljana, 1993, Vol. XXX, No. 3–4, pg. 199

Regionalism is a new phenomenon in the formation of the current state – generated after World War II; regions enter between state and local communities as territorial communities which are supposed to achieve a more balanced development of the total state territory. By affirming regionalism a series of decentralizations of state duties to regions and also to local communities was generated; these process caused extensive reforms of local self-management in European states, which strenghtened and at the same time became more integrated with the state administration. Recently regionalism gained new momentum in the framework of the policy of the European community where the idea of a Europe of regions was adopted as a counterbalance to the idea of a Europe of states.

According to its capacities Slovenia is only a single European region but the problem of regionalism nevertheless opens in two directions: 1. how to maintain – in the status quo of state – the past usefull cooperation with European regions and 2. how to balance the centralistic regulation of the state provided by the Slovenian constitution and the decentralizing and regionalistic tendencies of particular regions which are of a similar origin as in Europe.

UDK 334.72:338.124(497.12)

ŽNIDARŠIČ-KRANJC, dr. Alenka: Vzroki stečajev slovenskih podjetij
Teorija in praksa, Ljubljana 1993, let. XXX, št. 3-4, str. 209

V ekonomski pa tudi kriminološki literaturi naštevajo številne dejavnike in vzroke, za katere je na podlagi empiričnih in teoretičnih spoznanj sklepati, da so ključni za stečaj podjetij. Članek na podlagi zbranih dejavnikov in vzrokov za stečaje slovenskih podjetij, razčlenjuje razlike in skupne značilnosti razlogov za stečaje v svetu in v Sloveniji.

V nasprotju s spoznanji v svetu je bilo ugotovljeno, da so bili pri nas ključni vzroki za stečaj podjetij mikroekonomski (podjetniški) in ne makroekonomski. Raziskava ni potrdila svetovnih izhodišč, da so stečaji pogostejši v malih in mlajših podjetjih, prav tako pa ni potrdila težav v razreševanju konfliktov med upnikom in dolžnikom kot razloge stečaja. Obseg nepravilnosti, ki so bile razlog za stečaj slovenskih podjetij, zahteva dodatno analizo, zato dosedanjih spoznanj ni mogoče primerjati s svetovnimi podatki.

UDK 334.72:338.124(497.12)

ŽNIDARŠIČ-KRANJC, dr. Alenka: Reasons of Bankruptcy of Slovenian Enterprises
Teorija in praksa, Ljubljana, 1993, Vol. XXX, No. 3-4, pg. 209

In economic as well as in criminologic literature a number of factors and reasons are enumerated for which it can be claimed on the basis of empirical and theoretical comprehension that they are crucial for bankruptcy of enterprises. The article analyses differences and common characteristics of reasons for bankruptcy in the world and in Slovenia.

Contrary to conclusions from the world it was discovered that in Slovenia crucial reasons for bankruptcy of enterprises are microeconomical (entrepreneurial) and not macroeconomical. Research did not affirm world experience according to which bankruptcies are more common in small and younger enterprises, and it also did not confirm problems concerning the resolution of conflicts between creditors and debtors as the reason of bankruptcy. The extent of irregularities which were the cause of bankruptcy in Slovenian enterprises calls for additional analysis which is why current conclusions cannot be compared to world trends.

UDK314.6:303.725(41)(48)

BOH, dr. Katja: Novi trendi v družinski politiki

Teorija in praksa, Ljubljana 1993, let. XXX, št. 3–4, str. 221

V prispevku je avtorica najprej opredelila pojem družinske politike in pokazala na razlike med družinsko in demografsko politiko. Opisala je dva modela družinske politike, ki sta v neposredni preteklosti tako rekoč obvladovala dogajanje na družinsko političnem prizorišču v evropskem prostoru. Prvi je novoliberalistični model, ki so ga najbolj konsekvntno izpeljali v Veliki Britaniji med vlado M. Thatcher. Ta model je temeljil na konzervativnih teorijah, njegovi zagovorniki pa so zastopali stališče, da sodi družina v zasebno sfero, v katero država, razen v izjemnih primerih, naj ne bi posegala s svojimi intervencijami. V skladu s svojo zasnovo je novoliberalistični model predvidel jasno diferenciacijo dela in vlog v družini po spolu in generacijah. Takšna politika je zaradi spremenjenih življenjskih razmer in rastoče potrebe po delovni sili postala ovira za nadaljnji razvoj. Drug model je socialdemokratski in se je razvil v državah blaginje skandinavskega tipa. Socialdemokrati so gradili na predpostavki, da se družinski vzorci v sodobnem svetu hitro spreminjajo in da je dolžnost države, da upošteva te spremembe in pomaga družini izpolnjevati njene funkcije. Glavni cilj skandinavske politike je bil najti načine in poti za uravnoteženje dela in roditelskih obveznosti, zato so skandinavske države že v sedemdesetih letih sprejele široke programe za zaščito materinstva in dnevnega varstva otrok.

UDK 314.6:303.725(41)(48)

BOH, dr. Katja: New Trends in Family Policy

Teorija in praksa, Ljubljana 1993, Vol. XXX, No 3–4, pg. 221

A definition of family policy is given at the beginning of the contribution and attention of the reader drawn to the differences between family and demographic policy. Two models of family policy are described, which, in the recent past have dominated the family policy scene in Europe. The first is the neo-liberal model, most consequently developed in Great Britain in times of M. Thatchers government. It was based on conservative theories of the family. Its proponents argued that the family belonged to the private sphere where the State is not supposed to intervene but in exceptional cases. The conjugal family with a clear division of roles and positions by sex and generation with the woman being responsible for the family and household and the man as the only economic provider of the family was recognized as the most "natural" and thus the most desirable family pattern. In a world characterized by change and in view of the growing need for labour in the national economy, such a policy became obsolete. The second model described in this contribution is the socialdemocratic model first developed in the welfare States of the Scandinavian type. The Socialdemocrats were sensitive to the changing of family patterns in modern societies, and argued for more responsibility of the State in helping the families in the performance of their multiple roles. The main aim of Scandinavian family policies was the harmonization of work and family duties. In consequence, Scandinavian States have in the early 70ties introduced programmes for mother and child and expanded daily child care.

UDK 111.852:130.2:2.7.011:(420)(430)(44)»16/17«

KREFT, dr. Lev: Sentimentalno popotovanje k vzvišenemu
Teorija in praksa, Ljubljana, 1993, let. XXX, št. 3–4, str. 230

Da se pokazati, prvič, da obstoje pomembne in značilne razlike med raznolikimi idejami vzvišenega v 17. in 18. stoletju v Franciji, Angliji in Nemčiji, ki dokazujejo, da vzvišeno ni bilo povezano z idejo napredka ves čas in v vsakem podnebjju; in drugič, da sta različna pogleda na francosko revolucijo 1789, izpovedana pri Edmundu Burkeu in Manuelu Kantu, neposredno povezana z njunima različnima estetikama vzvišenega, kar dokazuje Lyotardovo tezo o vlogi estetike vzvišenega v drami politike, toda hkrati kaže tudi, da vsi sedeži na strani občinstva niso bili zasedeni z enakim čutenjem vzvišenega.

Če primerjamo angleški čas s celinsko večnostjo, bomo morebiti danes ugotovili, da je bilo Sternovo negodovanje nad brivčevimi vzvišenimi primerami na mestu, medtem ko Burku sploh več ni bilo treba iti na sentimentalno potovanje preko Kanala, da bi to še enkrat potrdil. Vzvišen pogled z one strani je zadoščal.

UDK 111.852:130.2:2.7.011:(420)(430)(44)»16/17«

KREFT, dr. Lev: A Sentimental Voyage To the Sublime
Teorija in praksa, Ljubljana, 1993, Vol. XXX, No. 3–4, pg. 230

It can be demonstrated, firstly, that important and characteristic differences exist between varying ideas of the sublime in 17th and 18th century in France, England and Germany, which prove that the sublime was not connected with the idea of progress all the time and in all climates; and secondly that the different views of the French Revolution of 1789 as professed in Edmund Burke and Imanuel Kant, directly related to their different esthetics of the sublime, which proves Lyotard's thesis of the role of esthetics of the sublime in the drama of politics but simultaneously also indicates that all seats on the side of the public are not occupied by the same feeling of the sublime.

If we compare the English time with continental eternity we will perhaps discern that Stern's indignation over the readers sublime comparisons were adequate, whereas Burke did not have to depart on the sentimental voyage over the Chanell at all in order to affirm this one more time. The sublime view from the other side sufficed.

UDK 316.334.55-504

BARBIČ, dr. Ana: Uravnoteženi razvoj podeželja
Teorija in praksa, Ljubljana 1993, Let. XXX, št. 3–4, str. 239

Uravnoteženi razvoj postopoma postaja temeljna paradigma človeštva na prehodu v 21. stoletje, v okviru katere se varovanje virov in gospodarska rast obravnavata v medsebojni soodvisnosti. Avtorica prikazuje podeželske skupnosti kot kompleksne socio-ekonomske sisteme ter identificira ravni in vsebine akcij, usmrjenih v varovanje okolja. Ekološka zavest in ekološko ravnanje pa opredeljuje kot strategijo uravnoteženega razvoja.

UDK 316.334.55-504

BARBIČ, dr. Ana: Sustainable Development of the Countryside
Teorija in praksa, Ljubljana 1993, Vol. XXX, No. 3–4, pg. 239

Sustainable development is gradually being accepted as a basic paradigm for humankind as we approach the 21st century. Within this framework *environmental protection and economic growth* are treated as having equal importance. The author depicts rural communities as complex socio-economic systems and analyzes the level and content of actions oriented towards protection of the environment. Environmental awareness and behaviour are defined as the basis for a strategy of sustainable development.

UDK 282(497.12):329.3:282:32:316.64

ROTER, dr. Zdenko: Politična avtonomija slovenskih kristjanov?
Teorija in praksa, Ljubljana 1993, Let. XXX, št. 3–4, str. 251

Študija je v bistvu nadaljevanje že objavljenega besedila o Sloveniji kot katoliški deželi (Teorija in praksa, št. 7–8/92, str. 627–636). Osredotoča se na preiskus temeljne hipoteze: politična avtonomija slovenskih kristjanov se ne kaže le v obstoju in delu krščansko-demokratske politične stranke, marveč predvsem v izraziti pluralnosti njihovih političnih stališč in vedenja. To hipotezo so potrdili najprej rezultati parlamentarnih volitev decembra 1992; katoličani-volilci so glasovali izdatno za nepolitične stranke – od desnih do levih, krščansko demokratska stranka je le ena med njimi. Katoličani so večinsko glasovali za nestrankarskega predsedniškega kandidata in ne za kandidata krščansko demokratske stranke. Hipotezo pa potrjujejo tudi rezultati raziskave SJM 1992/3. Večina katoličanov je proti poseganju Cerkve in duhovnikov v politiko, posebej ob volitvah. Zahtevajo (od Cerkve) neodvisno pravico do političnega odločanja. Poleg tega pa smo ugotovili tudi izredno nizko družbeno in politično kredibilnost Cerkve in duhovščine. Večina katoličanov bi zato zavrnila kakršen koli projekt oživitve krščanske družbene ureditve z osrednjo vlogo Cerkve in duhovnikov.

UDK 282(497.12):329.3:282:32:316.64

ROTER, dr. Zdenko: Political Autonomy of Slovenian Christians?
Teorija in praksa, Ljubljana, 1993, Vol. XXX, No. 3–4, pg. 251

The study is essentially a continuation of an article already published on the subject of Slovenia as a catholic country (Teorija in praksa, No. 7–8/92, pg. 627–636). It concentrates on the testing of a basic hypothesis: political autonomy of Slovenian christians does not manifest itself only through the existence and functioning of christian-democratic political parties, but above all in the extreme plurality of their political attitudes and behaviour. This hypothesis was first affirmed in the results of parliamentary elections of december 1992; catholic voters voted heavily for nonpolitical parties – from the right to the left, the christian democratic party being only one of them. Catholics mostly voted for the non-party presidential candidate and not for the candidate of the christian democratic party. The hypothesis is also affirmed by the results of SPO 1992/93. The majority of catholics is against Church and priestly intervention in politics, especially at elections. They demand for themselves a (from the Church) independent right to political decision-making. On top of this we also discovered an extremely low social and political credibility of the Church and priesthood. The majority of catholics would thus decline any kind of a project for the revival of a christian social order with a central role of the Church and priesthood.

UDK 504:621.039:316.77:32.019.51:654.17/.19(497.12)

**TOŠ, dr. Niko: Stališča do jedrske elektrarne – skozi čas
Teorija in praksa, Ljubljana 1993, let. XXX, št. 3–4, str. 263**

Avtor v svojem prispevku ugotavlja, da se ekološka zavest Slovencev oblikuje ob součinkovanju različnih družbeno razvojnih in socializacijskih dejavnikov in ob izrazitem učinkovanju medijske in politične interpretacije osrednjih dogodkov s tega področja.

Pregled raziskav, ki so potekale v obdobju 1984 do 1992 jasno nakaže časovno postopnost oz. stopnjevost v oblikovanju ekološke zavesti nasploh in še posebej v odnosu do problematike jedrskega sevanja. Osrednji dogodek, ki je vplival na ekološko senzibilizacijo prebivalstva v zvezi z jedrsko energijo je bila nesreča v Černobilu. Anketiranci odtlej izražajo pretežno odbojna stališča do vseh nadaljnjih posegov na področju jedrske energije.

Kljub prevladujoči bojazni se v zvezi z nadaljnjo usodo Nuklearne elektrarne Krško v javnem mnenju močno uveljavlja pragmatična ocena, da njeno zaprtje vsled nacionalno energetskih-gospodarskih razlogov ni mogoče. Na drugi strani pa prevladuje absolutno odklonilen odnos do možnosti izgradnje odlagališča jedrskih odpadkov v neposrednem bivalnem okolju oziroma kjerkoli v Sloveniji.

Boljša informiranost prebivalstva o rizikih in nevarnostih v zvezi s skladiščenjem nizko in srednje radioaktivnih odpadkov ter depolitizacija problematike jedrske energije v Sloveniji, sta mostišči v smeri racionalnega reševanja problema.

UDK 504:621.039:316.77:32.019.51:654.17/.19(497.12)

**TOŠ, dr. Niko: Attitudes Towards the Nuclear Plant – In Time
Teorija in praksa, Ljubljana, 1993, Vol. XXX, No. 3–4, pg. 263**

In his article, the author discerns that the ecological consciousness of Slovenians is being shaped in an interaction of various social developmental and socializational factors and in the context of an extreme media and political interpretation of central events from this field.

An overview of research from 1984 to 1992 clearly indicates the temporal graduality, that is of structurality of the shaping of the ecological consciousness in general and of the relation to the problem of nuclear radiation in particular. The central event which influenced the ecological sensibility of the population in connection with nuclear energy was the Chernobyl accident. From then on, respondents above all express negative attitudes to all further interventions in the field of nuclear energy.

Despite the predominant fear in connection with the further fate of the nuclear plant in Krško, a predominantly pragmatical evaluation has prevailed in public opinion, meaning that its closing is not possible due to national energetical-economical reasons. On the other hand, an absolutely negative attitude prevails concerning the possibility of the building of nuclear waste sites in the vicinity of residential environments or anywhere in Slovenia.

A better informed public concerning the risks and dangers in connection with the storage of low and medium level radioactive wastes and a depolitization of problems of nuclear energy in Slovenia are bridge-heads in the direction of a rational solution to the problem.

PEČAR, dr. Janez: Policijski profesionalizem in specializacija
Teorija in praksa, Ljubljana 1993, Let. XXIX, št. 9–10, str. 311

Sedanje razmere v Sloveniji odpirajo nove dileme nacionalnega sistema policijskega izobraževanja, zlasti na višjih ravneh. Še posebej se odpira problematiziranje profesionalizacije in specializacije, ki se jima povsod po svetu upirata tradicionalizem in paramilitaristični stil policijskega menedžmenta. Profesionalizacija in specializacija pomenita prizadevanja za organizacijsko, poklicno in osebno napredovanje in razvoj pri opravljanju določenih del tudi v okviru kontrolizacije, s čimer želijo večjo samostojnost, boljše delo in profesionalni status. Za uresničitev teh hotenj pa je potreben gibčen in prilagodljiv izobraževalni sistem z mnogimi programi, s posebej urejevanimi etičnimi vrednotami in standardi, čeprav so mnenja o tem različna. Prav zato je policijski profesionalizem načel več vprašanj, predvsem tudi o tem, koliko profesionalizacije in specializacije je treba, na katerih področjih in od kod naprej v hierarhiji policijskih organizacij. Ker se morajo tudi policijski vrhovi meriti in tekmovati z bisnis menedžmentom, je izobraževanje na višjih ravneh nujno in v marsičem tudi protiutež morebitni politizaciji.

Če ne gre za policijsko lastno usposabljanje, je izredno zanimanje tudi za vlogo univerz pri izobraževanju policistov in primernost učiteljev za posredovanje ustreznega znanja. Pri nas lahko ugotavljamo, da izobraževanje na fakultetah nikoli ni povsem ustrezalo policijskim organizacijam. Še posebej pa je bilo premalo raziskovalnega dela, ki bi pomagalo tako policiji kot družbi razumeti druga drugo in bi bilo v splošno korist vsem, ki pričakujejo policijske storitve.

Ker ni mogoče dopuščati, da bi policija zaostajala, ker bo čedalje bolj delila odgovornost za varstvo z zasebnimi institucijami in prostovoljnimi organizacijami in ker nenehno tekmuje s kriminalnim svetom, mora podobno kot druge dejavnosti z visokim izobraževanjem zastaviti procese profesionalizacije in specializacije.

UDK 351.74(497.12):65.012.4:377:174

PEČAR, dr. Janez: Police Professionalism and Specialization
Teorija in praksa, Ljubljana, 1993, Vol. XXX. No. 3–4, pg. 311

Current circumstances in Slovenia open up new dilemmas concerning the national system of police education, above all on higher levels. Most problematic are professionalization and specialization which are resisted all over the world by traditionalism and parliamentary style of police management. Professionalization and specialization imply efforts for organizational, professional and personal promotion and development in execution of certain tasks in the framework of controlization, thus calling for greater autonomy, better work and a professional status. A dynamic and adaptable educational system with many programs, with specially ordered ethical values and standards is needed for the realization of these aspirations, although opinions are divided on this matter. This is why police professionalism has touched on more questions, above all on the extent of professionalism and specialization needed, in what areas it is needed and from what level of hierarchical police organization. As higher levels of police also have to compare and to compete with business management, education of higher ranks is necessary and in many ways a counterbalance to its possible politization.

When we are not dealing with inside police training, there is also great interest for the role of the university in the education of policemen and with the adequacy of teachers for the transmission of relevant knowledge. As for Slovenia we can conclude that education at the faculties never quite suited police organizations. There was above all not enough research work which would help the police as well as the society to understand each other and to be of general use to all who expect police services.

As it must not be allowed for the police to lag behind, since it will increasingly share the responsibility for safety with private institutions and voluntary organizations and since it continually competes with the criminal world, it must, just as other activities of higher learning pledge a process of professionalization and specialization.

Contents 3-4/93

ARTICLES, DISCUSSIONS

ERNEST GELLNER: Nationalism and Politics in Eastern Europe	191
JANEZ ŠMIDOVNIK: Regionalism in Europe and Here	199
ALENKA ŽNIDARŠIČ-KRANJC: Reasons of Bankruptcy of Slovenian Enterprises	209

FROM INAUGURAL SPEECHES OF FULL PROFESSORS

KATJA BOH: New Trends in Family Policy	221
--	-----

FROM RESEARCH

LEV KREFT: A Sentimental Voyage To the Sublime	230
ANA BARBIČ: A Balanced Development of the Countryside	239

SLOVENIAN PUBLIC OPINION

ZDENKO ROTER: Political Autonomy of Slovenian Christians?	251
NIKO TOŠ: Attitudes Towards the Nuclear Plant – In Time	263

FROM THE SOCIOLOGICAL HERITAGE

ZDRAVKO MLINAR: Sociologist, Humanist and Cosmopolite: Rudi Supek (1913–1993)	277
RUDI SUPEK: The Holy Tight to Defend Your Conviction (Interview)	279
RUDI SUPEK: The Key To Understanding Modernity	284

DEVELOPMENT OF SOCIOLOGICAL DISCIPLINES

RUDI RIZMAN: Professional Goals of (Teaching) Sociology	293
BOŠTJAN MARKIČ: Politology and the Study of the Political System	297

VIEWS, COMMENTARIES

BOŠTJAN M. ZUPANČIČ: Dynamical Aspects of the Constitution	301
ANTON GRIZOLD: Cross-Roads of National Security	308
JANEZ PEČAR: Police Professionalism and Specialization	311
BARBARA KRAMŽAR: Social Democratic Revolution in United States of America	324

OUR TRANSLATION:

PANAJOT ELIAS DIMITRAS and TALIA KALOGEROPULU: The Problem of Minorities in "Homogenous" States: the Case of Greece	330
---	-----

REVIEWS, RECENSIONS

JOHN G. GUNNELL and LUIGI GRAZIANO: The Development of Political Science (Adolf Bibič)	344
FRANC PEDIČEK: Pedagogy Today (Martin Kramar)	346

FROM THE SOCIOLOGICAL BOOKSHELF

Politics As a Profession, ed. Frane Adam (Danica Fink Hafner)	348
ETHAN BARNABY KAPSTEIN: The Political Economy of National Security, A Global Perspective (Marjan Malešič)	349
STEVE CHAN & ALEX MINTZ eds.: Defense, Welfare and Growth, Perspectives and Evidence (Marjan Malešič)	350
DANICA FINK HAFNER: New Social Movements – Subjects of Political Innovation? (Alojzija Židan)	351
G. AMBROSINI: Referendum (Boštjan Markič)	353
C. DEBBASCH, Y. DAUDET: Lexique de politique (Boštjan Markič)	354
BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	356

SCIENTIFIC AND PROFESSIONAL MEETINGS

Slovenian sociological Meeting 1993	360
Politological Days Ankaran 1993	364

AUTHOR'S SYNOPSIS

365

Knjige iz programa 1992

Maca Jogan: DRUŽBENA KONSTRUKCIJA HIERARHIJE MED SPOLOMA.

Ključne teme: Družbena struktura, kultura in hierarhija med spoloma; (ne)vidno in neplačano delo žensk; (ne)plačano delo žensk v sodobnosti; družbena produkcija podrejenosti žensk na Slovenskem.

Že naslov knjige izraža temeljno razumevanje obravnavane problematike – hierarhije med spoloma avtorica ne razume kot naravno danost oz. kot sestavino tradicije, ampak kot »neprekinjen zgodovinski proces celostnega družbenega re/strukturiranja«.

Cena: 1000 SIT

Veljko Rus: MED ANTIKOMUNIZMOM IN POSTSOCIALIZMOM.

Ključne teme: Med reformo in revolucijo, lastninjenje in soupravljanje, socializirana družba, izobrazevanje kot zasebna in javna dobrina.

Avtor obravnava prevladujoče silnice, ki oblikujejo naš čas in, kot pravi, naš specifični beg iz njega. Knjiga omogoča jasnejši razgled v družbenem prostoru in kritični spoprijem z aktualnimi problemi.

Cena: 800 SIT.

Tine Hribar: TEORIJA ZNANOSTI IN ORGANIZACIJA RAZISKOVANJA.

Ključne teme: Enotnost in členitev znanosti, standardne in alternativne znanosti, teorije znanosti in organizacija raziskovanja.

Znanost so skušali že v najzgodnejši dobi (grška antika) povezati v enoten sistem. Takšna naravnost je obvladovala srednji vek. Na začetku novega veka pa je pod vplivom naravoslovja nastala tudi potreba po novi ureditvi znanosti v smeri njene enotnosti. Avtorja zanima jo temeljni izvori in ravni teh razprav ter potreba, da bi se zamišljena »enotnost znanosti razrahljala ali pa povsem zavrgla«.

Cena: 950 SIT.

Danica Fink Hafner: NOVA DRUŽBENA GIBANJA – SUBJEKTI POLITIČNE INOVACIJE.

Ključne teme: Nova družbena gibanja kot subjekti transformiranja (socialističnega) političnega reda, politično-kulturni in normativni kontekst preobrazbe, politična elita, subjekti političnih inovacij.

Avtorica obravnava nova družbena gibanja kot produkte kulturno-zgodovinskih sprememb sodobnih družb na Zahodu in Vzhodu v dveh kontekstih – kot nosilce kritike učinkov modernizacije in kot protagoniste modernizacije. Knjiga se posebej osredotoča na vlogo novih družbenih gibanj v Sloveniji od 80. do začetka 90. let.

Cena: 1,200

Ivan Bernik: DOMINACIJA IN KONSENZ V SOCIALISTIČNI DRUŽBI.

Ključne teme: Idealni tip socialistične družbe; birokracija, tehnokracija in delavski razred v socialističnih družbah; procesi legitimizacije politične oblasti; kriza legitimnosti oblasti v socialističnih družbah.

Knjiga je posvečena »kritični znanstveni analizi socialne strukture socialističnih družb«, hkrati pa so v njej nakazani »tudi razlogi za razpad socialističnih družb« (iz recenzije P. Klinarja).

Cena: 950 SIT.

Anton Grizold (urednik): RAZPOTJA NACIONALNE VARNOSTI (Soavtorji: F. Vreg, A. Bebler, A. Grizold, L. Jelušič, M. Malešič, D. Lubi).

Ključne teme: Demokratizacija družbe in obrambe, Jugoslovanska ljudska armada in razpad Jugoslavije, oblikovanje slovenske nacionalne varnosti, slovenska javnost o varnostnih dilemah svoje države, civilna obramba v sistemu nacionalne varnosti, slovenski vojak.

Avtorji najprej predstavljajo obdobje, v katerem prihaja »do opuščanja jugoslovanske obrambne doktrine in oblikovanja slovenske«, v drugem delu pa »analizirajo pripravljenost državljanov za boj proti agresiji« (T. Korošec).

V knjigi so predstavljeni tudi podatki o ogrožanju varnosti Slovenije in o razvoju civilne obrambe. S posebno pozornostjo so obdelane vrednote in cilj pripadnikov TO.

Cena: 1.500 SIT.

Knjige iz programa 1993 v tisku

Niko Toš (urednik): SLOVENSKI IZZIV. (Soavtorji: N. Toš, P. Klinar, Z. Roter, B. Markič, A. Grizold, L. Jelušič in J. Štebe).

Knjiga podaja »sintezo socialno-strukturnih, političnih in kulturnih sprememb v slovenskem prostoru v preteklih dveh desetletjih« (iz recenzije F. Vrega). V posameznih prispevkih so osvetljeni premiki v strukturi političnega in volilnega telesa v Sloveniji, identifikacija volilcev s strankami, vrednotne orientacije volilcev ter odnosi med politiko in javnim mnenjem. Del knjige je posvečen slovenski nacionalni zavesti v času osamosvajanja, mednarodnim odnosom ter novim razmeram med družbo in religijo. V knjigo so vključene tudi študije o nacionalni varnosti Slovenije in varnostni kulturi prebivalcev Slovenije.

Prednaročniška cena: 1.400 SIT.

Nada Sfiligoj: MARKETINŠKO UPRAVLJANJE.

Ključne teme: Efektivno povpraševanje na mikro ravni, marketinško okolje, marketing in učinkovitost organizacij, informacijski sistem, raziskovanje trga in konkurence, oblikovanje marketinške strategije, marketinško upravljanje.

Knjiga je zasnovana na »teoriji konkurence in na spoznanjih s področja strateškega upravljanja in marketinga, ki slovenskim menedžerjem niso posebno blizu« (iz recenzije Z. Jančiča). Mikroekonomska spoznanja, na katera se opira knjiga, so poleg socioloških, komunikoloških in organizacijskih spoznanj med najpomembnejšimi v marketinški stroki.

Prednaročniška cena: 1.600 SIT.

Stane Južnič: IDENTITETA.

Ključne teme: Telesna identiteta, osebna vs. skupinska identiteta, kulturna identiteta, etnična in nacionalna identiteta.

V obsežnem opusu avtorjevih knjižnih izdaj pomeni to delo eno temeljnih del. Po avtorjevih besedah predstavlja neke vrste »zaporedje v dopolnjevanju preiskav interdisciplinarne narave, ki slede iz programa, nakazanega s Politično kulturo«. Knjiga je usmerjena v razčlenitev tistega »občutenja in sidrišča človekovega obstajanja, ki bi mu rekli kar pripadanje« oz. vkoreninjenost v sebi, v družbi, v kulturi. Poseben razlog za obravnavo te problematike je po avtorjevih besedah »razrvanost sedanjega človeštva z izpostavljanjem etnične, narodne in nacionalne identitete«.

Prednaročniška cena: 2.600 SIT.

Zbirka metodološki zvezki

V zbirki **METODOLOŠKI ZVEZKI** (urednica Anuška Ferligoj) je doslej izšlo osem publikacij. Na voljo so še štirje zborniki in ena monografija:

- Blejsko metodološko srečanje '88
- Blejsko metodološko srečanje '89
- Blejsko metodološko srečanje '90
- Blejsko metodološko srečanje '91
- Slavko Splichal (v sodel. z A. Bekešem): **ANALIZA BESEDIL.**

V zbornikih so objavljeni prispevki s področij obče metodologije in metod družboslovnega raziskovanja ter primeri aplikacij metodoloških in statističnih pripisov v družboslovju. Avtorji prispevkov so ugledni raziskovalci.

Cena posameznega zvezka: 400 SIT.

FAKULTETNA REVIJA – TEORIJA IN PRAKSA

TEORIJA IN PRAKSA (glavni in odgovorni urednik: Boštjan Markič) je osrednja slovenska revija za družbena vprašanja. Objavlja prispevke s področij sociologije, politologije, komunikologije, obramboslovja in sorodnih ved.

V zadnjem obdobju so bile v Teoriji in praksi objavljene razprave o naslednjih vprašanjih: politična, ekonomska in kulturna modernizacija družbe; nastajanje nove gospodarske strukture; vključevanje Slovenije v razvoj znanosti in tehnologije; uveljavljanje človeka kot državljana; uveljavljanje nove slovenske ustave; problemi parlamentarizma, razvoj javne uprave; uveljavljanje državne suverenosti; socialno razslojevanje in homogenizacija slojev; socialne inovacije; svoboda in pravičnost; problemi izobraževalnega, zdravstvenega in socialnega standarda; profesionalizacija družboslovja; varnost in varnostni sistem; preobrazba mednarodne skupnosti; vloga države v sodobnih družbah. Revija redno objavlja prevode družboslovnih tekstov.

Revija izhaja mesečno v 2.600 izvodih.

Naročnina za 1. polletje 1993: 1.250 SIT za dijake in študente, za druge individualne naročnike 2.000 SIT, za delovne organizacije in ustanove 3.500 SIT, za tujino pa 5.000 SIT. Cena posameznega zvezka v prosti prodaji je 600 SIT.

Knjige lahko naročite s preslikavo objavljene naročilnice. Z isto naročilnico se lahko naročite tudi na revijo. Za vse knjige, naročene z naročilnico, velja 10 odstotkov popusta (na navedene cene). Če naročite najmanj štiri knjige, je popust 20 odstoten. Popust ne velja za naročnino revije.

**LJUBLJANSKA
ZAVAROVALNICA**

*Dodatne informacije vam bo posredovala
Tea Panza-Frece po telefonu:
061/217 015, 217 091, 217 121*

GRADIS

**STROJNO PROMETNA OPERATIVA P.O.
LJUBLJANA**

Šmartinska 32, 61000 LJUBLJANA

FRUCTAL

v sodelovanju z naravo

**živilska industrija fructal p.o. ajdovščina
tovarniška c. 7**

Delikatesa

p.o. Ljubljana, Stegne 3,

Vas vabi v svoje delikatesne trgovine.

V Slaščičarskem obratu lahko naročite torte za vse slovesnosti in praznike.

*Dobro hrano pa si lahko privoščite v PLAVI LAGUNI (klasična restavracija,
pizzerija)*

Še posebno pa je znana naša pražena kava »Zamorček«.

Študenti mednarodnih odnosov FDV v Združenih Državah Amerike

Strokovna ekskurzija od 18. do 29. aprila 1993

Najboljši študenti mednarodnih odnosov FDV skupaj s svojimi profesorji odhajajo na strokovno ekskurzijo v Združene Države Amerike. Obiskati nameravajo mednarodne politične in finančne ustanove v Bostonu, New Yorku in Washingtonu. Tako bodo v Bostonu gostje Centra za male države na Bostonski Univerzi, ki ga vodi ugledni profesor dr. Clark Abt. V okviru bostonske turneje se bodo udeležili predavanja na Harvardski poslovni šoli, ki ga bo pripravil prof. Luis Wells. V New Yorku bo osnovna pozornost posvečena Združenim Narodom ter finančnemu delu New Yorka, kjer nameravamo med drugim obiskati Newyorško borzo, zelo obiskano Banko za zvezne rezerve ter uredništvo znanega časnika Wall Street Journal. V Washingtonu bodo gostje State Departmenta, ki bo zanje pripravil tudi dve predavanji. Načrtovan je obisk mednarodnih finančnih institucij, katerih članica je tudi Slovenija – Mednarodnega monetarnega sklada (IMF) ter institucij, združenih pod skupnim imenom Svetovna banka (World Bank).

Kot je razvidno iz programa strokovnega obiska v ZDA se bodo študenti neposredno seznanili z delom mednarodnih organizacij in drugih institucij, o katerih se učijo v vzgojno-izobraževalnem procesu. Takšen je bil namen obiskov tudi v preteklih letih v Ženevi (l. 1991) in na Dunaju (1992).

NEKATERI VIDIJO DLJE

Strokovne razglede študentov FDV v ZDA je tokrat podprla tudi vrsta podjetij in organizacij, ki tudi sicer pogosto podpirajo univerzitetne ustanove, med drugimi:

IBL SISTEMI, Ljubljana
PRISTOP, Ljubljana
KOMERCIALNA BANKA TRIGLAV, Ljubljana
A BANKA, Ljubljana
ELEKTROTEHNA ELTRA, Ljubljana
ŠTUDENTSKA ORGANIZACIJA UNIVERZE V LJUBLJANI
KRKA, Tovarna zdravil Novo mesto
Zavarovalnica SLOVENICA, Koper
ELAN, Begunje
SLOVENIJALES, Ljubljana
EMBALAŽNO GRAFIČNO PODJETJE, Škofja Loka
MONTER, Dravograd
GORENJE, Velenje
TIO, Otiški vrh
TOVARNA USNJA SLOVENJ GRADEC
ARVAJ MESARIJA, Kranj

SISTEMI

Gradnja investicijskih objektov, d.d., Ljubljana

Robbova 18, 61109 Ljubljana

Telefon (061) 313-177

Telefax (061) 314-960

ELEKTROTEHNA ELTRA

Notranja in zunanja trgovina s tehničnim blagom, d.o.o.

Dunajska 21, p.p. 68, 61116 Ljubljana

telefon: 061/120-241, 129-341, 124-261

komercialna banka triglav d.d.

celovška 206

61117 Ljubljana

PRISTOP

Družba za komunikacijski management, d.o.o.

Dunajska 107, 61113 Ljubljana, p.p. 49

Kersnikova 4
61000 Ljubljana, Slovenija
tel.: 061/ 31 84 57, fax: 061/ 31 94 48

KRKA

tovarna zdravil, p.o.
NOVO MESTO
SLOVENIJA

Krka je premagala ločnice med
Slovenijo in svetom – postala je
ugledno farmacevtsko podjetje za
devetdeseta leta

MDCCCLXXXIV

SLOVENICA

zavarovalniška hiša d.d.

Filiala Koper

*Ljubljanska 3, 66000 Koper
Slovenija*

SODELAVCEM TEORIJE IN PRAKSE

v želji po grafični enotnosti oblike prispevkov in njeni skladnosti z mednarodnimi revialnimi standardi prosi uredniški odbor Teorije in prakse sodelavce, da upoštevajo naslednja navodila pri strokovnih in znanstvenih prispevkih:

- 1) Prispevke v dveh izvodih pošiljajte na naslov: Uredništvo Teorije in prakse, Kardeljeva ploščad 5, 61 000 Ljubljana.
- 2) Znanstveni in tehni strokovni prispevki naj ne presegajo 15- 20 strani (s 30 vrsticami na stran z dvojnimi razmakom med vrsticami); pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije do 5 strani.
- 3) Vsak prispevek naj ima na posebnem listu naslovno stran, ki vsebuje ime in priimek avtorja, naslov prispevka, akademski in strokovni naziv ter točen naslov ustanove, kjer avtor dela.
- 4) Znanstveni in strokovni prispevki morajo imeti še angleški naslov; opremljeni naj bodo s povzetkom do 150 besed v slovenščini in po možnosti tudi v angleščini.
- 5) Vrsten red znanstvenih in strokovnih prispevkov naj bo naslednji: naslovna stran (ločeno), tekst, opombe, seznam literature v predpisani obliki.
- 6) Tabele naj bodo natipkane v besedilu prispevka, kamor sodijo. Sheme, diagrami, grafikoni morajo biti izdelani ločeno od besedila in vsak na posebni strani ter oštevilčeni po vrstnem redu pojavljanja v besedilu z označenimi mesti v besedilu, kamor sodijo.
- 7) Seznam literature uredite po abecednem redu priimkov avtorjev (pri anonimnih delih pa velja abecedni red naslova dela). Predvidena oblika seznama:
 - a) Knjiga: priimek in ime avtorja, leto izdaje, naslov, kraj, založba. Primer: Smolnikar Tone (1983): Migracije, Ljubljana, Delavska enotnost.
 - b) Članki v reviji. Primer: Zaletel Franc, (1984): Nova sociološka paradigma. Teorija in praksa, 23(8), str. 70-86.
 - c) Prispevki v zbornikih: Podkrajšek Stane (1988): Neformalne dejavnosti in prostorski razvoj. JV: Kregar Peter et. al., Neformalno delo. Ljubljana, Delavska enotnost. Str. 33-82.
- 8) Vključevanje referenc v tekst; če gre za točno navedbo, ki vključuje tudi stran, uporabite (Torkar, 1981:63), če pa gre za splošno opozorilo na avtorja in delo (Premrl, 1985).
- 9) Uredništvo uporablja za prispevke anonimni recenzentski postopek (brez navajanja avtorja in institucije). Avtor prispevka lahko zahteva od uredništva, da ga seznani z vsebino splošnih in konkretnih pripomb recenzenta.
- 10) Zaradi tehničnih razlogov prosimo avtorje, da se izogibajo zapletenim matematičnim izrazom ali uporabi simbola v drugih črkopisih (npr. grške črke).
- 11) Prispevkov ne vračamo.

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

PROSTORSKI (NE)RED IN IZZIVI

Maja Črepinšek, Peter Fister, Marjan Hočevar, Zdravko Mlinar, Vladimir-Braco Mušič, Milan Naprudnik, Andrej Pogačnik, Marjan Ravbar in drugi

OKROGLA MIZA

PETER KLINAR: Mednarodne migracije - teze

RAZPRAVE, RAZISKAVE

BRANKO SMERDEL: Nove demokracije in konstitucionalizem

MIRJANA KASAPOVIČ: Tranzicija in neoinstitucionalizem: primer Hrvatske

IDA HOJNIK: Uporaba nove tehnologije za starostnike

SLOVENIJA DVE LETI POZNEJE

Slovensko sociološko srečanje - skupina avtorjev

NAŠ INTERVJU

Herman Rigelnik

POGLEDI, KOMENTARJI

MARJAN BREZOVŠEK: Politologija in javna uprava

ZORAN KRUNIČ: "Puščavski vihar" ali pesek v oči

ŠTUDENTJE PREUČUJEJO

MOJCA LOVRENČIČ: Novinarsko sporočanje in stilistika

NAŠ PREVOD

EUGENE J. MEEHAN

V prodaji

NOVE KNJIGE ZALOŽBE

FAKULTETE ZA DRUŽBENE VEDE

Informacije v Teoriji in praksi